

Doktori (PhD) értekezés

Magyar hadifogolysors Olaszországban
Kozeschnik János őrvezető hosszú fogsága

Takács Bálint

**DEBRECENI
EGYETEM**

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Bölcsészettudományi Doktori Tanács

2022

Magyar hadifogolysors Olaszországban
Kozeschnik János örvezető hosszú fogsága

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében a történelem tudományágban

Írta: Takács Bálint okleveles fordító és tolmács, történelem alapszakos bölcész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
történelmi programja keretében

.....
Témavezető: Prof. Dr. Pete László

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Az értekezés védésének időpontja:

Én, Takács Bálint, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2022. augusztus 31.

.....
Takács Bálint

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	7
1.1. Témaválasztás	7
1.2. Szakirodalmi előzmények	9
1.3. Módszerek, források, hipotézis	16
2. A hadifoglyok ellátásának jogi szabályozása	26
2.1. A Hágai Egyezmények.....	26
2.2. Olasz katonai és kormányzati szabályozások 1915 nyarán.....	29
2.2.1. A katonai hatóságok rendelkezései	30
2.2.2. Kormányzati rendelkezések	38
2.2.3. Kiegészítő szabályozások	43
3. Kozeschnik János	44
3.1. Család, származás	44
3.2. Mozgósítás, harc az orosz fronton	47
3.3. A fogságba esés körülményei.....	49
3.4. A vesztegzárban	52
4. Civita Castellana	54
4.1. Az internálás kezdete és a hadifoglyok száma.....	54
4.2. Élet a Sangallo–erődben.....	56
4.2.1. Őrség, bánásmód	56
4.2.2. Ellátás	57
4.2.3. Időtöltés	58
4.2.4. Levelezési lehetőségek	59
4.3. A magyar hadifoglyok névjegyzéke, a hadifogolytábor „demográfiája”.....	60
4.4. A hadifogolytábor működésének vége, a történet utóélete	62
4.5. Összegzés	63
5. Santa Maria Capua Vetere	64
5.1. A város és hadifogolytáborai	64
5.2. A tiszti tábor.....	64
5.3. A legénységi tábor.....	67
5.4. A helyi katonai kórházban ápolt hadifoglyok	75
5.5. A magyar hadifoglyok névjegyzéke, a hadifoglyok nemzetiségi összetétele	75

5.6. A hadifogolytábor működésének vége.....	76
5.7. Összegzés	77
6. Padula	78
6.1. Bevezetés.....	78
6.2. A hadifogolytábor épületei és a hadifoglyok létszáma	78
6.3. A hadifoglyok ellátása, a tábor felszereltsége.....	81
6.4. Kozeschnik Padulában	85
6.5. Munkavégzés.....	87
6.6. A magyar hadifoglyok névjegyzéke.....	88
6.7. A padulai internálás vége	91
6.8. Összegzés	92
7. Vittoria.....	94
7.1. A tábor megépítése.....	94
7.2. A tábor felszereltsége, a hadifoglyok létszáma.....	95
7.3. A hadifoglyok ellátása.....	96
7.4. Kozeschnik Vittoriában.....	101
7.5. A névjegyzék összeállításának forrásai.....	103
7.6. A vittoriai internálás vége és a történet utóélete	105
7.7. Összegzés	107
8. Albánia	108
8.1. Szerbia elfoglalása, albániai „halálmars”, élet a Szamár-szigeten.....	108
8.2. Az albán front hadifoglyai	110
8.3. Hadifoglyok dolgoztatása Albániában	111
8.3.1. A munkavégzés körülményei és a magyarok száma	111
8.3.2. Hadifogolyélet Albániában a hivatalos iratok tükrében	116
8.3.3. Hadifogolyélet a hadifoglyoktól fennmaradt források tükrében	118
8.3.3.1. Kozeschnik János levelezőlapjai	118
8.3.3.2. Horthy László visszaemlékezése	121
8.4. Összegzés	124
9. Casale di Altamura	125
9.1. Kozeschnik Altamurában	125
9.2. A hadifogolytábor	125
9.3. Források altamurai magyarokról	128

9.4. A magyar hadifoglyok névjegyzéke.....	130
9.5. A hadifoglyok kórházi ellátása.....	131
9.6. Összegzés	134
10. Cassino	135
10.1. A hadifogolytábor	135
10.2. Források cassinói magyar hadifoglyokról.....	138
10.3. Kozeschnik Cassinóban	143
10.4. A Cassinóban internált magyarok névjegyzéke	147
10.5. Összegzés	149
11. Összegzés	150
12. Felhasznált források.....	153
13. Felhasznált szakirodalom	162
14. Függelék	171
14.1. Korabeli képek	171
14.2. Térképek.....	174
14.3. A magyar hadifoglyok névjegyzéke.....	175
15. Absztrakt.....	250
16. Summary.....	251

1. Bevezetés

1.1. Témaválasztás

Értekezésem a magyar hadifoglyok helyzetét, életét hivatott bemutatni Olaszországban, az első világháború idején egy hadifogoly, Kozeschnik János örvezető története mentén. A témaválasztásnak két fő indoka van. Egyrészt, habár az első világháborús hadifogságról már több monográfia, tanulmány és doktori disszertáció is született, továbbra is vannak kihasználatlan források, úgy levéltári hivatalos iratok, mint hadifoglyoktól származó autobiografikus források. Másrészt, és az előbbivel összefüggésben, a Nagy Háború százéves évfordulója fellendítette az ezzel a témával kapcsolatos kutatásokat.

Ugyanakkor az összes témába vágó forrás számba vétele, a száznál is több olaszországi hadifogolytábor, illetve több mint százezer magyar hadifogoly életének bemutatása meghaladja egy PhD-disszertáció kereteit. Emiatt szükségessé vált a téma leszűkítése: kiválasztottam egy hadifoglyot, akitől bőségesnek mondható forrásanyag maradt fenn, és bemutatom azokat a hadifogolytáborokat, ahol őt fogva tartották. Kozeschnik Jánostól több mint száz üzenet maradt fenn, amit a hadifogságból küldött haza szeretteinek levelezőlapokon. Az ő története azért is megfelelő és nevezhető tipikusnak, mert fogsága idején hét helyet is megjárt: öt olaszországi hadifogolytábort (ezek közül négy volt nagy kapacitású, több ezer hadifogoly befogadására alkalmas), egy katonai kórházat és az albániai munkavégzést. Ráadásul, bár örvezető volt, a szabályzat értelmében legénységi hadifogolyként kezelték. Mindezek alapján a tapasztalataiból, az üzeneteiben rögzített információkból általános megállapításokat tehetünk a hadifoglyok többségének helyzetére, életkörülményeire vonatkozóan.

A választott hadifogolytáborok és az albániai munkavégzés történetét még nem dolgozták fel teljes egészében sem magyar, sem olasz történészek. Ugyanakkor nemcsak az egyes hadifogolytáborok történetéhez van mit hozzátenni, hanem a hadifoglyok ellátása szabályozásának kérdéséhez is, ami az értekezés elején kap helyet, a vizsgált hadifogolytáborokról szóló fejezetek előtt.

Az értekezésnek így három tudományos célkitűzése van: 1) összefoglalni a vizsgált hadifogolytáborokról és az albániai munkavégzésről eddig megjelent tudományos eredményeket és 2) kiegészíteni ezeket saját, új megállapításokkal, valamint 3) közreadni a

hadifogolytáborokban internált¹ magyar hadifoglyok neveinek listáját. Ily módon a dolgozat nem egy hadifogoly, hanem bizonyos kiválasztott hadifogolytáborok történetét tartalmazza. Mindenekelőtt azonban a téma szakirodalmi előzményeit és rendelkezésre álló forrásanyagát veszem számba, majd ismertetem módszereimet és hipotézisemet.

Korábban, a történelem alapszakos diplomamunkámban (2014) és OTDK-pályamunkámban (2015) ókori római igazgatástörténettel foglalkoztam; a fordítói mesterszakos szakdolgozatom (2016) pedig a *Risorgimento*hoz köthető. Ezután kezdtem el foglalkozni a jelen témával, melyre az olasz–magyar történelmi kapcsolatok kutatója, Pete László hívta fel a figyelmemet, aki a témavezetőm lett és szakértelmével segítette munkámat.

A téma kutatása több irányban is folytatható. Egyrészt az itt alkalmazott módszerekkel további hadifogolytáborok története vizsgálható egy másik hadifogoly története mentén.² Másrészt helytörténeti szemszögből is meg lehet közelíteni a témát, azokat a táborokat bemutattva, ahol egy adott település (esetleg vármegye) katonáit internálták, szintén közreadva a névjegyzéküket.

Ezúton köszönetet is szeretnék mondani mindazoknak, akik hozzásegítettek az értekezés megírásához. Tanárainknak, akiktől a szakmát tanultam. Családomnak, akik támogattak a munka során. Külön szeretném megköszönni Pete László Tanár Úrnak, hogy értékes tanácsaival vezette az éveken át tartó kutatómunkát, és támogatta nemcsak a disszertációm, de a publikációim és a mesterszakos diplomamunkám megszületését is.

Köszönettel tartozom a közgyűjteményeknek, hogy a figyelmembe ajánlottak hadifogoly-forrásokot és segítettek a felhasználásukban:

- Bihari Múzeum, Berettyóújfalu,
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
- Damjanich János Múzeum, Szolnok,
- Dornyai Béla Múzeum, Salgótarján,
- Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára, Hajdúböszörmény,
- Intercisa Múzeum, Dunaújváros,

¹ Internálás alatt általában egy ellenségként megjelölt etnikai csoport vagy egy ellenséges ország hazai területen élő állampolgárainak elzárását szokás érteni, de a hadifoglyok fogva tartását is jelenti. Bővebben lásd JUHÁSZ 2022a, 9. Az olasz katonai és kormányzati források a hadifogolytáborokat internálótáboroknak (*campo di internamento*) nevezik.

² Például a Hadtörténeti Múzeum Kéziratok emléktárában őrzött Gubacsi György örvezető (38. közös gyalogezred) levelezőlapjait (22 db), amelyeket Scandiano, Pizzighettone és Parma hadifogolytáboraiából küldött haza.

- Jász Múzeum, Jászberény,
- József Attila Múzeum, Makó,
- Rábaközi Művelődési Központ, Kapuvár.

Értekezésemet az egyik dédnagyapám, Bodnár Kelemen emlékének ajánlom, aki hadifogoly ugyan nem volt, de az olasz fronton harcolt és kis híján életét vesztette, amikor lövés érte a mellkasán.

1.2. Szakirodalmi előzmények

A hadifogság témájában alapmunkának számít a háború utáni években szerkesztett kétkötetes *Hadifogoly magyarok története*, azonban konkrétan az olaszországi hadifogságnak csupán két fejezetet szenteltek, az első kötetben.³ Fő forrásbázisa a hadifoglyoktól származó szóbeli és írásbeli beszámolók, amit némileg kiegészítettek a hadifogságot szabályozó olasz katonai és kormányzati rendelkezésekkel, valamint sajtócikkekkel. Ez alapján tematikusan mutatták be a hadifogolyéletet (élelemellátás, szállás, munkavégzés stb.), illetve egy külön fejezetben a Szamár-szigeti (asinarai) internálást. Ehhez tehát volt mit hozzátenni, hiszen nem végeztek mélyfűrást az olasz levéltári iratokban és a hadifoglyoktól megmaradt anyagoknak is csak egy részét használták fel. Meg kell említeni továbbá, hogy még a háború alatt megjelent egy beszámoló a hadifoglyok életéről, az addig gyűjtött információk alapján.⁴

A második világháború kitörésével a téma háttérbe szorult. A 2000-es éveket megelőzően csak forráskiadásokat találunk.⁵ Ezt követően Keglovich Rita kezdett el foglalkozni a témával doktoranduszként. Első cikke 2005-ben jelent meg, melyben a szicíliai hadifoglytáborokról írt.⁶ Egy átfogóbb, az olaszországi hadifogságról általánosan szóló

³ BAJA Benedek et al. (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*. I. köt. Budapest, Atheneum, 1930. A továbbiakban: *Hadifogoly magyarok* 1930. Megjegyzendő, hogy ennek létezik ausztriai „megfelelője” is: WEILAND, Hans — KERN, Leopold (szerk.): *In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen*. 2. köt. Wien, Göth, 1931. A továbbiakban: WEILAND—LEOPOLD 1931.

⁴ BARABÁS Béla: *Magyar hadifoglyok élete orosz és olasz földön*. Budapest, Dick Manó kiadása, 1916. Leíró stílusban érintettek néhány tábor: Fossano, Scandiano, Cittaducale és Melfi.

⁵ HANÁK Péter: *Népi levelek az első világháborúból*. Valóság 13. évf. (1973) 3. sz., 62–87; a továbbiakban: HANÁK 1973. SZÉNÁSSY Zoltán: *Naplójegyzet az olasz hadifogságból*. Honismeret, 18. évf. (1990) 5–6. szám, 107–114.

⁶ KEGLOVICH Rita: *Prigionieri di guerra ungheresi in Sicilia dopo la prima guerra mondiale*. Verbum 7. évf. (2005), 293–301. A továbbiakban: KEGLOVICH 2005.

tanulmányát,⁷ valamint a hadifoglyok hazatéréséről és kicseréléséről szóló cikkét⁸ követően készítette el doktori disszertációját,⁹ melyet a *Hadifogoly magyarok történetéhez* hasonlóan épített fel: előbb a hadifogságot szabályozó nemzetközi egyezményeket és az olasz Hadifogolyügyi Bizottságot ismertette, majd összefoglalta az olasz front főbb csatáit és eseményeit; a dolgozat fő részében pedig újravette és némileg kiegészítette a *Hadifogoly magyarok történetében* és a külföldi szakirodalomban addig megjelent ismereteket a hadifogolyélet egyes területeiről és a jelentősebb hadifogolytáborokról.

A centenárium első évében jelent meg Margittai Gábor író, újságíró könyve,¹⁰ aki egy területre fókuszálva dolgozott: a szerb fronton fogságba esett, majd onnan a Szardíniától északra található Szamár-szigetre szállított magyar katonák sorsát mutatja be. Már a cím, illetve az egyes fejezetek címei (pl. *A Balkán rabjai*, *Hosszú utazás*, *Mérgezett tenger*) is jelzik, hogy műve stílusa inkább szépirodalmi. Ettől függetlenül ez is hozzátartozik a szakirodalmi előzményekhez, hiszen jelentős mennyiségű levéltári iratanyagot és autobiografikus forrásanyagot használt fel.

Szintén a háború évfordulóján megjelentek az első közleményeim. A kutatás elején, amikor a téma még nem volt leszűkítve a Kozeschnik János által megjárt hadifogolytáborokra, azokat a helyszíneket kezdtem el vizsgálni, ahol a magyar hadifoglyok nagyobb számban voltak elhelyezve.¹¹ Így került a látószögembe a közép-itáliai Abruzzo régió, konkrétan Avezzano, Sulmona (Fonte d'Amore) és L'Aquila hadifogolytáborai. Utóbbiról magyar és olasz nyelven is írtam tanulmányt.¹² A téma leszűkítését követően a

⁷ KEGLOVICH Rita: *Magyar hadifoglyok hétköznapi élete az olasz hadifogolytáborokban az első világháború alatt*. In: LŐRINCZ Ildikó (szerk.): *Apáczai-napok 2007. Értékkörzés és értékteremtés tudományos konferencia, tanulmánykötet*. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 2008, 704–710. A továbbiakban: KEGLOVICH 2008.

⁸ KEGLOVICH Rita: *Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale*. Rivista di Studi Ungheresi Nuova Serie, 15. évf. (2016), 88–100. A továbbiakban: KEGLOVICH 2016. A róla írt recenziómat lásd TAKÁCS Bálint: *Magyar és olasz hadifoglyok cseréje az I. világháború alatt és azt követően*. Recenzió: KEGLOVICH Rita: *Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale*. Klió: Történettudományi Szemlélő Folyóirat 26. évf (2017) 2. szám, 52–55., a továbbiakban: TAKÁCS 2017.

⁹ KEGLOVICH Rita: *A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2018. A továbbiakban: KEGLOVICH 2018. Hozzá kell tenni, hogy Keglovich disszertációja nagy mértékben alapul Alessandro Tortato lentebb említett monográfiáján, azzal részlegesen megegyezik (ezt Keglovich rögzítette is a dolgozatában, lásd 172. o.).

¹⁰ MARGITTAI Gábor: *Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa*. Csabdi, Külső Magyarok Kft., 2014., a továbbiakban: MARGITTAI 2014.

¹¹ A magyarok számát szemléltető térképet lásd: *Hadifogoly magyarok 1930*, 225.

¹² TAKÁCS Bálint: *Magyar hadifoglyok L'Aquilában (1915–1919)*. In: KERESZTES Gábor – SZABÓ Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél – Spring Wind 2018*. III. kötet. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018, 713–724., a továbbiakban: TAKÁCS 2018b. Illetve TAKÁCS, Bálint: *Prigionieri di guerra ungheresi all'Aquila (1915-1919)*. In: PETE, László — ORRÙ Paolo (szerk.): *Italianistica Debreceniensis XXIV*. Debrecen, Printart Press, 2018, 183–197., a továbbiakban: TAKÁCS 2018c.

releváns hadifogolytáborokról kezdtem el publikálni;¹³ és a *Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében* megjelent a Kozeschnik-forrásanyagról szóló cikkem,¹⁴ melynek tartalmát és szerkezetét a jelen dolgozatba átvettem. Egy általánosabb, áttekintő jellegű publikációm is megjelent, egy konferenciaelőadás nyomán.¹⁵

A téma kutatásába Juhász Balázs, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa is bekapcsolódott, aki előbb a hadifogolyélet egyes aspektusairól jelentetett meg tanulmányokat, részletesen tárgyalva az olaszországi egészségügyi rendszert, a hadifoglyok szökésének problematikáját, a nemzetiségi kérdést a hadifoglyok körében, a hadifoglyok vallásgyakorlási lehetőségeit, valamint a padovai fegyverszünetet követő válsághelyzetet, amit a hadifoglyok feltorlódása okozott Olaszországban.¹⁶ A téma feldolgozását forráskiadással is gazdagította.¹⁷ Legfrissebb műve pedig egy több mint 500 oldalas hiánypótló kötet,¹⁸ amelyben arra vállalkozott, hogy átfogóan vizsgálja meg az olaszországi hadifogságot; így az méltán nevezhető a *Hadifogoly magyarok története* utódjának.

A jelen dolgozat szakirodalmi előzményeihez az olasz történészek munkái is hozzátartoznak, habár ezek egyike sem a magyar hadifoglyokra fókuszált; magyaroktól

¹³ TAKÁCS Bálint: *Magyar hadifoglyok Civita Castellában (1915–1916)*. In: BIHARI Erika — MOLNÁR Dániel — SZIKSZAI-NÉMETH Ketrin: *Tavaszi Szél 2019 Konferencia – Spring Wind 2019*. II. kötet. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2020, 83–95., a továbbiakban: TAKÁCS 2020. Illetve: TAKÁCS, Bálint: *Prigionieri di guerra ungheresi a Padula durante la prima guerra mondiale*. In: PETE, László — ORRÙ Paolo (szerk.): *Italianistica Debreceniensis XXVII*. Debrecen, Debrecen University Press, 2022, 91–119., a továbbiakban: TAKÁCS 2022.

¹⁴ TAKÁCS Bálint: *Kozeschnik János élete olasz hadifogságban a levelezése tükrében*. In: ZÁVODI Szilvia (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2018, 37–66., a továbbiakban: TAKÁCS 2018a.

¹⁵ TAKÁCS Bálint: *A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban*. In: BARTA Róbert — KEREPESZKI Róbert — PINTÉR Zoltán Árpád (szerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlása 1918-ban*. Debrecen, Kapitális Kft., 2019, 125–138., a továbbiakban: TAKÁCS 2019b.

¹⁶ JUHÁSZ Balázs: *Az első világháborús osztrák–magyar hadifoglyok és az olaszországi egészségügyi rendszer*. *Hadtörténelmi Közlemények* 133. évf. (2020) 2. szám, 301–324., a továbbiakban: JUHÁSZ 2020a. JUHÁSZ, Balázs: *La fuga dei prigionieri austro-ungarici dai campi italiani tra percezione e problemi reali*. *Nuova Antologia Militare* 1. évf. (2020) 4. szám, 119–135., a továbbiakban: JUHÁSZ 2020b. JUHÁSZ Balázs: *A nemzetiségi kérdés az olasz hadifogságban és az olaszországi nemzetiségi légiók problematikája*. *Hadtörténelmi Közlemények* 134. évf. (2021) 2. szám, 317–347., a továbbiakban: JUHÁSZ 2021a. JUHÁSZ, Balázs: *Hungarian POWs in Italy and Their Future Prospects After WWI*. *Forum historiae: časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*. 15. évf. (2021) 1. szám, 64–75., a továbbiakban: JUHÁSZ 2021b. JUHÁSZ, Balázs: *L'assistenza religiosa ai prigionieri e agli internati austro-ungarici in Italia (1916-1918)*. *Nuova Antologia Militare* 2. évf. (2021) 8. szám, 87–112., a továbbiakban: JUHÁSZ 2021c. JUHÁSZ Balázs: *Olaszország és az 1918. novemberi hadifogoly-áradat okozta válsághelyzet*. *Sic Itur ad Astra* 29. évf. (2021), 171–188., a továbbiakban: JUHÁSZ 2021d.

¹⁷ JUHÁSZ Balázs: *Naplóm a harctérről és a hadifogságomból, 1915–16–17; Gunesch János. Il mio diario del campo di battaglia e della mia prigionia di guerra 1915–16–17; János Gunesch*. Budapest — San Martino del Carso, Nagy Háború Kutatásért Közhasznú Alapítvány — Gruppo Speleologico Carsico, 2022; a továbbiakban: JUHÁSZ 2022b. Interneten lásd JUHÁSZ Balázs: *Gunesch János olaszországi hadifogolynaplója*, lásd https://nagyhaboru.blog.hu/2021/09/20/de_jo_nektek_kik_otthon_vagytok (letöltve: 2022. jan. 10.)

¹⁸ JUHÁSZ Balázs: *Hadifoglyok, dezertőrök. Magyar katonák az olasz hátszországban (1915–1920)*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022; a továbbiakban: JUHÁSZ 2022a.

származó forrásokat szinte nem is használtak. A háború utáni években az olaszországi háborús egészségügyet vizsgálva érintették a hadifoglyok helyzetét.¹⁹ Nagyobb, összefoglaló művek ott is az ezredforduló idején jelentek meg, előbb egy tanulmány Lodovico Tavernini tollából,²⁰ majd Alessandro Tortato monográfiája, amely alapmunkának tekinthető.²¹ Luca Gorgolini kötete Margittaiéhoz hasonlóan Asinarával foglalkozik.²² Ugyancsak egy területre összpontosított Mario Salzano is, aki a már említett Fonte d'Amore-i hadifogolytábort és a Csehszlovák Légiót vizsgálta.²³ A másik nagyobb munka Sonia Residori doktori disszertációja.²⁴ Természetesen olasz történészek az ausztria–magyarországi internálással is foglalkoztak, de ezek a témám szempontjából nem relevánsak. Ugyanígy kívül esnek az értekezés témáján azok a munkák is, amelyek nem az általam vizsgált hadifogolytáborokról szólnak.²⁵

A felhasznált szakirodalom a téma jellegéből és a módszerekből eredően leíró jellegű, ezért az előbbieken csupán felsorolásszerűen tekintettem át. A bennük esetenként előforduló hibás adatokra, következtetésekre a főfejezetekben mutatok rá. Az alábbiakban még végigveszem az egyes hadifogolytáborok szakirodalmi előzményeit külön-külön is.²⁶

¹⁹ MORTARA, Giorgio: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. Bari, Laterza, 1925., a továbbiakban: MORTARA 1925. FERRARI, Giuseppe Carmine: *Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915–1916*. Roma, Provveditorato generale dello Stato, 1929., a továbbiakban: FERRARI 1929.

²⁰ TAVERNINI, Lodovico: *Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento italiani 1915-1920*. In: *Annali Museo Storico Italiano della Guerra*. Roverete – Museo della Guerra. N. 9/10/11 2001–2003, 57–81., a továbbiakban: TAVERNINI 2001.

²¹ TORTATO, Alessandro: *La prigionia di guerra in Italia 1915–1919*. Milano, Mursia, 2004., a továbbiakban: TORTATO 2004. Őt témát dolgozott ki: az első világháborús hadifogság olasz, illetve nemzetközi jogi hátterét, a hadifogolytábori életet, a hadifoglyok dolgoztatását, az Osztrák-Magyar Monarchia felszámolását célzó intézkedéseket és a foglyok hazatérését.

²² GORGOLINI, Luca: *I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale*. Albairate, UTET, 2011., a továbbiakban: GORGOLINI 2011. Olaszországi levéltári forrásokra alapozva négy fő kérdést fejtett ki: a szerb fronton fogságba esett katonák helyzete, a menetteltetésük Szerbián keresztül Albániába, az utazás alatt, illetve a Szamárszigeten pusztító kolerajárvány, és a hétköznapi élet a szigeten.

²³ SALZANO, Mario Giulio: *Il campo di concentramento per prigionieri di guerra di Fonte d'Amore e la formazione della Legione cecoslovacca (1916–1918)*. In: GABRIELLI, Patrizia (szerk.): *Corpi dissidenti. Genere, sessualità, scienza nei movimenti degli anni settanta-ottanta*. Storia e problemi contemporanei, n. 71. Franco Angeli Editore, 2016. A továbbiakban: SALZANO 2016. Azért része a témám előzményeinek, mert röviden kitér néhány általam vizsgált hadifogolytáborra is. A róla írt recenziómat lásd Takács Bálint: *A Fonte d'Amore-i hadifogolytábor az első világháborúban*. Recenzió: Salzano, Mario Giulio: *Il campo di concentramento per prigionieri di guerra di Fonte d'Amore e la formazione della Legione cecoslovacca (1916–1918)*. Klio: Történettudományi Szemlélő Folyóirat 27. évf (2018) 1. szám, 56–60., a továbbiakban: TAKÁCS 2019a.

²⁴ RESIDORI, Sonia: *«Nessuno è rimasto ozioso»: Campi di concentramento e prigionieri austro-ungarici in Italia durante la Grande Guerra (1915–1918)*. Doktori értekezés, Università degli Studi di Verona, 2017., a továbbiakban: RESIDORI 2017.

²⁵ Például az avezzanói táborról: MACCALLINI, Enzo — LOSARDO, Lucio: *Prigionieri di guerra ad Avezzano*. Avezzano, Archeoclub d'Italia, sezione della Marsica, 1996.

²⁶ A hivatkozásokat a főfejezetek tartalmazzák.

Civita Castellana

Civita Castellana-i hadifogolytáborról még nem született feldolgozás sem magyar, sem olasz vagy más külföldi történész tollából, a fentebb említett saját cikkemen kívül. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a *Hadifogoly magyarok történetében* két mondatban említést tettek az ott internált magyar hadifoglyokról.²⁷

Santa Maria Capua Vetere

A magyar hadifoglyok itteni helyzetéről még nem született tudományos feldolgozó munka. A *Hadifogoly magyarok történetében* csupán két mondatot közöltek Santa Maria Capua Veteréről.²⁸ Keglovich Rita doktori értekezésében két helyen tett róla említést.²⁹ Az olasz történészek szintén csak említés szintjén foglalkoztak vele; míg a lengyel, illetve a cseh és a szlovák munkákban a Lengyel, illetve a Csehszlovák Légión történetével kapcsolatban tértek ki rá — e két Légiónhoz ugyanis ebben a táborban (is) összpontosították a vonatkozó nemzetiségű hadifoglyokat. Részletes és fényképekben gazdag, de jellegét tekintve tudományos ismeretterjesztő munka egy olasz helytörténész, Giovanni Laurenza 42 diából álló bemutatója.³⁰ A város Risorgimento-kori magyar vonatkozásaira való kitekintéshez Pete László monográfiáját³¹ és Kovács Dávid Péter tanulmányát³² használom fel, valamint Cs. Szabó László írásából³³ kölcsönzök egy idézetet.

Padula

Olvashatunk róla a *Hadifogoly magyarok történetében*, Keglovich Rita és Sonia Residori doktori értekezésében, valamint számos internetes cikkben, köztük a Nagy Háború Blogon.³⁴ Mindemellett 2012 decemberétől 2013 májusáig a *Nova Civitas Società Cooperativa Padula*

²⁷ *Hadifogoly magyarok* 1930, 220. és 235.

²⁸ *Hadifogoly magyarok* 1930, 169. és 221.

²⁹ KEGLOVICH 2018, 46., és 65.

³⁰ *Il Piave mormorava. Ricordi sammaritani della 1^a guerra mondiale.* https://www.giovannilaurenza.com/uploads/9/3/7/6/9376624/il_piave_mormorava.pdf (letöltve: 2019. szept. 19.); a továbbiakban: LAURENZA. A diasornak csak az első fele szól a hadifoglyokról, elsősorban a lengyelekről, illetve a katonai kórházról; a második felében az elesett olasz katonákra, a háborús övezetből elmenekült olasz civilekre és a 2000-es években tartott megemlékezésekre tér ki.

³¹ PETE László: *Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége, 1825–1908.* Budapest, Argumentum, 2011. A továbbiakban: PETE 2011.

³² KOVÁCS Dávid Péter: *Az 1860. évi olaszországi magyar légió története.* In: *Új Honvédségi Szemle.* 61. évf., 2007/10. szám, 54–62. A továbbiakban: KOVÁCS 2007.

³³ CS. SZABÓ László: *A garibaldista.* In: *Külföldi Magyar Actio Catholica* (kiad.): *Katolikus Szemle.* 7. évf., 4. szám. Róma, 1955, 169–173. A továbbiakban: CS. SZABÓ 1955.

³⁴ *Hadifogoly magyarok* 1930, 221–222. RESIDORI 2017, 105., 141., 151. KEGLOVICH 2018, 46., 49., 55., 65. Az internetes hivatkozásokat a Felhasznált források c. fejezetben listáztam.

társaság történészei, Vincenzo Mario Pinto és Giovanni Villani egy több mint 200 anyagból (fényképek és levéltári iratok) álló kiállítást rendeztek a kolostor épületében a Csehszlovák Légión történetéről, amit egy tudományos konferenciával nyitottak meg, 2012. december 15-én. A konferencia előadásait és a társaság kutatási eredményeit egy kötetben jelentették meg.³⁵

Vittoria

A vittoriai hadifogolytábor történetével már több magyar és olasz történész is foglalkozott, minden bizonnyal azért, mert egyike volt a legnagyobb táboroknak, s mert a magyarok aránya igen magas volt. Elsőként, 1999-ben egy szerzőpáros, Fabio La Ferla és Vincenzo La Ferla publikált egy tanulmányt,³⁶ amelyben a tábor első és második világháborús, valamint a két világháború közötti történetét mutatták be. Keglovich Rita egy tanulmányban foglalkozott a szicíliai hadifogolytáborokkal, 2005-ben; majd a doktori értekezésében néhány oldalban Vittoriát is bemutatja a szakirodalom alapján.³⁷ Sonia Residori doktori értekezésében a tábor megépítésének történetére helyeződik a hangsúly.

A két világháború között egy kápolna épült a vittoriai köztemetőben, az olasz és a magyar állam együttműködésével, ahol a szicíliai táborokban elhunyt magyarok maradványait helyezték el. A kápolna megépítésének történetét és utóéletét mutatja be részletesen Giancarlo Francione és Juhász Dezső, kitérve a fogolytábori életre is.³⁸ Francione a hadifogolytábor történetével is foglalkozott egy külön tanulmányban.³⁹

³⁵ A kiállítás címe: *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Anyagát egy helyi magángyűjteményből, valamint római és észak-olaszországi közgyűjteményekben őrzött forrásokból állították össze. <http://www.novacivitas.info/allestimento-mostre.html> (2020. jan. 10.). 2015. június 12-től ugyanezt a kiállítást Rómában is megrendezték, a „Haza Oltárának” épületében (Sacriario delle Bandiere dell'Altare della Patria, Vittoriano). <http://eventi.centenario1914-1918.it/it/evento/la-legione-cecoslovacca-e-la-grande-guerra> (2020. jan. 10.). A kötet címe: PINTO, Vincenzo Maria (szerk.): *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Salerno, Plectica, 2014., a továbbiakban: *Dov'è la Patria Nostra* 2014.

³⁶ LA FERLA, Vincenzo — LA FERLA, Fabio: *L'ex campo di concentramento di Vittoria*. In: *Studi Storico-Militari*, 1999. Roma, L'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, 2000, 419–558., a továbbiakban: LA FERLA — LA FERLA 1999.

³⁷ KEGLOVICH 2005, 293–301. KEGLOVICH 2018, 70–74.

³⁸ Monográfiájuk előbb olasz nyelven, később magyar forrásokkal kiegészítve magyar és angol nyelven jelent meg: FRANCIONE, Giancarlo — JUHÁSZ Dezső: *La Cappella Ungherese. Storia, memoria e mito di un monumento che parla di pace*. Vittoria, Edizione del Comune, 2004. illetve FRANCIONE, Giancarlo — JUHÁSZ Dezső: *Magyar kápolna Sziciliában. Hungarian Chapel in Sicily*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017, a továbbiakban ez utóbbira hivatkozom, FRANCIONE — JUHÁSZ 2017.

³⁹ FRANCIONE, Giancarlo: *Il campo di concentramento di Vittoria per i prigionieri di guerra*. In: DE CASTRO, Paola et al. (szerk.): *Memorie e attualità tra storia e salute. Riflessioni sulla sanità pubblica in Italia a cento anni dalla Grande Guerra a partire dall'esperienza dell'Asinara e di Vittoria*. Roma, Istituto Superiore di Sanità, 2015, 47–55. A továbbiakban: FRANCIONE 2015.

Jelentősége ellenére a vittoriai táborról a *Hadifogoly magyarok történetében* csak egy mondatot közöltek. Hasonlóképpen, Alessandro Tortato monográfiájában is csak említés szintjén találkozhatunk vele. Ugyanakkor számos internetes oldalon cikkeztek róla, a szakirodalmi eredményeket bemutatva.⁴⁰

Albánia

Albánia szerepe az olaszországi hadifogság történetében három aspektus mentén is vizsgálható. Egyrészt a szerb fronton fogságba esett magyarok közül ezrek kerültek Albánián keresztül Olaszország területére. Másrészt Albánia területén egy front húzódott az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország között, ahol szintén estek magyarok hadifogságba. Harmadrészt az olaszok hadifoglyokat vittek át az anyaországi hadifogolytáborokból az általuk megszállt Dél-Albániába, munkavégzés céljából. Mivel az értekezés gerincét Kozeschnik János története adja, akit Vittoriából Albániába vittek dolgozni, kutatásom a harmadik aspektusra irányult, a két másik „történetet” csak röviden, elsősorban a fentebbiekben már említett szakirodalom alapján tekintem át.

Altamura

A tábor történetéről kisebb feldolgozások születtek olasz történészek tollából. Antonio Incampo és Pasquale Sardone cikkezett róla; Raffaella Bongermينو és Sergio Chiaffarata pedig helytörténeti tanulmányaikban tértek ki rá, összefoglalva Incampo és Sardone eredményeit.⁴¹ Ezzel szemben a többi hadifogolytábor kapcsán bővebben idézett Gorgolini, Residori és Tortato csupán néhány adatot közölt róla. Magyar részről a *Hadifogoly magyarok történetében* és Keglovich Rita értekezésében is csak említés szintjén foglalkoztak vele.

Az egészségügyi ellátásról magyar nyelven a *Hadifogoly magyarok történetében* olvashatunk, melyben az 1915-ben és 1916-ban kiadott, vonatkozó olasz szabályzatokat ismertetik. Hasonló összefoglalást találunk Keglovich Rita doktori értekezésében is. A legrészletesebb munka Juhász Balázs tollából született, aki vizsgálatában az olasz vezérkari

⁴⁰ A hivatkozásokat lásd a Felhasznált források c. fejezetben.

⁴¹ INCAMPO, Antonio (szerk.): *I caduti di Casale*. Altamura, Grafica & Stampa, 1996., a továbbiakban: INCAMPO 1996. BONGERMINO, Raffaella: *Campo di concentramento dei prigionieri austro-ungarici e tedeschi in Casale di Altamura durante la Grande Guerra*. In: DONOFRIO del Vecchio, Dora – POLI, Giuseppe (szerk.): *L'Italia, la Puglia e la Grande Guerra*. Fasano, Schena Editore, 2016, 223–231., a továbbiakban: BONGERMINO 2016. CHIAFFARATA, Sergio: *Il fronte sconosciuto*. In: G. B. Palumbo Editore (kiad.): *Mundus. Rivista di didattica della storia*. IV–VII. évf. (2011–2014), 7–8. szám, 52–58., a továbbiakban: CHIAFFARATA 2011–2014.

hadbiztosi szabályzatot kiegészítette rengeteg levéltári, illetve hadifoglyoktól származó forrással.

Cassino

A cassinói hadifogolytáborban is több ezer hadifoglyot internáltak. Nagyobb, összefoglaló jellegű munka még nem született a róla, de a szakirodalomban többen is tettek róla említést. Alessandro Tortato — és ő nyomán Keglovich Rita — az ott internált osztrák filozófusok, Ludwig Wittgenstein és Franz Parak hadifogoly-életére tért ki, míg Sonia Residori a cassinói munkavégzéséről és egy zendülésről tett említést. Habár a források arra utalnak, hogy több száz magyar katona raboskodott ezen a helyen, a *Hadifogoly magyarok történetében* éppen csak megemlégték.

1.3. Módszerek, források, hipotézis

A kutatás általános célkitűzése a magyar hadifoglyok olaszországi helyzetének, életének vizsgálata. Ugyanakkor már az elején figyelembe kellett venni, hogy mivel a témában már születtek tudományos munkák és az összes hadifogolytábor bemutatása meghaladja egy értekezés kereteit, a témát valamilyen módon konkretizálni kell. Szoleczky Emese, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dokumentációs Osztály Kéziratok Emlékanyag-gyűjteményének vezetője ajánlotta a figyelmembe a Kozeschnik Jánostól, a m. kir. 1. honvéd gyalogezred őrzetűjétől megmaradt forrásanyagot (120 levelezőlap, egy távirat, egy leszerelési igazolvány és egy fogságba esési értesítő), melyet mások még nem dolgoztak fel. Egy hadifogoly története így már adott volt, és vele összefüggésben a témát is lehetett szűkíteni, ugyanis az öt olaszországi hadifogolytáborról, ahol őt internálták (Civita Castellana, Santa Maria Capua Vetere, Padula, Vittoria és Cassino), a Casale d'Altamura-i kórházzal, ahol ápolták, valamint az albániai munkavégzéséről csak részleges feldolgozás született. A vizsgálatot az alábbiak szerint végeztem.

A hadifoglyok ellátásának kérdéséhez a legalapvetőbb forrásanyag az Olasz Hadügyminisztériumon belül létrehozott Hadifogolyügyi Bizottság szabálygyűjteményei és körlevelei, melyek az — Olasz Királyság által is aláírt — 1907-es IV. Hágai Egyezményrel összhangban keletkeztek.⁴² Ezen kívül miniszteri, vezérkari és hadbiztosi rendeletek is szabályozták a hadifogságot. A munkamódszerem lényege, hogy e rendelkezéseket

⁴² A Konvenció szövegét eredeti, francia nyelven lásd: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=7C5A1DD850591B0FC12563140043A35B> (letöltve: 2019. március 21.)

összevetem a hadifoglyok által írt forrásokkal (naplók, visszaemlékezések, levelezések), valamint az adott hadifogolytáborban hivatalos látogatást végzett személyek — a Vöröskereszt Nemzetközi Szervezetének munkatársai, semleges országok (főként Spanyolország és Svájc) diplomatái és a helyileg illetékes olasz megyéspüspök — jelentéseivel.

A vizsgálat során — a *Hadifogoly magyarok történetéhez* és a többi kutató munkájához hasonlóan — életmódtörténeti kérdésekre keresem a választ: Mikor érkeztek a hadifoglyok az adott táborba? Hányan voltak? Miért ott internálták őket? Hogyan bántak velük? Milyen ellátásban részesültek (élelmezés, ruházkodás stb.)? Mivel töltötték az időt; voltak-e hitéleti, szórakozási, sportolási, nyelvtanulási stb. lehetőségeik? Dolgoztatták-e őket? Hányan voltak magyarok és hogy hívták őket? Vesztette-e ott életét magyar hadifogoly? Került-e onnan haza magyar katona hadifogolycseré útján? Mikor, milyen okokból szállították el innen a hadifoglyokat?

A levéltári iratokat római levéltárakból kellett összegyűjteni.⁴³ A hadifogolytábor működésével kapcsolatban keletkezett katonai dokumentumokat az Olasz Szárazföldi Erők Vezérkari Történelmi Intézetének Levéltára, míg a kormányzati iratokat az Állami Központi Levéltár (a Miniszterelnökség és a Belügyminisztérium iratai) és az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltára őrzi. A hadifogolytáborokban látogatást tevő olasz megyéspüspökök jelentései és más egyházi források a Vatikáni Titkos Levéltárban tekinthetők meg.

A hadifoglyoktól származó források legfőbb hazai lelőhelye a Hadtörténelmi Levéltár. A VII. fondfőcsoporton belül kiemelendők a Personaliagyűjteményben és a Tanulmánygyűjteményben őrzött hadifogolynaplók és emlékiratok (Strasser Ede, Bazsa Áron és Friedmann Miksa). Az első világháborús rendezetlen gyűjteményben pedig több tucat hadifogolyvallomás található olaszországi fogságból hadirokkant-csere keretében hazatért katonáktól. Legtöbbjük még a háború során tért haza, és egy kihallgatáson kellett igazolniuk, hogy hadifoglyok voltak. Olaszország különböző pontjain található kórházakban kezelték őket; rövid vallomásukból ennek néhány részlete ismerhető meg.

⁴³Az olaszországi levéltári források őrzési helyének megjelölésekor a könnyebb visszakereshetőség-ellenőrizhetőség érdekében sok esetben célszerűbbnek gondoltam megtartani az olasz nyelvű kifejezéseket, rövidítve, azaz doboz: b. (busta), iratcsomó: fasc. (fascicolo), illetve cart. (carteggio). A Szárazföldi Erők Vezérkari Történelmi Intézetének Levéltára (AUSSEME) esetében majdnem a teljes felhasznált anyag az F-11. számú fondban található, ezért csak az első hivatkozás esetében tüntettem fel a „fond” kifejezést.

Feltételezhető, hogy a Magyar Vöröskeresztnél is keletkeztek iratok a hadifoglyokkal kapcsolatban; ám a szervezet 1956 előtti archívuma megsemmisült.

A magyar katonáktól fennmaradt források zöme, úgy tűnik, magánkézben van, kevés anyag került be a közgyűjteményekbe. A kutatás elején (2016–2017) ugyanis felvettem a kapcsolatot elektronikus, vagy e-mail elérhetőség hiányában telefonos úton valamennyi múzeummal, amelynek gyűjtési körébe tartoznak az első világháborús hadifogoly- emlékek.⁴⁴ A 69 megkeresésre 27 múzeum, illetve gyűjtemény adott választ, amelyből 14 nem tudott anyaggal szolgálni (további egy pedig azt jelezte, hogy harctéri naplót őriz). A többi 13 anyagot begyűjtöttem és kiválogattam közülük azokat, amelyek használhatók a leszűkített téma szempontjából. Ezek között vannak a Kozeschnikéhez hasonló levelezőlapok, leszerelési igazolványok, visszaemlékezések és fotók.

E forrásokat felhasználva ugyancsak életmódtörténeti kérdésekre kaphatunk választ: Milyen ellátásban részesült (étkezés, ruházkodás, fűtés), mire volt szüksége? Mivel töltötte az időt, voltak-e nyelvtanulási, sportolási, hitéleti és szórakozási lehetőségei? Dolgoztatták-e? Milyen következtetéseket lehet levonni a hadifoglyok levelezéséről (pl. mennyire volt gyors és sűrű)? Mit lehet megtudni magáról a hadifogolytáborról (elhelyezkedése, felépítése, őrsége stb.)?

A vizsgálat hipotézisét, nevezetesen, hogy a magyar hadifoglyok a körülményekhez képest jó és emberséges ellátásban részesültek a Kozeschnik János által megjárt hadifogolytáborokban, a levelezőlapok kirívóan nagy számának függvényében állítottam fel. Feltételezhető ugyanis, hogy ha a levelezést mint szolgáltatást ilyen sűrűn tudták biztosítani a hadifoglyok számára (nyilvánvalóan nem csak Kozeschniknek), akkor a többi területen (élelmezés, időtöltés stb.) is hasonlóan jó lehetett az ellátás színvonala.

A hadifoglyok forrásai kritikával használandók. A levelezésekben előfordulhat, hogy a hadifogoly elhallgat vagy megváltoztat információkat azért, hogy üzenete ne akadjon fenn az olasz vagy az osztrák–magyar cenzúrán. A visszaemlékezésekben előforduló torzítások általában emlékezési vagy észlelési akadályokra vezethetők vissza.⁴⁵ A levelezés az autobiografikus források közé tartozik, mivel a levél írója önmagáról beszél, szubjektív történelmet alkot.⁴⁶ A leggyakoribb műfajok, melyek szintén ebbe tartoznak: a napló, a

⁴⁴ A múzeumok kiválasztásához használt mű: BALASSA M. Iván: *Magyarország múzeumai*. Budapest, Vince Kiadó, 2004.

⁴⁵ GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 131. A továbbiakban: GYÁNI 2000.

⁴⁶ Vö. GYÁNI 2000, 137–138.

visszaemlékezés/memoár, és az *oral history*. Fontos kihangsúlyozni, hogy ezeket a forrásokat is kritikával kell kezelni. Több érv is szól amellett, hogy nem lehet őket vizsgálat nélkül hitelesnek nyilvánítani. A szerzők, illetve interjúalanyok — szándékosan vagy nem szándékosan — információkat hallgathatnak vagy torzíthatnak el. A szándékos elhallgatás leggyakoribb oka az elfogultság, a szégyen, interjú esetén az irányítottság, hadifogoly-levezés esetében a cenzúra (Kozeschnik János például „feltűnően” mindig rögzíti, hogy egészséges); míg az esetlegességből fakadó ferdtítés vagy hiátus alatt az emlékezés problémáit kell érteni. Sokat elárul, hogy az epizodikus emlékezettel és a mentális időutazással a pszichológia kognitív ága foglalkozik.⁴⁷ Az egyéni észlelési attitűd befolyásolja ugyanis, hogy az ember mit jegyez meg abból, ami vele történik.⁴⁸ Így fordulhat elő az a jelenség, amikor ugyanarra az eseményre két ember „eltérően” emlékszik. Azt is figyelembe kell venni, hogy a pszichológusok véleménye szerint „az emlékezés sokkal inkább konstrukciós kérdés, semmint pusztá reprodukció.”⁴⁹

Az autobiografikus források közös tulajdonsága a személyesség, ami — ahogy Gyáni Gábor fogalmaz — „egyszerre erénye és korlátja e forrásoknak”.⁵⁰ „Csupa triviális dolgot közölnek fontos emberekről és fontos dolgokat tudatnak velünk triviális emberekről.”⁵¹ Nem használhatók a makrotörténelem, a politikátörténet vagy éppen a gazdasági folyamatok vizsgálatára. Ehelyett azt lehet általuk megismerni, hogy szerzőjük hogyan élte meg az adott történelmi eseményt. Ezek a közlések nézőpontot adnak a múlthoz.⁵² Természetesen eltérések is vannak e műfajok között. „A visszaemlékezés, a levél és a napló [...] egymástól eltérő emlékezési mechanizmusok termékei.”⁵³ Az eltérő igeidő általában segít felismerni, melyik műfajjal van dolga a kutatónak: a naplókat általában jelen időben, a visszaemlékezéseket múlt időben írják szerzőik. Következésképpen szükség van a hadifoglyok tollából keletkezett forrásokra, de ezek önmagukban nem elegendők a hadifogságbeli életük bemutatásához.

⁴⁷ Lásd pl. KÓNYA Anikó: *Az emlékezetkutatás ismerős, de megoldatlan kérdései: Az epizodikus emlékezet és a mentális időutazás*. Pszichológia, 2013. 33. évf. 3. szám, 159–168.

⁴⁸ GYÁNI 2000, 131.

⁴⁹ BARTLETT, Frederic C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, 1985. 296., idézi GYÁNI 2000, 130.

⁵⁰ GYÁNI 2000, 138.

⁵¹ Uo.

⁵² GYÁNI 2000, 149.

⁵³ GYÁNI 2000, 140.

Egyébiránt az autobiografikus forrásokat a pszichobiográfia is előszeretettel használja a történelmi személyek pszichéjének, illetve pszichés motivációinak kutatásában. A jelen munkának azonban nem célja ilyen fajta vizsgálat.⁵⁴

Kozeschnik János levelezőlapjai bizonyos szempontból olyanok, mint egy-egy naplóbejegyzés, annak köszönhetően, hogy rendszeresen — pl. a fogság első két évében minden héten — írt. Üzeneteiből, melyeket jelen időben fogalmazott, megtudhatjuk, hogyan érezte magát, mire volt szüksége, milyen gondolatok foglalkoztatták, ahogy Gyáni fogalmaz: „Szokásos történelmi ismereteinket kiegészíti azzal, hogy mit ettek, miféle társasági kapcsolatokat ápoltak eleink. Minőségi többlettudásról van szó, hiszen általa arra derülhet fény, hogy mit jelentett a valamikori világ az egykori szereplők vagy átléők számára.”⁵⁵ Ám az önkritika, a negatív hírek elhallgatása miatt ezek a levelezőlapok önmagukban nem alkalmasak, nem elegendők a hadifogolytábori élet vizsgálatára.

A vizsgált hadifogolytáborokról magyar és olasz lapokban is megjelentek tudósítások, amelyeknek köszönhetően tovább lehet árnyalni a képet.

A munka során fel kell idézni a háború egyes eseményeit (például Kozeschnik János alakulatának fogságba esése, a szerbiai „halálmars”, az isonzói csaták alakulása stb. kapcsán). Ennek során Galántai József monográfiájára és Balla Tibor tanulmányaira⁵⁶ hivatkozom, illetve forrásként használom az ezredalbumokat és József főherceg naplóját.⁵⁷

A kutatás másik fő célkitűzése a magyar hadifoglyok neveinek összegyűjtése. Ezt is leszűkítettem a vizsgált hat hadifogolytáborra. Aprólékos kutatómunkát igényelt; a teljességre törekedtem. Az eredmény minden bizonnyal hasznos lesz a család-, illetve helytörténet-kutatók számára, mivel a hadifoglyok nevei mellett a születési évüket és a

⁵⁴ Gordon W. Allport kategorizálta azokat a pszichológiai eszközöket, amelyeket a kutatók a személyiség vizsgálatára felhasználhatnak. Az egyik csoport a „személyes dokumentumok és esettanulmányok” címet viseli, amelybe tartoznak a naplók, a visszaemlékezések és a levelezések, vö. KÖVÁRY Zoltán: *A pszichobiográfia mint módszer. Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban*. Alkalmazott Pszichológia, 2011/4. sz., 74.

⁵⁵ GYÁNI 2000, 152.

⁵⁶ GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona, 2001., a továbbiakban: GALÁNTAI 2001. BALLA Tibor: *Szövetségesből háborús ellenfél. Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei*. Hadtörténelmi közlemények 128. évf. (2015) 3. szám, 641–667., a továbbiakban: BALLA 2005a. És BALLA Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege az isonzói csatákban, 1915-1917*. Honvédségi Szemle 143. évf. (2015) 5. szám, 120–131., a továbbiakban: BALLA 2005b.

⁵⁷ CRETIER Ferenc (szerk.): *A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története 1910–1918*. Cegléd, Emléklap, 1937., a továbbiakban: CRETIER 1937. DEREÁNÓ Ödön (szerk.): *Az első honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma*. Budapest, A Volt 1. Honvéd Gyalogezred Története és Háborús Emlékalbuma Kiadóhivatala, 1939., a továbbiakban: DEREÁNÓ 1939. JÓZSEF FŐHERCEG: *A világháború amilyenek én láttam. I-VII. köt.* Budapest, MTA, 1926–1934., a továbbiakban: JÓZSEF FHG. 1928.

lakóhelyüket is tartalmazza, illetve utóbbiak hiányában az ezredét. A hadifogolytáborparancsnokságok ugyan készítettek összeírásokat a hadifoglyokról, ám azok elvesztek.⁵⁸

Ennek legfőbb forrásbázisa a *Verlustliste*,⁵⁹ melynek 1916 és 1919 között kiadott összes számát át kellett nézmem. A magyarországi hadifoglyok adatait kigyűjtöttem, a nem magyarországiakat pedig megszámoztam országonként, hogy láthatóvá váljanak a hadifoglyok nemzetiségi arányai az egyes táborokban. A munka során az Arcanum Digitális Tudománytár és a Felső-Ausztriai Állami Könyvtár (Oberösterreichische Landesbibliothek) internetes oldala⁶⁰ volt segítségemre, amelyben nemcsak megtekinthető, de keresőmotorral át is vizsgálható a digitalizált forrásanyag. Értelemszerűen a hadifogolytáborok nevére kerestem rá, de szükséges volt ezt több variációval is elvégezni:

- A többtagú hadifogolytábor-nevek esetében az egyes nevekre külön is rákerestem (Civita Castellana, Civita, Castellana; Santa Maria Capua Vetere, Santa Maria, Capua), kivéve Casale d'Altamura esetében, ahol csak az *Altamura* keresőszót használtam, mert a Casale keresőszóra is vannak találatok, de ebből az egy szóból nem derül ki, hogy a Casale di Altamura-i vagy a Casale Monferrato-i táborról van-e szó.
- Santa Maria Capua Vetere nevét esetenként rövidítve írták (S.M.C.V.).
- Elírás, illetve gépelési hiba okán is további keresést kellett végezni (Vittoria: *Vittorio*, *Vittori*; Padula: *Padul*; Altamura: *Alta mura*, *Altamur*; Cassino: *Casino*).

A Veszteséglajstromos füzetek használata során néhány tényezőt figyelembe kellett venni. Egyrészt, ezekben a hadifoglyok alakulatát, születési évét és származási, illetve születési helyét tüntették fel, valamint a hadifogolytábort, ahol internálták, vagy a tényt, hogy elhunyt vagy eltűnt. Ezek alapján csak következtethetünk a magyar származásukra, ugyanis a nemzetiségüket nem jegyezték fel. A listám így nem nemzetiségi szemponton alapszik, hanem területin: nem pontosan a magyar, hanem a magyarországi hadifoglyok listája lett. Másrészt, a hadifoglyok magyar keresztnéveit esetenként németül írták, s ezeket

⁵⁸ JUHÁSZ 2022a, 36.

⁵⁹ K. u. K. Kriegsministerium (kiad.): *Verlustliste*. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1916., a továbbiakban: *Verlustliste* 1916. K. u. K. Kriegsministerium (kiad.): *Verlustliste*. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917., a továbbiakban: *Verlustliste* 1917. K. u. K. Kriegsministerium (kiad.): *Verlustliste*. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1918., a továbbiakban: *Verlustliste* 1918.

⁶⁰ www.adt.arcanum.com/hu illetve: www.landesbibliothek.at. Az Arcanum Digitális Tudománytárban az 1918. dec. 24-i számig digitalizálták a *Verlustlistét*, ezért a későbbi számokat az ausztriai könyvtár honlapján néztem át. Az ott elérhető kiadásokban nem találtam olyan magyar hadifoglyot, akit a vizsgált hat hadifogolytábor valamelyikében internáltak.

a listában magyarra visszaalakítottam.⁶¹ Harmadrészt, önmagában erre a forrásra alapozva nem lehet azt állítani, hogy egy hadifogoly éppen a megjelölt hadifogolytáborban volt, amikor az adott füzet megjelent, mivel ezek mindig utólag jelentek meg. Ez a magyarázat arra, hogy például a Civita Castellana-i hadifoglyok hogyan szerepelhetnek olyan számokban, amelyeket azután adtak ki, hogy ezt a hadifogolytábort már felszámolták; vagy hogy miért van olyan kevés név Cassinóból — hiszen 1918 őszén kerültek oda nagyobb számban magyarok, köztük Kozeschnik János is.

A névjegyzék másik fő forrásbázisa a sajtó: számos üzenetet találunk magyar hadifoglyoktól, akik valamely hazai lapon keresztül jelezték, hogy hol internálták őket, esetenként elég hosszan felsorolva a bajtársaik neveit is, illetve az ezredüket.

Az egyes táborok forrásanyagának mennyiségében eltérések vannak, így azokat külön is áttekintem az alábbiakban:

Civita Castellana

Kozeschnik János innen hazaküldött levelezőlapjai közül 18 maradt meg.⁶² Rendelkezésre áll továbbá két visszaemlékezés is: az egyik Palatinus Gyulától, a m. kir. budapesti 29. honvéd gyalogezred hadapródjelölt-örmeisterétől,⁶³ a másik Szirt Miklóstól, szintén az 1. honvéd gyalogezred hadapródjelöltjétől származik.⁶⁴ Ők kicserélt hadirokkantként kerültek haza még a háború alatt, akiket a hazaút során Linzben, valamint itthon, az alakulatuk parancsnokságán kihallgattak, mert igazolniuk kellett, hogy hadifogságba estek, nem pedig dezertáltak. Ezek a források tehát kihallgatási jegyzőkönyvek, amelyek jellegüket tekintve visszaemlékezések. Ugyanakkor alanyaik egy-egy szabadon fogalmazott visszaemlékezést is készítettek: a Palatinusé a jegyzőkönyvéhez csatolva, a Szirté az ezredalbumban található meg.⁶⁵

Feldolgoztam továbbá Giacomo Ghezzi megyéspüspök jelentését is, amelyet XV. Benedek pápa felkérésére, a Szentszéki Államtitkárságnak címezve készített 1916. április 9-

⁶¹ Pl. a Santa Maria Capua Veterében fogva tartott, a Zala vármegyei Sümegcsehiből származó Csiszár *Stefan* neve nyilvánvalóan Csiszár István volt, lásd *Verlustliste* 1917, 563. szám, 12. o.

⁶² Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény (a továbbiakban: HTM KE): 15.528/Emlékanyag (a továbbiakban: Em), 15.512/Em, 15.532/Em, 15.474/Em, 15.556/Em, 15.520/Em, 15.529/Em, 15.523/Em, 15.554/Em, 15.522/Em, 15.510/Em, 15.511/Em, 15.500/Em, 15.555/Em, 15.521/Em, 15.536/Em, 15.513/Em, 15.535/Em.

⁶³ Hadtörténelmi Levéltár, I. világháborús gyűjtemény (a továbbiakban: HL I. vh.), 4403. doboz, Palatinus Gyula.

⁶⁴ HL I. vh., 4401. d., Szirt Miklós.

⁶⁵ DEREÁNÓ Ödön (szerk.): *Az első honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma*. Budapest, A Volt 1. Honvéd Gyalogezred Története és Háborús Emlékalbuma Kiadóhivatala, 1939, 281–284. A továbbiakban: DEREÁNÓ 1939.

én, egy nappal azután, hogy ellátogatott a hadifogolytáborba.⁶⁶ Ez a dokumentum is kritikával kezelendő, hiszen — mint lentebb látható lesz — a püspök nemcsak a hadifoglyoktól kapott információkat rögzítette jelentésében, de számos kérdésben a hadifogolytábor olasz parancsnokságával is konzultált. Néhány hazai napilapban pedig megjelentek használható tudósítások.

Santa Maria Capua Vetere

Ehhez a hadifogolytáborhoz magyar hadifogolytól nem találtam forrást Kozeschnik János levelezésén kívül. Vannak ugyanakkor sajtóhírek, és sok katonai, illetve kormányzati irat, ami nyilvánvalóan összefügg a tábor rendkívül nagy kapacitásával.

Padula

A padulai hadifogolytábor forrásanyaga jelentősnek mondható. Az olasz katonai hatóságoknál keletkezett iratok mellett számos magyar forrás áll rendelkezésre. Kozeschnik János levelezőlapjain túl megmaradt Bazsa Áron, a debreceni 3. honvéd gyalogezred tartalékosának maddaloni hadifogságban írt naplója, melyben röviden a padulai hadifogságról is írt.⁶⁷ Hasonlóan járt Károlyi Gáspár, szintén 3-as honvéd, népfelkelő: előbb Maddaloniban tartották, s ott szerezhette a füzetet, melyben leírta harctéri emlékeit, illetve a fogságban költött verseit.⁶⁸ Friedmann (későbbi nevén: Fábri) Miksa, az ungvári 66. közös gyalogezred katonája különféle iratokat hozott haza.⁶⁹ Kucsera Ferenc, a székesfehérvári 69. közös gyalogezred őrzője visszaemlékezést írt és fényképeket is hátrahagyott padulai hadifogságról.⁷⁰ Tovább gazdagítja a forrásbázist a hadifogolytáborba ellátogató megyéspüspöki helynök, Gennaro Amodio⁷¹ 1916. április 30-ai részletes beszámolója, és

⁶⁶ Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum (*Vatikáni Titkos Levéltár*), a továbbiakban: ASV, Segreteria di Stato, Guerra 1914–1918 fond, 133. doboz. Az államtitkár válaszlevele a püspöknek ugyanitt.

⁶⁷ Bazsa Áront 1915. aug. 25-én helyezték el Maddaloniban, mely szintén Campaniában, Nápolytól északra, Padulától kb. 160 km-re északnyugatra található. Ott vásárolt egy több mint 80 oldalas füzetet 1916. április 24-én, melyet egy hét alatt tele is írt háborús emlékeivel és verseivel. Lásd *Hadtörténelmi Levéltár*, VII. fondfőcsoport, Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3967: *Bazsa Áron, olasz hadifogságbeli notesz, 1916.*

⁶⁸ Hajdúsági Múzeum Helytörténelmi Adattár 8889: *Károlyi Gáspár naplója.*

⁶⁹ *Hadtörténelmi Levéltár*, VII. fondfőcsoport, Personalia-gyűjtemény, 26. jelzet: *Fridmann (sic!) (Fábri) Miksa a padulai hadifogolytábor lakójának néhány irata, 1917–1938.* A továbbiakban: HL Friedmann.

⁷⁰ Kucsera unokája, Prága Ildikó a Nagy Háború Blogon mutatta be nagyapja történetét, lásd https://nagyhaboru.blog.hu/2014/05/29/nagypapam_egy_eu-s_keparchivumban (2020. jan. 21.), a továbbiakban: *Kucsera* 2014. Rövidebb formában az *Új Ember* hetilapban is olvasható volt, lásd Gajdó Ágnes: *Mindent a hazáért. Lelkészek és közkatona a nagy háborúban.* In: *Új Ember* 2015. aug. 3., 8.

⁷¹ Padula a Teggianói Egyházmegyébe tartozott, melynek püspöki széke üresen állt 1916 tavaszán, amikor XV. Benedek pápa felkérte a megyéspüspököket, hogy látogassanak el az olaszországi hadifogolytáborokba és írjanak jelentést a benyomásaikról. Padulába így a püspöki helynök, Gennaro Amodio látogatott el az

egy svájci pap, Alfredo Nosedo 1916. augusztus 16-ai dátummal írott jelentése, melyben egy mondatban Padulára is kitért.⁷²

A hadifoglyok névjegyzékének összeállításához is bőséges anyag áll rendelkezésre. A *Verlustliste*-füzetekben talált több ezer releváns adatot a magyarországi lapokban megjelent hadifogoly-híradásokkal kiegészítve, a név szerint azonosított magyarok listája meghaladja az egyezer főt.

Vittoria

A vittoriai hadifogolytábor számos olasz katonai és kormányzati forrásban szerepel, melyek főként a megépítésével, a hadifoglyok munkavégzésével, valamint az ellátást ért vádak kivizsgálásával összefüggésben keletkeztek. Ezenkívül több magyar hadifoglytól is vannak források, Kozeschnik János levelezőlapjain túl rendelkezésre áll Szabó Sándor⁷³ és Pogány Imre⁷⁴ visszaemlékezése. A halotti anyakönyveknek és az olasz hatóságok által készített összesítéseknek köszönhetően rendelkezésre áll az itt elhunyt magyarok listája.

A padulai és más táborokról leírást készítő Alfredo Nosedo számos helyet meglátogatott Szicíliában; ám mivel a vittoriai tábor 1916-ban még nem létezett, ezért tőle nincs forrás ebben az esetben. A területileg illetékes megyéspüspöktől sem maradt fenn beszámoló egy esetleges látogatásról. Egy másik, a többi tábor esetében „megszokott” forrás is hiányzik: a magyarországi sajtóban nem közöltek tudósítást vittoriai hadifoglyokról. A *Verlustliste*-füzetekben több száz vittoriai hadifoglyot lehet találni, de a tábor méretéhez képest ez kevésnek tekinthető.

Albánia

egyházmegyei kancellár társaságában. Beszámolóját lásd Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum, *Segreteria di Stato, Guerra 1914–1918* fond (a továbbiakban: ASV Segr. Stato Guerra 1914–1918), 133. doboz. A *sede vacante* állapotról lásd CASELLA, Mario: *Alla scoperta della religiosità nell'Italia meridionale*. Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2006, 302.

⁷² Alfredo Nosedo svájci római katolikus pap volt, aki a svájci kormány megbízásából látogatta meg a hadifogolytáborokat, nem csak Olaszországban, vö. *Hadifogoly magyarok 1930*, 216. Az olasz kormányzati és katonai forrásokban leggyakrabban *Don Nosedo* néven utalnak rá. Az itáliai táborokról írt beszámolóját lásd Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari esteri, Gabinetto politico e ordinario 1915–1918 fond (a továbbiakban: ASD Gabinetto 1915–1918), 347. doboz.

⁷³ Szabó előbb a pécsi 19-es honvéd gyalogezredbe, majd zászlósi kinevezését követően az 1-es honvédekhez került. 1916. aug. 6-án esett fogságba a San Michele-hegyen. Vittoria előtt a szintén szicíliai Piazza Armerina egyik kolostorában internáltak. Polgári foglalkozása: rajztanár. Lásd FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 30.

⁷⁴ CSARKÓ Imre: „*Memento mori*” – három bihari katona kéziratot naplója az első világháborúból. In: SÁNDOR Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum évkönyve, XVII–XIX*. Berettyóújfalu, Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár, 2014, 120–150. A továbbiakban: CSARKÓ 2014. Megjegyzendő, hogy Csarkó naplónak nevezi a forrást, de az valójában visszaemlékezés.

A dél-albániai hadifogolyhelyzettel összefüggésben keletkezett olasz katonai és kormányzati források értelemszerűen a hadifoglyok munkavégzéséről szólnak, de nem kizárólagosan: megmaradtak olyan jegyzékek és rendeletek is, melyek a hadifoglyok ellátására, illetve hazatérésére vonatkoznak. Ezeket a hadifoglyoktól megmaradt forrásokkal, úgy mint Kozeschnik János levelezésével és Horthy László visszaemlékezésével⁷⁵ összevetve viszonylag részletes kép rajzolódik ki a szakirodalomban eddig mellőzött témáról.

A szerbiai halálmars és a Szamár-szigeti hadifoglyok története kívül esik a témámon, de megjegyzendő, hogy ezekhez is találni forráskiadásokat.⁷⁶ Ugyanígy nem cél a hadifoglyok névjegyzékének összeállítása, mivel Albániába csak dolgozni vittek át hadifoglyokat az olaszok.

Altamura

A tábor feldolgozottsága magyar részről csekélynek mondható, amihez nyilvánvalóan hozzájárult az, hogy a központi római levéltárakban kevés iratot őriznek az altamurai hadifoglytáborról. Ráadásul az altamurai megyéspüspöktől nem maradt fenn beszámoló a Vatikáni Levéltárban. A magyar sajtóorgánumok csak négy hadifoglyról közöltek tudósítást, annak ellenére, hogy ez a tábor is egyike volt a legnagyobbaknak. Ez azért is különös, mert a Veszteséglajstromban 877 nevet kötöttek ehhez a hadifoglytáborhoz, akik közül 545 származott Magyarországról.

Cassino

Az olasz katonai és kormányzati források mellett bőséges magyar vonatkozású forrás áll rendelkezésre. Vannak közte sajtóhírek, négy kicserélt fogoly beszámolója, több lista kicserélt foglyokról, valamint Kozeschnik János levelezőlapjai. Olasz részről Carlo Nardone állított össze egy vaskos forrásgyűjteményt,⁷⁷ amely tartalmazza az általa azonosított, Cassinóban internált, illetve ott elhunyt hadifoglyok nevét és minden egyéb forrást, amit a hadifoglytáborról talált (fotók, levelezőlapok stb.). A helyi megyéspüspöktől nem maradt fenn beszámoló. A *Verlustliste*-füzetek csupán öt tucat magyar nevet tartalmaznak.

⁷⁵ HORTHY László: *Monte Grappától a tengerig. Olasz front, albániai foglytábor*. Budapest, Frig Kiadó, 2016. A továbbiakban: HORTHY 2016.

⁷⁶ SZÖLLÖSY Aladár: *Szerb hadifogság. Szerbia, Albánia, Itália. 1914–1918*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1925. KISS Antal: *Adalékok a magyar bolsevizmus történetéhez. Összegyűjtve az asinári olasz fogságban olasz és francia lapok híradásai nyomán*. Budapest, Páros Print Bt., 2009.

⁷⁷ NARDONE, Carlo: *Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella prima guerra mondiale: militari dell'esercito austro-ungarico deceduti in prigionia e reduci*. II. kiadás. Cassino, Centro Documentazione e Studi Cassinati, 2016. A továbbiakban: NARDONE 2016.

2. A hadifoglyok ellátásának jogi szabályozása

Az olaszországi hadifogsággal foglalkozók kutatók mindegyike kitért a hadifoglyok ellátásának szabályozására, leginkább az olasz Vezérkari Hadbiztosság 1916 júniusában kiadott szabálygyűjteményének ismertetésén keresztül. Sok szerzőnél olvashatjuk, hogy ez az 1899-es, illetve az 1907-es Hágai Egyezményeken, valamint az ún. Spingardi-szabályzaton, azaz a hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottság által 1915. augusztus végén kiadott szabályzaton alapszik. Az értekezés jelen fejezete ezeket az előzményeket hivatott körbejárni.⁷⁸

A hadifogság jogi hátterének alapját az 1899-es Hágai Konferencia II. Konvenciója 1. Szakaszának 2. Fejezete szolgáltatta. Az ebben szereplő 14 cikkely rendelkezéseit többé-kevésbé átvéve az olasz kormány és a különféle katonai hatóságok (a Vezérkar, a Vezérkari Hadbiztosság, az egyes hadseregek parancsnokai és hadbiztosai stb.) jegyzékekben és szabálygyűjteményekben kidolgozták a hadifoglyok ellátásának kérdéseit, az elfogásukat követő teendőktől kezdve a hadifogolytáborokban biztosítandó ellátáson át a hazatérésük megszervezéséig.

2.1. A Hágai Egyezmények

Az 1899-es első Hágai Békekonferencia egyik fő célja a hadviselés körülményeinek nemzetközi szinten történő szabályozása volt. A résztvevő országok négy egyezményben (konvencióban) fektették le megállapodásaikat és három nyilatkozatot is kiadtak. Konkrétan a hadijogi kérdésekkel a II. Konvenció foglalkozik, amely egy preambulumból, öt cikkelyből és egy mellékletből áll.⁷⁹ Az 1. cikkelyben kötelezik el magukat az aláíró felek arra, hogy a mellékletben foglaltakkal, azaz a szárazföldi hadviselés szabályzatával összhangban irányítják haderőiket. A Konvenció lényegi részét tehát, a konkrét szabályokat a melléklet tartalmazza, melyet négy szakaszra osztottak, s amely szakaszok további fejezetekből állnak. A hadifoglyokról az 1. Szakasz 2. Fejezete szól, mely 17 cikkelyből áll. Ezek ismertetése előtt azonban tisztázni kell néhány kérdést magával a Konvencióval kapcsolatban.

Az Egyezmény máig érvényben van — jelenleg 51 országban. Elfogadásakor, 1899. július 29-én 21 ország vezetője írta alá, köztük az olasz király és az osztrák–magyar

⁷⁸ Vö. TAKÁCS 2019b, 129–134.

⁷⁹ Az Egyezmény szövegét a Nemzetközi Vöröskereszt oldalán eredeti, francia nyelven ld. <https://ihl-databases.icrc.org/dih-traits/INTRO/150?OpenDocument> (letöltve: 2018. nov. 10.), olasz nyelven az olasz Védelmi Minisztérium honlapján: http://www.difesa.it/SMD/CASD/IM/ISSMI/Corsi/Corso_Consigliere_Giuridico/Documents/81521_Aja1899.pdf (letöltve: 2018. nov. 10.).

uralkodó. Az aláíró felek elkötelezték magukat, hogy minél gyorsabban ratifikálni is fogják országaikban.⁸⁰ Olaszországban erre 1900. december 9-én került sor, az 504. számú királyi törvényerejű rendelettel, mely 1901. március 5-én lépett hatályba.⁸¹

1907-ben egy újabb békekonferenciát rendeztek Hágában. Ezen már 14 egyezmény született; a szárazföldi hadviselést, beleértve a hadifoglyok helyzetét az október 18-án elfogadott IV. Egyezmény szabályozta.⁸² 1910. január 26-án vált jogerőssé. Ezzel kapcsolatban két megjegyzést kell tenni: egyrészt a hadifogoly-helyzetre vonatkozóan kevés változás történt az 1899-es szabályokhoz képest; másrészt Ausztria-Magyarország ugyan aláírta és ratifikálta, Olaszország azonban nem ratifikálta, csak aláírta. Az 1907-es IV. Egyezmény 4. cikkelye kimondja, hogy az Egyezmény helyettesíti az 1899-es II. Hágai Egyezményt, és amely felek aláírják, de nem ratifikálják — ahogy tette Olaszország (és még rajta kívül további 16 ország) — azok az 1899-es Egyezmény szerint járnak el háború esetén.⁸³ Ez indokolja, hogy a vizsgálat során az 1899-es II. Egyezményt vettem alapul, de egyidejűleg szükség van az 1907-es IV. Egyezmény figyelembevételére.

Mindkét Egyezményben⁸⁴ a hadifoglyokra vonatkozó szabályozás első cikkelye⁸⁵ azt rögzíti, hogy a hadifoglyok az ellenséges ország alattvalói maradnak, nem kerülnek jogilag az őket elfogó hadsereg, vagy éppen maga az elfogó katona fennhatósága alá. Ez a 7. cikkellyel összefüggésben válik fontossá, amely azt mondja ki, hogy a hadifoglyok ellátásáról annak a kormánynak kell gondoskodnia, amelynek alattvalói. Ehhez azonban

⁸⁰ Bár az Egyezményben foglaltak 1900. szeptember 4-i dátummal hatályosak Olaszországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában, a magyar törvények közé történő „beczikkelyezésre” később került sor: az Országgyűlés az aláírt 1899-es és 1907-es hágai egyezményeket az 1913. évi XLIII. törvénycikkellyel ratifikálta, a törvény 1913. szeptember 5-én lépett hatályba. Mivel az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnt létezni, a ratifikált konvenciók Magyarországon 1918. november 16-tól – a Népköztársaság kikiáltásától kezdve – vannak érvényben.

⁸¹ Regio Decreto-Legge 9 dicembre 1900, n. 504, ld.

<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1901-02-18&atto.codiceRedazionale=000U0504> (letöltve: 2018. nov. 10.).

⁸² Az Egyezmény szövegét a Nemzetközi Vöröskereszt oldalán eredeti, francia nyelven ld. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=7C5A1DD850591B0FC12563140043A35B> (letöltve: 2018. nov. 10.), olasz nyelven az olasz Védelmi Minisztérium honlapján: http://www.difesa.it/SMD/CASD/IM/ISSMI/Corsi/Corso_Consigliere_Giuridico/Documents/81521_Aja1899.pdf (letöltve: 2018. nov. 10.).

⁸³ Ráadásul az 1899-es Egyezmény 2. cikkelye értelmében az aláíró országok nem kötelesek az Egyezményben foglaltak szerint háborúzni, amennyiben az ország, amellyel hadban állnak, nem írta alá az Egyezményt. Ugyanakkor a téma szempontjából ez nem releváns, hiszen az Osztrák-Magyar Monarchiában érvényben volt mind az 1899-es II., mind az 1907-es IV. Egyezmény. Bővebben ld. KRAMER, Alan R.: *Prisoners in the First World War*. In: SCHEIPERS, Sibylle (szerk.): *Prisoners in War*. Oxford, University Press, 2010.

⁸⁴ Az olaszországi magyar hadifogság témájában született korábbi munkák legtöbb szerzője hivatkozik ezekre az egyezményekre, ld. pl. *Hadifogoly magyarok* 1930, 223., KEGLOVICH 2008, 704.

⁸⁵ Magának az 1899-es Egyezménynek ez a 4. Cikkelye; az első három cikkely – az Egyezmény 1. Szakaszának 1. Fejezete – a hadviselő felek definícióját taglalja. Mivel Olaszország az 1899-es Egyezményt ratifikálta, az alábbiakban ennek az Egyezménynek a cikkelszámai szerepelnek.

szükség van egy megállapodásra az elfogó ország kormánya és a vonatkozó ellenséges ország kormánya között, amelynek hiányában az elfogó országnak kell gondoskodnia a hadifoglyok élelmezéséről, ruházkodásáról és elszállásolásáról olyan módon, mint a saját katonái esetében. Ugyanakkor, a 8. cikkely értelmében az elfogó hadsereg katonai szabályzata a hadifoglyokra is érvényes.⁸⁶ Ugyanezen cikkely rendelkezik a szökött hadifoglyok büntetéséről is: amennyiben a szökött hadifoglyot elfogják, fegyelmi büntetésben részesíthető. Ha nem sikerül elfogni és hazatér, majd ismét hadifogságba esik, már nem büntethetik meg korábbi szökéséért. Mindenesetre, az Egyezményben azt is rögzítették, hogy hadifoglyokkal emberségesen kell bánni.⁸⁷ A tulajdonaiktól nem szabad megfosztani őket; egyedül a fegyvereiket, a lovaikat, és a katonai papírjaikat lehet tőlük elvenni (4. cikkely). Bármilyen helyen szabad őket internálni, nemcsak erődítményekben és táborokban. Azonban csak akkor lehet őket bezárva tartani, amennyiben ezt biztonsági okok feltétlenül szükségessé teszik, egyébként az Egyezmény úgy fogalmaz, hogy a hadifoglyok kötelessége, hogy az internálásuk helyszínének határain belül maradjanak (5. cikkely).⁸⁸ A hadifoglyok dolgoztatásáról a 6. cikkely rendelkezik: a tisztii hadifoglyokat nem foghatják munkára, mértékét kell tartani benne és nem lehet köze a katonai műveletekhez. Amennyiben a munka megrendelője az állam, akkor a munkában részt vevő hadifoglyoknak ugyanaz a fizetség jár, mint amelyet az elfogó ország katonák kapnak ugyanannak a munkának az elvégzéséért. Ha a megrendelő magánszemély vagy -cég, akkor pedig a megrendelő és a katonai hatóság között létrejövő megállapodásban kell rögzíteni a bért. A 9. cikkely szintén a hadifoglyok egyik kötelességét rögzíti: kérésre el kell árulniuk családi- és utónevüket, valamint rangjukat. Azzal szemben, aki ezt megtagadja, hátrányos megkülönböztetést lehet alkalmazni az ellátás terén. A hadifoglyokat szabadon is lehetett engedni bizonyos feltételek mellett (10–12. cikkelyek).⁸⁹ Azok, akik nem katonák (pl. tábori tudósítók, konyhások stb.), de az ellenség fogságába esnek, kérhetik, hogy hadifoglybánásmódban részesítsék őket (13. cikkely). A 14. cikkely előírja, hogy a hadviselő országokban hadifogly-tudósító irodát kell létrehozni a konfliktus kezdetekor. Ennek az

⁸⁶ Barna János, egykori hadifogly szavaival: „A foglyotáborokban az olasz hadseregben fennálló törvények és szabályok teljes egészükben fennállanak. *A katonai fegyelmet a legszigorúbban be kell a foglyoknak tartamok; aki azt megsérti, büntetésben részesül.*” *Hadifogly magyarok* 1930, 223. Dőlttel szedett kiemelés az eredeti szöveghellyel megegyezően.

⁸⁷ Mindkét Egyezményben eredeti nyelven „*avec humanité*” szerepel. Meglepő módon az olasz változatban az 1899-es megfogalmazás szerint „szelíden” (*con mitezza*), az 1907-es szerint emberségesen (*con umanità*) kell bánni a hadifoglyokkal. Az olasz katonai és kormányzati rendelkezésekben ez utóbbi kifejezést alkalmazták.

⁸⁸ Az 1907-es Egyezmény ezt a cikkelyt kiegészítette egy fél mondattal: a zárva tartás csak addig tarthatott, ameddig az azt szükségessé tevő körülmények fennálltak.

⁸⁹ Az olaszok ezzel a lehetőséggel az olasz nemzetiségű hadifoglyaik esetében éltek.

irodának a feladata, hogy a hadifoglyokról személyi kartont vezessen, kidolgozza az ellátásuk részleteit, valamint összegyűjtse az elhunyt hadifoglyok által hátrahagyott, illetve a csatatéren talált, az elhunyt katonákhoz tartozó személyes tárgyakat.⁹⁰ Az Egyezmény azt is kimondja, hogy a hadifoglyok származási országában gyámolító-segélyező szervezeteket hozhatnak létre a karitatív tevékenységek közvetítése céljából. A 15. cikkely értelmében biztosítani kell ezek zavartalan működését, küldöttjeiket be kell engedni a hadifoglytáborokba és a hazatérő hadifoglyok állomáshelyeire, hogy szétoszthassák segélycsomagjaikat. A belépést ugyanakkor a katonai hatóság által kiadott személyre szóló engedélyhez, illetve a hatóság által meghatározott szabályok és rend betartásához kötik. A hadifoglyok által, illetve az ő részükre feladott levelek, csomagok és pénzküldemények mentesek mindenféle postai díjtól, mind a feladó, mind a címzett országában. A részükre küldött adományok és természetbeni segélycsomagok szintén díjmentesek. A postai díjmentesség a tudósító irodákra is kiterjed (16. cikkely). A fogva tartó országnak a tisztii hadifoglyok számára illetményt kell fizetnie a rangjuknak megfelelően.⁹¹ Az illetmény összegének egyeznie kell az ország saját tisztjeinek illetményével. Ugyanakkor, a hadifoglyok országának ezt meg kell térítenie a fogva tartó ország felé (17. cikkely). A 18. cikkely biztosítja a hadifoglyok vallásgyakorláshoz – istentiszteleten történő részvételhez – való jogát, a katonai hatóság által meghatározott rendszabályok betartása mellett. Az Egyezmény biztosítja a hadifoglyok végrendelkezéshez való jogát is. A végrendelkezés, hasonlóképpen az elhunyt hadifoglyok halotti anyakönyvezéséhez és temetéséhez, a katonai szabályzat szerint történik (19. cikkely). Az utolsó vonatkozó cikkely az Egyezményben arról rendelkezik, hogy a konfliktus lezárultával mielőbb biztosítani kell a hadifoglyok hazatérését (20. cikkely). Az olaszországi hadifoglyok ellátásának megszervezése tehát – bilaterális egyezmény hiányában – az olasz kormányra és hadvezetésre várt (7. cikkely).

2.2. Olasz katonai és kormányzati szabályozások 1915 nyarán

Az olasz kormány és hadsereg hadifogságot szabályozó rendelkezéseinek kronologikus áttekintése azért indokolt, mert azok nemcsak a hadbalépés idejére datáltak, hanem a háború alatt és után is keletkeztek nagyszabású, átfogó jellegű szabályozások. A

⁹⁰ Az 1907-es Egyezmény vonatkozó (szintén 14. sz.) cikkelye részletesen felsorolja, hogy a hadifoglyok személyi kartonján, melyet naprakészen kell vezetni, milyen adatokat kell feltüntetni: hadifoglyazonosítószám, teljes név, életkor, származási hely, rang, alakulat, esetleges sérülések, az elfogás, a sebesülés, az internálás és az elhalálozás dátuma és helyszíne. Fel kell tüntetni továbbá, hogyha a hadifoglyot kicserélték, szabadon engedték, kórházba szállították vagy ha a hadifogly megszökött.

⁹¹ A tisztiek fizetésére az olasz forrásokban az *assegno* szót használták, melyet a *Hadifogly magyarok történetében* illetménynek fordítottak, *Hadifogly magyarok* 1930, 224.

Hágai Egyezmény egyes kérdéseket a kormány, másokat a katonai hatóság feladatkörébe utalt, ezért van több szabályozás: a Vezérkar és a Vezérkari Hadbiztosság döntött a hadifoglyok gyűjtésével és internálásával összefüggő feladatokról, míg a hadifoglyoknak a hadifogolytáborokban nyújtandó ellátásról és maguknak a táboroknak a helyéről a Hadügyminisztériumon belül létrehozott Hadifogolyügyi Bizottság határozott. Érthető módon 1915 nyara volt a legintenzívebb időszak: a hadifoglyok száma az első isonzói csatákkal⁹² egyre növekedett, ezért ebben az időszakban leginkább a katonai hatóságok adtak ki rendelkezéseket, a végén (1915. augusztus 29-én) pedig megszületett az első hadügyminisztériumi körlevél a hadifoglyok ellátásának részleteiről.

2.2.1. A katonai hatóságok rendelkezései

A századforduló idején az olasz Vezérkari Főnökség megújította az olasz haderő taktikai-technikai témájú szabályzatait.⁹³ 1896-ban egy királyi rendelettel megszületett a háború idején érvényes katonai szolgálati szabályzat.⁹⁴ Ezt később több alkalommal is módosították; az 1907-es IV. Hágai Egyezmény szellemében is. A szabályzat 373. sz. pontja foglalkozik a hadifoglyokkal, amely a Vezérkari Főnök, Cadorna részére 1915. május 13-án küldött emlékeztető feljegyzés⁹⁵ szerint nem alkalmas a hadifoglyok elfogása és internálása során felmerülő nehézségek kezelésére.⁹⁶ A hadbalépés idejének közeledtével az olasz vezérkar ezért arra kérte a Vezérkari Főnököt, hogy hagyja jóvá a jegyzékhez csatolt szabályzatot, mely a hadifoglyok gyűjtéséről és internálásáról szól, és rendelje el annak körlevél formájában történő eljuttatását az összes alakulat parancsnokságához. A jegyzékben az is szerepelt, hogy az internálás részleteinek (a hadifoglyok elszállásolása, őrzése és

⁹² A második isonzói csata végére (aug. 10.) a Monarchia vesztesége meghaladta az 57 ezer főt, vö. BALLA 2015b, 123. Ebből több ezer volt a hadifoglyok száma: egy, a Legfelső Parancsnokság által (augusztus 6-án) készített kimutatás szerint július 31-ig 13.102 hadifoglyot ejtettek, melyből kb. 300 volt tiszt, ld. AUSSME F-11, 112/5.

⁹³ Vö. CAPPELLANO Filippo: *The Evolution of Tactical Regulations in the Italian Army in the Great War*. In: Wilcox, Vanda (szerk.): *Italy in the Era of the Great War*. Leiden, Koninklijke Brill, 2018, 30.

⁹⁴ Regio Decreto 16 settembre 1896, n. 470, ld.

<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1896-10-27&atto.codiceRedazionale=096U0460> (letöltve: 2018. dec. 3). Ugyanazon év nov. 11-én lépett életbe. A szabályzat címe eredeti nyelven: *Regolamento di servizio in guerra*.

⁹⁵ 3992. sz. vezérkari jegyzék, 1915. máj. 13. Tárgya: *Prigionieri di guerra* (Hadifoglyok). AUSSME F-11, 114/3. A jegyzék aláírói: Settimio Piacentini altábornagy, Vezérkari Hadbiztos, és Enrico Merrone ezredes, a Hadbiztosság Szolgálati Irodavezetője.

⁹⁶ A szóban forgó szabályzati pontot lásd AUSSME F-11, 114/3. Nem kérdés, hogy alkalmatlan volt a hadifogság szabályozására: mindössze bő egy oldal terjedelmű volt, a Hágai Egyezmények cikkelyeit tükrözte rövidített formában – holott az Egyezmények éppen a hadviselő felek hatáskörébe utalták az ellátás részleteinek kidolgozását.

fegyelmezése) kidolgozása és a Hágai Konvenció által előírt hadifogoly-tudósító iroda létrehozása még ezután esedékes.

A feladat végrehajtása azonban elhúzódott: a Vezérkari Főnökhelyettes, Porro vezérezredes által május 30-án kiadott körlevél⁹⁷ lefektette az alapokat, de csak nagy vonalakban. A Vezérkari Hadbiztosság ugyanis dolgozott a részletes és állandó jellegű rendelkezések kidolgozásán, ám a hadifoglyok elhelyezéséről nem lehetett tovább halasztani a döntést. A körlevél ekképp vázolta fel a hadifoglyok internálásának folyamatát: Az elfogott katonákat minél messzebb kellett vinni a frontvonalától. A későbbi felügyeletüket és irányításukat a gyűjtőtáborokban olasz hadtest-parancsnokságokra, az internálótáborokban az elfogó hadsereg hadbiztosságára bízták. Az elfogó alakulatnak közölnie kellett a saját hadtest-parancsnokságával a hadifoglyok számát, tiszti-legénységi bontásban. A hadtest-parancsnokságoknak válaszul meg kellett adniuk a hadifoglyok ideiglenes elhelyezésére kijelölt gyűjtőtábor nevét; gondoskodniuk kellett a hadifoglyok gyűjtőtábori fertőtlenítéséről, élelemellátásáról; és tájékoztatniuk kellett a hadseregük hadbiztosságát a gyűjtőtáborban található hadifoglyok számáról tiszti-legénységi bontásban, jelezve, ha egy hadifoglyot a Hadsereg-Főparancsnokságra kívántak küldeni további kihallgatásra. Végül az egyes hadbiztosságoknak lett a feladata, hogy a kapott adatok alapján levezényelje a gyűjtőtáborokban őrzött hadifoglyok internálótáborokba történő elszállítását a hadtest-parancsnokságok és az erre kijelölt útvonalon működő állomásparancsnokságok közreműködésével. A körlevélben az is szerepel, hogy a Hadügyminisztérium egy helyet jelölt ki a hadifoglyok internálására: az ország északi részén, Piemontban található Alessandriát.

Másnap, egy újabb jegyzékben⁹⁸ Porro vezérezredes további részleteket határozott meg az internálótáborokra⁹⁹ vonatkozóan. A táborok kijelölését sürgős feladatnak minősítette és három szempontot állított fel: nem lehetett őket a háborús övezetben működtetni; javasolta, hogy minden hadseregnek saját táborai legyenek, és azok fallal

⁹⁷ 125. sz. vezérkari jegyzék, 1915. máj. 30. Tárgya: *Norme provvisorie per la raccolta, per il concentramento e per l'internamento dei prigionieri di guerra* (A hadifoglyok gyűjtésének és internálásának ideiglenes szabályai). Több példányban is elérhető az AUSSME F-11 fondban: 114/2; 114/3 (2 példányban); 127/6. Bővebben: TORTATO 2004, 27–29.

⁹⁸ 53. sz. vezérkari jegyzék, 1915. máj. 31. Tárgya: *Campi di concentramento per prigionieri di guerra* (Gyűjtőtáborok hadifoglyok számára). AUSSME F-11, több példányban: 114/3 és 127/6. (A jegyzékek számában megfigyelhető anomáliára az a magyarázat, hogy bár mindkettőt Porro írta alá, valójában a Vezérkaron belül két különböző egység bocsátotta ki őket: a 125. számút a Műveleti Csoport (*Riparto Operazioni*), az 53-ast pedig a Vezérkari Főnök Titkársága (*Segreteria del Capo di Stato Maggiore*).

⁹⁹ A szövegben a *campo di concentramento* kifejezés szerepel, ugyanis ezt a kifejezést is használták a hadifoglyok huzamosabb elhelyezésére szolgáló hadifoglytáborokra, a *campo di internamento* mellett.

legyenek körülvéve, hogy így megkönnyítve őrzésüket, kevesebb olasz fegyverest foglaljanak le. Konkrét helyszíneket is javasolt az egyes hadseregeknek, mindet az ország északi részén: a 2. olasz hadseregnek és a Carnia-csoportnak két lombardiai erődöt, Pizzighettonét és Casalmaggiort, a 3. olasz hadseregnek az Emilia-Romagna-i Carpi és Mirandolát, valamint a szintén lombardiai Borgofortét. Alessandria, a szintén piemonti Casaléval együtt az 1. hadsereg által elfogott katonák hadifogolytábora lett; míg a 4. hadseregnek az Emilia-Romagna-i Piacenzát jelölte ki. Ezekre a helyszínekre az elfogó hadsereg katonái kísérték a hadifoglyokat, ahol a területileg illetékes hadtestparancsnokságok átvették őrzésüket,¹⁰⁰ amihez a területi milícia¹⁰¹ nyújthatott segítséget.¹⁰²

A Vezérkar rendelkezéseit alapul véve az egyes hadseregek hadbiztosságai körlevelekben ismertették a hadifoglyokkal kapcsolatos teendőket. Elsőként Lombardi vezérőrnagy, az olasz front isonzói szakaszán harcoló 3. olasz hadsereg hadbiztosa adott ki jegyzéket,¹⁰³ június 3-án. Eszerint a hadifoglyokat a front mögötti gyűjtőhelyekről – ahol vesztegzár alatt tartották őket¹⁰⁴ — egy meghatározott útvonal mentén Alessandriába szállították — carpi, mirandolai és borgofortei internálás tehát ekkor még nem volt. Az útvonal állomásai, ahol állomásparancsnokságok is működtek: 1. Cervignano vagy Palmanova (kb. 20 km-re az első isonzói csaták frontvonalától)¹⁰⁵, 2. San Giorgio di Nogaro (kb. 10 km), 3. Portogruaro (kb. 40 km), 4. Mestre (kb. 60 km). Az útvonal induló állomásai, Cervignano és Palmanova, valamint Portogruaro gyűjtőtáborként is működött. Itt ugyanis különválasztották a közkatonáktól a tiszteket, akikre az őrségnek fokozottabban kellett

¹⁰⁰ 1915. május végére a 14 olasz hadtestből tízet beosztottak a négy olasz hadsereg valamelyikébe, négy pedig közvetlenül a Főparancsnokság alá tartozott, vö. BALLA 2015a, 649. A hadtestek között felosztották az ország területét, egy hadtest egy régióval valamivel nagyobb területet felügyelt, ahol a székhelye is volt. (Ez nem azonos a toborzási körzettel.)

¹⁰¹ A területi milícia (*milizia territoriale*) magyar változata a népfőlkelő.

¹⁰² Piacentini Vezérkari Hadbiztos június 6-án azt írta Porrónak, hogy továbbítja ezt a jegyzéket a Hadügyminisztériumnak, mert ott még nem értesültek a jegyzékben szereplő helyszínek kijelöléséről, csak Alessandriáról. Piacentini jegyzékéből azt is megtudjuk, hogy a Hadügyminisztérium előzőleg – a Vezérkart megkerülve – egyenesen a Torinói, Alessandriai, Genovai és Firenzei Területi Hadtest-parancsnokságokat kérte fel az internálótáborok helyszíneinek kiválasztására, lásd 64. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1915. jún. 6. Tárgya: *Campi di concentramento dei prigionieri di guerra* (Hadifogolytáborok). AUSSME F-11, 127/6.

¹⁰³ 663. sz. hadbiztosi jegyzék, 1915. jún. 3. Tárgya: *Internamento dei prigionieri di guerra* (Hadifoglyok internálása). AUSSME F-11, több példányban őrzik: 114/2 és 114/3. A jegyzékhez tartozó függelék és melléklet is (lásd lentebb) itt található.

¹⁰⁴ Július 28-án Vittorio Zupelli hadügyminiszter elrendelte, hogy a foglyokat 5–6 napig vesztegzár alatt figyeljék meg még a háborús övezetben, a gyűjtőtáborba történő szállításukat megelőzően, megakadályozandó bizonyos fertőző betegségek elterjedését, lásd 14339. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1915. júl. 28. Tárgya: *Misure profilattiche per i prigionieri di guerra* (Megelőző intézkedések a hadifoglyokra vonatkozóan). AUSSME F-11, 114/3. Vö. JUHÁSZ 2020a, 305.

¹⁰⁵ Az Isonzó-frontszakasz középső részén található Cormons-ból az ott összegyűjtött hadifoglyokat közvetlen összeköttetés hiányában Udinén keresztül vitték Palmanovába.

figyelnie; visszatartották azokat, akiknek a kihallgatását a Hadsereg-Főparancsnokságon vagy a Legfelső Parancsnokságon¹⁰⁶ kívánták folytatni; és a későbbiekben, amikor már az alessandriai internálótábor megtelt, itt várakoztak a hadifoglyok, amíg döntöttek internálásuk helyszínéről. Az állomásparancsnokságok gondoskodtak a hadifoglyok élelmezéséről az állomásokon és útközben. Orvosi vizsgálatra is biztosítaniuk kellett a lehetőséget. A fertőzőbeteg-gyanús foglyokat izoláltan tartották. A hadifoglyoknak a front mögötti gyűjtőhelyről gyalog kellett menetelniük az induló állomásra; vonattal csak kivételes esetben utaztak.¹⁰⁷ A jegyzékhez egy függelék és egy melléklet is tartozik.

A függelékben Lombardi a fertőző betegségek hadifoglyok (illetve a háborús övezetből elmenekült lakosság és a háborús túsók) általi elterjesztését megakadályozó intézkedéseket¹⁰⁸ részletezi. Egy május 23-ai körlevélre hivatkozik benne (263. sz.), amely azonban nem maradt fenn. Felhívja a figyelmet arra, hogy az osztrák–magyar katonák körében igazoltan hastífusz-, kolera-, vérhas- és kiütéses tífuszjárvány van, ezért minden egyes hadifoglyot potenciális fertőzőbetegnek kell tekinteni és elfogásukat követően megelőző intézkedéseket kell lefolytatni. Ennek érdekében a front mögött egészségügyi csoportokat vagy mozgókórházakat létesítenek, a 663. sz. jegyzékben szereplő állomásokon pedig a tartalékos kórházakba¹⁰⁹ vihették a beteg hadifoglyokat. Elfogásukat követően levágták a hajukat, megborotválták őket¹¹⁰ és le kellett vetközniük, hogy átfüstöljék ruháikat. Ahol rendelkezésre állt vízsugár-szivattyú, le is mosták a őket. Ha a hadifoglyok releváns megbetegedésről számoltak be, az egészségügyi csoport, illetve a mozgókórház baktériumölő terápiát alkalmazott rajtuk. Amennyiben az előírt eljárásokat valamilyen okból nem tudták lefolytatni, a hadifoglyokat ideiglenesen elzárva kellett tartani. Az internálóhelyre történő utazás során meg kellett akadályozni, hogy a hadifoglyok kapcsolatba kerüljenek a lakossággal vagy az olasz katonákkal. A tőlük származó esetleges hulladékokat kötelező volt elégetni vagy lefertőtleníteni vagy elásni a földbe. Ha útközben derült ki, hogy egy hadifogly fertőző, szoros megfigyelés alatt tartották és az első adandó alkalommal bevitték egy kórházba vagy más egészségügyi intézménybe. A vonatokat is fertőtlenítették. Szintén e függelékből tudjuk meg, hogy Palmanovában, Cervignanóban és Portogruaróban azért létesítettek ideiglenes gyűjtőtáborokat, mert nem volt mindig lehetőség

¹⁰⁶ *Comando Supremo delle Forze Armate.*

¹⁰⁷ A hadbiztos szerint gazdasági okokból az utazókocsikból álló vonatokat részesítették előnyben. Utazás közben a kocsikat kulcsra kellett zárni.

¹⁰⁸ A függelék címe eredeti nyelven: *Misure profilattiche per i prigionieri di guerra, i profughi e gli ostaggi.*

¹⁰⁹ *Ospedali di riserva*, vö. *Reservespital*. A portogruarói 100, a cervignanói 37 ágyas volt, a forrás szerint.

¹¹⁰ A felhasznált eszközöket minden hadifogly után sterilizálni kellett forrázással vagy fenilsavval.

a hadifoglyok azonnali internálására. E táborok létesítése és az őrzésük biztosítása az állomásparancsnokságok feladata volt, amelyektől 2–300 méterre helyezkedtek el.

A jegyzék melléklete az *Adminisztratív instrukciók hadműveletben résztvevő alakulatok számára*¹¹¹ c. katonai szabálygyűjtemény 25. cikkelye, mely a hadifoglyokkal való bánásmódot taglalja. 16 pontból áll (a számozás szerint: 209–225.). Ebben rögzítették, hogy a tiszti hadifoglyok illetményét kéthetente kellett kifizetni és erről nyugtát is kellett adni nekik (213. pont). A 215. pont szerint a tiszti hadifoglyok lovainak (melyeket a Hágai Egyezmény értelmében elvehették tőlük) legfeljebb 30 napig olasz kincstári költségen lehetett takarmányt biztosítani. A 216. pont rögzítette — a hágai rendelkezés szellemében —, hogy a legénységi hadifoglyok számára ugyanolyan ellátást kell biztosítani az ételmezés, a szállás és a ruházkodást vonatkozásában, mint az olasz hadsereg közkatonaiknak. A ruházkodás kapcsán ugyanakkor hozzátették zárójelben, hogy csak a legszükségesebb ruhadarabokat kell biztosítani. A hadifoglyok természetbeni ellátását jegyrendszer formájában bonyolították le (217. pont). Az adminisztratív feladatokat az internálótáborokban olasz tisztek végezték. Fő feladatuk a hadifoglyok napi névjegyzékének vezetése (nagy létszám esetén elegendő volt a legénységeknek csak a számát lejegyezni) és a hadifoglyokra költött pénz mérleg formájában történő vezetése (a természetbeni juttatásokról is kimutatást kellett készíteniük). Ezeket a könyveléseket a kórházakban tartott hadifoglyok vonatkozásában is el kellett végezni és a Hadügyminisztériumnak kellett megküldeni (219–222. pontok). A 223-as pont szerint a hadifoglyok adatairól is listát kellett vezetni, táblázatos formában, feltüntetve a teljes nevüket, rangjukat, alakulatukat, a fogságba esésük körülményeit, az alakulatot, amely elfogta őket, továbbá a hadifogság megszűnésének okát és az elbocsátás helyét. Így a lajstromok tartalmazták az 1907-es IV. Hágai Egyezmény 14. cikkelyében előírt adatokat; és a háború után kellett megküldeni őket a Hadügyminisztérium Logisztikai és Adminisztratív Szolgáltatások Főigazgatóságának¹¹² (225. pont). A tisztekről (beleértve a zászlósokat és a hadapródokat) és a közkatona-hadifoglyokról külön listát vezettek. Jelentős számú hadifogoly esetében ettől el lehetett tekinteni (224. pont). Nem rögzítették ugyanakkor, hogy hány főtől tekinthető a hadifoglyok száma jelentősnek, így gyakorlatilag a hadifoglytábor parancsnokának, illetve adminisztrátorainak megítélésén múlt, hogy készült-e névjegyzék. Fontos megjegyezni,

¹¹¹ *Istruzioni amministrative per le truppe in campagna.*

¹¹² *Direzione generale servizi logistici e amministrativi.*

hogy közkatonaként nemcsak a közlegényeket kezelték, hanem a zászlósoknál alacsonyabb fokozattal rendelkezőket is, így Kozeschnik Jánost is.

A 3. olasz hadsereg parancsnoka, Aosta hercege, Emanuele Filiberto di Savoia vezérezredes 1915. június 9-én egy jegyzékben¹¹³ ismertette a hadifoglyok ejtését követő teendőket, többek között a VI., VII. és XI. hadtestek parancsnokaival, amelyek a hadifoglyok későbbi felügyeletét ellátták. Eszerint, ha hadifoglyokat ejtettek, erről lehetőleg azonnal értesíteni kellett a hadsereg-parancsnokságot távirati úton. Közölni kellett a hadifoglyok teljes nevét és alakulatát; ám ha tíznél többen voltak, akkor csak a tisztek nevét kellett megadni, a legénységieknek elegendő volt csak a számát. Ezután le kellett folytatni a kihallgatásukat, amely során négy kérdésre összpontosítottak: 1. a hadifogoly adatai (teljes név, születési idő és hely, civil foglalkozás, családi állapot, gyermekek száma, szülei nevei), 2. katonai információk (az alakulat, amelyben harcolt, annak felépítése és elhelyezkedése a fronton, valamint a tisztek nevei), 3. bármilyen információ más alakulatokról és parancsnokságokról, 4. egyéb. A hadifogoly csak abban az esetben kezdhette meg útján az internálótábor felé, ha a hadsereg-parancsnokság erre engedélyt adott, távirati úton. Ha a parancsnokság magához rendelt egy hadifoglyot valamilyen okból, pl. kihallgatás céljából, akkor mindent, amit tőle előzőleg elkoboztak, a fegyvereit is beleértve, vinni kellett vele együtt. Egyébiránt a hadifoglyoktól elkobzott fegyvereket, muníciókat és egyéb tárgyakat a hadsereg hadbiztosságának kellett leadni.

1915. június 10-ére a Vezérkari Hadbiztosság elkészült a hadifoglyok gyűjtéséről és internálásáról szóló szabályzattal, amelyet egy jegyzékhez¹¹⁴ csatolva adtak ki. A jegyzékben rögzítették, hogy a Hadügyminisztérium már dolgozik a hadifoglyok ellátásáról szóló szabályzaton. Mind a négy hadseregnek kijelöltek egy-egy internálótábort, továbbra is az ország északi részén: az elsőnek Novarát, a másodiknak Alessandriát, a harmadiknak Cremonát, a negyediknek pedig Pistoit. Úgy rendelkeztek, hogy amennyiben ezek megtelnek, az újabb helyeket már a hadtest-parancsnokságoknak kell kiválasztaniuk a saját területükön, és arról tájékoztatniuk kell a Vezérkari Hadbiztosságot és a hadseregük hadbiztosságát, hogy azok levezényelhessék az internálást.

¹¹³ 241. sz. hadseregparancsnoki jegyzék, 1915. jún. 9. Tárgya: *Prigionieri di guerra* (Hadifoglyok). AUSSME F-11, 114/2.

¹¹⁴ 206. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1915. jún. 10. Tárgya: *Norme per la raccolta, il concentramento e l'internamento dei prigionieri di guerra* (A hadifoglyok gyűjtésének és internálásának szabályai). A szabályzat a jegyzék mellékletét képezi, címe megegyezik a jegyzék tárgyával. 75 példányban készítették el és továbbították a hadsereg-parancsnokságoknak, a legtöbb hadtestparancsnokságnak, az összes hadbiztosnak és a Hadügyminisztériumnak, további terjesztését kérve. AUSSME F-11, több példányban: 114/2 és 127/6. A jegyzék melléklete szintén több példányban: AUSSME F-11, 114/2 (2 pld.) és 114/3.

A szabályzat négy gépelt oldal terjedelmű; három hosszabb és egy rövidebb fejezetből áll. A hadifoglyokkal kapcsolatos teendőket taglalja, az elfogásuktól az internálásukig: az első fejezetben az elfogástól a gyűjtőtábori elhelyezésig, a másodikban a gyűjtőtábori elhelyezést, a harmadikban az internálást és a negyedik, rövidebb fejezetben a tőlük elkobzott eszközök sorsát. A Vezérkari Főnökség május 30-ai 125. sz. jegyzéke mellett egy másik rendelkezést is alapul vett: a június 8-ai 5. sz. vezérkari hadbiztosi körlevelet, mely a hadifoglyok vonatkozásában alkalmazandó egészségügyi megelőző intézkedéseket összegezte.¹¹⁵ Újdonság volt, hogy az elfogott katonákat azonnal részlegekbe szervezték a gyűjtőhelyen, még a gyűjtőtáborba való elszállításuk előtt, és a részlegek fölé parancsnokságokat állítottak. Ezeknek kellett elvégezniük azokat a fentebb ismertetett feladatokat, amelyekről előzőleg a Vezérkar csak annyit közölt, hogy az elfogó hadseregnek kellett gondoskodnia róluk (fegyverek elkobzása, őrzés, a tisztek névsorának és a legénységi hadifoglyok számának közlése, kihallgatás és a hadifoglyok gyűjtőtáborba szállítása). Ami a gyűjtőtáborokat illeti, előírták, hogy a csendőrségnek is részt kell vennie az őrségben. Egyébként a hadifoglyok itt megmaradtak a hadtest-parancsnokságok irányítása alatt és a feladatok (részletes listakészítés a hadifoglyok adatairól, a további kihallgatásra küldendőek kiemelése, a létszám közlése a hadbiztossággal) nem változtak, de kiegészültek: az elkobzott fegyvereknek, munícióknak, lovaknak stb. lerakóhelyet kellett kijelölnie a hadtest-parancsnokságnak valahol az országban és a helyszínt, valamint ezek becsült vagy pontos mennyiségét is közölni kellett a hadbiztossággal. Az internálásról szóló fejezet két alfejezetből áll, mivel a hadifoglyok gyűjtőtáborból internáló hadifogolytáborba történő átszállítása két fázisban történt. Először, amíg a hadifoglyok valamely gyűjtőtáborból a fentebb ismertetett útvonal mentén haladtak, gyalog meneteltek az állomások között — ezalatt az őket elfogó hadsereg hadbiztossága irányította az internálásukat. A hadbiztos adott ki rendelkezéseket az állomásparancsnokságoknak a hadifoglyok ellátására vonatkozóan (szállítás, őrség, kíséret, ételmezés, egészségügyi felügyelet stb.) és szervezte meg a menetelést az egyes állomások között. A menetelés addig tartott, amíg a Vezérkari Hadbiztosság Közlekedési Igazgatósága¹¹⁶ nem tudott a rendelkezésükre bocsátani vonatokat. A vasútállomáson a kíséretparancsnok átadta a gyűjtőtábor parancsnokától kapott listát, mely a hadifoglyok tiszti-legénységi létszámát tartalmazta, a vasútállomás katonai

¹¹⁵ Ez a forrás sem maradt fenn. Nyilvánvalóan hasonló rendelkezéseket tartalmazott, mint a 3. hadsereg hadbiztosának fentebb ismertetett 663. sz. jegyzékének függeléke.

¹¹⁶ *Direzione Trasporti dell'Intendenza generale.*

parancsnokságának. A hadifoglyok vasúti – és vízi – szállítását ugyanis már a Vezérkari Hadbiztosság irányította. Tőle kaptak utasítást az internálás helyszínén illetékes helyőrségparancsnokságok arra vonatkozóan, hogy a célállomáson milyen körülmények között fogadják az érkező hadifoglyokat. Ugyanakkor, az internálótáborok kijelölését, valamint a hadifoglyok ottani ellátásáról szóló rendelkezést a Hadügyminisztériumtól várták. A hadtest-parancsnokságoktól kapott adatokat a hadifoglyoktól elkobzott fegyverek, muníció és lovak mennyiségéről és ideiglenes tárolási helyéről az adott hadsereg hadbiztosa továbbította a Vezérkari Hadbiztosság Közlekedési Igazgatóságnak, amely megszervezte azok végleges elhelyezését a Hadügyminisztérium által elrendelt helyszíneken.

A 2. olasz hadsereg hadbiztosa 1915. június 12-én adott ki egy olyan rendelkezést,¹¹⁷ mint a 3. hadsereg hadbiztosa bő egy héttel korábban. A Vezérkar 125. sz. jegyzékét alapul véve részletezte a hadifoglyokkal, illetve a tőlük elkobzott állatokkal kapcsolatos teendőket és az állomásparancsnokságok feladatait. A hadsereg bal szárnya által ejtett hadifoglyokat a caporettoi, a jobb szárny hadifoglyait a cormons-i állomáson gyűjtötték, ahonnan a hadtest-parancsnokságok felügyeletével Udinébe szállították. A 2. hadsereg ugyanis itt működtetett egy gyűjtőtábor, a Via Grazzanóban található kaszárnyában. Míg a 3. hadsereg esetében a hadifoglyok gyűjtőtábori felügyeletét az egyes hadtest-parancsnokságokra bízták, a 2. hadsereg esetében ez az Udinei Helyőrségparancsnokság dolga lett. Ez gondoskodott tehát a már fentebb ismertetett gyűjtőtábori teendőkről: a hadifoglyok élelmezéséről, egészségügyi ellátásáról, őrzéséről, főparancsnoksági kihallgatásra történő továbbításáról és a hadbiztossal való kapcsolattartásról az internálás lebonyolítása céljából. E rendelkezést még június 10-e előtt kezdték el megfogalmazni, mert az internálás helyszínének csupán Alessandriát jelölték meg.¹¹⁸ Értelemszerűen az útvonal is eltért a 3. hadsereg által használttól: az induló állomás Caporetto, illetve Cormons volt, innen Gemonán, San Daniele Friulin, Civaldén és San Giovanni Manzanón keresztül Udinébe vitték a hadifoglyokat, ahonnan Casarsán át Pordenonéba érkeztek. Néhány további állomás is működött,¹¹⁹ de azokat a hónap folyamán megszüntették, személyzetüket a fent felsorolt állomásparancsnokságokra vezényelték. A Carnia-csoport által ejtett hadifoglyokat

¹¹⁷ 6. sz. hadbiztosi rendelkezés, 1915. június 12. Tárgya: *Prigionieri di guerra – Rifornimento e sgombero dei quadrupedi – Servizio delle tappe* (Hadifoglyok – Négylábúak ellátása és elhelyezése – Állomások működése). AUSSME F-11, 127/6. Kiadója Federico Gonzaga vezérőrnagy volt.

¹¹⁸ A dokumentum végéhez utólag hozzá is írtak egy megjegyzést, mely szerint már zajlott a rendelkezés terjesztése, amikor a hadbiztosság értesült a Vezérkari Hadbiztos június 10-ei szabályzatáról. Az utóbbi szabályzatot így utólag megküldték a hadseregi hadbiztos körlevelének címzettjei részére, hozzátéve, hogy a két rendelkezés összhangban van egymással és mindkettő érvényben van.

¹¹⁹ Tarcento, Conegliano, Mantova, Padova és Treviso. Az állomásparancsnokságok tehát keletebbre kerültek.

közvetlenül Alessandriába vitték, azok kivételével, akiket Udinébe irányítottak további kihallgatásra. Végig vonaton utazhattak a hadifoglyok, egyedül Caporetto és Cividale között kellett menetelniük. Az állomásokon a hadtest-parancsnokság katonáit – a 2. hadsereghez hasonlóan – a csendőrség és a területi milícia is segítette a hadifoglyok őrzésében.¹²⁰ A hadifoglyoktól elkobzott „négy lábúak” ellátásáról és elhelyezéséről a hadsereg tüzérialakulatainak kellett gondoskodniuk; a sérült állatokat az Olasz Kékkereszt ápolói vették kezelésbe.¹²¹

Július 3-án a 3. hadsereg hadbiztosa egy jegyzékben rögzítette, hogy a dezertőrökkel ugyanúgy kell bánni, mint a hadifoglyokkal, ugyanaz az ellátás illeti meg őket, de nem lehetett őket egy táborba internálni a hadifoglyokkal.¹²² A három nappal később kiadott jegyzékben¹²³ Lombardi kilenc olasz város nevét adta meg, ahová Cervignanóból és Palmanovából átszállíthatták a foglyokat, immár az ország középső és déli részére is: Finalmarina (szabad hely: 25 tiszt – 400 legénységi), Genova (30–600), Casalmaggiore (35–600), Cremona (0–521), L’Aquila (8–800), Potenza (25–400), Melfi (20–480), Lagonegro (30–200), Lanusei (0–200), Civita Castellana (0–550).

2.2.2. Kormányzati rendelkezések

A Hágai Egyezmény 14. cikkelye előírja egy hadifogly-tudósító iroda létrehozását. Az olaszok valójában két ilyen irodát is létrehoztak, felosztva köztük az Egyezmény által meghatározott feladatokat. Az egyiket az Olasz Vöröskereszten¹²⁴ belül, melyet elsősorban a hadifoglyok ápolásának irányításával és levelezésének lebonyolításával bíztak meg. A Hadügyminisztériumon belül is létrehoztak egy hadifogly-tudósító irodát, amelynek ugyanúgy Hadifoglyügyi Bizottság lett a neve, mint a vöröskeresztesé.¹²⁵ Ezt a kettősséget a fegyverszünetet követően, 1918. november 21-én szüntették meg, amikor egy új intézményt létrehozva összevonták a kettőt.¹²⁶

¹²⁰ Udinében 2 altiszt és 8 legénységi lovas csendőr, Civalalében és San Giovanni Manzanóban (külön-külön) 1 altiszt és 6 legénységi kerékpáros csendőr. Mindhárom helyen a területi milícia 23. zászlóaljából egy-egy század is jelen volt.

¹²¹ A 4. (cremonai), a 9. (paviai), a 11. (alessandriai), a 14. (ferrari), és a 23. (acqui) tüzérezredek raktáraiban helyezték el a hadifoglyok állatait. Az Olasz Kékkereszt (*Croce Azzurra*) — a Magyar Kékkereszttől eltérően, mely a szenvedélybetegekkel foglalkozik — egy állatmentő szervezet.

¹²² 2069. sz. hadbiztosi jegyzék, 1915. júl. 3. Tárgya: *Norme per il concentramento e l'internamento dei disertori* (A dezertőrök gyűjtésének és internálásának szabályai). AUSSME F-11, 114/2.

¹²³ 2082. sz. hadbiztosi jegyzék, 1915. júl. 6. Tárgya: *Prigionieri e disertori* (Hadifoglyok és dezertőrök). AUSSME F-11, 114/2.

¹²⁴ *Croce Rossa Italiana*, rövidítve: CRI.

¹²⁵ Mindkettő neve eredeti nyelven: *Commissione per i prigionieri di guerra*.

¹²⁶ Decreto Luogotenenziale 21 novembre 1918, n. 1786, ld.

<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1918-12->

A Hadügyminisztérium 1915. május 27-én a 9597. sz. jegyzékben megbízta az Olasz Vöröskeresztet, hogy az 1907-es IV. Hágai Egyezmény 14. és 15. cikkelyei értelmében lássa el a hadifogoly-tudósító iroda szerepét. Ez a jegyzék nem maradt fenn;¹²⁷ a tényről a Vöröskereszt június 1-ére datált, a Vezérkari Hadbiztosnak címzett 1. sz. jegyzékéből¹²⁸ tudunk. Ebben rögzítették, hogy a szervezet Hadifogolyügyi Bizottsága a hadifoglyok levelezését a Vezérkari Hadbiztosság instrukciói szerint kívánja ellátni, amelyek megküldését várja. Ugyanakkor a Bizottságnak is volt két javaslata, amelyekről szintén ebben a jegyzékben tájékoztatták Piacentinit.¹²⁹ Az egyik, hogy a Hadbiztos utasítsa a hadifogolytáborok parancsnokait és az egészségügyi hatóságokat, amelyek a kórházakban tartott hadifoglyokat felügyelték, hogy adják át a hadifoglyok naprakész névjegyzékeit a Bizottság részére. A jegyzékben arra is emlékeztették a Hadbiztost, hogy az addigi tapasztalatok szerint ezt a háborút nem a nemzetközi konferenciákon aláírt hadviselési szabályok szerint vívják a felek, hanem a kölcsönösség elve szerint. Ebből arra lehet következtetni, hogy a Vöröskeresztes Bizottság a Monarchiában tartott olasz hadifoglyok helyzetének javítása érdekében komolyan vette a feladatát és érdekében állt, hogy az osztrák–magyar hadifoglyok ne szenvedjenek Olaszországban. A másik pontban pedig a Hadbiztos jóváhagyását kérték, hogy a Bizottság titkára (a jövőben pedig később megnevezett vöröskeresztesek) vizitálhasson a hadifogolytáborokban.¹³⁰ A jegyzékre Piacentini rövid választ¹³¹ küldött: a Bizottság javaslatainak jóváhagyásában nem ő, hanem a Hadügyminisztérium illetékes, amelynek továbbította a jegyzéket.

03&atto.codiceRedazionale=018U1786 (letöltve: 2019. jan. 8). Kiadója: Genova hercege, Tommaso di Savoia.

¹²⁷ Nem őrzik az Olasz Szárazföldi Erők Vezérkari Történelmi Intézetének Levéltárában, sem az Állami Központi Levéltárban, sem az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténelmi Levéltárában, az Olasz Vöröskereszt Archívumában pedig a jelen értekezés írásának idején nem lehet kutatni határozatlan ideig.

¹²⁸ 1. sz. vöröskeresztes jegyzék, 1915. jún. 1. Tárgya: *Domanda di istruzioni per servizio dei prigionieri di guerra* (Utasítás kérése a hadifoglyok számára nyújtott szolgáltatásokra vonatkozóan). Aláírója: gróf Gian Giacomo Cavazzi, az Olasz Vöröskereszt elnöke. AUSSME F-11, 114/3.

¹²⁹ A javaslatokról a Bizottság elnöke, Ugo Baracchi hadnagy már egyeztetett a Vezérkar két tisztjével, Ottolenghi alezredessel és Pignetti századossal, akik arra kérték, hogy továbbítsa azokat írásban a Vezérkari Hadbiztosságnak.

¹³⁰ Mindkét javaslat logikus, hiszen a hadifogolytábori körülmények felmérése a vizitek alkalmával, illetve a hadifoglyok névjegyzéke jelentősen megkönnyíti a Bizottság munkáját. Ezek nélkül aligha tudnának hírt adni a fogva tartott katonákról, illetve lebonyolítani a levelezésüket. Azt is megtudjuk a jegyzékből, hogy a Vöröskeresztnak tudomása van arról, hogy a Vezérkari Hadbiztos előzőleg már rendelkezett arról, hogy egy másik szervezet, egy jótékonykodó nőegylet, a *Comitato delle Dame italiane* (Olasz Úrhölgyek Tanácsa) hozzáférjen a hadifoglyok névjegyzékéhez. A jegyzékben feltüntetik a Bizottság római címét is: Via Nazionale 143.

¹³¹ 68. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1915. jún. 6. Tárgya: *Servizio dei prigionieri di guerra* (Hadifoglyok számára nyújtott szolgáltatások). AUSSME F-11, 114/3.

A hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottságot az 1915. június 24-én kiadott helytartói rendelet¹³² hozta létre, a hadifoglyok ellátásának – szállás, ételmezés, őrzés, higiénia stb. – szabályozásával. A rendelet a Bizottság összetételét is megnevezte: az elnök gróf Paolo Spingardi altábornagy lett, tagjai: Vittorio Moreno altengernagy, Domenico Susca orvos-vezérőrnagy, Camillo Romano Avezzana II. osztályú diplomata, Ferdinando Fassati márkai, gróf Alessandro Sidray, Giovanni Tonini és a Belügyminisztérium Közegészségügyi Főigazgatóságának mindenkori igazgatója. A Bizottság létrejöttét, a rendeletben felsorolt feladatait és tagjainak névsorát Zupelli hadügyminiszter június 29-én adta közre egy körlevélben¹³³ többek között a Legfelső Parancsnokságnak, a Vezérkari Hadbiztosságnak és a hadtest-parancsnokságoknak címezve.

A Bizottság egy hónappal később, augusztus 29-ére készült el szabályzatával.¹³⁴ Bevezetőjében Spingardi rögzítette a Hágai Egyezmény néhány rendelkezését: a hadifoglyokkal emberségesen kellett bánni, de a kihágások, fegyelmi vétségek elkövetőit szigorúan meg kellett büntetni; az olasz hadseregben érvényben lévő törvények, szabályok és rendeletek rájuk is érvényesek voltak a hadifoglytáborokban. Ezt követően 13 rövidebb-hosszabb fejezetben, számozás nélkül ismertették a hadifogly-élet egyes aspektusaira vonatkozó tudnivalókat.

A tisztekkel udvariasan kellett bánni. Őket a legénységtől, illetve nemzetiségi szempontból egymástól is elkülönítve kellett elszállásolni kaszárnyai bútorokkal berendezett szobákban. A legénységi hadifoglyok közül választhattak maguk mellé személyzetet. A legénységi hadifoglyok szalmazsákokon aludtak, amelyeket lehetőség szerint asztalokon helyeztek el. Őket is elkülönítették nemzetiségi alapon, ha volt rá mód. Törölközőt és szappant kaptak, valamint évszakknak megfelelően ágyneműt. Maguknak kellett gondoskodniuk hálótermük tisztaságáról és szellőztetéséről. Biztosítani kellett számukra a lehetőséget a fürdésre vagy zuhanyzásra, amilyen sűrűn csak lehetett.

A tiszteknek illetmény fizetését írták elő, a rangjuknak megfelelően; annak összegét azonban nem közölték, csak azt, hogy a zászlósoknak és a hadapródoknak 100 líra járt

¹³² Decreto Luogotenenziale 24 giugno 1915, n. 1021, ld.

<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1915-07-10&atto.codiceRedazionale=015U1021> (letöltve: 2019. jan. 8). Kiadója: Genova hercege, Tommaso di Savoia. AUSSME F-11, 114/2.

¹³³ 90. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1915. június 29. Tárgya: *Commissione per i prigionieri di guerra* (Hadifogolyügyi Bizottság). AUSSME F-11, 114/3.

¹³⁴ 1392. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1915. aug. 29. Tárgya: *Norme pel trattamento dei prigionieri di guerra* (A hadifoglyok ellátásának szabályai). AUSSME F-11, 114/3. A továbbiakban: *Spingardi 1915*. Vö. *Hadifogly magyarok* 1930, 223. és TORTATO 2004, 26.

havonta. Az altiszteknek és a közkatoná-hadifoglyoknak a Hágai Konvenció 17. cikkelyével összhangban nem járt illetmény, valamint a tisztek, zászlósok és hadapródok ellátási költségeit levonták illetményükből.

A tisztek – beleértve a zászlósokat és a hadapródokat – egy közös menzán étkeztek, amelyet legénységi hadifoglyok működtettek. A legrangosabb vagy a legidősebb tiszt felelt a fegyelemért. Gyengébb borokat és söröket is ihattak, másféle szeszesitalt viszont nem. A menzán fizetni kellett az élelemért, legfeljebb 3 líra értékben egy hadifogolynak egy nap. A legénységi hadifoglyok a napi ingyenes fejadagot kapták, melynek mértéke megegyezett az olasz közkatonáknak békeidőben járó fejadaggal. A hadifogolytábori részlegparancsnokságok a foglyok többségének kérésére változtathattak a fejadag minőségén, lehetőség szerint (pl. több burgonya, illetve hüvelyes zöldségek osztása). Ezen kívül a szabályzat kötelezően írta elő kantinok működtetését minden hadifogolytáborban, ahol a foglyok tömény szeszesitalok kivételével további élelmiszereket és italokat lehetett vásárolni (teát, kávét, limonádét, sört stb.).

A Hágai Egyezmény 10–12. cikkelyei lehetővé teszik, hogy a hadifoglyok szabadon lehessenek a hadifogolytáboron kívül, amennyiben becsületszavukat adják, hogy nem szöknek haza. Ezt Spingardi szabályzata még nem tette lehetővé. Sőt az 5. cikkellyel szembe menve előírta, hogy szigorúan kell őrizni a hadifoglyokat. Csak a tiszt hadifoglyok hagyhatták el a hadifogolytáborokat, városi vásárlás céljából, civil ruhában, nappal, olasz tisztek kíséretében.

Meglepő módon a hadifoglyok ruházati ellátásáról csak két mondat szól: a legénységi hadifoglyok csak a legszükségesebb esetben kaphattak civil ruhát. Ha civil ruhában voltak, egy „*Esercito Austro-Ungarico*”, azaz „Osztrák–magyar Hadsereg” feliratú karszalagot is viselniük kellett. Nem derül ki, hogy mit jelentett a „legszükségesebb eset” (*caso di assoluta necessità*).

A hadifoglyok levelezését az Olasz Vöröskereszt Hadifogolyügyi Bizottsága kezelte. Minden levelet meg kellett vizsgálnia a Posta- és Táviratügyi Minisztériumon¹³⁵ belül működő cenzúranak. Időmegtakarítás céljából a hadifogolyrészlegek parancsnokai dönthettek úgy, hogy egyenesen a cenzúranak küldik a hadifoglyok leveleit. Már a Spingardi-szabályzatban is találunk korlátozásokat: hetente legfeljebb egy, maximum négyoldalas levelet lehetett küldeni — a tisztek mentesültek az oldalszám-korlátozás alól. Előnyben részesítették a levelezőlapokat, melyeket ingyen bocsátottak a hadifoglyok

¹³⁵ *Ministero delle poste e dei telegrafi*.

rendelkezésére. Kötelező volt továbbá tollal írni, minél tisztább írásképpel. Rögzítették azt a hágai rendelkezést is, hogy a hadifoglyok levelei — úgy a küldött, mint a kapott levelek — díjmentesek.

Pénzt is küldhettek és kaphattak a hadifoglyok, postai utalvánnyal. Minden hadifogolytáborban lennie kellett egy széfnek. Ha egy hadifogoly esetleg osztrák–magyar valutában kapott pénzt, akkor azt a részlegparancsnokságon váltották be olasz valutába a napi árfolyamon.

A hadifoglyok legfeljebb 10 dkg dohányt kaphattak vámmentesen, 15 naponta. A csomagjaikat is átvizsgálta a részlegparancsnokság, olyan tárgyakat keresve, amelyeket két korábbi körlevélben tiltólistára tettek.¹³⁶

A 18. hágai cikkelyt megvalósítva előírták, hogy biztosítani kell a lehetőséget a hadifoglyoknak a vallásuk gyakorlására, bármely felekezethez tartozzanak is. Továbbá, ahol lehetséges volt, tanfolyamokat szervezhettek a hadifoglyoknak, hogy megtanuljanak írni-olvasni, illetve elsajátítsák az olasz nyelvet. Könyveket és a politikai napilapok kivételével újságokat is adhattak nekik.

A hadifoglyok dolgoztatására egyelőre csak a hadifogolytáborokon belül volt lehetőség, elsősorban kézi munkát (varrás, illetve a ruháik rendbetétele), kőműves-, kovács- és ácsmunkát adtak nekik, amiért bért fizettek nekik. A táboron kívül szigorúan csak belügyminiszteri engedéllyel, alkalmilag dolgoztathatták őket.

A szabadon engedett, kicserélt, szökött vagy elhunyt hadifoglyok által hátrahagyott személyes tárgyakat (levelezés, pénz, értéktárgyak, illetve bármi, aminek érzelmi értéke volt) elégették, kivéve azokat, amelyek jó állapotban voltak. Ezeket lefertőtlenítették és egy leltárral együtt a 14. hágai cikkely értelmében átadták a hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottságnak.

A Hágai Egyezmény biztosította, hogy a hadifoglyok végrendelkezhessenek (19. cikkely). Ezt a hadifoglyok az olasz hadsereg szabályai szerint teheték meg. Ugyanazon szabályok szerint történt az elhunyt hadifoglyok halotti anyakönyvezése és temetése is.

A táborokba idegenek csak a hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottság vagy az illetékes területi hadtest-parancsnokság engedélyével léphettek be.

¹³⁶ A két szóban forgó körlevél — 1340. sz., 1915. aug. 24. és 1391. sz., 1915. aug. 29. — nem maradt fenn.

2.2.3. Kiegészítő szabályozások

1916 júniusára született meg a Vezérkari Hadbiztosság fent említett szabálygyűjteménye, mely a hadügyminisztériumi (Spingardi-féle) szabályzatnál sokkal részletesebben szabályozta a hadifogság kérdéseit. 1918 augusztusában egy új kiadásban némileg kiegészítették és változtattak rajta.¹³⁷ A jelen értekezés nem hivatott ezek teljeskörű ismertetésére és vizsgálatára, hiszen az már megtalálható a szakirodalomban.¹³⁸ Azon pontjaira, amelyek a téma szempontjából relevánsnak számítanak, az egyes fejezetekben térek ki. Értelemszerűen a szabálygyűjtemény nem rendelkezett minden kérdéstről, így a kormány és a katonai hatóságok további határozatokat hoztak bizonyos konkrét kérdésekben. Ezek közül is csak azokat veszem számba az egyes fejezetekben, amelyek a vizsgált hadifogolytáborokra vonatkoztak.

¹³⁷ *Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico* (Állandó jellegű rendelkezések gyűjteménye a hadifoglyokra és az ellenség dezertőreire vonatkozóan). A továbbiakban: *Disposizioni* 1916 (AUSSME B-3, b1/3) és *Disposizioni* 1918 (AUSSME M-7, 6). Őrzi a Diplomáciatörténeti Levéltár is, lásd ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 339.

¹³⁸ Legnagyobb terjedelemben ismertette, illetve közölte: *Hadifogoly magyarok* 1930, 210–245. TORTATO 2004, 204–242. RESIDORI 2017, 100–104. KEGLOVICH 2007, 704–709.

3. Kozeschnik János¹³⁹

A Hadtörténeti Múzeum Kéziratok emléktárában őrzik Kozeschnik János, a budapesti 1. honvéd gyalogezred őrzetőjének harctéri, hadikórházi és hadifogság alatt keletkezett levelezőlapjait és táviratait. Ritka, hogy egy olasz fogságot megjáró magyar katona levelezése ilyen jó állapotban és nagy terjedelemben megmaradjon az utókornak.¹⁴⁰ Különösen szerencsés, hogy a Kozeschnik, valamint családja részéről írt levelezésből is maradtak meg dokumentumok: összesen 120 db levelezőlapját őrzik a gyűjtemény.¹⁴¹ Egyet közülük már megismerhetett a szélesebb közönség a HIM által szervezett *A Nagy Háború írásban és képen* című vándorkiállítás részeként. Szoleczky Emese pedig több levelezőlapot is felhasznált *A világháború első hónapjai a hadimúzeum levelezőlapjainak tükrében* c. tanulmányához.¹⁴² Ezen kívül a Múzeum Fotóarchívuma pedig öt fényképet őriz, amelyeken Kozeschnik János szerepel.¹⁴³

Kozeschnik János négy levelezőlapot postázott, mielőtt a Nyíregyháza–Sóstói hadikórházba került; mindegyiket a feleségének címezte.¹⁴⁴ A kórházból hármat küldött, ezeket is a feleségének címezte.¹⁴⁵ Ugyanakkor ő is kapott három levelezőlapot: az édesanyjától, a bátyjától és a sógorától.¹⁴⁶ Miután felépült, már az olasz frontra került, ahonnan négy levelezőlapot küldött,¹⁴⁷ egyet pedig ő kapott.¹⁴⁸ A hadifogsága idejére datált levelezőlapok közül 82 maradt meg, amit ő adott fel, és 21, ami neki érkezett. Több üzenet is utal arra, hogy nem csak ennyi levelezőlapot küldött és kapott, úgy a harctéren, mint a hadifogságban és a kórházban.¹⁴⁹ A vizsgálat értelemeszerűen csak a megmaradt levelezőlapokra terjedhetett ki, valamint néhány egyéb forrásra: a Hadifoglyokat Gyámoló és Tudósító Hivatal értesítőjére Kozeschnik János fogságba eséséről,¹⁵⁰ felesége táviratára,

¹³⁹ A fejezet egy korábbi tanulmányon alapszik, lásd TAKÁCS 2018a, 37–47.

¹⁴⁰ Az Olaszországból hazatérő hadifoglyoktól ugyanis alapesetben minden papírt elvettek a határon, úgy a hivatalos dokumentumokat, mint a kapott leveleket vagy éppen a fogságban írt naplókat. Vö. KEGLOVICH 2016. 94.

¹⁴¹ HTM KE 15.464/Em-15.550/Em, 15.552/Em-15.559/Em, 15.561/Em-15.574/Em, 15.576/Em-15.584/Em. Van továbbá két levelezőlap, mely a téma szempontjából nem releváns: a 15.551/Em és 15.560/Em leltári számú levelezőlapok ugyan szintén Kozeschnik Jánoshoz tartoznak, de nincs köztük a világháborúhoz, mivel mindkettőt 1909-ben adták fel.

¹⁴² SZOLECZKY 2015. Konkrétan Kozeschnik levelezőlapjait lásd Uő. 815–816. és 818.

¹⁴³ Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum: 22761/Fk, 22762/Fk, 22763/Fk, 22765/Fk, 22767/Fk.

¹⁴⁴ HTM KE 15.498/Em, 15.576/Em, 15.501/Em, 15.497/Em.

¹⁴⁵ HTM KE 15.549/Em, 15.550/Em, 15.578/Em.

¹⁴⁶ HTM KE 15.548/Em, 15.574/Em, 15.577/Em.

¹⁴⁷ HTM KE 15.479/Em, 15.482/Em, 15.478/Em, 15.480/Em.

¹⁴⁸ HTM KE 15.489/Em.

¹⁴⁹ Pl. HTM KE 15.474/Em, 15.529/Em, 15.574/Em.

¹⁵⁰ HTM KE 15.589/Em.

melyet az olasz fogságba küldött,¹⁵¹ a felesége részére címzett táviratra, melyet az albániai olasz fogságból küldött,¹⁵² és a csóti leszerelőtáborban kiállított Bemutató lapjára és Leszerelési igazolványára.¹⁵³

3.1. Család, származás

Kozeschnik János 1881-ben született Budapesten.¹⁵⁴ Levelezőlapjai alapján könnyen feltérképezhető a hozzá közel álló személyek köre. Alig van ugyanis olyan lap, amelyen ne üdvözlőné családját és barátait, és/vagy ne érdeklődne felőlük név szerint. Emellett segítségemre volt Kozeschnik László úr is, az ő Budapesten élő unokája, aki szóbeli információkat adott.¹⁵⁵

Pusztán a levelezőlapokból Kozeschnik és családja származását nem lehet egyértelműen megállapítani. Családi neve sejteti, hogy nem magyar származású. E gyanút több tény is megerősíti. Két levelezőlapot német nyelven írt a felesége részére, még 1909-ben,¹⁵⁶ miközben a háború alatt — egy kivétellel¹⁵⁷ — mindig magyarul levelezett vele. Grammatikai problémái alig vannak.¹⁵⁸ Felesége is mindig magyar nyelven írt neki, ám üzenetei nehezen olvashatóak a sok helyesírási hiba miatt. Feltételezhető tehát, hogy felesége németajkú családból származott; emellett szól az is, hogy Kozeschnik az apósának — „*Tek. Fischer Ignác úr*” — németül írt,¹⁵⁹ és hogy a felesége egyik üzenetében azt írta, hogy legkisebb gyermekük, „*az Ilike az már nagy lány csak magyarul beszél petik én csak németül beszélek vele*”.¹⁶⁰ A sógorától, Horváth Istvántól ugyanakkor magyarul kapott üzenetet.¹⁶¹ Ezen kívül a saját édesanyjának, Kozeschnik (máshol Lang) Teréz „*úrnőnek*” is németül írt,¹⁶² miközben az anyja szintén németül, a bátyja — József, akit németesen

¹⁵¹ HTM KE 15.590/Em.

¹⁵² HTM KE 15.590/Em mellékletei.

¹⁵³ HTM KE 15.588/Em.

¹⁵⁴ HTM KE 15.588/Em.

¹⁵⁵ Az unokával a Hadtörténeti Múzeum közreműködésével tudtam felvenni a kapcsolatot. Csak a nagyapja családi hátteréről és foglalkozásairól tudott adattal szolgálni, a hadifogságáról nem őriz emléket.

¹⁵⁶ HTM KE 15.551/Em és 15.560/Em.

¹⁵⁷ HTM KE 15.530/Em.

¹⁵⁸ Németre pl.: a „*viel*” szót van, amikor helyesen írja, lásd HTM KE 15.551/Em, míg máskor „*fil*”-t ír, lásd HTM KE 15.560/Em. Magyarra pl.: „*Vigyáz a gyerekekre ne had őket az utcára, amint olvasuk az ujsákba, nagy össze visszaság van Pesten.*” lásd HTM KE 15.505/Em.

¹⁵⁹ HTM KE 15.480/Em.

¹⁶⁰ HTM KE 15.570/Em.

¹⁶¹ HTM KE 15.577/Em. Horváth István tehát nem a felesége ágaról sógora.

¹⁶² HTM KE 15.532/Em. A bátyját is megszólítja benne.

becézve Pepinek szólított — viszont magyarul válaszolt neki.¹⁶³ A családtagokon kívül egyik barátjával is levelezett: Nuszbaum Jánosnak magyarul üzentte meg, hogy hadifogságba esett; míg „*a Nussi*” legalább kétszer is írt neki az olasz fogságba, mindkét alkalommal németül.¹⁶⁴ Feltehetően a Kozeschnik-család ismeretlen időpontban eredetileg német nyelvterületről költözött a magyar fővárosba, s János generációja — bár hozzá hasonló nyelvi közegeből nőtt — igyekezett a nyelvhasználat területén is asszimilálódni. Unokája úgy véli, Csehországból származnak.

Kozeschnik János foglalkozása a levelezőlapokból nem derül ki egyértelműen, de az igen, hogy ő volt a családfenntartó, aki az övéi számára biztos egzisztenciát teremtett. Unokája megerősítette, hogy zenészként dolgozott a Tabánban. Bevonulása bizonyára nehéz helyzetbe hozta a családot, amely jogosult volt az állam által biztosított hadisegélyre — a rendszeresen folyósított összeg azonban csekély volt a háttországban egyre emelkedő árak mellett a megélhetésre.

Felesége keresztnéve nem szerepel egy levelezőlapon sem, Kozeschnik mindig a „*Kedves feleségem!*”, illetve „*Liebe Frau!*” és „*Liebes Weibi*” megszólítást alkalmazta. Három gyermekük született: Károly, Eduard és Ilona, illetve, ahogy Kozeschnik szólította őket: „*Karcsi, Eczi, Illike*”.¹⁶⁵ Egyéb beazonosíthatatlan személyek, feltehetően rokonok, akiket a feleségén keresztül rendszeresen üdvözöl: „*Jani, Naczi, Lajos, Gittinger*”. A család és a rokonság legjava Budapesten a mainál jóval nagyobb területet magába foglaló I. kerületben lakott. Kivételt képez egy V. kerületi lakás, a Vadász utca 6., ahonnan az öccse írt neki 1914-ben és 1915-ben. Az 1904-es¹⁶⁶ és az 1908-as¹⁶⁷ *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* szerint ezen a címen egy Kozeschnik János lakott, aki zenész volt. Ő feltételezhetően az édesapja lehetett, figyelembe véve, hogy Kozeschnik 1909-ben két postai levelezőlapot is küldött feleségének,¹⁶⁸ mindkettőt az I. ker. Tabán, Gyula u. 5. címre. Kozeschnik maga is játszott valamely hangszeren, mert a padulai hadifogolytáborban — mint erről még bővebben írok — szerepelt a tábori zenekarban. Az édesapjáról nincs szó egyik üzenetben sem, valószínű tehát, hogy a háború idején már nem élt. Ez megmagyarázza,

¹⁶³ Az édesanyja levelezőlapja: HTM KE 15.489/Em. Érdekessége, hogy Lang Terézként nevezi meg magát, miközben a fia a neki küldött levelezőlapot *Kozeschnik Teréznek* címezte, lásd HTM KE 15.532/Em. A bátyja levelezőlapjai: HTM KE 15.574/Em és 15.548/Em.

¹⁶⁴ HTM KE 15.580/Em, illetve 15.568/Em és 15.581/Em. Nuszbaum üzeneteinek érdekessége, hogy a legtöbb szót láthatóan úgy írta le, ahogy azokat kiejtik, pl. „*vir*”, „*fon*”, „*verden*”, „*filmal*”, „*vider sehn*” stb.

¹⁶⁵ Kozeschnik *Eczi* néven becézett gyermekének nevét korábban Évaként oldottam fel, lásd TAKÁCS 2018a, 40. Miután beszéltem Kozeschnik Lászlóval, tisztázódott, hogy a gyermek neve valójában Eduard volt.

¹⁶⁶ *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*. Budapest, Franklin-Társulat, 1904–1905. XVI. évf., 1314.

¹⁶⁷ *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*. Budapest, Franklin-Társulat, 1908. XX. évf., 1443.

¹⁶⁸ HTM KE 15.551/Em. és 15.560/Em.

hogy az édesanya sem a Vadász utcai címen, hanem a VI. ker. Dessewffy u. 7. szám alatt lakott.¹⁶⁹

3.2. Mozgósítás, harc az orosz fronton

A m. kir. 1. honvéd gyalogezred, melyben Kozeschnik János szolgált, három budapesti zászlóaljából állt, parancsnoka Bartha Lajos ezredes volt. Az 1914. július 27-én kezdődő mozgósítást követően az ünnepélyes eskümegújításra két héttel később, augusztus 9-én került sor. Az ezred — a 39. és a 89. honvéd dandárokkal együtt — a nagyváradi 20. honvéd hadosztályba került és abban is maradt a háború végéig.¹⁷⁰

Kozeschnik János bevonulásának pontos napját nem ismerjük. Valószínűleg rövid kiképzés után indíthatták el a frontra. Neve alatt az Érdről és a jarosławi (iroszlói) 2. számú *Reservespitalból*¹⁷¹ küldött levelezőlapokon a „13. menetezred, 1. század, 4. szakasz” szerepel;¹⁷² a keleti frontról küldött levelezőlapon pedig: „1. honv. gy. ezr. 302. menet, 1. zlj, 2. szd., 4. szksz.”¹⁷³ Az olasz frontról, illetve a frontra történő utazás közben küldött levelezőlapokat már a 16. menetzászlóalj 2. század törzstávirói osztagának örvezetőjeként adta fel.¹⁷⁴ Mivel a legutolsó levelezőlapot 1915. november 27-én postázta, feltételezhető, hogy ugyanezen alakulat kötelékében esett hadifogságba, melyre bő egy héttel később került sor, december 8-án. Értelemszerűen, a hadifogságból küldött levelezőlapokon az egykori alakulata helyett a mindenkori tartózkodási helyéül szolgáló hadifogolytábor nevét tüntette fel. Bajtársai neveit nem ismerjük meg a levelezőlapjaiból; viszont voltak olyan ismerősei és rokonai, akikről közölte, hogy melyik hadifogolytáborban vannak.

1914. augusztus második felében az 1. honvéd gyalogezredet Kelet–Galíciába irányították. A hónap 28. napján az ezred megközelítette Rohatynt, ahol másnap megütköztek az ellenséggel. A tábori ezred által felállított 13. menetezred 1. század 4. szakaszának közlegényeként Kozeschnik augusztus 28-án még a hátországba, Érden

¹⁶⁹ HTM KE 15.489/Em. és 15.532/Em.

¹⁷⁰ DEREÁNÓ 1939, 38–40.

¹⁷¹ Tartalék kórház. Háború esetén az egészségügyi intézmények – hasonlóan a háborús cselekményekhez – három dimenzióban mozogtak: a hadműveleti területen, az ellátási körzetben és a hátországba. Az állandó tartalékkórházakat elsősorban a hátországba a békebeli helyőrségi kórházak állították fel, vö. KISS GÁBOR: *Az osztrák–magyar tábori egészségügy az első világháború kezdeti szakaszában*. Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. sz., 764. Jarosław régi magyar neve Iroszló. Ma Lengyelország délkeleti részén, a Kárpátaljai Vajdaságban található.

¹⁷² HTM KE 15.498/Em, 15.576/Em, 15.501/Em.

¹⁷³ HTM KE 15.497/Em.

¹⁷⁴ HTM KE 15.479/Em, 15.482/Em, 15.478/Em, 15.480/Em. Vö. SZOLECZKY 2015, 818.

állomásozott, onnan küldte első levelezőlapját feleségének a tábori postával.¹⁷⁵ Szeptember 2-án, szerdán még úton volt.¹⁷⁶ Ekkor azt írta, hogy 3 napja indultak és nem tudja, hová mennek, épp ezért ne is írjanak neki. Legalább annyira magát, mint a családot igyekezett megnyugtatni azzal, hogy „*Ne hit¹⁷⁷ olyan messze megyünk csak minden Állomáson sokat kell várni.*”¹⁷⁸ A szeptember 10-iki üzenetében már arról tájékoztatta feleségét, hogy két ütközetben vett részt, ezért nem tudott írni korábban, és hogy a lába kihűlt, mert egy mocsárban kellett feküdni egy héten keresztül — ekkor került a jaroslaw-i kórházba.¹⁷⁹ November végén írt újra, ismét a harcterről: 29-én a feleségének,¹⁸⁰ 30-án a bátyjának. Utóbbi levelezőlapja azonban nem maradt meg, Pepi bátyja december 9-iki levelezőlapjából tudunk róla, aki már a Nyíregyháza-Sóstói hadikórházba címezte üzenetét és arról érdeklődött, hogy Budapesten fogják-e kezelni.¹⁸¹ November 29-én azonban még nem írja, hogy megsebesült volna, sőt úgy fogalmazott: „*Egyenlőre jól megy nekünk.*”¹⁸²

December 12-én azt írta a feleségének, hogy megkapta a „*kártyáját*”,¹⁸³ a felesége levelezőlapja azonban nem maradt meg. December 30-án a sógora, Horváth István küldte neki jókívánságait.¹⁸⁴ Másnap a feleségének írt.¹⁸⁵ Ismét azt, hogy megkapta a kártyáját, panaszkodott az ennyivalóra, pénzt kért, közölte, hogy sokat dohányzik,¹⁸⁶ és remélte, hogy január közepén haza fog tudni menni. 1915 első hónapjából azonban nem maradt fenn üzenetváltás; februárból is csak két levelezőlapunk van: az egyiket az édesanyja, a másikat a bátyja írta neki.¹⁸⁷ Nem tudni, hogy válaszolt-e nekik, mert a következő levelezőlapját — továbbra is a kórházból — már március 16-án írta, ismét a feleségének.¹⁸⁸ Ebben megüzente, hogy aznap — hosszú idő után újra — kapott egy levelezőlapot tőle. Nem értette, miért írta azt a felesége, hogy ő sem kapott tőle régebb óta levelet, miközben ő „*minden másnap pontosan*” írt neki. Ez arra enged következtetni, hogy fennakadások voltak a levelezőlapok

¹⁷⁵ HTM KE 15.498/Em. Találkozóra hívta a feleségét és többféle ruhát kért tőle. Az ezredalbum megjegyzi, hogy az ezred létszáma nem volt teljes: DEREÁNÓ 1939, 44–45.

¹⁷⁶ HTM KE 15.576/Em. Vö. SZOLECZKY 2015, 815–816.

¹⁷⁷ Recte: hidd.

¹⁷⁸ HTM KE 15576/Em, dátum: 1914. szeptember 2.

¹⁷⁹ HTM KE 15.501/Em. Vö. SZOLECZKY 2015, 818.

¹⁸⁰ HTM KE 15.497/Em.

¹⁸¹ HTM KE 15.574/Em.

¹⁸² HTM KE 15.497/Em. Panaszodik a hidegre, ami olyannyira hatással van rá, hogy megkéri a feleségét, vigyázzon, nehogy otthon kihűljenek a gyerekek.

¹⁸³ HTM KE 15.549/Em.

¹⁸⁴ HTM KE 15.577/Em.

¹⁸⁵ HTM KE 15.550/Em.

¹⁸⁶ A dohányással akár kereskedhetett is hadifogoly-társaival, de forráshiány miatt ezt nem lehet bizonyítani.

¹⁸⁷ HTM KE 15.489/Em, illetve 15.548/Em.

¹⁸⁸ HTM KE 15.578/Em.

továbbításában.¹⁸⁹ Ugyanakkor ugyanebből az üzenetből tudjuk, hogy Kozeschnik fényképet is küldött magáról haza „*a papának*” (így hívta felesége édesapját), akinek megköszönte az általa küldött pénzt és szalámit.

A következő fennmaradt levelezőlap több mint hét hónappal későbbre, 1915. november 1-ére datált, melyet immár az olasz frontról küldött a távíró törzsosztágban szolgáló Kozeschnik János a feleségének.¹⁹⁰ Várta, hogy írjon neki és küldjön különféle élelmiszereket (fűszereket, cukrot, „*Dianát*”,¹⁹¹ pálinkát, dohányt stb.) és tábori levelezőlapot, mert elfogytak. Több jel is arra utal, hogy ebben az időszakban került át az olasz frontra. Négy nappal később ugyanis a „*harci helyzetről*” írt feleségének: úton vannak, nem tudja, hová, a „*tengermelléken*” járnak. Levelezőlapján „*Dobravlye*” városának¹⁹² neve olvasható, a neve alatt pedig a 16. menetzászlóalj szerepel. József Ágost főherceg, vezérezredes, aki a 20. honvéd hadosztályt is magába foglaló VII. hadtestet irányította,¹⁹³ 1915. október 25-én, a 3. isonzói csata 10. napján jegyezte fel naplójába: „*A XVI. menetlakzatoknak idehozatalára a november 20-iki terminus előtt nem számíthatnak.*”¹⁹⁴ Négy nap elteltével Kozeschnik megint írt a feleségének, feltehetően ugyanonnan.¹⁹⁵ „*Tudósította*”, hogy még nem volt „*tűzben, de már lehet hallani éjjel nappal az ágju dörgest.*” A következő fennmaradt levelezőlapot már mint hadifogoly írta, majdnem pontosan egy hónappal később.

3.3. A fogságba esés körülményei

A 4. isonzói csata ugyan véget ért december 4-én, ám a „*mérsékelt csatározás*”, ahogyan József főherceg fogalmazott,¹⁹⁶ tovább folytatódott. December 8-án reggel 8 órakor

¹⁸⁹ A tábori levelezés és a hadifogoly-levelezés egyik fő témája az otthonról kapott, illetve odaérkező posta. A világháború első hónapjaiban a hazaiakkal való kapcsolattartásban általános fennakadást okozott az alakulatok és a katonák folyamatos mozgása, a háborús postaszolgálat újdonsága, a tábori postaszám használata, de az is, hogy minden család a lehető legtöbb üzenetet próbálta küldeni a behívottaknak, azok is mindenhol életjelet adtak magukról és a postaszolgálat ezt a mennyiségű küldeményt már nem tudta kezelni: a fennakadások mellett gyakori volt az is, hogy a küldemények végleg elkallódtak, soha nem érkeztek meg a címzetthez.

¹⁹⁰ HTM KE 15.479/Em. Vö. SZOLECZKY 2015, 818.

¹⁹¹ Sósorszesz. Bővebben lásd https://multkor.hu/20080916_sokatmondo_szemelvenyek_a_magyar_kereskedelem_regmultjabol (letöltve: 2018. szept. 28.); az eredeti mű: S. NAGY Anikó: *Kereskedővilág. Szemelvények a magyar kereskedelem történetéből. The World of Commerce. Selected Passages from the History of Hungarian Commerce.* Budapest, Mundus Kiadó, 2007.

¹⁹² A város kb. 25–30 km-re fekszik az Isonzó folyótól.

¹⁹³ BALLA 2015b, 120–131.

¹⁹⁴ JÓZSEF FHG. 1928, 521.

¹⁹⁵ HTM KE 15.478/Em. A levelezőlapon „*Dulovlje*” szerepel. Nyilván ugyanarról a városról van szó, mint az előző levelezőlapon; az eltérésre az a magyarázat, hogy Kozeschnik úgy tudta leírni, ahogy hallotta. Az olasz városok esetében is megfigyelhetünk ortográfiai hibákat, lásd lentebb.

¹⁹⁶ JÓZSEF FHG. 1928, 764.

az olaszok berontottak az osztrák–magyar állásokba a Monte San Michele északi lejtőjén. 9 órakor kezdődött az ellentámadás, majd délután fél kettőre sikerült visszaszerezni az elvesztett állásokat. Bár délután 4 órakor ismét támadtak az olaszok, áttörésüket megállították és az ejtett foglyokat kiszabadították,¹⁹⁷ így feltételezhető, hogy Kozeschnik János még a délelőtti művelet során esett fogságba.

Ezt megerősíti, hogy aznap három levelezőlapot is feladott. Kettőt a feleségének,¹⁹⁸ egyet a barátjának, Nuszbaum Jánosnak címzett,¹⁹⁹ ami arra utal, hogy üzenetét fontosnak tartotta és biztos akart lenni abban, hogy célba ér és családja nem fog a kelleténél jobban aggódni. Ekkor még nem német-olasz kétnyelvű hadifogoly-levelezőlapra, hanem német nyelvű tábori postai levelezőlapokra írt, amelyeken négy pecsét szerepel: az Olasz Vöröskereszté,²⁰⁰ két olasz cenzúráé,²⁰¹ és a Monarchia cenzúrájáé németül.²⁰² A tábori postai levelezéssel ellentétben ezeken már nincs postai bélyegző, hiszen a posta nem vett részt a folyamatban: a hadifoglyoktól az elküldeni kívánt levelezőlapokat a gyűjtőtáborokban az elfogó hadsereg-, az internálótáborokban az őket felügyelő hadtestparancsnokság gyűjtötte be, azok továbbították ugyanis őket a központi cenzúra felé. A jóváhagyott üzeneteket átadták az Olasz Vöröskeresztnek, ez a szervezet vitte azokat a célországba.²⁰³ Kozeschnik a barátjával egy mondatban tudatta, hogy egészséges állapotban olasz hadifogságba esett. Feleségének előbb szintén csak ugyanezt a mondatot írta, majd egy másik üzenetben — miután a mondatot ismét leírta — közölte, hogy majd meg fogja írni a címét, amelyre sürgősen pénzt vár tőle, mert már nincs egy krajcárja sem. Üdvözölte a szüleit és kérte, hogy ők is küldjenek pénzt. Az üzenet végére azt a formulát írta, amellyel inntől

¹⁹⁷ JÓZSEF FHG. 1928, 765–766. DEREÁNÓ 1939, 90. Vö. SZOLECZKY 2015, 818.

¹⁹⁸ HTM KE 15.485/Em és 15.491/Em.

¹⁹⁹ HTM KE 15.580/Em.

²⁰⁰ „R[eparto] Poste, Croce Rossa Italiana Comitato Centrale, Commissione dei Prigionieri di Guerra” (Olasz Vöröskereszt Központi Bizottság, Hadifogolyügyi Bizottság, Posta Osztály).

²⁰¹ Az egyik az elfogó hadsereg cenzúrája: „Censura Comando d’Armata Corrispondenza di Prigionieri di Guerra” (Cenzúra, Hadseregparancsnokság, Hadifoglyok kapcsolattartása); a másik egy általános pecsét, melyet minden hadifogoly-levélre rányomtak: „Censura Corrispondenza Prigionieri di Guerra” (Cenzúra, Hadifoglyok kapcsolattartása), lásd Spingardi 1915, *Corrispondenza* (Levelezés) c. fejezet és *Disposizioni* 1916, 66–73. pontjai.

²⁰² *Zensur Abteilung Wien, K. u. K. Gemeinsames Zentralnachweisebüro* (Cenzúra részleg, Bécs, K. u. K. Közös Központi Iroda).

²⁰³ Ráadásul az 1907-es Hágai Egyezmény értelmében a levelezés ingyenes volt a hadifoglyok számára. 9400 sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1917. március 22. Tárnya: *Corrispondenza prigionieri di guerra* (Hadifoglyok levelezése). AUSSME F-11, 114/3. Spingardi 1915, *Corrispondenza* (Levelezés) c. fejezet. *Disposizioni* 1916, 66–73. pontjai. Vö. *Hadifogly magyarok* 1930, 232–233.

kezdve az összes üzenetét zárja: „*Csokolak szamtalanszor, a Karcsit, Eczit, Illikét Papuskát.*”²⁰⁴

Hadifogságba eséséről a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal révén hivatalosan is értesült a család.²⁰⁵ Az értesítőt nem keltezték, de feltüntették rajta Kozeschnik János alakulatát, születési évét (1881), továbbá azt, hogy 1915. december 7-én esett olasz fogságba és hogy Civita Castellanában internálták. A fogságba esés napját feltehetően tévesen adták meg.²⁰⁶ A feltüntetett fogolytábor nevéből következően az értesítő 1916. május 29. előtt keletkezhetett, azon a napon ugyanis Kozeschnik már egy másik táborból adott fel levelezőlapot.

Az Olasz Hadsereg-Főparancsnokságon belül működő Statisztikai és Hadműveleti Iroda²⁰⁷ által vezetett adatok szerint 1915. december 5. és 11. között a 3. olasz hadsereg²⁰⁸ 238 hadifoglyot ejtett.²⁰⁹ Ugyanakkor a front mögötti gyűjtőtáborokban jóval többen várakoztak az internálásra, tekintve, hogy az előző, azaz a 4. isonzói csatában az ellenség 18.771 hadifoglyot ejtett.

Kozeschnik János 3 évet és 9 hónapot töltött hadifogságban. Ennek szakaszait az alábbi táblázatban foglaltam össze:

	Fogva tartás helyszínei	A legkorábbi és a legkésőbbi levelezőlap kelte	Eltöltött idő (legkevesebb)	A levelezőlapok leltári számai (HTM KE)
0.	Vesztegzár	1915. dec. 8. – 1915. dec. 16.	8 nap	15.491/Em, 15.490/Em
1.	Civita Castellana	1915. dec. 27. – 1916. máj. 18.	144 nap	15.528/Em, 15.535/Em
2.	Santa Maria Capua Vetere	1916. máj. 29. – 1917. jan. 7.	224 nap	15.525/Em, 15.477/Em
3.	Padula	1917. jan. 14. – 1917. jún. 10.	148 nap	15.495/Em, 15.539/Em
4.	Vittoria	1917. jún. 27. – 1917. nov. 14.	141 nap	15.553/Em, 15.552/Em

²⁰⁴ A *Papuska* alatt saját magát értette; a felesége is így szólította őt üzeneteiben – megszokott volt ez a korban még gyermektelen házasságoknál is. A szóvégi ragban a „t” betűt a „d” betű helyett nyilvánvalóan a hangzás miatt írta, úgy írta, ahogy kiejtette.

²⁰⁵ HTM KE 15.589/Em.

²⁰⁶ Szoleczky Emese is úgy véli, hogy a fogságba esés napja 8-a volt: SZOLECZKY 2015, 818. Hasonlóan december 7-e és nem 8-a szerepel Kozeschnik Hazatért hadifoglyok bemutató lapján.

²⁰⁷ Eredeti nevén: *Regio Esercito Italiano, Comando Supremo: Ufficio Situazioni ed Operazioni di guerra.*

²⁰⁸ Ez a hadsereg harcolt akkor a Monte San Michelén, vö. BALLA 2015b, 121–122.

²⁰⁹ *Prospetto dei prigionieri di guerra catturati* (Az ejtett hadifoglyokról készített kimutatás). AUSSME F-11, 112/5 d.

5.	Albánia	1918. febr. 22. ²¹⁰ – 1918. jún. 23.	11 hónap	15.469/Em, 15.467/Em
6.	Altamurai katonai kórház	1918. nov. 25.	1 nap	15.509/Em
7.	Cassino	1918. dec. 19. – 1919. szept. 9.	265 nap	15.561/Em, 15.475/Em

3.4. A vesztegárban

Az 1915. december 8-i hadifogságba esést követően Kozeschnik Jánost legalább nyolc napig a front mögött vesztegárban tartották. Onnan a fentebb ismertetett három levelezőlapon kívül, amelyeket még 8-án írt, újabb hármat adott fel,²¹¹ mindegyiket a feleségének — rendszeresen, háromnaponta írt egyet. Ekkor nem kézbesítettek levelezőlapot a számára. A december 27-i levelezőlapot már az első hadifogolytáborból, Civita Castellanából²¹² küldte. Üzeneteiből nem derül ki, hogy pontosan hány napot töltött a vesztegárban és hogy átszállították-e egy ideiglenes gyűjtőtáborba, még mielőtt ide szállították.

A levelezőlapok tanúsága szerint egészséges volt. A címét nem írhatta meg; a jelek szerint tisztában volt azzal, hogy nem ez lesz — ahogy fogalmazott — a „*rendel dedesi helje*”. Többször is kérte feleségét, hogy majd miután megadja a címét, küldjön neki pénzt. Csomagot ugyanakkor nem kért, így nem lehet tudni, miben szenvedett hiányt a gyűjtőtáborban. Javasolta, hogy a rokonok adják össze a neki szánt pénzt és azt váltsák aranyra a bankban, mert ez így kisebb („*egy pár krajczár*”) ráfizetéssel jár. Ha ugyanis idegen pénznemben küldik, akkor nagyobb a ráfizetés, illetve minél nagyobb értékben küldenek, annál kevesebbet „*vonnak le*”. Lehetséges, hogy Kozeschnik erről az olaszoktól kapott tájékoztatást, hiszen úgy közölte a feleségével, mint valami új, fontos információt. December 16-ai levelezőlapján már karácsonyi jókívánságait fogalmazta meg. Ugyanitt indokolja, hogy miért kellett „vesztegelnie” napokon át: „*megfigyelés alatt álunk a kolera végett*”.²¹³

²¹⁰ A feladás dátuma nem szerepel a levelezőlapon, de a felesége ráírta a kézhezvétel dátumát, a táblázatban ez szerepel. Kozeschnikét még 1917. november második felében Albániába vitték, de három és fél hónapig nem volt szabad írnia, lásd HTM KE 15.465/Em.

²¹¹ HTM KE 15.488/Em, 15.508/Em, 15.490/Em.

²¹² A levelezőlapokon a helyőrségparancsnokság pecsétjében egybeírták a város nevét. Kozeschnik is egybeírta. A 14 évvel később készült *Hadifogoly magyarok történetében* viszont már különírva találjuk, lásd *Hadifogoly magyarok* 1930, 223.

²¹³ HTM KE 15.490/Em.

A front mögött kialakított vesztegzásra azért volt szükség, hogy megakadályozzák, hogy a hadifoglyok valamilyen fertőző betegséget vigyenek be az országba.²¹⁴ Ennek a megfigyelésnek Zupelli hadügyminiszter rendelete szerint csupán 5–6 napig kellett volna tartania,²¹⁵ ezért gyanítható, hogy Kozeschniket a fronttól már némileg beljebb, egy gyűjtőtáborban (Cervignanóban vagy Palmanovában) is elhelyezték még Civita Castellana előtt; azonban ennek körülményeiről nem hagyott hátra forrást. A másik magyarázat a csúszásra az lehet, hogy valóban voltak köztük kolerás hadifoglyok, akiknek a felépülését meg kellett várni.

²¹⁴ *Hadifogoly magyarok* 1930, 217.

²¹⁵ 14339. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1915. júl. 28. Tárgya: *Misure profilattiche per i prigionieri di guerra* (Megelőző intézkedések a hadifoglyokra vonatkozóan). AUSSME F-11, 114/3.

4. Civita Castellana

A Rómától kb. 60 km-re északra fekvő Civita Castellában a hadifoglyok internálásának konkrét helyszíne nem egy barakktábor volt, hanem egy 16. században épült vár, a *Forte Sangallo* (más helyeken: *Forte (del) San Gallo*, *Forte Giulio*,²¹⁶ *La Rocca di Civita Castellana*; magyarul: Sangallo–erőd) épülete, mely körülbelül 700 osztrák–magyar hadifogolynak adott otthont szűk egy éven keresztül, 1915 júliusától 1916. május 22-ig. A hadifoglyok kora újkori várakban történő elhelyezése nem volt szokatlan Olaszországban; egyes helyeken, például a l’aquilaiban, még olasz legénységet is elhelyeztek a hadifoglyok mellett.²¹⁷ A város neve már a hadifoglyok ottani internálása előtt ismert volt például a *Budapesti Hírlap* olvasói körében: a lap 1915. május 30-ai számában az olasz nép háborúellenes tüntetéseiről tudósítottak és Civita Castellánára kitérve megjegyezték, hogy ott a helyiek feltartóztattak tíz csendőrt, akiket a tartalékosok behívására küldtek a városba.²¹⁸

4.1. Az internálás kezdete és a hadifoglyok száma

Civita Castellana neve a hadifoglyok huzamos elhelyezése céljából már az elsők között felmerült. 1915. július 6-án Lombardi vezérőrnagy, a 3. olasz hadsereg hadbiztosa egy körlevélben ismertette az internálótáborok listáját és kapacitását.²¹⁹ Eszerint tiszteket nem, viszont közkatona-hadifoglyok közül 550-et terveztek itt elhelyezni. Nem teljesen pontos tehát az *Új Idők Lexikonában* található szócikk Civita Castellánáról, mely szerint „A világháború alatt tiszti hadifogolytáborában magyarok is voltak.”²²⁰ Szeptember 21-én több magyarországi sajtóorgánumban lehetett olvasni egy rövid tudósítást: „A San Gallo erődöt Civita Castellában osztrák–magyar polgári foglyok internálására készítik elő.”²²¹

²¹⁶ A vár megépítésére VI. Sándor pápa adott utasítást 1495-ben; tervezője és kivitelezője Antonio Giamberti da Sangallo, valamint az ő unokaöccse, szintén firenzei építész, az Ifjabb Antonio Sangallo volt. A Forte Giulio elnevezést azért kapta, mert az építése II. Gyula pápa uralkodása alatt fejeződött be. A 19. században, az egységes Olasz Állam megszületéséig katonai börtönként, 1905-től pedig fogházként működtették, egészen 1961-ig, lásd <http://www.fortesangallo.beniculturali.it/> (letöltve: 2019. márc. 24.).

²¹⁷ TAKÁCS Bálint: *Magyar hadifoglyok L'Aquilában (1915–1919)*. In: KERESZTES Gábor – SZABÓ Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél – Spring Wind 2018*. III. köt. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018, 713–724.

²¹⁸ *Budapesti Hírlap*, 1915. máj. 30., 5. o.

²¹⁹ 2082. sz. hadbiztosi jegyzék, 1915. júl. 6. Tárgya: *Prigionieri e disertori* (Hadifoglyok és dezertőrök). AUSSME F-11, 114/2.

²²⁰ BALLA Antal et al. (szerk.): *Új Idők Lexikona*. V–VI. köt. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1937, 1332.

²²¹ *Budapesti Hírlap*, 1915. szept. 21., 5. o. *Pesti Hírlap*, 1915. szept. 21., 14. o. *Szeged és Vidéke*, 1915. szept. 21., 2. o. *Az Ujság*, 1915. szept. 21., 5. o. *Világ*, 1915. szept. 21., 7. o.

Létszámra vonatkozó összeírások a későbbi évekből is fennmaradtak. A Vezérkari Hadbiztos 1916. április 11-ei listája szerint a Civita Castellana-i várban továbbra is a 3. hadsereg által elfogott katonákat helyezték el, felügyeletüket a 8. hadtest látta el, melynek székhelye Firenze volt. További 25 tiszti és 60 legénységi hadifogoly számára volt még akkor hely.²²² Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy a megyéspüspök jelentése szerint, tehát ugyanebben a hónapban, 700 hadifogoly volt a várban, megkapjuk, hogy a táborban szűk 800 hadifoglyot kívántak elhelyezni. A püspök szerint azonban már a 700 ember is túl sok volt. Szóvá tette a táborparancsnoknak, hogy ha a hadifoglyok ilyen zsúfoltan maradnak, akkor egy fertőző betegség gyorsan megtizedelheti őket. A parancsnok erre annyit tudott válaszolni, hogy már jelezte a problémát a kormány felé, amely intézkedést ígért. Szerencsére járvány nem volt a táborban a város halotti anyakönyve és a hadifogolyforrások szerint; májusban pedig felszámolták a tábort. Az egyetlen hadifogoly, aki életét vesztette a tábor szűk egyéves működése alatt, éppen egy magyar katona volt: Kiss Mihály — született 1895-ben, Dunavecscén — 20 évesen, 1915. december 26-án este 11 órakor hunyt el a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint.²²³ A halál okát nem tüntették fel.

Kozeschnik János és Szirt Miklós 1915. december 8-án esett olasz hadifogságba a Monte San Michelén.²²⁴ December 16-ai levelezőlapja szerint Kozeschnik aznap még egy gyűjtőtáborban tartózkodott a fronttól nem messze.²²⁵ A Civita Castellánából küldött első levelezőlapja 1915. december 27-ei keltezésű.²²⁶ Valószínű, hogy Szirt Miklóssal együtt érkezett ebbe a hadifogolytáborba. Palatinus Gyulát valamivel korábban, november 22-én fogták el a San Martino-i állásnál. Sebesülten, jobb lábában és jobb karjában lövéssel, bal lábában szilánkokkal került az olaszok kezére, így még Civita Castellana előtt egy hónapot a fronttól nem messze fekvő Latisana város katonai kórházában töltött.²²⁷ Feltételezhető tehát, hogy a Forte Sangallóba valamikor 1915. december 22-27. körül érkeztek a hadifoglyok. Ugyanakkor, a hadifoglyok nagy számát figyelembe véve nem zárható ki, hogy ezen az alkalmon kívül máskor is szállítottak ide hadifoglyokat.

²²² 13600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1916. ápr. 11. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6.

²²³

http://dl.antenati.san.beniculturali.it/v/Archivio+di+Stato+di+Viterbo/Stato+civile+italiano/Civita+Castellana/Morti/1915/2487/007143501_00082.jpg.html?g2_imageViewsIndex=0 (2019. márc. 20.).

²²⁴ TAKÁCS 2018a, 43. Továbbá DEREÁNÓ 1939, 281.

²²⁵ HTM KE 15.490/Em. Vö. TAKÁCS 2018a, 46.

²²⁶ HTM KE 15.528/Em. Vö. TAKÁCS 2018a, 47.

²²⁷ HL I. vh., 4401. d., Palatinus Gyula.

4.2. Élet a Sangallo–erődben

4.2.1. Őrség, bánásmód

Az őrség létszámára, összetételére vonatkozóan nincs adatunk. A bánásmódról viszont vannak feljegyzések. Palatinus Gyula szerint nagyon rosszul bántak velük: „A Civitacastellana-i táborba vittek, hol a legnagyobb szigorral kezeltek bennünket és nagy mértékben éreztették fogoly voltunkat. Én, hogy a legénység helyzetét elviselhetőbbé tegyem, szolgálatvezető lettem és amennyire tettem könnyíteni akartam fogságunkon. Az olaszok egyszer 15 napi szigorú fogsággal büntettek azért, mert nem jelentettem nekik, hogy egy őrvezetőnk az emeletről társaira vizetöntő bakát jogosan megfenyített. Azután még inkább szigorították fogságunkat s napirenden voltak a tömeges elzárások.”²²⁸ A püspök is megjegyzi, hogy két hadifogoly fegyelmi okokból el volt zárva a látogatása idején. Kérte felmentésüket, amit a parancsnok megígért. Azt is közölte ugyanakkor, hogy a hadifoglyoknak nagyon jó dolguk van. Kozeschnik János szerint is nagyon jól bántak velük és ő végig egészséges volt. A *Hadifogoly magyarok történetébe* is bekerült, hogy „A civitacastellana-i táborból sem érkezett panasz a spanyol követséghez.”²²⁹ Az atrocitásokat ugyanis jelentették semleges országok, főként Spanyolország vagy Svájc diplomatáinak, akik ellátogattak a hadifogolytáborokba. Szirt Miklóstól megkérdezték a kihallgatása során, hogy kik látogattak el azokba a hadifogolytáborokba, amelyekben őt fogva tartották. Megerősítette egy spanyol követ látogatását, ám azt nem tette hozzá, hogy ez Civita Castellánában vagy Castellana Grottéban, egy dél-olaszországi (pugliai) táborban történt, ahol őt később internálták. A bánásmódra vonatkozó kérdésre azt a feleletet adta, hogy nem történt „*semmi figyelemreméltó*” dolog. Ez és a többi kérdésre adott szűkszavú válaszai arra engednek következtetni, hogy minél hamarabb túl akart lenni a kihallgatásán, nem akarta firtatni például a Palatinus Gyula által megírt, fentebb idézett incidenst a társaira vizet öntő bakával, vagy egyszerűen el akarta kendőzni a kihágásokat. Ráadásul az ezredalbumi visszaemlékezésében Szirt elmeséli, hogy egy szökési kísérletben is részt vett.²³⁰

Megemlítendő továbbá, hogy voltak beteg, illetve rokkant hadifoglyok is a táborban. Palatinus Gyula úgy fogalmazott, hogy „A [*latisanai*] kórházból december utolján, már mint nem beteget [*a Civita Castellana-i*] táborba küldtek, pedig még nem voltam teljesen

²²⁸ Uo.

²²⁹ *Hadifogoly magyarok* 1930, 220.

²³⁰ Lásd DEREÁNÓ 1939, 281–284.

gyógyult.”²³¹ A püspök szerint három hadifogoly volt invalidus, akik a közbenjárását kérték a hazaengedésükért. Nem tudjuk, hogy a püspök ki tudta-e eszközölni repatriációjukat. A Szentszéki Államtitkár, Pietro Gasparri bíboros válaszlevelében erre nincs utalás, az csupán az államtitkár köszönetét tartalmazza, amiért Ghezzi püspök megküldte a jelentését. A hadifogolytáborokban gyengélkedőt működtettek, ahol a beteg hadifoglyokat olasz katonarvosok kezelték. Ez esetünkben is így volt, Kiss Mihály ugyanis nem katonai kórházban, hanem a Forte San Gallóban, minden bizonnyal a hadifogolytábor gyengélkedőjében hunyt el.

4.2.2. Ellátás

Az élelmezést illetően a szabályzat szerint a közkatona-hadifoglyok az olasz közkatonáknak békeidőben járó fejadagot kapták.²³² A püspök gyakorlatilag ugyanezt írta le a jelentésében: úgy fogalmazott, hogy a hadifoglyok ugyanazt az ételt kapják, amit a „*mi katonáink*”. Ez egyértelműen jelzi, hogy ebben a kérdésben is egyeztetett az olasz tisztekkel. Erről a fejadagról írta azt Kozeschnik János, hogy „*Eszt a koszt nem izlik.*”²³³ A tisztek élelmezéséről azonban nincs információ, hiszen a megmaradt források szerzői nem számítottak tiszteknek, a püspök állítása szerint pedig látogatása előtt néhány nappal a tiszteket már elszállították. Egyébként a szabályzat szerint ők nem fejadagot kaptak, hanem menzán étkeztek, ahol fizetniük kellett az ételekért. A harmadik kérdés az élelmezés tematikáján belül a kázinó, ahol a hadifoglyok pénzért extra cikkeket (teát, kávét, limonádét, sört, bort stb.) vásárolhattak. A létezését Kozeschnik üzenetei megerősítik, mert bár szó szerint nem említi, majdnem mindegyik levelében kért pénzt a feleségétől (50, 80–100 koronát), s mivel vásárlás céljából csak a tisztis hadifoglyok járhattak ki a táborból, ezért ő a pénzt csak a táborban költhette el, minden bizonnyal a kázinóban, miután átváltották hadifogoly-jegyre.²³⁴

Ugyanakkor a szolgáltatások (fényképész, fogorvos stb.) kifizetése céljából is kérhette a pénzt. 1916 októberében 100 papírkoronát 73 lírára lehetett beváltani.²³⁵ Ugyanezt az összeget 18-24 napi fizikai munkával kereshette meg egy hadifogoly, 3-4 lírás napidíjjal

²³¹ HL I. vh., 4401. d., Palatinus Gyula.

²³² *Disposizioni* 1916, 48–54. pontjai, AUSSME B-3, b1/3. Továbbá *Spingardi* 1915, *Vitto* (Koszt) c. fejezete. A továbbiakban. AUSSME F-11, 114/3. Vö. *Hadifogoly magyarok* 1930, 226–227.

²³³ HTM KE 15.523/Em.

²³⁴ TAKÁCS 2018a, 48.

²³⁵ Az átváltási arányokat olasz levéltári források alapján közli: Juhász 2022a, 430–431.

számolva.²³⁶ Mindeközben „otthon” egy háromgyermekes munkáscsalád körülbelül 65 koronát költött hetente az élelmiszerek vásárlására.²³⁷

Ugyanígy Kozeschnik János üzeneteiből derül ki, hogy melyek azok a cikkek, amelyek nem vagy nem elegendő mennyiségben voltak elérhetőek a hadifoglyok számára. Több alkalommal kért kockacukrot és szalámit. Első üzeneteiben még pálinkát és rumot is kért, de később ezeket visszamondta, mert a tudomására jutott, hogy a tömény szeszesitalok fogyasztása tilos volt a hadifoglyok számára. Kért még továbbá bajuszkötőt, szappant, fogkrémet és játszókártyát is. Kéthetente szeretett volna kapni 100 gramm dohányt. Ruhát nem kért, ami megerősíti, hogy az olaszok ellátták ruhával a közkatona-hadifoglyokat. Biztosítottak a számukra egy gyapjú melegítőt, három vászon inget, két vászon alsóneműt, két pár zoknit, két pár cipőt, két vászon nyakkendőt és két darab ruhazsebkendőt. A kabáttal nem rendelkezőknek egy szürkészöld színű köpönyeget is adtak.²³⁸ A tisztek maguknak vásároltak civil ruhát a városban. Szirt Miklós és Palatinus Gyula is kapott csomagot Civita Castellanába, ám azok tartalmát nem ismerjük.

4.2.3. Időtöltés

A forrásokban a hadifoglyok időtöltéséről is találunk információkat. Mivel a katonai irányítás csak 1916 júniusától engedélyezte a hadifoglyok dolgoztatását a hadifoglytáborokon kívül,²³⁹ a Civita Castellana-i hadifoglyok kimaradtak a munkavégzésből. Kozeschnik is megírta, hogy „*Dolgunk nincs*”,²⁴⁰ „*Nem csinálunk semmit csak alszunk egész nap.*”²⁴¹ Szirt Miklós és Palatinus Gyula sem írt semmi konkrétumot. Ghezzi püspöktől tudjuk, hogy a szabályzatnak eleget téve,²⁴² a hadifoglyoknak vasárnaponként csendes szentmise-hallgatásra volt lehetőségük, melyet olaszul celebráltak. A kormány nem sokkal a püspök érkezése előtt gondoskodott németül tudó olasz katolikus papok kihelyezéséről a hadifoglytáborokba, ez Civita Castellánában is megtörtént. A püspök azonban szerette volna, ha legalább egy csehül és lengyelül tudó lelkész is kerülne ide, mert a cseh és lengyel hadifoglyok kifejezetten kérték tőle, hogy biztosítsák a

²³⁶ Vö. Juhász 2022a, 62–63.

²³⁷ BOTOS János: *A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924*. Múltunk 60. évf. (2015) 3. sz., 73–74.

²³⁸ TAKÁCS 2018a, 48–49. Vö. *Disposizioni* 1916, 57–63. pontjai; *Spingardi* 1915, *Vestiario* (Ruházkodás) fejezet; *Hadifogly magyarok I.* 1930, 228–229.

²³⁹ *Disposizioni* 1916, 82–83. pontjai.

²⁴⁰ HTM KE 15.474/Em.

²⁴¹ HTM KE 15.528/Em.

²⁴² *Spingardi* 1915, *Cure religiose ed intellettuali* (A vallási és szellemi életre vonatkozó szolgáltatások) c. fejezet. *Disposizioni* 1916, 79–81. pontjai. *Hadifogly magyarok I.* 1930, 229–235.

lehetőséget az anyanyelvükön történő szentgyónásra. A püspöki jelentés hiányossága, hogy a nem katolikus hadifoglyok helyzetéről nem tudósított. Utalt azonban egy másik időtöltésre: név szerint megemlített egy hadifoglyot, olaszosan írva a keresztnévét: Schmidt Giuseppe — valószínűleg Josef Schmidt, osztrák vagy cseh hadifogly — aki kérte, hogy járjon közben az áthelyezéséért. Szeretett volna egy olyan táborba átkerülni, ahol gyakorolni tudja a civil foglalkozását, ami a könyvkötészet. Tudjuk tehát, hogy eszközök hiányában könyvkötésre nem volt lehetőségük a hadifoglyoknak. Ugyanakkor, a *Hadifogoly magyarok történetéből* kiderül, hogy az analfabéta hadifoglyokat megtanították írni és olvasni: „1916-ban Civita Castellában az írni és olvasni nem tudó legénység részére tanfolyamot rendeztek, mely rövid idő alatt meglepően szép eredményeket ért el.”²⁴³

4.2.4. Levelezési lehetőségek

A fentebb idézett Hágai Egyezmény 16. cikkelye biztosítja, hogy a hadifoglyok ingyenesen küldhetnek leveleket és levelezőlapokat.²⁴⁴ A vallomások szerint Palatinus Gyula és Szirt Miklós kapott postai küldeményeket, de arról már nem nyilatkoztak, hogy milyen sűrűn; arra vonatkozóan pedig nincs adatunk, hogy küldtek volna leveleket a családjaik számára. Kozeschnik János haza küldött levelezőlapjai közül 18 darab maradt meg, amelyekben utalásokat találhatunk arra, hogy ennél többet küldött. A Civita Castellánából küldött levelezőlapjai közül az első 1915. december 27-re, az utolsó 1916. május 18-ai keltezésű — ekkor már tudta, hogy el fogják költöztetni ebből a táborból. A levelezési lehetőségeket így foglalta össze feleségének írt üzenetében: „*Levelet küldhetsz, nekünk csak 1 kártyát szabad írni, minden héten.*”²⁴⁵ Kozeschnik tehát élt a heti egy levelezőlap-küldés lehetőségével, a keltezés szerint a „kártyáit” csütörtökönként adta fel.²⁴⁶ Több üzenetében is megjegyezte, hogy a feleségétől kapott levelezőlapokat, ám azok nem maradtak fenn. 1916. március 28-án a felesége táviratot küldött neki, amely azonban nem volt díjmentes.²⁴⁷ Ezúton kívánta tudatni férjével, hogy elkezdett dolgozni, házmesterként. A levelezőlapokkal ellentétben erre nem kellett heteket várni: a két nappal később feladott levelezőlapon Kozeschnik már a munkába állás okairól faggatta nejét.

²⁴³ *Hadifogoly magyarok I.* 1930, 235.

²⁴⁴ Vö. *Spingardi* 1915, *Corrispondenza* (Levelezés) c. fejezet. *Disposizioni* 1916, 66–73. pontjai. *Hadifogoly magyarok I.* 1930, 232–233.

²⁴⁵ HTM KE 15.512/Em.

²⁴⁶ TAKÁCS 2018a, 47–50.

²⁴⁷ HTM KE 15.590/Em.

Az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltárában megmaradt egy lista a cenzúrát működtető Olasz Posta- és Táviratügyi Minisztérium által a külügyminiszter figyelmébe ajánlott hadifogoly-levelezésekből.²⁴⁸ Ebben található egy részlet egy levélből, melyet egy bizonyos Pritz Péter, pestújhelyi (Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye) illetőségű közkatonára kapott a feleségétől. Az üzenetet azért emelték ki és küldték meg a Külügyminisztériumnak, mert részletes beszámolót tartalmazott a magyarországi élelmiszer- és áruhiányról, illetve áremelkedésről.

A hadifoglyok — más olaszországi hadifogolytáborok történetéhez hasonlóan — fel tudták venni a kapcsolatot a magyarországi sajtóval is. Az *Est* napilap 1916. május 25-i számában lehozták Balogh Béla honvéd tizedes április 6-án, Civita Castellában feladott levelét: „Nagyságos Szerkesztő Ur! Tudatom, hogy 1915 dec. 7-ikén olasz hadifogságba estem és itt értesültem, hogy *Az Est* által *kitűzött ezer koronás jutalmat megkaptam*. Fogadja ezért Szerkesztő Ur leghálásabb köszönetemet. Maradok hazafias üdvözlettel *Balogh Béla* tizedes.”²⁴⁹ Az értesülés forrása a családja lehetett, mert a jutalom odaítélését a lap az 1915. december 23-ai számában tették közzé és azt Balogh ekkor már mint hadifogoly nem olvashatta. A levelet idéző cikkben a szerkesztőség egyébként megmagyarázta, hogy a tizedes azért kapta a jutalmat, mert 1915. „*augusztus 5-én, az olasz fronton, felebbvalói tanúsága szerint, több stratégiailag is fontos jelentést hozott az ellenségről egy kikémlelő útvjáról, a melyben életét halálmegvetően kockáztatta. Azonkívül egy lábatört, tehetetlenül fekvő bajtársát is megmentette.*” Hozzáadték továbbá: „*Az ezer koronás jutalmat Balogh Béla nevére szóló takarékkönyvön a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankba tettük le. Ha hazajön, kamatostul, dicsőséggel fölveheti.*” Nincs tudósítás arról, hogy Balogh ne tudta volna átvenni jutalmát.

4.3. A magyar hadifoglyok névjegyzéke, a hadifogolytábor „demográfiája”

A Civita Castellában raboskodott hadifoglyok listájának összeállítására a Veszteségajstromokat²⁵⁰ felhasználva tehetünk kísérletet, mert a táborparancsnokság által készített névjegyzékük nem maradt fenn. A Veszteségajstromos füzetekben ugyanakkor nem szerepel az összes itt internált hadifogoly neve: a durván 700 katonára közül csupán a

²⁴⁸ *Notizie desunte da corrispondenze di prigionieri di guerra* (Hadifoglyok levelezéséből kinyert információk, 1916. máj. 4.). ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 345.

²⁴⁹ *Az Est*, 1916. máj. 25., 9. o. A dőlten szedett kiemelés eredeti.

²⁵⁰ *Verlustliste* 1916, 426., 427., 440., 480., 486., 490., 492., 506., 508. szám. *Verlustliste* 1917, 510., 522., 566., 575., 582., 583., 593., 595., 596., 612., 621., 622., 626., 672. szám. *Verlustliste* 1918, 646., 648., 655., 656., 657., 685., 698., 700., 701. szám.

felének, 287-nek ismert a neve. Először az 1916. május 16-ai listában találkozhatunk itteni osztrák–magyar hadifoglyok neveivel, akik között nem volt magyar nemzetiségű — az első magyar név az 1916. május 31-i kiadásban szerepel. A hadifoglyok alakulatát, születési évét és származási, illetve születési helyét alapul véve megállapítható, hogy a 287 hadifogoly közül 169 volt magyar. Ha ez az arány (58%) érvényes volt a hadifoglyok másik felére is, akiknek a neve nem került be a Veszteséglajstromba, akkor feltételezhető, hogy ebben a hadifogolytáborban a magyarok voltak többségben. A második legnagyobb számú nemzetiséget a csehek alkották, 82 fővel. A Monarchia többi nemzetiségéből is voltak ebben a táborban, ám a számuk 10 fő alatt volt külön-külön — legalábbis a Veszteséglajstromokban. Megállapítható továbbá, hogy Magyarország szinte egész területéről kerültek ide hadifoglyok: az említett 1. és 29. budapesti honvéd gyalogezredeken kívül a debreceni 3., a lugosi 8., a nyitrai 14., a székesfehérvári 17., a soproni 18. és a nagykanizsai 20. gyalogezred; a Császári és Királyi közös hadseregből pedig a debreceni 39., a karánsebesi 43., a székesfehérvári 69. és a székelyudvarhelyi 82. gyalogezred, valamint a budapesti 24. és 26. tábori vadász zászlóalj katonái találkozhattak itt. A Veszteséglajstromban megtaláljuk Kiss Mihályt, aki ebben a hadifogolytáborban hunyt el — ebből megtudjuk, hogy ő is 29-es honvéd volt. A Veszteséglajstrom, bár nem hiánytalan forrás, megerősíti a Civita Castellana-i halotti anyakönyv tanulmányozásából levont következtetést: nem volt más halott ebben a hadifogolytáborban Kiss Mihályon kívül. A lajstromba bekerült Kozeschnik János is.

A táborba látogató olasz püspök Schmidt Giuseppén kívül másokat is megemlégett név szerint. A Veszteséglajstromban is szereplő Agócs Károlyról azt állította, hogy a közbenjárását kérte, hogy a testvérét, Mihályt áthelyezzék Civita Castellanába a narni hadifogolytáborból. Ugyanezzel fordult hozzá Gajdosik Nándor, aki az unokatestvérével, Zednik (?) Frigyessel szeretett volna együtt lenni. A hajdúböszörményi Volosinovszki Péter a hazaengedéséért kérte a püspök közbenjárását, mert hadirokkant volt. Nem tudni, sikerült-e a püspöknek ezeket a kéréseket teljesítenie. Jelentése a Veszteséglajstromban megtalálható neveken kívül további neveket is tartalmaz: „*Emilio Devota*”, „*Grotar Dionisio*” (Dénes) és „*Vukoja Maté*”. Az első feltehetően nem magyar, hanem olasz nemzetiségű volt.

Szirt Miklós és Palatinus Gyula neve nem került be a Veszteséglajstromba Civita Castellanához kötődően. Pritz Péter gyalog nevét az Olasz Külügyminisztérium Levéltárának köszönhetően ismerjük. Az *Est* napilapban szerepelt Balogh Béla gyalog neve. A Budapesti Evangélikus Főgimnázium 1915/1916-os tanévi Értesítőjében olvasható, hogy

az iskola egyik tanára, Kliment Jenő 1915. december 7-én a San Michelén fogságba esett és Civita Castellanába került.²⁵¹ A következő tanévi évkönyvből tudjuk, hogy a III/A. osztály tanulói táviratot küldtek Kliment tanár úrnak, a saját pénzükből.²⁵²

A Sangallo-erődben fogva tartott magyarok száma, akiknek a nevét ismerjük, így 176-ra egészült ki. Névjegyzékük (az esetenként németül írt keresztnéveik magyarrá alakítva), születési évükkel és lakóhelyükkel (amennyiben ismert) lásd a Függelékben.

4.4. A hadifogolytábor működésének vége, a történet utóélete

Palatinus Gyulától tudjuk, hogy a hadifoglyokat 1916. május 22-én elszállították innen több dél-olaszországi táborba. Az áthelyezés oka az lehetett, hogy ezek nagy kapacitású, 10-15 ezer fős, újonnan megépített barakktáborok voltak, ahol a hadvezetés a hadifoglyokat koncentrálni kívánta, elősegítendő a mezőgazdasági dolgoztatásukat.²⁵³

Nincs adat arra vonatkozóan, hogy Civita Castellánából rokkant hadifoglyok hadifogolycsere útján hazakerültek volna Magyarországra. Megemlítendő, hogy a későbbi években, még a háború alatt, Palatinus Gyula és Szirt Miklós egy másik helyről ezen az úton került haza. Kozeschnik János azonban csak 1919 szeptemberében indulhatott haza, a cassinói táborból.²⁵⁴

A térség parlamenti képviselője, Carlo Calisse levélben fordult Antonio Salandra miniszterelnökhöz, melyben a Civita Castellana-i Andosilla nevű kórház igazgatójának kérését továbbította.²⁵⁵ A kórház igényt tartott volna a hadifoglyok munkaerejére a tulajdonában lévő földbirtok talajjavító munkálataihoz. A képviselő levele 1916. május 18-án kelt, ami arra enged következtetni, hogy sem ő, sem a kórház nem értesült előre a hadifoglyok május 22-ei elszállításáról. Ráadásul erről a miniszterelnök sem tudott — május 25-ei válaszlevelében biztosította a képviselőt, hogy a kérést megvizsgálja és továbbítja a Hadifogolyügyi Bizottságnak, amely a kérdésben dönteni illetékes.

1922. augusztus 20-ára találkozót szerveztek a többek között Civita Castellánában raboskodott hadifoglyok számára. A felhívást több napilap is lehozta augusztus 12-én és 13-án: „*Olaszországból hazatért hadifoglyok találkozója. Felkértek mindazok, akik a Civita-*

²⁵¹ Dr. HITTRICH Ödön (közread.): *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium Értesítője az 1915/1916.-iki Iskolai Évről*. Budapest, Franklin-Társulat, 1916, 12.

²⁵² Dr. HITTRICH Ödön (közread.): *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium Értesítője az 1916/1917.-iki Iskolai Évről*. Budapest, Franklin-Társulat, 1917, 18.

²⁵³ 6584. sz. Hadifogolyügyi bizottsági jegyzék, 1916. ápr. 20. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6.

²⁵⁴ TAKÁCS 2018a, 62.

²⁵⁵ Archivio Centrale dello Stato, *Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea* 5 fond (a továbbiakban: ACS PCM), 19.4.6.51. doboz.

*Castellana várában, Santa Mária Capua Vetere, Padula, Sicilia (Vitoria) Albánia – Macedonia, Piedi-Lugó – Rieti – Narni (munkás-csoport) és a Vicovári táborokban együtt voltak, hogy Szent István napján, augusztus 20-án, délután 3 órakor Budán, a Hauberl-féle vendéglőben, I., Diósárok-ut 20. sz., (az Uj Szent János kórházzal szemben) megtartandó találkozón megjelenni szíveskedjenek.”*²⁵⁶

4.5. Összegzés

A közép-olaszországi Civita Castellana város mellett található 16. századi várban, a *Forste Sangalló*ban körülbelül 700 osztrák–magyar hadifoglyot tartottak fogva, szűk egy éven keresztül, 1915 júliusától 1916. május 22-ig, akik közül 176 magyart sikerült név szerint azonosítani. Az ottani bánásmód és ellátás több forrás szerint is jónak mondható, habár néhány hadifoglyot elzárással büntettek és rokkantak is voltak a táborban. Az élelmezésre vonatkozóan Kozeschnik János üzeneteiből (összesen 18 db) kiderül, hogy melyek azok a cikkek, amelyek nem vagy nem elegendő mennyiségben voltak elérhetőek a hadifoglyok számára: több alkalommal kért kockacukrot és szalámit. Első üzeneteiben még pálinkát és rumot is kért, de később ezeket visszamondta, mert a tudomására jutott, hogy a tömény szeszecskék fogyasztását megtiltották a hadifoglyok számára. Kéret még továbbá bajuszkötőt, szappant, fogkrémet és játszókártyát is. Kéthetente szeretett volna kapni 100 gramm dohányt. Ruhát nem kért, ami megerősíti, hogy az olaszok ellátták ruhával a közkatoná-hadifoglyokat. Vasárnaponként katolikus istentiszteleten vehettek részt és több analfabéta megtanult írni-olvasni. Hetente küldhettek haza üzenetet levelezőlapon. Csupán egy hadifogoly, éppen egy magyar katona, hunyt el a táborban.

²⁵⁶ *Friss Ujság*, 1922. aug. 13., 3. o. *Kis Ujság*, 1922. aug. 12., 3. o. *Magyarság*, 1922. aug. 13., 10. o. *Pesti Hírlap*, 1922. aug. 13., 10. o. *Az Ujság*, 1922. aug. 13., 9. o.

5. Santa Maria Capua Vetere

5.1. A város és hadifogolytáborai

„Capua kettő van: a város a Volturno folyón és Capua Vetere a folyó és Caserta közt. Csak ez volt Garibaldi kezén.”²⁵⁷ Ahogy a nevében található jelző is utal rá, Capua Vetere az a város, amely az ókori római Capua romjaira épült. Teljes neve 1862 óta Santa Maria Capua Vetere, ugyanis az 5. században épült bazilikáját Szűz Mária tiszteletére szentelték fel és a neve emiatt sokáig Santa Maria volt. 1910-ben 21.520 lakosa volt.²⁵⁸ A város Nápolytól kb. 30 km-re, északra található. Közvetlen közelében — Caserta megyében — több hadifogolytábor is működött, úgy mint Casagiove, Caserta és Maddaloni.

A Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytábor három részlegből állt az első világháború idején. A Spingardi altábornagy, az Olasz Hadügyminisztérium Hadifogolyügyi Bizottságának elnöke által készített kimutatás²⁵⁹ szerint 1917. január 1-én a tiszti részlegben 120, a legénységiben 4.983, a kórházban pedig 130 (9 tiszt, illetve tisztjelölt, valamint 121 közkatoná) hadifogoly tartózkodott. Felügyeletüket a nápolyi székhelyű X. olasz hadtest látta el. Ugyanekkor nyolc további hadifogolytábor állt e hadtest irányítása alatt, ám ennél nagyobb méretű csupán egy volt közöttük: a padulai — ahová Kozeschniket később átszállították —, több mint 13 ezer hadifogollyal.

5.2. A tiszti tábor

Tiszti hadifoglyokat már 1915-ben is internáltak Santa Maria Capua Veterében. 1917. október 25-én a Római Spanyol Nagykövetség katonai attaséja, Ramón Sagarra parancsnok

²⁵⁷ Részlet Cs. Szabó László *A garibaldista* című elbeszéléséből. Lásd Külföldi Magyar Actio Catholica (kiad.): *Katolikus Szemle*. 7. évf., 4. szám. Róma, 1955, 172. 1860 októberében, Garibaldi voltturnói csatája során magyar katonák éppen Santa Maria Capua Veterét védték a Bourbon-erők támadásával szemben: „Az egyik vezérkari tiszt, Adamoli százados jelentette, hogy végre megérkezett S. Mariába az Éber-dandár. Közölte azt is, hogy Éber, hallván az erős tüzet, ami a Garibaldival az élén elvonuló Milano-dandárt érte, segítségükre küldte a Magyar Légiót, egy hegyivadász-századot és egy ezredet azzal a paranccsal, hogy a Milano-dandár jobbszárnyához közelítsenek. Maga Türr is Garibaldi után küldte az Éber-dandár egyik felét, a másikat pedig a Porta Capuához vezette, ahol a Scheiter őrnagy vezette magyar huszárok éppen akkor hajtottak végre egy igen jól sikerült rohamot.” PETE 2011, 116. Lásd továbbá KOVÁCS 2007, 54–62. Santa Maria Capua Veterét megvédték és Garibaldi győzött Voltturnónál. A lelkes magyar katonák azonban nem sejtették, hogy néhány évtizeddel később, unokáik nemzedéke számára e város nem a győzelemről, hanem a hadifogságról lesz emlékezetes...

²⁵⁸ *Révai Nagy Lexikona*. 16. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1924, 546. *Uj Idők Lexikona*. 21–22. kötet. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1941, 5384.

²⁵⁹ 212. sz. hadügyminisztériumi körlevél melléklete, 1917. jan. 3. Tárgya: *Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917* („A” csatolmány: Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal). AUSSME F–11, 127/6.

egy beszámolót írt a város mindhárom hadifogolytáboráról.²⁶⁰ A tiszti táborról szóló jelentését azzal kezdte, hogy elődje, Manzanos ezredes is meglátogatta e tábort, 1915 decemberében. Manzanos-tól nem áll rendelkezésre forrás, Sagarra parancsnok azonban részletes beszámolót írt látogatásáról.

A tábor működésének kezdete 1915 júliusa és novembere közé tehető, mivel az 1915. július 6-ai táborlistán²⁶¹ még nem szerepelt. A tábor konkrét helyszíne egy előkelő vidéki ház volt, amely egy mezőgazdasági területhez tartozott; a neve: *Casino Multo*, magyarul „Multo ház”. Hadifoglyok elhelyezésére csak részben felelt meg: lakhatási szempontból ugyan kiváló állapotban volt, biztonsági szempontból azonban komoly kihívást jelentett az őrség számára. Sagarra úgy fogalmaz, hogy az olasz tisztek részéről fokozott felügyeletre volt szükség, s emiatt a hadifoglyok a szabadság hiányára panaszkodtak neki. Szökési esetről nem maradt fenn forrás. Egy olasz újságíró látogatása nyomán (bővebben lásd a legénységi táborról szóló fejezetben) a *Pesti Napló*-ban is megjelent egy mondat erről a táborról: „Santa Maria Capua Vetereben a Görznel elfogott tiszteket egy bérelt, elegáns villába helyezték el”.²⁶²

A hadifoglyok az emeleti szobákban aludtak; egy szobában legalább ketten, legfeljebb öten voltak. Sagarra a bútorokat is leírta: vaságyak, asztalok, székek, mosdókagylók és néhány komód. A földszinten találjuk az étkezőtermet, a konyhát, a kantint, a parancsnoki irodát, az őrség szobáit és a tiszti foglyok személyzetét alkotó közkatona-hadifoglyok szobáit. Ugyanis a Spingardi altábornagy által kiadott szabályzat²⁶³ szerint a tiszti hadifoglyok személyzetet választhattak maguk mellé a közkatona-hadifoglyok közül. Egy személyzeti katona két vagy több tiszt mellé volt beosztva. Ezt megerősíti Sagarra statisztikai feljegyzése: látogatása idején a táborban 61 tiszti és 37 legénységi hadifogly volt. A szabályzat szerint őket egymástól elkülönítve kellett elhelyezni — ez a magyarázat arra, hogy esetünkben a legénységi hadifoglyok a földszinten voltak. Csak feltételezhetjük, hogy Sagarra a tisztjelölteket a tisztekkel számította egybe.

²⁶⁰ ASD Gabinetto 1915–1918 fond, 359. doboz.

²⁶¹ Lombardi vezérőrnagy, az olasz front isonzói szakaszán harcoló 3. olasz hadsereg hadbiztosa 1915. július 6-án egy jegyzékben felsorolta a hadifoglyok internálása céljából rendelkezésre álló táborokat, lásd 2082. sz. hadbiztosi jegyzék, 1915. júl. 6. Tárgya: *Prigionieri e disertori*. (Hadifoglyok és dezertőrök). AUSSME F-11, 114/2.

²⁶² *Pesti Napló*, 1916. okt. 1., 21. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

²⁶³ SPINGARDI 1915, *Alloggiamento* (Szállás) c. fejezet, AUSSME F-11, 114/3. A személyzettartásról szóló rendelkezés bekerült az 1916-os szabálygyűjteménybe is, lásd RACCOLTA 1916, 33. pont. AUSSME B-3, b. 1/3.

1917. január 1-én 120 hadifoglyot őriztek itt: 70 tisztet, 3 hadapródjelöltet és 47 közkatonára hadifoglyot — ez a szám Sagarra látogatásának idejére 22 fővel csökkent. E csökkenés okáról nem maradtak fenn források. Ugyanakkor tíz nappal a spanyol attasé látogatása előtt a Vezérkari Hadbiztos kiadott egy létszámstatisztikát, mely szerint öt tiszti hadifogoly számára volt hely a tiszti táborban.²⁶⁴ Ez a szám azt sugallja, hogy 1917 elején a tábort némileg túlterhelték, és 120 helyett inkább csak 100-105 hadifogoly elhelyezésére volt alkalmas.

A hadifoglyok időtöltéséről is találunk némi információt Sagarra jelentésében. Egyedül az étkezések időpontja volt kötött,²⁶⁵ de azt nem tudjuk, hogy konkrétan hány órákor történtek. Hetente háromszor volt séta, ugyanazon biztonsági óvintézkedések mellett, amelyek a többi táborban is megvoltak. A hitéletéről két katolikus pap gondoskodott, akik vasárnaponként a központi udvaron szentmisét mutattak be. Gyanítható, hogy amennyiben ők beszéltek volna németül vagy magyarul, esetleg a többi nemzetiségi hadifoglyok nyelvén, azt Sagarra feljegyezte volna. Feltételezhető tehát, hogy a latin nyelvű szentmisehallgatáson kívül más lelkeségi programokat nem biztosítottak a hadifoglyoknak; a nem katolikusoknak pedig egyáltalán semmit. Santa Maria Capua Vetere a Capuai Érsekség területéhez tartozott; Gennaro Cosenza Napoletano érsektől²⁶⁶ nem maradt fenn beszámoló forrás egy esetleges tábori látogatásról.

Szintén a fentebb említett *Pesti Napló*-cikkben olvasható, a tiszti és nem a legénységi táborra vonatkozóan: „Santa Maria Capua Vetereben néhány foglyról az a hír van elterjedve, hogy *hercegek*, mert amikor elküldenek valakit az olaszok közül valamit vásárolni, a *visszahozott összeget sohasem kéri vissza*. Hercegek, vagy sem, — írja a tudósító — annyi bizonyos, hogy *nagyon jól állanak anyagiak dolgában*. De azért mégis keseregnek. Unalmasnak találják az életet. A foglytábor parancsnoka egyszer már megengedte nekik, hogy *szőke és barna attrakciókat* vezessenek fel a foglytáborban. Azonban felsőbb rendelkezésre ezt ismét betiltották. Egyszer megbüntettek egy olasz őrmestert, mert a foglyok panaszkodtak, hogy kevés cukrot tesz a kávéjukba.”²⁶⁷ Egyéb releváns források hiánya miatt a fenti állítások igazságtartalma nem vizsgálható.

²⁶⁴ 57760. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. okt. 15. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b. 1/3.

²⁶⁵ A l'aquilai hadifoglytáborban, ahol 803 hadifogly volt, nemcsak az étkezéseknek volt kötött ideje. Naponta kétszer sorakozni kellett az udvaron és trombitaszó jelezte az esti és az ebéd utáni lefekvés idejét, illetve a reggeli és délutáni ébresztőt. Bővebben lásd TAKÁCS 2018b, 719.

²⁶⁶ <http://lnx.diocesidicapua.it/wp/cronotassi/> (2019. aug. 17.)

²⁶⁷ *Pesti Napló*, 1916. okt. 1., 21. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

Az Osztrák–Magyar Külügyminisztérium számos listát küldött az Olasz Külügyminisztériumnak a Római Spanyol Nagykövetség és az Olasz Vöröskereszt közvetítésével, kérve a rajtuk szereplő beteg, illetve rokkant hadifoglyok hazaengedését. A megmaradt listákon szerepel néhány név, akik mellett valamely Santa Maria Capua Vetere-i tábort, illetve a katonai kórházat jelölték meg tartózkodási helyként. A tiszti táborban ápoltak négy osztrák, illetve cseh származású katonát: Rudolf Skara őrnagyot asztmával és szívbetegséggel, Max Hawelka hadnagyot vesegyulladással,²⁶⁸ Jakob Wolfram zászlóst csonttöréssel és lőtt sebbel,²⁶⁹ és Hans August Kamm főhadnagyot.²⁷⁰

5.3. A legénységi tábor

A Santa Maria Capua Vetere-i hatalmas kapacitású legénységi tábor egy 1915. december 26-án kelt jegyzékben²⁷¹ szerepelt először. A címzettje Alberto Lutrario epidemiológus volt, aki amellet, hogy tagja volt a Spingardi vezette Hadifogolyügyi Bizottságnak, az Olasz Belügyminisztériumon belül működő Közegészségügyi Főigazgatóság igazgatója is volt. A Hadifogolyügyi Bizottság eredetileg azt tervezte, hogy a szerbektől átvett osztrák–magyar hadifoglyokat az Appennini-félsziget táboraiiban helyezik el, de előtte a Szamár-szigeten tartják őket 12 napig a karantén-szabályzat miatt. A jegyzéket Spingardi küldte tájékoztatásul, hogy két napon belül 5.000 asinarai hadifogly számára rendelkezésre fog állni egy sátortábor Santa Maria Capua Vetere mellett. A hadifoglyok áthelyezése azonban éppen az elharapódzott járványok miatt megghiúsult — a hadifoglyok Asinarán maradtak, a sátortábor kialakítása pedig elmaradt.²⁷²

A barakktábor csaknem fél évvel később, 1916 májusában épült fel. Sagarra attasé, aki 1917. október 30-án, öt nappal a tiszti táborban tett látogatása után a legénységi táborba is ellátogatott, a beszámolójában úgy fogalmazott, hogy a tábor a Multo-ház közelében volt. Egy másik olasz helytörténész, Alberto Perconte Licatése szerint a *Perrella* nevű kaszárnya

²⁶⁸ 272. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1918. jan. 21. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353.

²⁶⁹ 178. sz. note verbale, 1918. jan. 14. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353.

²⁷⁰ 3717. sz. note verbale, 1917. szept. 10. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353. A listát az Olasz Vöröskereszt is továbbította, lásd 063902. sz. levél, 1917. szept. 21. Uo.

²⁷¹ ACS, Ministero dell’Interno, Direzione generale sanità pubblica, Atti amministrativi 1910–1920 fond, b. 166. A levél tárgya: *Albániából érkező hadifoglyok* (Prigionieri provenienti dall’Albania). Idézi GORGOLINI 2011, 71.

²⁷² GORGOLINI 2011, 69–71. RESIDORI 2017, 67–68. *Hadifogly magyarok* 1930, 169. További ötezer hadifoglyot pedig egy másik helyre, a lentebb tárgyalt Altamura mellé költöztettek volna, szintén sátortáborokba.

mellett helyezkedett el a tábor.²⁷³ Az év elejére világossá vált, hogy a hadifoglyok internálására kijelölt üres épületek (várak, erődök, kaszárnyák, kolostorok, templomok stb.) nem nyújtanak elegendő helyet, ezért barakktáborokat kezdtek építeni. A szakirodalomban a Santa Maria Capua Vetere-i barakktábor az első példák között szerepel Avezzano, Padula és Caserta mellett.²⁷⁴ A Hadifogolyügyi Bizottság 1916. április 20-ai jegyzékéből²⁷⁵ tudjuk, hogy ezt a tábort is 5.000 férőhelyesre tervezték. Egyúttal végleg eltörölték azt a koncepciót — ismét az egészségügyi helyzetre hivatkozva —, amely szerint (többek között) Santa Maria Capua Veterébe a Szamár-szigetről helyeznének át hadifoglyokat.²⁷⁶ Ehelyett a gyűjtőtáborokból helyeztek ide hadifoglyokat,²⁷⁷ valamint más, kisebb táborokat — például Civita Castellana — kiürítve kívánták itt koncentrálni őket. Bő egy héttel korábban a Bizottság elnöke kiadott egy statisztikát²⁷⁸ a hadifoglytáborokban rendelkezésre álló férőhelyekről. Ebben az szerepelt, hogy a Santa Maria Capua Vetere-i legénységi táborban 2.500 főnek lesz hely április 21-től kezdődően, tehát a férőhelyek felét már felosztották a gyűjtőtáborokban várakozó vagy a többi internálótáborból ide áthelyezendő hadifoglyok között. Az 1916-os évből nem maradt fenn további létszámstatisztika a hadifoglytáborokról, így nem lehet tudni pontosan, hogy a tábor másik fele mikor telt meg. Bizonyos azonban, hogy erre az év folyamán sor került, ugyanis az 1917. január 1-ei statisztika szerint 4.983 hadifogly volt a táborban és további hadifoglyok befogadására nem volt hely.²⁷⁹

²⁷³ LICATESE, Alberto Perconte: *Il cimitero polacco a S. Maria C. V.*, 2. <http://www.albertoperconte.it/wp-content/uploads/2011/12/Polacchi2.pdf> (2019. szept. 10.); a továbbiakban: LICATESE. Egy 7 oldalas, képekkel ellátott tudományos ismeretterjesztő munka; témája a Santa Maria Capua Veterében internált lengyel hadifoglyok helyzete, lásd lentebb. A kaszárnya *Mario Fiore* néven is ismert.

²⁷⁴ TORTATO 2004, 35. GORGOLINI 2011, 99. ANNI — PERUCCHETTI 2015, 20. BONGERMINO 2016, 230. RESIDORI 2017, 141. KEGLOVICH 2018, 65.

²⁷⁵ 6584. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1916. ápr. 20. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6.

²⁷⁶ SALZANO 2016, 145.

²⁷⁷ Például Lombardi vezérkari hadbiztos (1916 áprilisáig a 3. hadsereg hadbiztosa) 1916. május 27-én egy táviratban arra utasította a Veronai Helyőrségparancsnokságot, hogy a szicíliai Sciacca helyett Santa Maria Capua Veterébe irányítsanak 500 hadifoglyot. Lásd 16632. sz. vezérkari hadbiztosi távirat (*Minuta di telegramma in partenza*), 1916. május 27. AUSSME F-11, 127/6.

²⁷⁸ 13600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1916. ápr. 11. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6.

²⁷⁹ A táborban nem voltak tisztok, sem hadapródjelölt-hadifoglyok. Lásd 212. sz. hadügyminisztériumi jegyzék és mellékletei, 1917. jan. 3. Tárgya: *Locali* (Helyek). „A” melléklet: *Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917* (Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal) és „B” melléklet: *Allegato B: Specchio numerico indicante i posti disponibili per internamento di prigionieri di guerra nei vari Corpi d'Armata alla data del 3 Gennaio 1917* (Az egyes hadtestekben a hadifoglyok internálása céljából elérhető helyek statisztikája, 1917. jan. 3-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6. Vö. LA FERLA — LA FERLA 1999, 448–460. TORTATO 2004, 28–34. GORGOLINI 2011, 98. LABANCA 2014, 155.

A *Hadifogoly magyarok történetében* a Multo-házról és a katonai kórházról nem tettek említést.²⁸⁰ A legénységi táborról két mondatot írtak: „Santa Maria Capua Vetere fogolytábora 39 hatalmas barakkból állott, amelyeket 1917-ben építettek. A táborban villanyvilágítás volt és egy-egy barakkban 125 ember lakott.”²⁸¹ A kötet összeállítása óta több forrás áll rendelkezésre, így lehetőség van mindhárom számadat pontosítására. Egyrészt az építés évét tévesen rögzítették. Másrészt igaz ugyan, hogy a hadifoglyok elszállásolására 39 barakkot építettek, ám ennél több barakkból állt a tábor.²⁸² Sagarrától tudjuk, hogy további két barakkot fürdő helyiségnek, további négyet pedig konyhának rendeztek be. A barakkok számát valójában nem is lehet pontosan tudni, mert a spanyol attasé hozzátette, hogy még további barakkokban ácsmesterséggel és cipőjavítással foglalkoztak a hadifoglyok, valamint szórakoztatási céllal is berendeztek legalább egy barakkot a számukra. Harmadrészt pedig Sagarra jelentése szerint 128 hadifogoly lakott egy barakkban, ami valószínűbbnek tűnik a 125-tel szemben, mivel, pusztán matematikailag, barakkonként 125 emberrel számolva nem jön ki a 4.983 fős létszám.

A barakkok fából épültek, s bennük faágyak voltak, két szinten elhelyezve. Az építkezésen nemcsak a helyi hadifoglyok vettek részt.²⁸³ Sagarra fogalmazása szerint a hely elégséges volt és mindenhol rend és tisztaság „uralkodott”. Ugyanolyan színvonalú ellátást és bánásmódot tapasztalt, mint a többi általa megtekintett táborban; összbemomását kiválónak minősítette.²⁸⁴

Egy olasz újságíró is látogatást tett Santa Maria Capua Veterében. Luigi Bottazzi négy héten keresztül számos hadifogolytábort meglátogatott Itália–szerte. Tapasztalatait a *Corriere della Sera* napilapban publikálta, 1916 szeptemberében.²⁸⁵ Bottazzi két csoportra osztotta a hadifogolytáborokat az épületük szerint. Az egyik kategóriába a kaszárnyákban,

²⁸⁰ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a hadifogolytáborok listáján kétszer tüntették fel a tábor nevét: az egyik esetben „Capua Vetere”-t, a másikban „Santa Maria Capua Vetere”-t írtak, lásd *Hadifogoly magyarok* 1930, 222–223. Nem mellesleg Keglovich Rita sem tett említést a tiszti táborról, annak ellenére, hogy az szerepel abban a forrásban (Spingardi 1917. január 1-ei fentebb idézett statisztikája), amelyet felhasznált a legénységi táborról szóló megállapításához, lásd KEGLOVICH 2018, 65.

²⁸¹ *Hadifogoly magyarok* 1930, 221.

²⁸² Alessandro Tortato is úgy fogalmaz, hogy a háló barakkok („*baracche dormitorio*”) száma volt 39, lásd TORTATO 2004, 128.

²⁸³ JUHÁSZ Balázs: *Gunesch János olaszországi hadifogolynaplója – 13. rész.*

https://nagyhaboru.blog.hu/2021/12/13/hej_de_tetves_idok (letöltve: 2021. dec. 15.).

²⁸⁴ Ahogy fogalmazott: „...*l'espace est suffisant (...)* L'ordre et la propreté règnent partout. (...) *La discipline et la nourriture, la meme que dans les autres camps visités. L'impression excellente.*” Az attasé a Nocera Umbra-i, avezzanói, cassinói, Fonte d'Amore-i, montenarbai és casagiovei hadifogolytáborokban járt, valamint Asinarán.

²⁸⁵ *Corriere della Sera*, 1916. szept. 24., 1–2.; címe: *I prigionieri di guerra in Italia* (A hadifoglyok Olaszországban).

papnevelő szemináriumokban és kolostorokban berendezett táborok kerültek, amelyekben a hadifoglyok teljes kényelemben élhettek. A másik csoportot a nagyobb táborok — köztük Santa Maria Capua Vetere — alkották, amelyeket ő „fából épült városoknak” nevezett el. Ezekben sem hiányzott semmi, ahogy fogalmazott: sem levegő, sem víz, sem fény, sem tisztaság. Nem konkrétan Santa Maria Capua Veteréről, hanem általánosságban az ebbe a kategóriába tartozó táborokról írta, hogy a barakkok termei nagyok, bennük akár száz ember is elfér. Van ivóvíz és fürdési lehetőség. A hadifoglyok teniszeznek és kugliznak. Egyedül az zavarja meg idilli életüket, hogy őrizet alatt állnak. Mindezt megelégedve, Bottazzi azt tanácsolta a katonai hatóságoknak, hogy fogják munkára a hadifoglyokat és irányításukban adjanak teret polgári szervezeteknek is. A feltűnően részrehajló cikke Sonia Residori is kitért a doktori értekezésében,²⁸⁶ rögzítve, hogy szerzője valószínűleg a nép haragját és fájdalmait akarta levezetni az ellenségen. Mindenesetre arra jó, hogy lássuk, milyen kép élt az olaszok — és a magyarok — egy részében a hadifoglyokról. Ugyanis a *Pesti Napló* 1916. október 1-ei számában is ismertették az olasz cikket.²⁸⁷ A szerző a lap zürichi tudósítója, akinek a nevét csak rövidítve adták meg: „Dr. C. P.”. A Santa Maria Capua Vetere-i legénységi táborra nem tért ki; a tiszti táborról viszont sok információt közölt, lásd fentebb.

Kozeschnik Jánostól nincsenek információk a tiszti táborra vonatkozóan; a legénységi táborról azonban sokat tudunk neki köszönhetően. A Santa Maria Capua Veteréből hazaküldött levelezőlapjai közül 14 maradt meg.²⁸⁸ Ezek közül a legkorábbi 1916. május 29-ei keltezésű, melyet feleségének címzett. Ebben tudatta, hogy új helyen van, és pénzt, valamint csomagot kért. Mivel a következő levelezőlapokat heti gyakorisággal küldte, elképzelhető, hogy már május 22. körül is üzent feleségének innen. Előző helyéről ugyanis, a Civita Castellana-i hadifogolytáborból május 18-án küldte utolsó levelezőlapját;²⁸⁹ azt pedig, hogy új helyre került, minden esetben többször megismételte üzeneteiben: még a következő, június 4-ei és 11-ei levelezőlapokon is nyomatékosította új címét felesége számára.²⁹⁰ Nemcsak a város nevét, de még a barakkja számát is megírta, így egészen pontosan tudjuk, hogy ő az 5. számú barakkban volt. A legkésőbbi innen hazaküldött üzenete

²⁸⁶ RESIDORI 2017, 140–142.

²⁸⁷ *Pesti Napló*, 1916. okt. 1., 21–22.; címe: *A hadifoglyok élete Olaszországban*.

²⁸⁸ Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.525/Em, 15.526/Em, 15.546/Em, 15.573/Em, 15.584/Em, 15.545/Em, 15.530/Em, 15.524/Em, 15.572/Em, 15.531/Em, 15.547/Em, 15.544/Em, 15.538/Em, 15.477/Em. Vö. TAKÁCS 2018a, 50–52. Továbbá SZOLECZKY 2015, 818.

²⁸⁹ HTM KE 15.535/Em.

²⁹⁰ HTM KE 15.526/Em, 15.546/Em.

1917. január 7-én kelt, egy héttel később pedig már az új helyéről küldött levelezőlapot, így megállapítható, hogy bő fél évet töltött ebben a táborban.

A tábor épületéről, az őrsegről, függelemsértésekről és a szállás minőségéről ezúttal sem árult el információkat a cenzúrától tartva; leginkább az élelmezésre és a levelezési, pénz-, illetve csomagküldési lehetőségekre vonatkozóan lehet következtetéseket levonni Kozeschnik üzenetei alapján. Az 1916. május 29-én²⁹¹ kért csomagba szappant, cukrot és tésztát (édes vagy sós süteményeket) várt, azaz ezeket nem, vagy nem elegendő mennyiségben biztosították a számára, vagy esetleg el akarta ezeket cserélni hadifogolytársaival valamire. Ám ugyanekkor pénzt is kért, így valószínű, hogy lett volna lehetősége ezeket beszerezni. Hangsúlyozza, hogy pálinkát és „*Dianát*” ne küldjön neki felesége, hiszen az alkoholfogyasztás Santa Maria Capua Veterében is szigorúan korlátozott volt. A csomagnak nagyon örült, bár csak hónapokkal később kapta meg; nem panaszkodott, hogy bármi hiányzott volna belőle. December 26-án²⁹² ismét kért pakkot, benne sok cukorral, dohánnyal és egy pakli teával. Ekkor is kért pénzt és jelezte, hogy azt még azóta sem kapott.²⁹³ Ennek okát — hogy a felesége nem küldött pénzt, vagy küldött, de az valamilyen okból nem jutott el hozzá — nem lehet kideríteni, mivel felesége ide küldött levelezőlapjai nem maradtak meg. Száraz kolbászt már kifejezetten nem kért, „*mert elég penészes lesz mire ideér*”. Residori felhívja a figyelmet arra, hogy néhány hadifogoly az élelemellátásra panaszkodott a leveleiben 1917 februárjában.²⁹⁴

Levelezőlapot innen is hetente egyszer írhatott, de nem biztos, hogy minden héten élt e lehetőséggel. Például júliusból és októberből csak egy-egy levelezőlap maradt fenn, szeptemberből egy sem, és ritkán utalt rá, hogy írt volna ezekben a hiányos időszakokban. Egy lapról lehet tudni, hogy elküldte, de nem maradt fenn: az 1916. november 22-i üzenetben²⁹⁵ írta a feleségének, hogy végre kapott tőle levelezőlapot, de a csomagot még mindig várja. November 29-re datált lap nem maradt fenn, ám a fentebb idézett mondat szerint akkor is írt. Levelezőlapokat ugyanakkor többször is kapott, de azok nem maradtak

²⁹¹ HTM KE 15.252/Em.

²⁹² HTM KE 15.538/Em.

²⁹³ Az 1916. jún. 11-i levelezőlapon írja: „*A Pénzt meg ad fel a fogoly irodába (Üllői ut 1 szám Calvin tér) ott mindig csak 20 koronát lehet feladni, pár hétik adj fel, mert már igazán nem tudom mit gondoljak, már sok az adóságom.*” HTM KE 15.546/Em. Nem tudni, hogy kinek, miért és mennyivel tartozott.

²⁹⁴ Vö. RESIDORI 2017, 151. A konkrét levélrészleteket, amelyeket az olasz cenzúra emelt ki és küldött meg a hadügyminisztériumnak, lásd ACS Ministero della Guerra, Comando Supremo, Sottosegretariato per gli affari civili fond. 466. doboz, fasc. 34. *Notizie desunte dall'esame delle corrispondenze dei prigionieri di guerra, da interrogatori e dalla stampa estera fino all'8 marzo 1917* (A hadifoglyok levelezéseiből, kihallgatásaiból és a külföldi sajtóból kinyert hírek, 1917. március 8-ig bezárólag), 1–4. oldal.

²⁹⁵ HTM KE 15.572/Em.

fenn. Kozeschnik utalásából — melynek visszatérő „formulája”: „*kártyádat megkaptam*” — három levelezőlapról lehet tudni, amit a felesége küldött neki (júliusban, augusztusban és novemberben). Valószínűleg ennél nem kapott sokkal többet, mivel többször is leírja, hogy nem érti, miért nem ír neki a felesége. Augusztusban támadt az az ötlete, hogy megkéri a feleségét, írjon egy összesítést arról, hogy mikor írt neki, illetve mikor és mennyi pénzt küldött neki — nem tudjuk, az asszony vállalkozott-e erre, de Kozeschnik ez idő tájt juthatott arra a gondolatra, hogy a levelezőlapokat, amelyeket kapott, bajtársaihoz hasonlóan sorszámmal, illetve kézhez vételi dátummal látja el. Az 1916. október 25-i levelezőlapot²⁹⁶ németül írta, ami arra enged következtetni, hogy úgy gondolta, ezzel megkönnyíti a cenzúra dolgát és felgyorsítja a levelezést. Nem közölt olyan információt ebben az üzenetben, ami a magyarul írtakban ne szerepelne.

Majdnem minden levelezőlapján leírta, hogy egészséges. Arról is írt, hogy nagyon unatkozik, nem tud semmit újságotolni. Ezért van az, hogy már a november 22-i lapon is jobb híján kénytelen boldog karácsonyi ünnepeket kívánni. Szembetűnő, hogy annak ellenére, hogy legénységi hadifogoly, munkavégzésről nem ír. Nyilván tudna mit mesélni a hadifogságról, de (joggal) tart a cenzúrától. Megemlíti ugyanakkor néhány ismerősét: „*A Svoboda is ide jött. A Lajos is itt van, de más táborban egész biztos, mond a mamának.*”²⁹⁷ Hányolja a barátai törődését: „*Pista miért nem ír, meg a Gittinger. Nem értem nincs dolguk és még egy rongyos kártyát sem akarnak irni. Nuszinak meg Szabonak is irtam azok sem válaszolnak.*”²⁹⁸

Az 1916-os karácsony már sorban a harmadik, melyet a családja nélkül kell eltöltenie. Ez alkalomból a szokásos hadifogoly-levelezőlaptól eltérően különleges karácsonyi levelezőlapot szerzett — nem derül ki, hogy kitől kapta vagy hol vásárolta. Ez a lap²⁹⁹ svájci (Genf) kiadású, német–olasz kétnyelvű. Feltételezhető tehát, hogy az olaszországi németajkú hadifoglyok számára gyártották; a hátlapjára ugyanis német nyelvű Biblia-idézeteket nyomtattak. Ezt december 16-án küldte el. A már említett december 26-ai levelezőlap sajátossága, hogy előlapjának nyelve a szokásos német–olasz helyett francia–német–orosz.³⁰⁰ Ez az egyetlen ilyen rendkívüli háromnyelvű hadifogoly-levelezőlap, amely megmaradt tőle.³⁰¹

²⁹⁶ HTM KE 15.530/Em.

²⁹⁷ HTM KE 15.545/Em.

²⁹⁸ HTM KE 15.547/Em.

²⁹⁹ HTM KE 15.544/Em.

³⁰⁰ HTM KE 15.538/Em.

³⁰¹ TAKÁCS 2018a, 50–52.

Kozeschnik ott-tartózkodása idején a hadifoglyokat nem dolgoztatták a táboron kívül. Ennek oka az lehetett, hogy Santa Maria Capua Vetere szomszédságában sok hadifoglyótábor működött (Caserta, Casagiove, Padula, Maddaloni, Nápoly stb.), amelyek, mivel korábban létesültek, már biztosították a szükséges számú munkaerőt a környéken felmerülő — főként mezőgazdasági — feladatokra. Ugyanakkor, ahogy Sagarra is rögzítette, a táboron belül is volt munka: a ruházatuk foltozása, rendben tartása, a tábor épületének tatarozása stb.³⁰² Egy fénykép megörökítette, ahogy a hadifoglyok cipőket javítanak.³⁰³ A következő évben pedig már a táboron kívül is munkára fogták őket. Sagarra attasé írta 1917. október 30-án, hogy a látogatása napján 1.182 hadifoglyot talált a táborban, akiknek majdnem mindegyike lengyel volt; a többiek a város körül dolgoztak a földeken. A Hadifoglyügyi Bizottság novemberben pedig arról rendelkezett, hogy mivel a hadifoglyok egy része munkavégzés okán nem tartózkodik a Santa Maria Capua Vetere-i táborban, ezért 2.000 helyet olasz katonák, illetve a háborús övezetből elmenekült olasz civilek számára adnak át.³⁰⁴ Ez a döntés a magyarokat már nem érintette, hiszen ők a munkára fogottak között voltak, illetve egy részüket — köztük Kozeschnik Jánost — már korábban elszállították innen.

A spanyol attasé azért talált nagyszámú lengyel hadifoglyot a táborban, mert a Hadifoglyügyi Bizottság itt kívánta összegyűjteni őket, megkönnyítendő a toborzásukat a lengyel hadseregbe. Fél évvel később, 1918 áprilisában még csak 1.619 lengyel volt Santa Maria Capua Veterében; rajtuk kívül volt még 53 különféle nemzetiségű hadifogly, köztük 5 magyar, akik mindannyian a kórházban voltak.³⁰⁵ A Hadifoglyügyi Bizottság jelezte is a külügyminisztériumnak, hogy a lengyelek összegyűjtése lassan halad, hiszen 13 ezren voltak.³⁰⁶ Egy szeptemberi, Hadsereg-Főparancsnoksági jegyzékben³⁰⁷ pedig már az olvasható, hogy Santa Maria Capua Veterébe a lengyel közkatona-hadifoglyokat gyűjtötték; a tisztek a szomszédos Casagiovéba kerültek. A Lengyel Nemzeti Tanács Olaszországi Missziójának jelentése szerint a Santa Maria Capua Veterében internált lengyelek

³⁰² Vö. 1392. sz. hadügyminisztériumi körlevél, 1915. aug. 29. Tárgya: *Norme pel trattamento dei prigionieri di guerra* (A hadifoglyok ellátásának szabályai). AUSSME F-11, 114/3.

³⁰³ A képet és őrzési helyét lásd a Függelékben.

³⁰⁴ 46277. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1917. nov. 21. Tárgya: *Locali per prigionieri* (Helyek a hadifoglyok számára). AUSSME F-11 127/6.

³⁰⁵ Lásd a Santa Maria Capua Vetere-i hadifoglyótábor statisztikája, 1918. ápr. 15. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 360.

³⁰⁶ 13959. sz. hadügyminisztériumi távirat a külügyminisztériumba, 1918. máj. 5. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 360.

³⁰⁷ 23900. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. szept. 22. Tárgya: *Impiego di prigionieri in zona di guerra* (Hadifoglyok dolgoztatása a háborús övezetben). AUSSME F-11, 114/2. Idézi TORTATO 2004, 49.

mindegyike belépett a lengyel hadseregbe.³⁰⁸ Tették ezt annak ellenére, hogy a jelentés szerint a propaganda alig volt sikeres: a belépő lengyeleknek jobb körülményeket ígértek, de ez nem valósult meg; a fejadag csökkentése őket is érintette.³⁰⁹ 1917 elején azonban még úgy tűnt, hogy a tábor a cseh és szlovák hadifoglyok gyűjtőhelye lesz;³¹⁰ ám augusztusra már átköltöztették őket a közeli Padulába.³¹¹

A táborban működött egy gyengélkedő, ahol a megbetegedett, illetve rokkant hadifoglyokat kezelték. Ezt alátámasztja, hogy az Osztrák–Magyar Külügyminisztérium kérte legalább egy hadifogoly, az osztrák Anton Storzer hazaengedését a legénységi táborból, aki tuberkulózisban szenvedett.³¹²

A fegyverszünet után újabb hadifoglyok érkeztek Santa Maria Capua Veterébe. 1918. november 9-én a 3. hadsereg hadbiztosa elrendelte a ferrarai hadifoglytábor kiürítését. Csaknem 6.000 hadifogoly áthelyezéséről döntöttek, akik közül 813-at Santa Maria Capua Veterébe szántak.³¹³

1918. október 23. és november 11. között — a Vittorio Veneto-i csatát követően — az olaszok több mint 400 ezer hadifoglyot ejtettek.³¹⁴ Az észak-olaszországi gyűjtőtáborokra nehezedő terhelés enyhítésének és a vetési munkálatokhoz szükséges munkaerő biztosításának érdekében november 12-én a Hadsereg-Főparancsnokság elrendelte 50 ezer hadifogoly országszerte történő szétosztását.³¹⁵ Konkrétan Caserta megyébe 900 hadifoglyot

³⁰⁸ Comitato Internazionale Polacco, *Missione in Italia*. 1918. nov. 3. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 360. A lengyel hadsereg olaszországi szervezésének történetéhez, különös tekintettel Santa Maria Capua Vetere vonatkozásában lásd pl. CASADIO 2018. A Lengyel Légióra Residori is kitért, lásd RESIDORI 2017, 206, 220, 231, 234.

³⁰⁹ Bővebben lásd RESIDORI 2017, 234. Az élelemhiány fő oka, hogy az 1916–1917-es téli vastag hótakaró okozta belvizek és áradások tönkretették az őszi és a tavaszi vetést is.

³¹⁰ 37600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. márc. 3. *Locali per internamento prigionieri* (Helyek a hadifoglyok internálására). AUSSME B-3 b. 1/3. TOMASONI — NUVOLI 2004, 281. Emellett Spingardi bizottsági elnök a külügyminisztériumba küldött táviratában rögzítette, hogy a cseh hadifoglyokat három táborban gyűjtik: Adernóban, Pozzallóban és Santa Maria Capua Veterében, és összesen hatezren vannak, lásd 15716. sz. hadügyminisztériumi távirat a külügyminisztériumba, 1917. máj. 9. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 359. Tortato egyenesen „cseh falunak” („*villaggio ceco*”) nevezte Santa Maria Capua Veterét, lásd TORTATO 2004, 128.

³¹¹ 57760. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. okt. 15. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Helyek a hadifoglyok internálására). AUSSME B-3 b. 1/3. A padulai táborról szóló tudományos ismeretterjesztő cikkekben említik a cseh hadifoglyok átszállítását, lásd *Il campo di prigionia ceco-slovacco in Certosa*, <http://www.giardinistoricicampania.it/storia-certosa-di-san-lorenzo-di-padula/il-campo-di-prigionia-ceco-slovacco-in-certosa> (2019. okt. 7.); Bonvini, Alessandro: *Quando la Certosa di Padula diventò campo di prigionieri*. <https://www.lacittadisalerno.it/cultura-e-spettacoli/quando-la-certosa-di-padula-diventò-campo-di-prigionieri-1.1537364> (2019. okt. 14.).

³¹² 178. sz. note verbale, 1918. jan. 14. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353.

³¹³ 9629. sz. fonográf-üzenet, 1918. nov. 11. AUSSME F-11 131/3.

³¹⁴ TORTATO 2004, 18. KEGLOVICH 2018, 46. A hadifogoly-áradat okozta problémákról lásd: JUHÁSZ 2021d.

³¹⁵ 58950. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. nov. 12. Tárgya: *Prigionieri di guerra per i lavori agricoli del Paese* (Hadifoglyok a hátszág mezőgazdaságába). AUSSME F-11 128/3.

irányítottak, a 6. olasz hadsereg gyűjtőtáborából, Vicenzából. Azonban arra vonatkozóan nincs forrás, hogy a munka után őket Santa Maria Capua Veterében elhelyezték volna.

5.4. A katonai kórház mint hadifogolytábor

A Santa Maria Capua Vetere-i katonai kórházba (*ospedale militare*) azok a hadifoglyok kerültek, akik olyan betegséget vagy sérülést szereztek, amelyet a város tisztje, illetve legénységi hadifogolytáborában működtetett gyengélkedőn nem tudott ellátni a kirendelt olasz katonáorvos.³¹⁶ 1917. január 1-én 130 hadifoglyot (9 tiszt, 3 tisztjelölt és 121 közkatona) ápoltak itt.

A Spanyol Nagykövetség továbbított egy listát az Olasz Külügyminisztériumba, amelyen szerepelt egy itt ápolt hadifogoly, éppen egy magyar honvéd, Szokodi Sándor neve. Hazaengedését az indokolta, hogy a jobb kezét amputálták. Alakulatát nem tüntették fel a listán.³¹⁷

Giovanni Laurenza szerint a katonai kórházon kívül több tartalékkórház (*ospedale di riserva*) működött a városban,³¹⁸ ám ezekben az olasz katonákat látták el, akiket vonattal hoztak a frontról.

A spanyolnáthában 1918-ban elhunyt lengyel katonákat a helyi temetőben helyezték örök nyugalomra, nevüket emléktábla is őrzi.³¹⁹

5.5. A magyar hadifoglyok névjegyzéke, a hadifoglyok nemzetiségi összetétele

A Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytáborokban fogva tartott katonák listájának összeállításához a *Verlustliste*-füzetekből³²⁰ meríthetünk adatokat, mivel a táborparancsnokság által készített névjegyzékek elvesztek. A több mint 5.000 katona közül csupán körülbelül a harmadának, 1.631-nek ismert a neve. Először az 1916. október 28-ai listában találkozhatunk egy itt internált hadifogoly nevével, aki azonban nem magyar, hanem osztrák nemzetiségű volt — az első magyar név az 1917. február 7-ei kiadásban szerepel. A

³¹⁶ A hadifoglyok kórházi ellátásáról külön fejezet szól az értekezésben. Lásd továbbá JUHÁSZ 2020a és KEGLOVICH 2018, 147.

³¹⁷ 178. sz. note verbale, 1918. jan. 14. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353.

³¹⁸ A Szent Teréz Intézetben (*Istituto S. Teresa* — ma egyetemenként működik), a Szent Szívek Óvodában (*Asilo infantile dei S. Cuori*), a Gimnáziumban (*Liceo*) és a *Perrella*-kaszárnnyában. A Garibaldi úti iskolában (*edificio scolastico di corso Garibaldi*) egy 200 férőhelyes vöröskeresztes kórház működött, lásd LAURENZA 19.

³¹⁹ LAURENZA 15–16. dia, LICATESE 6. dia.

³²⁰ *Verlustliste* 1916, 484. szám. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1916. *Verlustliste* 1917, 548., 549., 522., 548., 550., 563., 572., 574., 578., 580., 581., 583., 584., 587., 593., 595., 596., 599., 600., 607., 610., 612., 614., 618., 621., 622., 623., 633. szám. *Verlustliste* 1918, 642., 646., 648., 649., 656., 659., 660., 662., 668., 678., 681., 682., 685., 686., 689., 695., 698., 700. szám.

név és a származási hely alapján megállapítható, hogy az 1.631 hadifogoly közül 253 volt magyar (15,5%). Egyikük sem viselt tiszti rangot. További 16 katona szintén Magyarország területéről származott, de a nevük és lakóhelyük alapján feltételezhetően nem magyar nemzetiségűek voltak. A Veszteséglajstromokban jól tükröződik, hogy ide gyűjtötték a lengyel katonákat: a legtöbb hadifogoly Galícia területéről származott (528 fő). A második legnagyobb csoportot a Dalmáciából származók alkották (316 fő). Ezután következnek a magyarok, és nem sokkal lemaradva a csehek, akiket szintén itt gyűjtöttek egy ideig (245 fő). Az Ausztria területéről származók a negyedik helyen állnak; a 136 katona között volt 12 olasz is, akik Tirolban, illetve az Isztrián laktak. Nemzetiségi szempontból tehát meglehetősen színes volt a hadifogolytábor, különösen a legénységi részleg: a fent felsorolt nemzetiségeken túl legalább egy török katonáról is tudjuk, hogy megfordult itt.³²¹

5.6. A hadifogolytábor működésének vége

Magyar hadifoglyok a Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytáborokban 1915 és 1916 folyamán voltak a legnagyobb számban. 1917 elején megkezdődött a cseh és a szlovák hadifoglyok ottani összegyűjtése, s így a magyar és más nemzetiségű hadifoglyokat más táborokba helyezték át. Maga Kozeschnik János az 1917. január 14-ei levelezőlapját már az új helyén, Padulában adta fel.³²²

1918 novemberében újabb hadifoglyok érkeztek a városba, de források hiányában nem lehet tudni, hogy voltak-e köztük magyarok.

A fentebb idézett, 1922. augusztus 20-ára szervezett hadifogoly-találkozóra a Santa Maria Capua Veterében raboskodott hadifoglyokat is meghívták.³²³

A második világháború alatt is tartózkodott magyar katona Santa Maria Capua Veterében. Majoros János pilóta számolt be a *Demokrácia* lapnak arról, hogy amikor Náday István altábornagyot kísérte fegyverszüneti tárgyalásra a Szövetségesek casertai főhadiszállására, hivatalos, írott kormányzói megbízólevél hiányában őket „*inkább magános*

³²¹ Muzafer Terfik, született 1890-ben, Isztambulban, még az olasz–török háború alatt szenvedett harci sérülést és került egy tripoli kórházba 1911-ben, de a világháború alatt túszként megtartották és átszállították Olaszországba. Előbb egy közép–olaszországi börtönben helyezték el, majd több hadifogolytáborba és — pszichés betegsége miatt — elmeógyógyintézetet is megjárta. Santa Maria Capua Veterében csak rövid ideig tartották, 1917 decemberében, lásd 16987. sz. külügyminisztériumi jegyzék, 1918. máj. 23. Tárnya: *Visita dell'addetto militare spagnolo ai prigionieri turchi in Italia* (A spanyol katonai attasé látogatása az Olaszországban fogva tartott törököknél). ASD Gabinetto 1915–1918, b. 359.

³²² HTM KE 15.495/Em. TAKÁCS 2018a, 51–52.

³²³ *Friss Ujság* 1922. aug. 13., 3. *Kis Ujság* 1922. aug. 12., 3. *Magyarság* 1922. aug. 13., 10. *Pesti Hírlap* 1922. aug. 13., 10. *Az Ujság* 1922. aug. 13., 9.

ellenálló szökevénynek, mint hivatalos megbízottnak tekinthették”, s ezért önkéntes hadifogságba vonultak.³²⁴

5.7. Összegzés

Kozeschnik Jánost 1916 májusában átszállították a közép-itáliai Santa Maria Capua Vetere mellett felépített, 5.000 fő befogadására alkalmas barakktáborba, ahonnan 14 levelezőlapja maradt fenn. Kozeschnik szappant, cukrot és tésztát (édes vagy sós süteményeket), valamint pénzt kért otthonról. A táborba látogató spanyol katonai attasé az összbenyomását kiválóan minősítette. Egy olasz újságíró tudósítása szerint biztosított volt az ivóvíz és a fürdés lehetősége; a hadifoglyok teniszeztek és kuglizhattak. Ugyanakkor az olasz cenzúrán fennakadt néhány katona üzenete, akik az élelemellátásra panaszkodtak. 1916-ban még csak a táboron belül dolgoztak a foglyok; ruházatuk, cipőjük foltozásával, rendben tartásával, a tábor épületének tatarozásával foglalkoztak. A későbbi években a mezőgazdaságban dolgoztak. 1918 őszén a lengyel nemzetiségű hadifoglyok gyűjtőtáborának jelölték ki a tábort. A város mellett egy tiszti tábor is működött (*Casino Multo*) már 1915 ősztől kezdve. A spanyol attasé szerint ez is kiváló volt lakhatási szempontból. Egyszerre körülbelül 100 hadifoglyot tartottak ott. A Santa Maria Capua Veterében internált hadifoglyok közül név szerint ismerünk 1.631-et; ezen belül a magyarok száma: 253.

³²⁴ „Náday altábornagyon kívül Rákosi szerelőt, Marosán rádióst —, akik a felszálláskor még nem is sejtették, hogy nem Budaörsön, hanem Barlettánál érnek földet — valamint feleségemet és személvemet a Casertától 8 kilométerre lévő Santa Maria Capua Vetere-be szállásoltak el. Továbbra is udvariasan bántak velünk, jó ellátásban részesültünk. Szabadságunk azonban korlátozott volt. Senkivel nem beszélhettünk, rádiót sem hallgathattunk.” Lásd *Demokrácia*, 1946. szept. 15., 5. o. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

6. Padula

6.1. Bevezetés

Kozeschnik János, az 1. honvéd gyalogezred őrzetője 1917. január 7-én még Santa Maria Capua Veteréből küldött haza feleségének egy levelezőlapot. Egy héttel később, január 14-én már Padulából írt.³²⁵

Santa Maria Capua Veteréhez hasonlóan Padula szintén Campania régióban található, de nem Caserta, hanem Salerno megyében.³²⁶ A város délnyugati részén elhelyezkedő hadifogolytábor egy karthauzi kolostorból (*Certosa*) és a mellette felépített barakkokból állt. Egyes források *Vallo di Diano*-i hadifogolytáborként utalnak rá — így hívják ugyanis a földrajzi területet, a völgyet, amelyben a város fekszik. Csak a kolostor több mint öt hektár területű; építése a XIV. században kezdődött és a barokk-korban fejeződött be. Az épületen kívül három árkaudvarból, egy kertből és egy Szent Lőrinc vértanú tiszteletére felszentelt templomból áll.³²⁷

Már a 18. század végén, Napóleon itáliai hadjárata idején is használták katonai célokra. Kiemelkedő méretének köszönhetően, s mert itt gyűjtötték össze a cseh és szlovák nemzetiségű hadifoglyokat a születő Csehszlovák Légióba, a padulai egyike lett a legismertebb olasz hadifogolytáboroknak az első világháborúban.

6.2. A hadifogolytábor épületei és a hadifoglyok létszáma

Bár a kolostor melletti területen 1916 tavaszán kezdtek el barakkokat építeni, a kolostor épületében már 1915-ben elhelyeztek hadifoglyokat. A megye első embere, Michele Spirito prefektus 1915. december elején egy táviratban³²⁸ kérte a belügyminisztert, hogy a Padulában és a szintén Salerno megyei Baronissiben tartózkodó osztrák–magyar tiszti hadifoglyokat szállítsák el máshova, mert az épületek, ahol elhelyezték őket — Padula esetében kolostort említ —, nehezen őrizhetők; márpedig a hadifoglyok, ahogy a prefektus fogalmazott, hajlamosak a szökésre. Az üzenetet a belügyminiszter a protokollnak megfelelően továbbította a hadügyminiszternek, aki a kérelmet nyilvánvalóan elutasította, bár az erre vonatkozó forrás nem maradt fenn.

³²⁵ Vö. TAKÁCS 2018a, 51–52.

³²⁶ Padula nevű település egyébként Cosenza megyében (Calabria régió) is van.

³²⁷ CANINO, Antonio: *Campania*. Milano, Touring Club, 2002, 630. A hadifogolytábor korabeli távlati fényképét lásd a Függelékben.

³²⁸ 3345. sz. távirat, 1915. dec. 4. ACS PCM 19.4.6. (99.) doboz, 36. fasc.

A barakkok építése a közkatonahadifoglyok elhelyezése céljából folyamatosan zajlott 1918 februárjáig, irányítója az olasz hadmérnökség volt, Alessandro Migliozi százados és Aldo Giovannini hadnagy vezetése alatt. Az öt hektáros területen összesen 100 barakk épült, amelyek mindegyikében 250–270 hadifoglyot helyeztek el. Mivel a foglyok száma meghaladta a 15 ezret, a helyőrségparancsnokság számára is a szokásosnál nagyobb épületet létesítettek. A tábor parancsnoka Francesco Finiguerra nyugállományú csendőr altábornagy lett.³²⁹

Alig fél évvel később, egy olasz napilapban, a *Corriere della Sera* 1916. szeptember 24-i számában már megemlíti a padulai hadifoglytábor.³³⁰ A fentebb már említett újságíró, Luigi Bottazzi, aki hadifoglytáborokat látogatott meg szerte Olaszországban, a padulai tábor egy kategóriába sorolta a Santa Maria Capua Vetere-ivel, ezeket „fából épült városoknak” nevezte el.³³¹

Egy évvel később, 1917 szeptemberében, egy nápolyi napilapban, az *Il Mattino*-ban egy cikket közöltek a padulai hadifoglytáborról, melyet a *Hadifogly magyarok történetében* ismertettek. A cikkből kiderül, hogy tisztihadifoglyokat, szám szerint 1500-at, 1915 novemberében helyeztek el először a kolostorban. Nemzetiség vonatkozásában akkor még a magyarok és a románok alkották a többséget, a többiek szerbek, illetve horvátok voltak. Az olasz tudósító szerint „Az összes nemzetiség közül kiemelkedik a magyar, hazafiságával, jellemességével és szorgalmával. Erős, jókedvű, intelligens és szép szál emberek.”³³² A barakkok egyik részét fából, másik részét téglából építették. A cikk megjelenésének idejére 70 barakk készült el, melyek többsége 57 m hosszú, 11 m széles, valamint 5,5 m magas volt. A foglyok száma ekkor már meghaladta a 17 ezret; őrzésükre ezer olasz katonát rendeltek ki. A Vezérkari Hadbiztosság kimutatása szerint további 6.100 hadifogly számára volt még hely, kizárólag a cseh nemzetiségű közkatonák számára

³²⁹ PINTO, Vincenzo Maria: *Padula tra il 1916 e il 1919: il campo dei Ceco-Slovacchi della Certosa di San Lorenzo*. In: *Dov'è la Patria Nostra* 2014, 77–81. A továbbiakban: PINTO V. 2014. A barakkok építésének fázisait fényképekkel (7 db) megörökítették, lásd PINTO V. 2014, 84–87. Francesco Finiguerra (1853–1918) nagy tiszteletnek örvendett mind az olaszok, mind a hadifoglyok körében. Utóbbiaktól ajándékokat is kapott, többek között egy fából faragott sakk-készletet, lásd PINTO V. 2014, 73. A tábor felügyelő olasz tisztjeiről, köztük Finiguerra parancsnokról készült fényképeket lásd IMPARATO, Paolo et al.: *Saluti istituzionali*. In: *Dov'è la Patria Nostra* 2014, 54., 61., 64., 68. A továbbiakban: *Saluti istituzionali* 2014.

³³⁰ *Corriere della Sera*, 1916. szept. 24., 1–2.; címe: *I prigionieri di guerra in Italia* (A hadifoglyok Olaszországban).

³³¹ A cikket szemlélték a *Pesti Napló*-ban, lásd *Pesti Napló* 1916. okt. 1., 21–22.; címe: *A hadifoglyok élete Olaszországban*. A szakirodalomban is felhasználták már, lásd GORGOLINI 2011, 99. RESIDORI 2017, 141. KEGLOVICH 2018, 55. ANNI — PERUCCHETTI 2015, 19.

³³² *Hadifogly magyarok* 1930, 221–222, 244. Az olasz újságcikket lásd *Il Mattino*, 1917. szept. 13.

fenntartva.³³³ Azonban a 70 barakkból hármat le kellett bontani és elszállítani, mert a salernói hadosztálynak volt rájuk szüksége.³³⁴

A tábor bővülését jelzi, hogy négy hónappal korábban „még csak” 5.500 hadifogoly (cseh közkatonák) számára volt hely.³³⁵ 1916. április elején a Vezérkari Hadbiztos kimutatása³³⁶ szerint 28 tiszti és 2.260 közkatonahadifogoly számára volt hely Padulában, ami arra utal, hogy kilenc barakk készült első körben, a kolostorban pedig vagy felszabadult néhány hely a tisztek számára, vagy azt is ki tudták bővíteni. Ugyanebben a hónapban a Hadifogolyügyi Bizottság jegyzéke³³⁷ szerint a barakktáborban tízezer hadifoglyot kívántak elhelyezni.

1917. január 1-én 13.074 közkatonát és 64 hadapródot tartottak itt, és további hadifogolyok számára nem volt hely.³³⁸ Február végére 350 új hely készült el, vagy szabadult fel, amit a 3. hadsereg hadifoglyaival kívántak feltölteni.³³⁹ Április közepére minden bizonnyal 9 vagy 10 új barakk épült, mert a havi kimutatás szerint további 2.500 fő számára volt hely, de a cseh nemzetiségű hadifoglyokat még akkor is Santa Maria Capua Veterébe gyűjtötték, így azt a 2. és a 3. hadsereg által elfogott (bármilyen nemzetiségű) közkatonahadifoglyok elhelyezésére szánták (1.500, illetve 1.000 fő).³⁴⁰

³³³ 57700. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. okt. 15. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito italiano (a továbbiakban: AUSSME) B-3, b1/3.

³³⁴ 46277 sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1917. nov. 21. Tárnya: *Locali per prigionieri* (Helyek a hadifoglyoknak). AUSSME F-11, 127/6.

³³⁵ 46100. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. jún. 12. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b1/3.

³³⁶ 13800. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1916. ápr. 11. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6. Vö. PINTO, Carmine: *Introduzione. Da Padula al Piave. Immagini e storie dei nazionalismi europei*. In: *Dov'è la Patria Nostra* 2014, 20. A továbbiakban: PINTO C. 2014.

³³⁷ 6584. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1916. ápr. 20. Tárnya: *Locali per internamento di prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6. Vö. PINTO C. 2014, 21.

³³⁸ Lásd 212. sz. hadügyminisztériumi jegyzék és mellékletei, 1917. jan. 3. Tárnya: *Locali* (Helyek). „A” melléklet: *Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917* (Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal) és „B” melléklet: *Allegato B: Specchio numerico indicante i posti disponibili per internamento di prigionieri di guerra nei vari Corpi d'Armata alla data del 3 Gennaio 1917* (Az egyes hadtestekben a hadifoglyok internálása céljából elérhető helyek statisztikája, 1917. jan. 3-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6. A szakirodalom, mely felhasználta: LA FERLA — LA FERLA 1999, 448–460. TORTATO 2004, 28–34. GORGOLINI 2011, 98. LABANCA 2014, 155. PINTO C. 2014, 18. PINTO V. 2014, 76. RESIDORI 2017, 105. KEGLOVICH 2018, 65. A tábor telítettségét megerősíti a vezérkari hadbiztos szokásos havi kimutatása is, lásd 33360. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. jan. 8. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (*Hadifoglyok internálásának helyszínei*). AUSSME B-3, b1/3.

³³⁹ 37600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. márc. 3. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (*Hadifoglyok internálásának helyszínei*). AUSSME B-3, b1/3.

³⁴⁰ 40521. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. ápr. 13. Tárnya: *Locali per internamento prigionieri* (*Hadifoglyok internálásának helyszínei*). AUSSME B-3, b1/3. A csehek itteni internálásának idejére vonatkozó hadifogly-létszámot lásd lentebb.

A barakkrészleg felépítését pontosan ismerjük, köszönhetően egy megmaradt vázlatos térképnek és a távlati fényképnek.³⁴¹ A lakóbarakkok hat sort alkottak, egy-egy sorban 6, 10, illetve 15 barakk állt. A konyhák a sorok végén, a latrinák a sorok között helyezkedtek el.³⁴²

6.3. A hadifoglyok ellátása, a tábor felszereltsége

Szembetűnő, hogy szinte az összes adat, amit a padulai hadifogolytáborról eddig közölt a szakirodalom, illetve a korabeli sajtó, a barakkrészlegre vonatkozik. Kivételt képez az egyházmegyei helynök beszámolója, aki 1916. április 27-én látogatta meg a tábort és megjegyezte, hogy a barakkok építése a kolostor mellett még — rohamtempóban — folyamatban van. A hadifoglyok a legnagyobb árkádos udvarban gyűltek össze a fogadására. Közvetítette nekik a pápa áldását és üdvözlését, akik ezt szívesen fogadták, csakúgy, mint az ajándékba adott szentképeket és medálokat. A hadifoglyok számát 1.500 főben határozta meg, ami megegyezik az *Il Mattinó*-ban közölt adattal. Az épületek jól szellőznek, jut be elegendő napfény és víz. Az élelem kielégítő. Egyedül a ruházatot kifogásolta a helynök, szerinte új ruhákra van szükség. A vallási életről maguknak gondoskodnak a hadifoglyok, mivel van köztük két pap, aki a saját nyelvükön miséz és gyóntat. Nem derül ki, hogy pontosan melyik nyelvről és felekezetről van szó. Azt is feljegyezte, hogy a hadifoglyok nagyon hiányolják a családjukat.³⁴³

Egy évvel később, 1917 húsvétjára a pápa ajándécsomagot küldött többek között a padulai hadifogolytáborba. A katonák fél liter bort, három doboz cigarettát és egy doboz süteményt kaptak.³⁴⁴

A lelki, illetve kulturális élethez tartozik, hogy a Fiatalok Keresztény Egyesületének titkára, D. A. Davis megkereste az olasz kormányt 1916 decemberében, hogy valamelyik nagy létszámú hadifogolytáborban, az avezzanóiiban vagy a padulaiban kialakítsanak egy barakkot a hadifoglyok számára oktatási, művelődési, rekreációs célból. Az ügy kimeneteléről nem maradt fenn forrás, így valószínűleg a kérést nem teljesítették.³⁴⁵ A

³⁴¹ A képeket lásd a Függelékben. A hadifogolytáborról készült 44 fotót lásd <http://www.14-18.it/album/14769/copertina> (2020. febr. 9.)

³⁴² Vö. *Hadifogoly magyarok* 1930, 222, 242. *Kucsera* 2014.

³⁴³ ASV Segr. Stato Guerra 1914–1918, 133. doboz. A szentszéki államtitkár esetleges válaszlevele nem maradt meg, de a salernói érsek, aki a baronissi és a salernói hadifogolytábort látogatta meg ugyanekkor, felkínálta, hogy ő is elmegy Padulába. Gasparri bíboros államtitkár azonban ehelyett Campagnába irányította, vagyis a teggianói helynök jelentését kielégítőnek találta (ő és XV. Benedek pápa).

³⁴⁴ *Hadifogoly magyarok* 1930, 230.

³⁴⁵ Annyit lehet tudni, hogy a szervezet kérését a pénzügyminiszter, Filippo Meda közvetítette Paolo Boselli miniszterelnöknek 1916. dec. 5-én, aki a hadügyminiszternek, Paolo Morronénak utalta tovább két nappal később, lásd ACS PCM 19.4.6. (99.) doboz, 73. fasc. Az egyesületet — Young Men's Christian Association

színhátság, a zenész hadifoglyok koncertezése inkább a „csehszlovák-időszakra” jellemző.³⁴⁶

Az egészségügyi ellátással is foglalkozott az *Il Mattino*-cikk: a tábor méretének köszönhetően nem volt hiány betegágyból, orvostól és a gyógyszerellátás is bőséges volt. Egy bakteriológiai laboratórium is működött benne. Szükség is volt mindezekre, ugyanis két járvány is megjelent a táborban: a kolera és a tífusz.³⁴⁷

A *Pesti Napló* 1916. október 1-ei számában olvashatjuk, Luigi Bottazzi tudósítása nyomán, a barakkrészegre vonatkoztatva: „Vannak foglyok [a szicíliai] *Monrealeben és Padulaban, ahol valóságos komforttal vannak berendezve* a foglyotáborok, természetesen a viszonyokhoz képest.”³⁴⁸ Don Nosedá szintén csak pozitívumokat említett Padula kapcsán: a barakkok modernnek, a vízellátás bőséges.³⁴⁹

Ugyanakkor valamilyen oka kellett, hogy legyen annak, hogy a megyei prefektus szerint a hadifoglyok hajlamosak voltak a szökésre.³⁵⁰ Nincs különösebb jelentősége annak, hogy ő ezt még 1915-ben közölte, amikor a hadifoglyok a kolostor épületeiben laktak, nem pedig a barakkrészegben, mivel ez utóbbiban is előfordultak incidensek: „A padulai foglyotáborokról írván, kijelenti a tudósító, hogy az osztrák és magyar katonák »nem valami nagyon respektálják az olasz katonákat«. Megtörtént egyszer, hogy egy olasz katona meg akarta tiltani, hogy a foglyok egy forrásból vizet merítsenek maguknak. Egy osztrák katona erre az öklével fejbevágta az olaszt, mire odasiettek a többi foglyok és ők is *ütlegelni kezdték* a hatalmaskodó olasz katonát. A »tettesek« azután a haditörvényszék elé kerültek, de a tudósító legnagyobb fájdalomra »csak igen könnyű büntetéseket kaptak«.»³⁵¹ Az idézett eset a vízellátást teszi kétségessé; s ha mellé hozzátesszük a püspökhelynök kifogását a hadifoglyok ruházataról, akkor az ellátásról alkotott kép már nem olyan idilli, mint amilyennek az olasz források lefestik. Ráadásul az Olasz Hadügyminisztériumban

(Y.M.C.A.) — Angliában alapították, de világszerte vannak nemzeti szervezetei, a korszakban Olaszországban és Magyarországon is.

³⁴⁶ PINTO V. 2014, 87.

³⁴⁷ *Hadifogoly magyarok* 1930, 222.

³⁴⁸ *Pesti Napló* 1916. okt. 1., 21. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

³⁴⁹ ASD Gabinetto 1915–1918, 347. doboz.

³⁵⁰ Prága Ildikó szerint: „A szökésnek azonban nem volt realitása, egyrészt a kb. 1800 km-nyi távolság és a pénztelenség okán. Mert kaptak ugyan munkabért a foglyok, azt kézhez nem vehették, csak zsetonok, papírlapok formájában – ezzel kizárták az eleve irreális gondolatokat a fejekből.” *Kucsera* 2014. Valójában a tábor távolsága a legközelebbi településektől nem tekinthető akadálnak, egyes hadifoglyokat több száz km-re fogtak el az internálótáboruktól, lásd pl. JUHÁSZ Balázs: *Hogyan szökjünk meg az olasz hadifogságból. Avagy mit érdemes tudni Jánosa Ferenc hadnagy 1916-os kihallgatási jegyzőkönyvéről és vallomásáról.* https://m.blog.hu/na/nagyhaboru/image/hadifogsag/juhasz_balasz_hadifogoly_tanulmany.pdf (2020. febr. 21.) A pénztelenség ugyanakkor valóban visszatartó erővel bírt. A szökés témájáról bővebben: JUHÁSZ 2020b.

³⁵¹ *Pesti Napló* 1916. okt. 1., 21. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

összegyűjtötték a hadifoglyok levelezéseiben megjelenő panaszokat: 1917 januárjában panaszkodtak a hidegre, valamint az élelem minőségére. A feljegyzés szerint hadifoglyok igen erősen fogalmaztak: *a disznóknak jobb az ételük, mint nekik.*³⁵² Továbbá a Csehszlovák Légióba önként jelentkező, illetve az Osztrák–Magyar Monarchiához hű csehek között verekedés tört ki.³⁵³

Bazsa Áron füzete leginkább a maddalóni táborban tapasztalt ellátásról tartalmaz információkat, Paduláról helyhiány miatt csak egy bekezdést közölt. 1916. május 18-án helyezték át; az 5. számú barakkba került. Feljegyezte, hogy 48 barakkból állt akkor a tábor, és kilenc „*földi*” társa is az ő barakkjába került. Visszaemlékezése lezáratlan maradt, nem lehet tudni, mikor került el Padulából.

Károlyi Gáspár szintén majdnem kizárólag Maddalóniban írta füzetét. Nem lehet tudni, hogy mettől meddig tartották Padulában és az itteni ellátásról sem közölt információt. Padulai keltezéssel összesen egy kétoldalas vers található füzetében, 1917. április 29-ei dátummal, mely a honvágjáról szól. Történetét egyedivé teszi, hogy ő tárgyi emléket, egy hímzett terítőt is hazahozott, amely a foglyok időtöltéséről árulkodik.

Friedmann Miksa három levelet, három fényképet, két képeslapot, és egy 2 cent értékű vásárlójegyet (*buonót*) hozott haza, melyet a kávéházban válthatott volna be.³⁵⁴ Az egyik fényképen sátrak előtt állnak a hadifoglyok és Friedmann nincs megjelölve rajta; valószínűleg 1916 nyarán készült, amikor a barakkok épültek. Emiatt nem kizárt, hogy a képet Friedmann csak vásárolta és nem ő készítette. A másik képen, mely a háttér alapján a kolostor valamelyik udvarán készült, hét bajtársával együtt látható. Rajta kívül két embert jelöltek meg: Baranyai Istvánt és Müller Györgyöt. A hátoldalán aláírások vannak, melyek közül három olvasható ki egyértelműen: Holländer Béla, Urbanek Ferenc és egy családi név: Goldner; valamint egy mondat: „*Emlékeztessen a kép őszinte barátságomra, de felejtse el fogságomnak szomorú napjait. Padula 1917 II/1.*” A harmadik fényképen pedig két nő látható, akik közül legalább az egyik — a ruhája alapján — biztosan egy ápolónő. Források hiányában nem deríthető ki, hogy milyen körülmények között keletkezett a kép, és hogy mi a története a hátoldalán található írásnak, amely olaszról magyarra fordítva: „*Hogy emlékezz*

³⁵² ACS Ministero della Guerra, Comando Supremo, Sottosegretariato per gli affari Civili fond, 466. doboz, 34. fasc. A dokumentum címe: *Notizie desunte dall'esame delle corrispondenze dei prigionieri di guerra, da interrogatori e dalla stampa estera fino all'8 marzo 1917.* Vö. RESIDORI 2017, 151.

³⁵³ KYKAL, Tomáš: *Verlorene Söhne? Die Tsechchen an der Südwestfront und die Tschechoslowakische Legion in Italien im Jahr 1917.* In: FONTANA, Nicola et al. (szerk.): *1917. L'anno della crisi. Aspetti militari, economico-sociali, nazionali.* Rovereto, Museo Storico Italiano della Guerra, 2018, 97–98. Vö. JUHÁSZ 2022a, 270.

³⁵⁴ A forrásokat lásd: HL Friedmann.

rám. Róma, 1924. június 1.” Friedmann vagy visszatért Rómába a háború után, vagy csak 1924-ben tért haza. A két képeslap a Szent Lőrinc kápolnáról készült, az egyik a homlokzatáról, a másik a főoltáráról. Képes levelezőlapok, de nem adta fel őket, hanem hazahozta. Barátja, Müller György önként jelentkezett munkára egy távolabbi helyre: a három hazahozott levél közül kettőt neki írtak Padulában maradt fogolytársai, az egyiket Friedmann, a másikat Goldner (nyilván a háború után kerültek Friedmannhoz). Február 9-ei keltezésűek, tehát a csoportképet nem sokkal Müller távozása előtt készítették. A helyenként tréfás hangvételű levelek a hadifogolyélet egy-egy részletét tárják elénk; így Goldner:

„Kedves Müller! Mióta innen elmentek, környezetünk mikéntje egészen megváltozott. S még jobban felforgatják a kósza napi hírek. Mintha azóta ezek is duplán járnák. A Friedmann beképzelte magának, hogy ő — jegybank — készített buonókat, de sajnos nem ad ki eleget belőle. A mintát, mint írja, megkapta. Holländer [...] nagyon ideges lett, én e bajt, illetve mibenlétét a lexiconban megnéztem, s legnagyobb meglepetésemre és megdöbbenésemre ezt egy szóval jelzi „rapli”, egyébképpen ez is járvány itt, Roth is belesett, képzelje, el akar menni Sziciliába, mert itt szerinte nagyon meleg van? Mit szól ehhez? Így hát örömmel kell közölnöm, hogy én vagyok a legegészségesebb. Én eddig is ideges voltam. Például itt van Friedmann, ő papucsban jár még szegény, de arra fel, hogy én a májusi itten tartandó ivászatra hegyezem a torkomat siketséget jelentett be: Nem akarja meghallani, hogy még addig itt leszünk. Pedig azon neki is örülni kellene. (...) Most írunk munkásokat Firenzébe, Palermóba stb. de én nem megyek pro secundo mert ebben nem akarok szintén magyar lenni. Ti inkább tanulok a maguk baján. Ja, pro primo mert nem eresztenek. Írja meg, hogy olvasnak-e újságot. Febr. 1. óta a német sógor nagyon erélyes magatartást tanúsít: Gyűjti az ellenséges hajókat Neptunnak. De olyannyira, hogyha ez soká így megy, mi igazán nem leszünk háború után abban a helyzetben, hogy élő tanúbizonyságot tegyünk ellenük. Jajj de éhes vagyok. Apropos írja meg azt is hogy fogságban lakni hősi halál-e?...”

Friedmann is ekkor írt, mert az üzeneteket egy lapra írták, egymás után: *„Kedves Kicsi Müllerke! [...] Én arra vagyok leginkább kíváncsi, hogy milyen alkalmazást kaptak ottan. Hogy az utjuk szép volt, azt elhiszem, hiszen Olaszországnak egyik legszebb utvonala az. A jövő héten lesznek azonban szerencsésebb foglyok is, mert tegnap jött a rendelet, hogy Genovába, Firenzébe, Alessandriába és még más több szép helyre küldjünk munkásokat.*

Nem akarok szívfájdalmat okozni Magának, de ha rám hallgat, talán még jobb helyzetbe kerülhetett volna...”³⁵⁵ A harmadik levél töredékesen maradt meg, nem egyértelmű, hogy ki a feladója és a címzettje. Mindenesetre, a levelekben szereplő állítások alapján kijelenthető, hogy kevés volt az élelem, munkára a hadifoglyok maguk jelentkezhetek, és lehetőségük volt tájékozódni a háború állásáról az újságokból.

6.4. Kozeschnik Padulában

Kozeschnik János üzenetváltásaiból még több részlet derül ki a padulai ellátásról. Először 1917. január 14-én írt innen. Itt is öt hónapot töltött, mint Civita Castellanában. Első üzenetében csak az új címét közölte, aminek köszönhetően tudjuk, hogy nem a kolostorban, hanem a 23. számú barakkban helyezték el. Az innen küldött levelezőlapjai közül 13 maradt fenn. Fennmaradt továbbá négy olyan levelezőlap, amelyet ő kapott Padulában. Innen már csak tíznaponta írhatott, amit ki is használt; májusból viszont csak egy üzenete maradt fenn.³⁵⁶

Sikerült egészségét itt is megőriznie és már nem unatkozott annyira, mint korábban: Padulában ugyanis működött egy tábori színház, amelyben ő is részt vett vasárnaponként és a tábori zenekarban is hegedült. Nem derül ki ugyanakkor, hogy a színházban néző volt vagy szereplő, illetve, hogy kinek a hegedűjén játszott. Emellett itt volt vele egyik barátja, „*a Riczner Franzi*”, aki szintén játszott a zenekarban és aláírta az egyik levelezőlapot, üdvözlétét küldve Kozeschnik feleségének.³⁵⁷

Felesége a decemberben kért csomagot csak április 26-án tudta feladni és azt Kozeschnik 1917. május 23-án kapta meg. A „pakk” így sem okozott maradéktalan örömet, mert megsérült: a férj következő üzenetében kérte, hogy legközelebb erősebb ládát csináljanak, mert a mostani széttört, a cukor és a lekvár is szétfolyt. Hiányolta belőle a bajuszkötőt, amelyre nagy szüksége volt. Küldtek neki pénzt is, de az még később, júniusban érkezett meg.

³⁵⁵ HL Friedmann. A nőalakos kép hátoldalán lévő szöveg eredeti nyelven: „[olvashatatlan] *affinché mi ricordi più da vicino. Roma 1 giugno 1924*”.

³⁵⁶ Kronologikus sorrendben Kozeschnik levelezőlapjai: HTM KE 15.495/Em, 15.537/Em, 15.472/Em, 15.540/Em, 15.527/Em, 15.534/Em, 15.515/Em, 15.533/Em, 15.514/Em, 15.542/Em, 15.543/Em, 15.541/Em, 15.539/Em. Felesége levelezőlapjai: 15.558/Em, 15.518/Em, 15.557/Em. Barátja, Nuszbaum János levelezőlapja: 15.568/Em.

³⁵⁷ HTM KE 15.472/Em. A Lakcímjegyzékben szerepel egy Riczner Károly nevű zenész, Budapest I. Szarvas utca 4. címen, vö. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*. Budapest, Franklin–Társulat, 1900–1901. XII. évf., 1386. Mivel ugyanabban a városrészben lakott, mint Kozeschnik 1909-ben és ő is zenész volt, feltételezhető, hogy rokona volt Riczner Ferencnek és Kozeschnik rajta keresztül ismerte Ferencet.

Kozeschnik az újabb táborban sem lett kevésbé depressziós, februárban és márciusban panaszkodott a hidegre és az esőre.

Megígérte, hogy fog fényképet küldeni magáról, de csak később, mert „*nagyon sok dolga van a fényképésznek*”. Abból kiindulva, hogy a városba történő kijárási jog a tisztihadifoglyok privilégiuma volt, illetve Kozeschnik nem említi, hogy kijárt volna a táborból, a fényképész valószínűleg a hadifoglytáborban dolgozott. Jól fizető vállalkozás lehetett, hiszen nem Kozeschnik volt az egyetlen, aki magáról fényképet készíttetett a hadifogságban. A következő üzenetben azonban már azt írta, hogy elkészültek a fényképek, de nem küldi el őket, hanem személyesen viszi haza — eszerint továbbra is abban bízott, hogy a hadifogság hamarosan véget ér, hiszen ekkor már bizonyára értesült arról, hogy a háború alatt csak a rokkant hadifoglyoknak volt esélyük a hazatérésre.

A felesége januárban is küldött egy levelezőlapot, melyet Kozeschnik februárban kapott kézhez, de nem maradt ránk. Április 27-én is azt írja, megkapta a felesége levelezőlapját, ám az sem lelhető fel.³⁵⁸

Sokat gondolt a családjára, otthoni barátaira; gyakran álmodott róluk. Foglalkoztatták és felzaklatták az otthonról kapott hírek: hogy a felesége ismét új helyre költözött; hogy bátyja, „*a Pepi*” szintén elköltözött otthonról és valamilyen baleset érte az utcán, fáj a szeme, nem tud dolgozni; hogy barátjuk, „*a Valter Guszt*” meghalt. Szerette volna elérni, hogy a felesége visszaköltözzön a szüleihez, mire az asszony próbálta megnyugtatni: „*Légy nyugodt mink jó helyen vagyunk ha vége lesz a háborúnak. akkor megint vissza megyünk.*”³⁵⁹ Felesége emlékeztette április 8-ai üzenetében — melyet Kozeschnik május 18-án kapott meg —, hogy március 21-én volt kilenc éve, hogy összeházasodtak. Azt is elmesélte férjének, hogy a tőle kapott levelezőlapokat mindig felolvassa a gyerekeknek, akik alig várják, hogy „*a papa*” hazatérjen.

Az 1917. március 24-ei levelezőlapon a cenzúra egy teljes és két fél sort kitörölt. A lap másik érdekessége, hogy az olasz cenzúra pecsétje rajta van, a császári és királyi cenzúráé viszont lemaradt róla. Így válik érthetővé, hogy a hadifogly-levelezés miért vett

³⁵⁸ Itt érdemes megemlíteni, hogy a hazai állapotokról részletesen olvashatunk más hadifoglyok levelezéseiben. A *Valóság* folyóiratban Hanák Péter három levelet is közölt, melyet padulai magyaroknak küldtek családtagjaik, lásd HANÁK 1973, 62–87.

³⁵⁹ HTM KE 15.517/Em. Új címe: II. kerület, Árpádszék utca 10. „*Találtam egy szép szoba konyhát az Anna én velem van*” A költözést azzal indokolja, hogy itt talált munkát, amiről csak annyit árul el, hogy megrendelésre dolgozik, a megrendelők házához mennek hozzá.

ilyen hosszú időt igénybe: nemcsak posta, hanem a kettős ellenőrzés idejét is bele kellett számítani.³⁶⁰

6.5. Munkavégzés

A források arra utalnak, hogy a padulai hadifoglyokat 1917 őszét megelőzően csak a táboron belül fogták munkára, a barakkok építésére, illetve a kolostor tatarozására. Kivételnek tekinthető egy, a tábor mellett közvetlenül elhaladó út megépítése, 1916 tavaszán. Ahogy a barakkok építését, ezt is a hadmérnökség irányította, de Finiguerra parancsnok a városvezetéstől kért hozzá mészke törmelékét.³⁶¹ Az út mai neve: Viale Certosa.

Kozeschnik, aki a barakk részlegben lakott, nem számolt be munkavégzéséről. Egy másik 1-es honvéd, a 9. barakkban lakó Gáll Lajos közölte — szintén levelezőlapon —, hogy ő sem dolgozott, mert nem jutott neki munka. Emiatt, Kozeschnikhez hasonlóan, ő is többször, több pénzküldeményt volt kénytelen kérni családjától.³⁶²

A kolostorban lakókra vonatkozóan is van forrás. Az *Esztergom* 1916. november 26-ai számában olvasható: „Hír olasz hadifogságból. Leitmann Ignác hadapródjelölt, a nyitrai nagyobb papnevelő intézet növendéke, június hó elején olasz fogságba került s jelenleg Padula Certosában (Salernói tartomány) egy nagy kolostorban lakik számos társával együtt. A fogoly kispap a múlt napokban irt egyik társának s jelezte, hogy egészséges és jól is érezné magát, ha valamelyes foglalkozása volna. Tétlenségben kell tölteniök az időt és még csak olvasnivaló sem igen akad. A lelket ölő unalom egyébiránt sok fogolytábornak a nagy baja, mely miatt fogoly katonáink sűrűn panaszkodnak.”³⁶³

1917 nyarán a hadifoglyok egy részét áthelyezték más táborokba, mert a cseh, illetve szlovák nemzetiségű hadifoglyokat tervezték ide összegyűjteni.³⁶⁴ Őket már dolgoztatták a

³⁶⁰ Vö. TAKÁCS 2018a, 52–54.

³⁶¹ Bővebben lásd PINTO V. 2014, 88–90. Vö. *Kucsera* 2014. Finiguerra altbgy. levele Padula polgármesterének: 451. sz. táborparancsnoki jegyzék, 1916. febr. 7. Tárgya: *Sistemazione della via comunale* (Városi útépités). Michele Cartusciello magánygyűjteményéből. Idézi *Saluti istituzionali* 2014, 65.

³⁶² FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 26–28.

³⁶³ *Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap*. 1916. nov. 26., 5.

³⁶⁴ A csehek és szlovákok Padulába szállítása 1917 júliusában kezdődött. Javarészük Santa Maria Capua Veteréből érkezett, mert eredetileg oda tervezték őket összegyűjteni. 1917 októberében már több mint 3000-en, 1918 januárjában már több mint tízezren voltak Padulában, ahol a későbbi csehszlovák elnök, Edvard Beneš is látogatást tett, ekkor még mint a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács titkára, lásd PINTO V. 2014, 82–83. Vö. *Hadifogoly magyarok* 1930, 222, 246. A Csehszlovák Légión padulai történetéhez lásd BUCCIOL, Eugenio: *Dalla Moldava alla Piave. I legionari cecoslovacchi sul fronte italiano nella grande guerra*. Portogruaro, Nuova Dimensione, 1998. TOMASONI, Giuseppe — NUVOLI, Carmelo: *La grande guerra. Raccontata dalle cartoline*. Lavis, Arca Edizioni, 2004. TOMASONI — NUVOLI 2004. TORTATO 2004, 128. *Dov'è la Patria Nostra* 2014, 7–178. SALZANO 2016, 139–160. RESIDORI 2017, 206–239. KEGLOVICH 2018, 49. Továbbá II

táboron kívül is, együtt a maradék, egyéb nemzetiségű, köztük magyar hadifoglyokkal. 1917 novemberétől szűk fél éven át építettek egy utat Padulától északra, mely összekötötte a várost a Mandrianello-, másnéven Mandranello-fennsíkkal, a szomszédos Basilicata régió határánál. Az utat máig „a hadifoglyok útja” néven emlegetik a helybéli lakosok. Megépítését a Vezérkar rendelte el azzal a céllal, hogy a padulai tábor könnyebben jusson fához az új barakkok építéséhez, a fennsík ugyanis erdős terület volt. Naponta legalább 300 hadifogoly vett részt a munkában, amiért fizetséget is kaptak: napi 5 centet.³⁶⁵

1918. november 12-én a Hadsereg-Főparancsnokság 500 hadifoglyot irányított Salerno megyébe a 6. olasz hadsereg gyűjtőtáborából, Vicenzából, enyhítendő az északi gyűjtőtáborokra nehezedő nyomást és biztosítson munkaerőt az őszi vetéshez.³⁶⁶ Azonban arra vonatkozóan nincs forrás, hogy a munka után őket Padulában elhelyezték volna.

6.6. A magyar hadifoglyok névjegyzéke

A padulai hadifoglyotáborokban fogva tartott magyar katonák listájának összeállításához bőséges forrásanyag áll rendelkezésre. A táborparancsnokság által készített névjegyzékek nem maradtak fenn, de a Veszteségajstromokban³⁶⁷ több ezer nevet rögzítettek: a több mint 15.000 katona közül körülbelül a harmadának, 5.388-nak szerepel benne a neve. Először az 1916. május 10-ei listában találkozhatunk egy itt internált hadifogoly nevével, aki azonban nem magyarországi, hanem dalmáciai volt — az első magyar név az 1916. július 11-ei kiadásban szerepel. Az 5.388 hadifogoly közül 1.025 érkezett Magyarországról (19%), a második legnagyobb létszámú csoportot alkotva. A Veszteségajstromokban jól tükröződik, hogy ide gyűjtötték a cseh katonákat: a legtöbb hadifogoly Csehország területéről származott (2.340 fő). A harmadik legnagyobb csoportot a Dalmáciából származók alkották, 860 fővel, akik között nemcsak szlávokat, de olaszokat is találni. Az Ausztria területéről származók a negyedik helyen állnak; de hozzá kell tenni, hogy egy szintén soknemzetiségű országról lévén szó, a 440 katona között voltak isztriai

campo di prigionia ceco-slovacco a Padula <http://www.giardinistoriccampania.it/storia-certosa-di-san-lorenzo-di-padula/il-campo-di-prigionia-ceco-slovacco-in-certosa> (2019. okt. 7.)

³⁶⁵ VILLANI, Giovanni: *Vicende storiche e architettoniche della Certosa di San Lorenzo ai tempi della Grande Guerra. Restauri e usi impropri*. In: *Dov'è la Patria Nostra* 2014, 172 (a továbbiakban: VILLANI 2014). Vö. *Hadifogoly magyarok* 1930, 240.

³⁶⁶ 58950. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. nov. 12. Tárnya: *Prigionieri di guerra per i lavori agricoli del Paese* (Hadifoglyok a hátszág mezőgazdaságába). AUSSME F-11 128/3.

³⁶⁷ *Verlustliste* 1916, 439., 484. szám. *Verlustliste* 1917, 517., 522., 574., 584., 585., 587., 592., 593., 594., 596., 597., 600., 612., 618., 621., 626., 627., 633., 639. szám. *Verlustliste* 1918, 642., 644., 646., 647., 648., 649., 653., 654., 655., 656., 658., 659., 660., 661., 664., 665., 667., 668., 672., 681., 685., 686., 688., 689., 691., 694., 695., 696., 697., 698., 700., 701., 702. szám.

szlávok, valamint karintiai és tiroli olaszok is. Ezután következnek a galíciaiak (főként lengyelek, 417 fő), majd a boszniaiak (110 fő). Nemzetiségi szempontból tehát színes volt a hadifogolytábor, különösen a legénységi részleg: a fent felsorolt nemzetiségeken túl legalább öt török, illetve arab katonáról is tudjuk, hogy megfordult itt.³⁶⁸

Köszönhetően annak, hogy a Veszteséglisták a hadifoglyok alakulatát is tartalmazzák, megállapítható, hogy az ország szinte teljes területéről kerültek magyarok Padulába. Legtöbben az aradi 33., a nagyváradai 37., a debreceni 39., a kolozsvári 51., a temesvári 61., a szászvárosi 64., az ungvári 66. és a székesfehérvári 69. közös gyalogezredhez, illetve a budapesti 1., a gyulai 2., a debreceni 3., a nagyváradai 4. és a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredhez tartoztak. Kisebb számban találhatunk katonákat a szatmárnémeti 5., az újvidéki 6., a komáromi 12., a nagyszebeni 31., a kassai 34., a szegedi 46., a pécsi 52., az egri 60., a beszercei 63., a soproni 76., a székelyudvarhelyi 82, a szabadkai 86., a josefovi 98. (trencséniek) és a békéscsabai 101. k. u. k. ezredből, illetve a szabadkai 6., a verseci 7., a lugosi 8., a trencsényi 15. és a beszercebányai 16. honvéd ezredből. Néhányan a 2. és a 11. Feldjäger-zászlóaljba kerültek.

Két magyar is szerepel azon a listán,³⁶⁹ amelyet a hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottság állított össze 1918 februárjában azokból a foglyokból, akik orvosok voltak, illetve egészségügyi dolgozóknak számítottak, és ezért csere útján hazakerülhettek: *Czakó József* őrzető, aki 1916. június 23-án esett fogságba, és *Ruskovics György* közlegény, akit pedig 1915. június 21-én fogtak el.³⁷⁰

A székesfehérvári központú csász. és kir. 69. gyalogezred ezredalbumában négy olyan baka szerepel, akit Padulában (is) internáltak — hármójuk a Veszteséglistástromba be is került: Baricza György gyalogos (később postás altiszt Budapesten), Borsos Bálint gyalogos (a háború után rendőr tiszthelyettes, szintén Budapesten), Cserni István (kalauz), Varga (Weisz) Zoltán (szabómester).³⁷¹

³⁶⁸ Az oszmán–török hadsereg, illetve a vele szövetséges Líbia (Szenusszi) katonái: Osman Mustafa tiz., Armenak Carabert tiz., Nussen Ismail tiz., Mohamed Ben Abel Rahman (Vörös Félhold–önkéntes) és Said Hamed Ben Ali. Észak–Afrikában kerültek olasz hadifogságba a világháború, illetve még előtte, az olasz–török háború alatt, majd átszállították őket az anyaországba, lásd 16987. sz. külügyminisztériumi jegyzék, 1918. máj. 23. Tárgya: *Visita dell'addetto militare spagnuolo ai prigionieri turchi in Italia* (A spanyol katonai attasé látogatása az Olaszországban fogva tartott törököknél). ASD Gabinetto 1915–1918, b. 359.

³⁶⁹ 5462. sz. hadügyminisztériumi távirat melléklete, 1918. febr. 28. ASD Gabinetto 1915–1918, 353. d.

³⁷⁰ Hadügyminisztériumi jegyzék, 1918. febr. 17. Tárgya: *Scambio personale sanitario catturato* (Elfogott egészségügyi személyek cseréje). ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353.

³⁷¹ CRETIER 1937, 405., 412., 416., 538. A Veszteséglistákban lásd Baricza Györgyöt: *Verlustliste* 1918, 695. szám, 9. Borsos Bálintot: *Verlustliste* 1917, 584. szám, 9. Cserni Istvánt: *Verlustliste* 1918, 695. szám, 14.

1916-ban keletkezett Leitmann Ignác kispap fentebb idézett üzenete. Ugyanebben az évben Friedmann Miksa is üzent, ő *Az Est* napilappal vette fel a kapcsolatot: „Friedmann Max 60. gye.-beli³⁷² örvezető olasz hadifogságból (Certosa di Padula Salerno) levelezőlapot küldött, a melyet a következők írtak alá: Müller György, Blum Lajos, Szabó Péter, Szabados István, Kiss János és Podmaniczky Károly.”³⁷³ Szintén ebben az évben jelent meg a *Szamos* című szatmári politikai napilapban: „Üdvözet olasz fogságból. Olasz hadifogságból hazafias üdvözetüket küldik a Szamos szerkesztőségének: Vojtovits István 5. gy. e. őrmester, Joó József tizedes 17. h. gy. e., gefr. Barnucz Sándor 5. gy. e., Pethő József 17. h. gy. e., Murvai Lajos szv. 5. gy. e., Sikolya Lajos szv. 82. gy. e., Széles László szv. 5. gy. e., Szabó Béni tizedes 61. gy. e., Szabó Sándor tizedes 5. gy. e., Kocsik Károly 86. gy. e., Giroti János 5. gy. e., Kozma István 12. gy. e., Kiss László tizedes 5. gy. e., Dunka Jenő 5. gy. e. és Herman Gusztáv. Címük: Padula (Italia), Szalermo, Barak No. 2.”³⁷⁴

1917-ben a gyulai kiadású *Békés* című hetilapban két hírközlés is megjelent. Februárban: „Hír olasz fogságból. November 26-iki kelettel Padula nevű olasz helységből a következő gyulai 2. népfőlkelő gyalogezredbeli fogoly katonák közlik velünk, hogy egészségesek: Kovács Gábor őrmester, Tar Lajos, Kertész Ferenc, Szommer János szakaszvezetők, Pflaum József, Kertész Mátyás, Gázsó Mihály, Moldován Lázár, Mellnik Antal honvédek.”³⁷⁵ Májusban: „Olasz hadifoglyok. Padula (Salernó) 1917 március hó 30 iki kelettel levelezőlapot kaptunk, amelyben Baranyai Mátyás, Lorenz Ádám tizedes, Ruck Márton tizedes mezőberényi s Gulyás Imre köröstarcsai katonák bennünket es általunk hozzátartozóikat értesítik, hogy hadifogságukhoz mérten jól érzik magukat.”³⁷⁶ Ugyanebben az évben üzent Csizmadia István honvéd a *Rákos Vidékében*.³⁷⁷ Márciusban váciak adtak hírt magukról: „Olasz hadifogságból. Március 15-ről keltezve és magyarul írva kaptuk — elkésve bár — Padulából az alábbi levelet: Tekintetes Szerkesztőség! A padulai fogolytáborban internált váci lakosok kívánnak kellemes húsvéti ünnepeket ezen az úton, úgy k. hozzátartozóiknak mint az összes ismerősöknek. Név szerint: Molnár István, Matz Lajos, Ludányi János, Barolits Mihály, Orszátczky Ferenc, Kosdi Ferenc, Landsmann

³⁷² Minden bizonnyal elírták az ezrede számát, mert a Veszteséglista és a levéltári adatközlő szerint is a 66. gy. ezredbe tartozott.

³⁷³ *Az Est* 1916. dec. 21., 10. A névjegyzék már tartalmaz két Kiss Jánost a Veszteséglistástrom alapján. Az itt említett Kiss Jánost ezért nem számítom külön, harmadiknak.

³⁷⁴ *Szamos* 1916. szept. 16., 3.

³⁷⁵ *Békés* 1917. febr. 4., 4.

³⁷⁶ *Békés* 1917. máj. 20., 4. Lórencz Ádám a Veszteséglistástromban is szerepel, lásd *Verlustliste* 1918, 698. szám, 39.

³⁷⁷ *Rákos Vidéke* 1917. júl. 29., 3.

Mihály. Mindannyian egészségesek vagyunk, mit hozzátartozóinknak és minden jó barátainknak is kívánunk. Leveleinket rendszeresen kapjuk. A Tekintetes szerkesztő úr pártfogását kéri alázattal Landsmann Mihály.”³⁷⁸ A *Tolnai Világlapja* pedig egy ötfős csoportképet³⁷⁹ jelentetett meg, nevek nélkül, mely Friedmann Miksa képéhez hasonlóan, a kolostor egyik udvarán készült.

Bazsa Áron füzetében a következő padulai bajtársai nevei olvashatók: „*Csádi Imre, Dávid Ferenc, Izsó Lajos, Bárány János, Kis Sándor, Tikász Károly, Budai Gábor, Szőke Imre, és Rubicsek Misu szomszéd*”.³⁸⁰

A sajtóban megjelent hadifogoly-híradásokban és az autobiografikus forrásokban említett nevekkkel kiegészítve Padulában 5.449 internált katonát sikerült név szerint azonosítani, akik közül 1.086 volt magyarországi (csaknem 20%).

6.7. A padulai internálás vége

Kozeschnik János számára 1917 júniusában megerősödött a remény, hogy hazatérhet: „*Itt azt lehet hallani hogy a 18 hónapos foglyakat kicserélik tehát ha úgy van akkor nemsokára otthon leszek.*” A következő üzenetben ezt megismétli és hozzáteszi: „*Tegnap előtt ép 18 hónapja hogy itt vagyok Lehet hogy 1–2 hónap múlva már is odahaza leszek.*”³⁸¹ Nem tudni, hogy ennek mi volt az oka; hazatérés helyett ugyanis egy másik táborba, a szicíliai Vittoriába vitték.³⁸²

Bazsa Áronról és Kucsera Ferencről nem lehet tudni pontosan, hogy mikor hagyták el Padulát, de azt igen, hogy 1920-ban már otthon voltak; Friedmann Miksáról és Károlyi Gáspárról azonban még ezt sem. Figyelembe véve, hogy az olasz katonai vezetés döntése értelmében a cseh nemzetiségű hadifoglyokat Padulába gyűjtötték a légió létrehozása céljából (ha nem is teljes sikerrel), valószínű, hogy ők is 1917. június–július folyamán kerültek át máshova, leginkább Vittoriába, vagy valamely északi táborba a háborús övezetben végzendő munkálatok miatt.³⁸³

³⁷⁸ *Váci Hírlap* 1917. máj. 6., 2.

³⁷⁹ *Tolnai Világlapja* 1917. jún. 21., 11.

³⁸⁰ Kis Sándor nevű hadifogoly a Veszteséglajstromban is szerepel, de Tolna megyéből származik, így nem lehetett Bazsa Áron „földije”, ezért a névjegyzékben is külön vettem a kettőt. Szőke Imre Feltehetően azonos a Veszteséglajstromban szereplő, konyári (Bihar vármegye) Szőke Imrével, ezért nem vettem fel külön a névjegyzékbe.

³⁸¹ Az idézetek helyei: HTM KE 15.541/Em és 15.539/Em. Az „*itt*” szó alatt az olasz fogságot kell érteni, nem konkrétan Padulát. Vö. TAKÁCS 2018a, 54.

³⁸² Vö. TAKÁCS 2018a, 54.

³⁸³ Alessandriába, Fossanóba vagy Genovába, ahonnan azután – kisebb munkásszázadokba osztva – elvitték őket dolgozni, *Hadifogoly magyarok* 1930, 222.

Bár a Csehszlovák Légión a frontra vezényelték 1918 szeptemberében,³⁸⁴ az újonnan elfogott cseh hadifoglyokat pedig már a közép-itáliai Avezzanóba gyűjtötték,³⁸⁵ a padulai tábor mégsem ürült ki teljesen: 1919-ben a dezertőr olaszokat gyűjtötték ide.

A Nagy Háború véget érésével — egy időre — megszűnt a kolostor katonai célú felhasználása, a barakkokat pedig, mint minden más katonai építményt, elbontották. 1922-ben egy barnabita rendi szerzetes, Giovanni Semeria a háború miatt árván maradt fiatalokat gyűjtötte ide, akiknek szállást biztosított és — a hadifoglyokhoz hasonlóan — munkát a mezőgazdaságban. Semeria atya „kolóniája” később árvaházzá alakult.³⁸⁶ Azonban a második világháborúban újraindult a padulai hadifoglytábor — akkor már főként brit hadifoglyokat internáltak ide.³⁸⁷

Az 1922. augusztus 20-ára szervezett találkozóra a padulai hadifoglyokat is meghívták.³⁸⁸

A padulai magyar bakák később sem felejtkeztek el egymásról. 1938 júliusában Bognár István honvéd az *Esti Kurír* bajtárskereső rovatában adott fel hirdetést: „Bognár István 1915 augusztusában az 1-es honvédek 12-ik menetszázadával az olasz frontra, a Monte St. Michelere ment. Decemberben olasz fogságban került, a Civita Castellonai, Santa Mariai, Padula Salernoi foglytáborokba. Parancsnok: *Mészáros* István százados.”³⁸⁹

6.8. Összegzés

Kozeschnik Jánost 1917. január közepén Padulába helyezték át, ahonnan 13 levelezőlapja maradt fenn, amit hazaküldött, és négy, amit ő kapott. A tábor egy karthauzi kolostorból és a mellette felépített, 15.000 fős kapacitású barakktáborból állt. Név szerint 5.449 internált katonát sikerült azonosítani, akik közül 1.086 származott Magyarországról.

³⁸⁴ A padovai fegyverszünetet követően a Légión nem tért vissza Padulába, hanem egy ideig Itália északi részén állomásozott, majd — továbbra is olasz parancsnokság alatt — Csehszlovákia keleti felébe vezényelték. Tagjai a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata során nyilvánvalóan nem egykori hadifoglytársaikkal néztek szembe, hiszen a magyar hadifoglyok tömeges hazatérése csak 1919 szeptemberében kezdődhetett meg. Bővebben lásd PINTO V. 2014, 95–98.

³⁸⁵ 23900. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. szept. 22. Tárgya: *Impiego di prigionieri in zona di guerra* (Hadifoglyok dolgoztatása a háborús övezetben). AUSSME F-11, 114/2. Idézi TORTATO 2004, 49.

³⁸⁶ PINTO V. 2014, 99. és BONVINI, Alessandro: *Quando la Certosa di Padula diventò campo di prigionieri*. <https://www.lacittadisalerno.it/cultura-e-spettacoli/quando-la-certosa-di-padula-diventò-campo-di-prigionieri-1.1537364> (2019. okt. 14.)

³⁸⁷ PINTO C. 2014, 14. és PINTO V. 2014, 99. Továbbá http://campifascisti.it/scheda_campo.php?id_campo=341 (2020. febr. 23.). Az angolok mellett tartottak itt kanadai, ausztrál, új-zélandi, dél-afrikai és indiai hadifoglyokat is.

³⁸⁸ *Friss Ujság* 1922. aug. 13., 3. *Kis Ujság* 1922. aug. 12., 3. *Magyarság* 1922. aug. 13., 10. *Pesti Hírlap* 1922. aug. 13., 10. *Az Ujság* 1922. aug. 13., 9.

³⁸⁹ *Esti Kurír* 1938. júl. 14., 8. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

Az élelem, a vízellátás és a lelki élet kielégítőnek mondható. Többektől maradtak fenn fényképek, melyeket a szeretteiknek küldtek haza. Több forrásban is előjön a tábori színház, amelyben Kozeschnik zenészként hasznát tudta venni polgári foglalkozásának. Viszont gyakoriak voltak a szökési kísérletek és két járvány is elterjedt: a kolera és a tífusz. A pénzküldemények akadozva érkeztek meg. 1917 nyarán a cseh és szlovák nemzetiségű hadifoglyokat kezdték el oda gyűjteni, így Kozeschnik új helyre került.

7. Vittoria

7.1. A tábor megépítése

A szicíliai Vittoria mellett kialakított hadifogolytábor több szempontból kiemelkedik a többi közül. Egyrészt ebben a táborban is többtucat barakkot építettek, aminek köszönhetően befogadóképessége a padulaihoz vagy a Santa Maria Capua Vetere-éhez hasonlóan többezer főre nőtt, s egyszersmind ez lett a legnagyobb tábor Szicília szigetén — a többi ottani tábor ugyanis néhány száz fős kapacitású volt. Másrészt, s a téma szemszögéből nézve fontosabb szempont: a magyar hadifoglyok aránya kiemelten magas volt a többi nemzetiséghez képest, egyes sajtóforrásokban a „*magyarok lágereként*” emlegetik.

Szicília szigetén már 1915 augusztusától kezdve internálták a hadifoglyokat, több mint egy tucat helyen, szerte a szigeten: Adernò, Balestrate, Catania, Carini, Cefalù, Monreale, Marsala, Mazara del Vallo, Milazzo, Misterbianco Paternò, Notò, Palermo, Pozzallo, Piazza Armerina, Sciacca, Terrasini és Trapani hadifogolytáboraiban. Ezeknek a táboroknak régi várak, kaszárnyák és kolostorok adtak helyet, melyek hamar elérték befogadóképességük határát. Felügyeletüket a palermói székhelyű XII. hadtest látta el, amely úgy határozott, hogy a sziget déli részén található Vittoria mellett, a várostól délkeletre egy nagy kapacitású barakktábort is felépíttet. A hely kiválasztásában szerepet játszott a vasúti összeköttetés, a kiváló ivóvíz-ellátás, melyet a város biztosított, és a tengeri szelek, melyek fékezőleg hatottak a malária terjedésére. A területileg illetékes Messinai Hadmérnökség 1915 decemberében kezdte meg az egyeztetéseket Vittoria város vezetésével.

A városvezetés eleinte aggodalmát fejezte ki, hogy a hadifogolytábor létesítése hátrányokkal fog járni a városra nézve; ám a kapott ígéreteknek (többek között a helyi kórház építésének befejezése, villamos áram helyi előállítás) köszönhetően végül nem volt ellenvetése. Azonban az építkezés csaknem egy évvel később, 1916 novemberében kezdődhetett meg, mert a kiszemelt, bő 21 hektáros terület valójában 44 ingatlanból állt össze, amelyek 29 vállalat tulajdonában voltak. Ezeket a Hadmérnökség 1916 októberében törvényesen kisajátította. A rekvirálás ideiglenes aktus volt, az ingatlanok a háború után kerültek az állam tulajdonába, s csak ezután, 1925. július elején fizették ki a kártalanítási összeget az egykori tulajdonosok számára.

Az építkezést több esemény is lassította. Egy helyi ellenzéki politikus, Giuseppe Biazzo, aki nem mellesleg építőipari művezető volt, tiltakozó táviratokat küldött a

kormánynak, amiért a munka kivitelezőjének két messinai vállalkozót jelölt ki a hadmérnökség, ráadásul verseny nélkül. A miniszterelnök Coletti vezérőrnagyot, a Nápolyi Hadmérnökség parancsnokát bízta meg, hogy vizsgálja ki az ügyet. Coletti részletes levélben számolt be a munkálatokról, 1916 decemberében. Egyrészt tisztázta, hogy a munkát azért nem hirdették meg nyilvános versenyen, mert nincs olyan helyi építési vállalkozó, aki rendelkezik elegendő erőforrással egy 15 ezer férőhelyesre tervezett hadifoglytábor megépítésére, rövid határidőn belül. Másrészt azt is közölte, hogy a barakkokat fából kezdték el építeni, de ez az anyag hamar elfogyott, így át kellett állni kőre. Harmadrészt pedig az anyagszállító és az építő munkások is megpróbáltak nyereszkeskedni, áremeléssel, aminek az lett a következménye, hogy a hadmérnökség a szomszédos településekről hívott kőműveseket. Így csaknem 400 ember dolgozott a barakkok felépítésén 1917 márciusáig, akikről a januártól kezdve fokozatosan érkező hadifoglyok átvették a munkát.³⁹⁰

7.2. A tábor felszereltsége, a hadifoglyok létszáma

A tábor 37 barakkból állt. A hadifoglyokat a kőből épített barakkokban helyezték el, amelyek eltérő méretűek voltak. Szintén ilyenekbe került az apparátus többi része: az őrszoba, az őrség laktanyája, a parancsnokság, a hadmérnökség kirendeltsége, továbbá fürdő, latrinák, konyha, ivóvíztartály, raktárak és a kávéház. Az egészségügyi részlege színvonalasnak mondható: egy 56 ágyas gyengélkedő, orvosi szobával, 8 ágyas fertőtlenítővel és egy halottas kamrával. A tábor felszereléséhez tartozott még egy kemencékkel ellátott pékség, egy vágóhíd és egy villanyerőmű is. A háború után Vittoria városa szeretne volna megkapni a villanyerőművet és a fertőtlenítőhelyet, a berendezéseivel együtt, de a kérést elutasították — így utólag elmondható, hogy nem teljesültek a városvezetésnek tett ígérek. Az első barakkokban — amelyek még fából készültek — istállót, kennelt, asztalos- és kovácsműhelyt alakítottak ki. „Minden építmény cseréptetővel volt ellátva, a barakkok padozatát cementlapok borították, a mennyezet gipszvel megkötött nádból készült.”³⁹¹ A tábor körülvétele kb. négy km hosszú volt. Vegyesen, kőből és vasból készült, és két bejárata volt.³⁹²

³⁹⁰ LA FERLA — LA FERLA 1999, 421–443. FRANCIONE 2015, 47–49. FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 18–22. RESIDORI 2017, 113–115. Coletti jelentését és Biazzo táviratát lásd ACS PCM 19.4.6. (99.) doboz, 67. cart.

³⁹¹ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 22.

³⁹² FRANCIONE 2015, 47–49. FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 22–24. RESIDORI 2017, 115.

Az Olasz Hadügyminisztérium Hadifogolyügyi Bizottságának 1917. január 1-ei hatályú kimutatása³⁹³ szerint 100 közkatona-hadifogoly volt Vittoriában. A hónap végére 3.000, március végére pedig 15.000 férőhely kialakítását tervezték. A hadifogoly-létszámstatisztikák arra utalnak, hogy a tábor nem telt meg azonnal. A Vezérkari Hadbiztosság áprilisi kimutatása³⁹⁴ szerint ugyanis további 4.322 közkatona-hadifogoly számára volt hely benne, amelyből 3.000 helyet az 1. és a 6., 822-t a 2. olasz hadsereg által elfogottaknak tartottak fenn, 500-at pedig az albániai fronton szerzett hadifoglyoknak — az ott ejtett tiszti hadifoglyokat egyébként a szintén szicíliai Cefalùba vitték. A két hónappal későbbi statisztika³⁹⁵ alapján feltételezhető, hogy a tábor „csúskapacitása” néhány ezerrel több volt, mint a márciusi tervben meghatározott 15 ezer fő, mivel júniusban az áprilisinál több, konkrétan 6.000 új hadifogoly számára volt hely benne. Ezt egy későbbi forrás megerősíti, amely szerint a legmagasabb létszám 18 ezer fő volt.³⁹⁶ A hatezer férőhely hadseregenkénti felosztásából következik, hogy a férőhely növekedésének nyilvánvalóan nem az volt az oka, hogy elvittek volna embereket Vittoriából, ugyanis a 2. hadsereg már „csak” 700, az albániai alkulatok 300 hadifoglyot küldhettek ide. Ezzel szemben a 6. hadseregtől immár 4.000 hadifoglyot szántak ide, további ezret pedig a Carni-csoporttól. 1917 októberéből is van statisztika,³⁹⁷ amely szerint a tábor még akkor sem telt meg teljesen: az 1. olasz hadsereg 500, a 3. hs. 2.500, a Carni-csoport 150, az albániai erők pedig 140 közkatona-hadifoglyot küldhettek még Vittoriába, vagyis összesen még 3.290 új hadifogoly számára volt hely. Ez utóbbi összeírás egyedisége, hogy a 3. hadsereg bármilyen nemzetiségű hadifoglyokat küldhetett, míg a többinek előírták, hogy csak német vagy magyar nemzetiségűek lehetnek az ide szánt hadifoglyok.

7.3. A hadifoglyok ellátása

A vittoriai hadifogolyélettel foglalkozó tanulmányok különféle képpen közelítették meg a kérdést. A La Ferla-szerzőpáros a Hadifogolyügyi Bizottság által kiadott

³⁹³ 212. sz. hadügyminisztériumi jegyzék és mellékletei, 1917. jan. 3. Tárgya: *Locali* (Helyek). „A” melléklet: *Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917* (Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6. Idézi: LA FERLA — LA FERLA 1999, 447–460. TORTATO 2004, 28–34. FRANCIONE 2015, 49–50. RESIDORI 2017, 105. KEGLOVICH 2018, 65.

³⁹⁴ 40521. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. ápr. 13. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b1/3.

³⁹⁵ 46100. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. jún. 12. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b1/3.

³⁹⁶ FRANCIONE 2015, 53., FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 28.

³⁹⁷ 57700. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. okt. 15. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b1/3.

szabályzatok, főként az 1915. augusztusi, illetve 1916. júniusi szabálygyűjtemény ismertetésére hagyatkozik, melyeket az értekezés első fejezetében tekintettem át.³⁹⁸ Ezeket a magyar vagy más hadifogolyoktól fennmaradt forrásokkal (naplók, visszaemlékezések, levelezések stb.) nem vetették össze. A Francione–Juhász monográfiák már kritikusan álltak hozzá: „A rabok élelmiszer normáját már fentebb említettük, azonban nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az előírt normát minden esetben tiszteletben tartották.”³⁹⁹ Szabó Sándor, egy ózdi származású katona elbeszélését, valamint néhány egyéb katonai és kormányzati forrást használtak fel a hadifogolyélet bemutatására.

Három fő kérdésre tértek ki; az egyik az olaszok által tanúsított bánásmód. Meglátásuk szerint: „A Vittoriában raboskodó hadifoglyokkal kapcsolatban nagy általánosságban elmondható, hogy jól tartották őket.”⁴⁰⁰ Egy 1917. december 5-ei keltezésű, 62 katona aláírásával ellátott köszönőlevél tesz arról bizonyosságot, hogy a magyarok különösen tisztelték és kedvelték a tábor akkori parancsnokát, Giovan Battista Parini „kapitányt”. A tábornak egyébként három parancsnoka volt az évek során, és megközelítőleg 1.400 olasz katona őrizte.⁴⁰¹

A másik nagy kérdés a hadifoglyok munkára fogása. „Vittoriában a mezőgazdasági munka mellett jelentős volt a hadifoglyok bevonása a városi kézművesek munkájának megsegítésébe.”⁴⁰² Mezőgazdasági munkára más településekre is elvitték őket, például 1917 nyarán a mintegy 120 km-re fekvő Suterába. Továbbá egy szomszédos kisvárosban, Chiaramonte Gulfiban is felhasználták őket, a közterületek takarítására és a spanyolnátha áldozatainak eltemetésére. A dolgozó hadifoglyoknak biztosították a 25 centes órabért, étkezést, egészségügyi ellátást, ivó- és fürdővizet és egy szalmakalapot is.⁴⁰³ A munkavégzést 1919. június 15-én függesztették fel; onnantól kezdve a hadifoglyok csak a hazatérést várták.⁴⁰⁴

³⁹⁸ LA FERLA — LA FERLA 1999, 461–484.

³⁹⁹ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 24.

⁴⁰⁰ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 28.

⁴⁰¹ Uo. Továbbá FRANCIONE 2015, 53.

⁴⁰² FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 26.

⁴⁰³ LA FERLA — LA FERLA 1999, 482–485. FRANCIONE 2015, 51–52., FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 24–26.

⁴⁰⁴ Vö. FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 36–37. A forrás a 28666. sz. jegyzék, 1919. jún. 15. Tárnya: *Sospensione e ritiro delle concessioni di mano d'opera prigionieri di guerra* (Hadifogoly–munkaerő használatának felfüggesztése és visszavonása). AUSSME F-11, 132/1. Az előkészületekről már korábbi jegyzékekben döntöttek: 28222. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. máj. 31. Tárnya: *Predisposizioni per il ritiro generale dei prigionieri dai lavori. Sospensione di dare concessioni* (Előkészületek a hadifoglyok általános kivonására a munkavégzésből. Használati jog adásának felfüggesztése.); lásd uo. Továbbá 25888. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. máj. 15. Tárnya: *Predisposizioni per il ritiro generale dei prigionieri dai lavori* (Előkészületek a hadifoglyok általános kivonására a munkavégzésből). Megtalálható uo. és ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d. is. Ebben Vittoriát is említik, lásd az internálás végéről szóló fejezetben.

A harmadik téma pedig az elhunyt hadifoglyokról, és ezzel összefüggésben a spanyolnátha-járványról szól. „1917 júniusa és 1920. február között 268 hadifogoly halt meg, többségük a spanyolnáthában. [...] Az elhalálozások száma 1918-ban ért a csúcusra, amikor 125-en hunytak el a táborban.”⁴⁰⁵ Francione és Juhász Dezső azt is megállapította, hogy a járvány legtöbb áldozata nem sokkal a Vittoriába való megérkezés után vesztette életét, mivel az eleve rossz egészségügyi állapotukat az utazás tovább gyengítette. A súlyosabb betegeket átvitték a tábor melletti kórházba (eredetileg kapucinus kolostor), ahol az 55 hadifogoly közül csak egy hunyt el az egyik orvos kimutatása szerint.⁴⁰⁶ A spanyolnáthás hadifoglyokat tehát nem engedték ki a táborból. Figyelembe véve, hogy a járvány ellenére a halottak aránya a hadifoglyok számának csak 2-3%-át teszi ki, kétségtelen, hogy a tábor színvonalas egészségügyi részleggel rendelkezett. Megmaradt továbbá egy nemzetiségi szempontú összeírás az elhunytak számáról, amelyről elmondható, hogy tükrözi a nemzetiségi arányokat: a legtöbb elhunyt — 72 fő — a magyarok közül került ki.⁴⁰⁷

A vittoriai tábori élet néhány egyéb apró részletéről is maradtak fenn források. Szabó Sándor a hároméves hadifogságának legnagyobb részét Piazza Armerinában töltötte, és csak 1919 szeptemberében került Vittoriába, ahol három hónapot töltött, a hazaérkezése előtt. Általa tudjuk, hogy mindkét helyen lehetősége volt rajzolással tölteni az időt, Piazza Armerinában még akvarelleket is készített.⁴⁰⁸ Ezenkívül számos vittoriai nyomtatású hadifogoly-fizetőjegy is megmaradt.⁴⁰⁹ Ezeken szerepel a hadifogolytábor parancsnokának és pénzügyi igazgatójának aláírása. A 1918. januári kibocsátásból megmaradt példányokon látható, hogy a parancsnok egy bizonyos I. del Buono alezredes, a pénzügyi igazgató pedig G. Rodriguez százados volt. A *Hadifogoly magyarok történetében* pedig azt olvashatjuk, hogy az önkéntes státuszú katonákat különválasztották,⁴¹⁰ azaz külön szállásolták el őket és külön étkeztek.

A szakirodalomban felvázolt képet további források felhasználásával kiegészíthetjük. Az olasz katonai vezetést felháborította a budapesti telefonhírmondó egyik közleménye,⁴¹¹

⁴⁰⁵ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 28.

⁴⁰⁶ FRANCIONE 2015, 49. FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 22.

⁴⁰⁷ LA FERLA — LA FERLA 1999, 498–503. FRANCIONE 2015, 54., FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 28–30., 84–88.

⁴⁰⁸ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 38.

⁴⁰⁹ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 24–25.

⁴¹⁰ *Hadifogoly magyarok* 1930, 219.

⁴¹¹ 11800/A. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék 1. sz. melléklete, 1918. szept. 19. Tárgya: *Notizie più salienti dei radiotelegrammi in data 13–14 luglio 1918* (1918. július 13-ai és 14-ei telefonhírmondóban elhangzott hírek). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari esteri, Gabinetto politico e ordinario 1915–1918 fond (a továbbiakban: ASD Gabinetto 1915–1918), 352. d. Ez és még az ügyszobához tartozó,

amely 1918. július 13-án és 14-én hangzott el. A híradásban „*félhivatalos*” forrásokra hivatkozva azt állították, hogy Olaszországban rosszul bánnak a hadifoglyokkal, konkrétan: az egyik genovai erőd foglyait bottal verik és fizetés nélkül dolgoztatják, csakúgy, mint a piemonti Fossanóban; a szicíliai táborokban pedig eluralkodott a malária. Az olasz Hadügyminisztérium Hadifogolyügyi Bizottsága vizsgálatot indított, amelynek keretében a szicíliai táborokra vonatkozó vádakról a területileg illetékes Palermói Hadtestparancsnokság készített egy hatoldalas jelentést, augusztus végén.⁴¹² A jelentésben cáfolták, hogy a malária elterjedt volna a sziget hadifogolytáborokban, és részletesen felsorolták, milyen óvintézkedéseket alkalmaznak már az első hadifogoly érkezése, azaz 1915. augusztus óta. Vittoriáról féloldalas terjedelemben írtak. A jelentésben szerepel, hogy az egészségügyi hatóság emberei helyszíni szemlét tartottak, melynek eredményét hamarosan közlik a Bizottsággal — ez a forrás azonban nem maradt meg. Armando Diaz vezérkari főnök propagandának minősítette a híradást, ami érthető, figyelembe véve, hogy egyszerre több táborra vonatkozóan fogalmazták meg a panaszokat, és mert semmi nem utal arra, hogy a politikai célon kívül más oka is lett volna, a szicíliai táborokról pedig általánosítást tartalmaz. Emellett a hadügyminiszternek címzett jegyzékeiben a vádak cáfolatát — ahogy fogalmazott: „*ellenpropagandát*” —, valamint diplomáciai úton való tiltakozást javasolt, a bánásmód szigorítása mellett.⁴¹³ A kormány azonban nem kívánt különösebben reagálni az ügyre, mivel Bernben folyamatban volt a hadifogolyügyi konferencia, és nem akarta, hogy ez az eset megzavarja. Egyedül a cáfolatok közlését hagyta jóvá, a konferencia lezárása után.⁴¹⁴

Hivatalos panaszról egy forrás maradt fenn: 1919. április 3-án az osztrák külügyminisztérium a Római Spanyol Nagykövetség közvetítésével egy jegyzékben kérte az olasz kormányt, hogy javítsa a vittoriai hadifoglyok elégtelen élelemellátását. Az Olasz

következő lábjegyzetekben hivatkozott forrásanyag megtalálható az Olasz Állami Központi Levéltárban is: ACS PCM 19.4.6. (98.) doboz, 2. cart.

⁴¹² 11800/A. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék 3. sz. melléklete, 1918. aug. 26. Tárgya: *Trattamento prigionieri guerra a. u.* (Osztrák–magyar hadifoglyok ellátása). ASD Gabinetto 1915–1918, 352. d. A benne foglaltakat Francione és Residori is felhasználta, de arra nem tértek ki, hogy maga a forrás milyen körülmények között keletkezett, lásd FRANCIONE 2015, 47–48., RESIDORI 2017, 112–113., FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 20.

⁴¹³ 10423/A sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. júl. 31. Tárgya: *Trattamento dei prigionieri a. u. in Italia* (Osztrák–magyar hadifoglyok ellátása Olaszországban); és 11800/A. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. szept. 19. Tárgya: *Trattamento dei prigionieri a. u. in Italia* (Osztrák–magyar hadifoglyok ellátása Olaszországban). ASD Gabinetto 1915–1918, 352. d.

⁴¹⁴ 20751/G. sz. hadügyminisztériumi jegyzék. Tárgya: *Trattamento dei prigionieri austro–ungarici in Italia* (Osztrák–magyar hadifoglyok ellátása Olaszországban); 2922. sz. miniszterelnöki jegyzék, 1918. szept. 25. Tárgya: *Trattamento dei prigionieri austro ungarici in Italia* (Osztrák–magyar hadifoglyok ellátása Olaszországban); és 32695. sz. külügyminisztériumi jegyzék, 1918. okt. 4. Tárgya: *Trattamento prig. a. u. in Italia* (Osztrák–magyar hadifoglyok ellátása Olaszországban). ASD Gabinetto 1915–1918, 352. d.

Külügyminisztérium továbbította a kérést a hadügyminisztériumnak, de az ügy kimenetelére vonatkozóan nincs forrás.⁴¹⁵

Ami a járványokat illeti, egy másik betegség is terjedt a hadifogolytáborokban: a kiütéses tífusz. 1919 májusában összeírták azokat a táborokat, ahol megjelent — Vittoria nem szerepel a listán.⁴¹⁶

1918. november közepén Siracusa megyébe, ahová Vittoria a korszakban tartozott (ma: Ragusa megye), 1000 hadifoglyot irányítottak, a 3. olasz hadsereg gyűjtőtáborából, Monselicéből.⁴¹⁷ Azonban arra vonatkozóan nincs forrás, hogy őket Vittoriába vitték volna.

Padulához hasonlóan Vittoriában is volt lehetőségük a hadifoglyoknak — már amelyikük megengedhette magának — fényképet készíttetni magukról. A makói József Attila Múzeum több ilyen portrét őriz; a hátoldaluk alapján mindegyik képeslapnak készült, de egyiket sem adták fel, hanem bajtársaknak, illetve családnak szóló dedikációt írtak rájuk. Egy katonától, akinek a keresztnéve maradt meg a forrásban: Béla, kettő is megmaradt; az egyiket⁴¹⁸ biztosan Piazza Armerinában készíttette, így valószínű, hogy tiszt volt. Erre a következő szöveget írta: „*Valahogy így néztem ki négy évvel ezelőtt, a fogságom idején — [...] kedves visszaemlékezéssel együtt töltött nyomorgásunkra. Béla Vittoria — Itália — 1919. X. 10.*” A szövegből és a fényképész pecsétjéből — *Studio fotografico Angelo Cafonetti Piazza Armerina* — következik, hogy ez még nem Vittoriában készült, és hogy Szabó Sándorhoz hasonlóan ő is csak 1919 őszén került Vittoriába. A kihagyott részben egy hadifogolytársának a neve szerepel, akinek a részére dedikálta a képet, de nem olvasható ki egyértelműen, talán *Lacinak* vagy *Lorinak*. A másik fényképén⁴¹⁹ már nincs rajta a fényképész pecsétje, csak egy szöveg: „[...] *baráti szeretettel Béla Vittoria — Sicilia — 1919. X. 10.*” A kihagyott rész ugyanaz a név, mint a másikon. Feltételezhetően ez már Vittoriában készült. A többi portrét Sala Consilina-i, illetve Piazza Armerina-i hadifoglyok készítették.

A Bihar vármegyei Asszonyvásáráról származó Pogány Imre is járt Vittoriában, aki visszaemlékezést írt, de sokáig közép-olaszországi táborokban (Nola, Padula) internálták és

⁴¹⁵ 1034. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1919. ápr. 3. ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d.

⁴¹⁶ 55883. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. máj. 14. Tárgya: *Manifestazioni di tifo esantematico alla data del 4 maggio 1919 e fino al tutto il 30 aprile 1919* (A kiütéses tífusz megjelenése 1919. május 4-ei hatállyal, illetve 1919. április 30-ig). AUSSME F-11, 132/1.

⁴¹⁷ 58950. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. nov. 12. Tárgya: *Prigionieri di guerra per i lavori agricoli del Paese* (Hadifoglyok a hátország mezőgazdaságába). AUSSME F-11 128/3.

⁴¹⁸ József Attila Múzeum Történeti Dokumentációs gyűjteménye (a továbbiakban: JAM TD) 2017.19.9.

⁴¹⁹ JAM TD 2017.19.7.

csak 1917. június 20-án került Vittoriába — valószínűleg ez az oka, hogy a feljegyzéseiben nincs adat a vittorai hadifogolyéletre vonatkozóan.⁴²⁰

7.4. Kozeschnik Vittoriában

Kozeschnik János a szicíliai Vittoria táborában töltötte a legrövidebb időt, négy és fél hónapot. Az innen küldött levelezőlapjai közül csupán négy maradt ránk, míg felesége ide kézbesített levelezőlapjai közül kilenc is megvan.⁴²¹ Utóbbiak közül vannak olyanok, amelyeket felesége még Padulába címzett. Kozeschnik ugyanis az új címét az 1917. június 27-i levelezőlapon írta meg, amelyet felesége valamikor július 23. és augusztus 27. között kapott meg, mivel az előbbi napon még Padulába írt, az utóbbin viszont már Vittoriába. Ha Kozeschnik helyesen írta rá a kézhezvétel dátumát felesége levelezőlapjaira, akkor egy másik kézbesítési anomáliát is megállapíthatunk: Kozeschnik a június 4-én feladott levelezőlapot később, július 29-én kapta meg, mint a június 11-én feladottat, július 27-én.⁴²² Egy másik hasonló eset: az 1917. szeptember 19-én feladott levelezőlapot csak majd 1918. január 2-án kapta meg, míg a másnap, szeptember 20-án postázottat „még” 1917-ben, november 9-én.⁴²³ A november 9-i dátum viszont valószínűleg téves, mivel november 14-én azt írja a feleségének, hogy „*Már régen nem kaptam hazulról lapot, talán csak nem vagy beteg.*”⁴²⁴ Az olasz kézbesítők dolgát pedig nehezítette, hogy Kozeschniket Vittorián belül áthelyezték egy másik barakkba: 1917. szeptember 13-án még a 12. számúban, október 18-án már a 16-ban volt. Ennek okáról és körülményeiről nem írt.

Legkorábbi megmaradt üzenetében, melyet innen küldött június 27-én,⁴²⁵ vegyes érzelmekkel ír a táborról: „*Ez a nagyon jó tábor csak kissé meleg van.*” Lentebb: „*A mamámat meg a Pepit üdvözlöm mond meg nekik hogy ne agodjanak miattam mert egészen türheto a sorom.*” Egy másik mondat viszont így hangzik: „*Már nagyon vagyodok haza már szeretnék benneteket látni.*” Ugyanez a kettősség jelen van a július 4-i üzenetben is.

⁴²⁰ CSARKÓ 2014, 120., 150. Csarkó szerint Pogány Imre második állomása Pádua, avagy Padova volt, de valószínűbb, hogy a kézzel írt városnév inkább Padula, amely Nolával egy régióban található, szemben az észak-itáliai, a fronthoz közel fekvő Padovával. Oda legfeljebb harcászati célú infrastrukturális munkavégzésre vihették, de erre semmi nem utal a forrásanyagában.

⁴²¹ Vö. TAKÁCS 2018a, 54–56. Kronologikus sorrendben Kozeschnik levelezőlapjai: HTM KE 15.553/Em, 15.476/Em, 15.506/Em, 15.552/Em. Felesége levelezőlapjai: 15.517/Em, 15.516/Em, 15.583/Em, 15.571/Em, 15.519/Em, 15.564/Em, 15.566/Em, 15.567/Em, 15.569/Em.

⁴²² HTM KE 15.517/Em és 15.516/Em.

⁴²³ HTM KE 15.567/Em és 15.569/Em.

⁴²⁴ HTM KE 15.552/Em.

⁴²⁵ HTM KE 15.553/Em.

Kozeschnik kevés levelezőlapját az magyarázza, hogy Vittoriából, miként jelezte, havonta csak kétszer volt szabad írnia. Így fordulhatott elő, hogy immár nemcsak ő kérte számon a feleségén az üzenetek elmaradását, hanem a neje is aggódva érdeklődött, hogy miért nem ír neki. Október 18-án feltehetően arra kérte feleségét, ne írjon neki újból erre a címre, mert úgy tudja, innen is el fog kerülni máshova. A felesége azonban 22-én mégis írt neki, tehát az információ nem jutott el hozzá időben, s emiatt a levelezőlap előlapján a kézbesítő lehúzta *Vittoriát* és mellé írta, hogy „*Albania*”, Kozeschnik 1918. január 2-án kapta meg. Az előlap másik érdekessége, hogy egy kissé értelmezhetetlen üzenetet is tartalmaz: „*Én már egészséges vagyok.*” és: „*Üdvözli a beteg.*”⁴²⁶ Látszólag ugyanis a felesége írta mindkét mondatot, ám nem derül ki, hogy mely beteg rokonnak vagy ismerősnek az üdvözlét továbbítja, és a korábbi üzenetváltásokban nincs utalás az asszony betegségére. A hátoldal viszont sűrűn teleírva egy nagy jajkiáltás: nagyon várják haza, a gyerekek aranyosak, nagyot nőttek már, két éve nem látták egymást, ez a negyedik karácsony, amit külön töltenek — mikor lesz már ennek vége? A férj november 14-én válaszolt Vittoriából. Szerinte már nem tart soká és hamarosan újra együtt lehet családjával és kéri a feleségét, hogy küldjön neki csomagot. Meglepő módon nincs szó az elszállításról vagy a cím megváltozásáról. Ez a legkésőbbi megmaradt üzenete innen.

Milyen hírek foglalkoztatták Kozeschniket vittoriai fogsága idején? Felesége elújságolta, hogy a testvére már jobban van — a kissé furán odavetett félmondat erre utalhat. Apósa a szegedi szalámigyárban dolgozik, ami megmagyarázza, hogy korábban miért mindig tőle kért szalámit a veje. Az édesanyja sajnos egyre gyengébbnek érzi magát. Felesége együtt lakik „*az Annával*”, ő fizeti a „*hászbér*” felét. Nemcsak a munkalehetőségek miatt nem akar visszaköltözni a várba, hanem azért sem, mert ott sorra lebontják a házakat. A gyerekek is nőnek: „*az Ilike az már nagy lány csak magyarul beszél petik én csak németül beszélek vele*” – érdekes lenne tudni, vajon kétnyelvűségre nevelték-e a gyerekeket?⁴²⁷ Valamint: „*te megeszted ezt a három gyereket. olyan szépek*”.⁴²⁸ Nagyobbik fia szépen tanul: „*a Karcsi ma kapta ki az iskolai bizonyítványt csupa 1.-2.-3 kapot elék jo tanul most jön a másotikba ugy örül ö monta hogy irjak neket mintjart*”⁴²⁹ és: „*azt kértezet hogy vizsgázot a Karcsi fiat elék jo*”.⁴³⁰ Lányuk is iskolás lett: „*szeptember 10én menek iskolába az Étzi is*

⁴²⁶ HTM KE 15.570/Em.

⁴²⁷ HTM KE 15.569/Em.

⁴²⁸ HTM KE 15.566/Em.

⁴²⁹ HTM KE 15.519/Em.

⁴³⁰ HTM KE 15.583/Em.

megy már az elsőbe. együtt lesz a Karcsival. olyan aranyos az Etzi. nagy betyár. az Ilike ovodába megy mint a három a várba megy. a Bécsi kapu felé lakunk.”⁴³¹ Felesége arra is emlékezteti, hogy „november 3-án lesz két éve hogy láttuk egymást”.⁴³² Mindketten nagyon féltek attól, hogy elveszítik egymást: „nics semi baj itthon csak légy nyugot Papuskám ne izgast magat egész nyugot lehesz. mért irot azt hogy egész más életet fogunk keszdeni. hisz mink mintik boldogok voltunk nem?”⁴³³ Kettejük kapcsolatáról máshol is ír felesége: „azt irot hogy kíváncsi vagy a gyermekekre és rám nem vagy kíváncsi. én petik alik várom azt a perczet hogy viszonzlásalak” és „mért irot azt hogy vigyázak magamra és a gyerekekre Papuskám légy nyugot te egész jól tudott én neket esküttem”.⁴³⁴

7.5. A vittoriai névjegyzék összeállításának forrásai

A Vittoriában internált, magyarországi származású hadifoglyok névjegyzékének összeállításához több forrás is rendelkezésre áll. Ennek ellenére az összegyűjtött nevek száma kevésnek mondható, ami több okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a *Verlustliste*-füzetekben a vittoriai hadifoglyokat viszonylag későn, 1918 márciusától kezdték el feltüntetni, s így „csak” 126 magyar név található bennük. Az első az 1918. szeptember 28-ai számban szerepel.⁴³⁵ S mivel csak két ezred katonáit tüntették fel, a név szerint azonosított hadifoglyok az országnak csak egy bizonyos részéből származtak: a nagyváradi székhelyű császári és királyi 37-es, és a szintén közös, szászvárosi 64. gyalogezred körzetéből.⁴³⁶ Ráadásul a nemzetiségek arányairól elmondható, hogy nem tükröződnek ebben a forrásanyagban, ugyanis a magyaroknál jóval több az Ausztria területéről származó hadifogoly: 277 fő, és nem sokkal kevesebb a csehországi (110); illetve az összes veszteséglajstromos névnek (538) csak valamivel több, mint a negyede magyar. Megjegyzendő, hogy egy forrás tanúskodik arról, hogy a különféle nemzetiségű hadifoglyok együttélése Vittoriában is súrlódásokhoz vezetett: az olasz tábori lelkész, Orazio Spadaro

⁴³¹ Uo.

⁴³² HTM KE 15.567/Em. Nyilván kettő helyett három évet akart írni, hiszen 1915. november 3-án Kozeschnik már úton volt az olasz harctérre; november 1-én Dobravlyéből írt feleségének.

⁴³³ HTM KE 15.566/Em.

⁴³⁴ HTM KE 15.564/Em.

⁴³⁵ *Verlustliste* 1918, 695., 697., 698. szám.

⁴³⁶ Egy szászsebesi őrzető, Schneider Frigyes kétszer szerepel, egy esetben tévesen megadott származási hellyel. Biztosan ugyanarról a katonáról van szó, mivel mindkét esetben ugyanaz a fokozata, születési éve (1898) és az alakulata, a 64. közös gyalogezred. A helyes változat egyértelműen az, amelyben a lakóhelye a Szeben vármegyei Szászsebes (*Verlustliste* 1918, 698. sz., 52. o.) — ez felel meg ugyanis az ezred körzetének, szemben a Zemplén vármegyei verzióval (*Verlustliste* 1918, 695. sz., 49. o.). Az eset egy példa arra, hogy a *Verlustliste*-füzetekben előfordulhatnak pontatlanságok.

egy levélben számolt be Vizzini, notói püspöknek arról, hogy német és szerb hadifoglyok összeverekedtek. Az öröknek több figyelmeztető lövést kellett leadniuk, hogy abbahagyják.⁴³⁷ A másik ok, hogy a korabeli magyarországi sajtóban — az eddig bemutatott táborokkal ellentétben — nem közöltek tudósításokat a vittoriai magyar hadifoglyokról.

A Francione–Juhász kötetben közölt halotti névjegyzékben szereplő katonák születési helyei, illetve az alakulataik hadkiegészítő területei az ország különböző részén találhatóak, ami bizonyítja, hogy nem csak a nagyváradi és a szászvárosi közös ezredek területeiről kerültek magyarok Vittoriába: a császári és királyi gyalogezredek közül a nagyszebeni 31., a kassai 34., a nagyváradi 37., a kecskeméti 38., a debreceni 39., a szegedi 46., a temesvári 61., a szászvárosi 64., az ungvári 66., a szolnoki 68., a székesfehérvári 69., a 72., a soproni 76. és az eszéki 78.; a honvéd gyalogezredek közül a debreceni 3., a nagyváradi 4., a kassai 9., a nyitrai 14. és a székesfehérvári 17. ezredeből voltak ott hadifoglyok.

A *Verlustliste*-füzetekben szereplő magyarok egyikénél sincs feltüntetve, hogy elhunyt volna, holott a halotti névjegyzékben van két katona, Csarkó Lajos és Fülesi Kálmán, akik szerepelnek a Veszteséglajstromban. A Szabolcs vármegyei Bihari János⁴³⁸ pedig szerepel egy levéltári forrásban, amelyből arra lehet következtetni, hogy nem került haza. Ugyanis 1921. március 14-én a magyar külképviselet egy jegyzékben fordult az olasz külügyminisztériumhoz, információt kérve róla. A megkeresést a hadügyminisztériumba továbbították, amely megállapította, hogy a halotti nyilvántartásban nem szerepel, egyéb információt azonban nem tudott adni, mert nem közölték a minisztériummal, hogy mely hadifogolytáborban volt internálva. Ezt az olasz külügy megüzente a magyar félnek, amely egy újabb jegyzékben leírta, hogy Bihari 1918-ban Genovában volt, majd Szicíliaába került. Ezt is továbbították az olasz hadügynek, ám több forrás nem maradt meg.⁴³⁹ Úgy tűnik tehát, hogy Bihari János sorsa tisztázatlan marad; az Olasz Hadügyminisztérium két-három évvel a háború után nem tudta felidézni egy hadifogoly internálásának múltját, miközben előzőleg mindenkiről több példányban készítették személyi kartont.

⁴³⁷ BARONE, Giuseppe: *Gli Iblei nella Grande Guerra*. Ragusa, Banca Popolare Agricola di Ragusa, 2015, 133. A levél dátuma: 1917. május 5.

⁴³⁸ *Verlustliste* 1918, 697. sz., 11.

⁴³⁹ A vonatkozó dokumentumok: 167. sz. note verbale, Le Délégue Plénip. du Gouvernement Royal Hongrois auprès du Gouvernement Roy. d'Italie, 1921. márc. 14.; 20441. sz. külügyminisztériumi távirat, 1921. márc. 26.; 928. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1921. márc. 31.; 24625. sz. külügyminisztériumi jegyzék, 1921. ápr. 15.; 1003. sz. note verbale, Le Délégue Plénip. du Gouvernement Royal Hongrois auprès du Gouvernement Roy. d'Italie, 1921. jún. 22.; 40886. sz. külügyminisztériumi távirat, 1921. júl. 1. ASD Gabinetto 1915–1918, 373. d.

Pogány Imre rögzítette 42 nolai és padulai hadifogolytársa nevét a visszaemlékezésében, de nem derül ki egyértelműen, hogy együtt lett volna velük Vittoriában is.⁴⁴⁰

Egy vittoriai magyar is szerepel azon a listán,⁴⁴¹ amelyet a hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottság állított össze 1918 februárjában azokból a foglyokból, akik egészségügyi dolgozóknak számítottak, és ezért csere útján hazakerülhettek: *Schroimmer Miklós* hadapródjelölt, a cs. és kir. nagyvárad 37. gyalogezredből, született 1898-ban, „*Belenjes*”-ben. Kétségtelenül a Veszteséglajstromban talált belényesi Schwimmer Miklósról van szó, csak pontatlanul rögzült a neve.⁴⁴² A listán egyébként egy lengyel is szerepel Vittoriából.

A Hanák Péter tanulmányában ismertetett, vittoriai hadifoglyoknak címzett leveleknek köszönhetően további neveket ismerhetünk meg: Bus Teréz üzent a bátyjának, Lászlónak, 1917. szeptember 23-án, Budapestről; Koza Andrásné írt a 2. barakkban lakó férjének Galgamácsáról, 1917. április 20-án; a csepeli Tóth Károly pedig a fiai, „*Flóri és Karcsi*” részére küldött egy levelet 1917. szeptember 30-án.⁴⁴³ Nem csak Kozeschnik és felesége között akadozott a levelek kézbesítése: Tóth Károly üzenete az egyetlen a fentiek közül, amelyben nincs panasz a levelezés lassúságára, elmaradására.

A név szerint ismert magyar hadifoglyok száma így 227 fő — a 126 veszteséglajstromos név a 94 elhunytal, valamint az autobiografikus forrásokból megismertek neveivel kiegészítve.

7.6. A vittoriai internálás vége és utóélete

Kozeschnik János a legkésőbbi megmaradt vittoriai levelezőlapját 1917. november 14-én adta fel.⁴⁴⁴ Nem lehetetlen, hogy ezután még adott fel később, november végén, nem sokkal azelőtt, hogy áthelyezték Albániába. Ugyanis éppen ebben közölte, hogy csak kéthetente írhatott, illetve 1918 márciusában arról írt, hogy három hónapja van Albániában.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ CSARKÓ 2014, 150.

⁴⁴¹ 5462. sz. hadügyminisztériumi távirat melléklete, 1918. febr. 28. ASD Gabinetto 1915–1918, 353. d.

⁴⁴² *Verlustliste* 1918,

⁴⁴³ HANÁK 1973, 66., 71.

⁴⁴⁴ HTM KE 15.552/Em.

⁴⁴⁵ HTM KE 15.465/Em. Vö. TAKÁCS 2018a, 57.

Pogány Imréről nem lehet tudni pontosan, hogy mikor került el Vittoriából, de azt leírta, hogy 1918. január 17-én még ott volt, 1919. július 7-én pedig egy kórházban folytatta feljegyzéseit, így nyilvánvalóan e két dátum között hagyta el a tábort.⁴⁴⁶

Szabó Sándor 1919 decemberében indulhatott haza Vittoriából, ahol három hónapot töltött.⁴⁴⁷ A Piazza Armerinából Vittoriába való áthelyezése összefüggésben állt a Hadügyminisztérium 1919. májusi döntésével, melynek értelmében Vittoriát a Palermói Hadtest által felügyelt — azaz gyakorlatilag a szicíliai — hadifogolytáborok gyűjtőtáborává jelölték ki, azzal a céllal, hogy összegyűjtsék a különféle helyeken dolgozó hadifoglyokat, előkészítendő a hazatérésüket.⁴⁴⁸ Az utolsók 1920 első hónapjaiban jöttek el.

1942 novemberében Vittoriában gyászmisét tartottak az ott elhunyt magyarokért és osztrákokért.⁴⁴⁹ Az egykori hadifogolytábor a második világháborúban már más funkciókat látott el. Épületeit logisztikai célokra használták; ahogy az olaszok, úgy az amerikaiak is 1943 nyarától kezdve (katonák elszállásolása, fegyver- és lőszerraktározás).⁴⁵⁰

A két világháború közötti időszakban a városi önkormányzat mellett több cég, illetve szervezet jelentette be igényét az Államkincstárnak, hogy szeretné megvásárolni a hadifogolytábor épületeit mint ingatlanokat, ám sikertelenül.⁴⁵¹ Ugyanakkor, a magyar hadifoglyok emlékére egy kápolna épült, amely az elhunytak neveit és maradványait is őrzi. Fő szervezői: Kirner Dezső palermói konzul, Parrini korábbi táborparancsnok és két nyugállományú tiszt, Gaál Sándor ezredes és báró Balás György tábornagy. 1924-ben kezdődtek az előkészületek és 1927. május 29-én tartották az avatóünnepséget. A második világháború után a helyiek gondozták a kápolnát, magyar részről megszakadt a kapcsolat. 1986-ban került újra látókörbe, Botz László alezredes katonai attasénak köszönhetően. 1999. december 13-án Göncz Árpád köztársasági elnök megkoszorúzta a kápolnát. Felújítása 2017 tavaszán kezdődött, majd a nyáron, június 20-án újra felavatták és felszentelték. A felújítás

⁴⁴⁶ CSARKÓ 2014, 150. A kórház nevét Csarkó Imre „*Kutaia*”-nak olvasta ki és a törökországi Kütahyával azonosította. Valószínűbb, hogy a szicíliai Catania katonai kórházáról van szó, és a tévedés oka, hogy Pogány Imre vagy nem tudta pontosan leírni a város nevét, vagy nehezen olvashatóan írta le.

⁴⁴⁷ FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 38.

⁴⁴⁸ 25888. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. máj. 15. Tárgya: *Predisposizioni per il ritiro generale dei prigionieri dai lavori* (Előkészületek a hadifoglyok általános kivonására a munkavégzésből). AUSSME F-11, 132/1., ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d.

⁴⁴⁹ *Keleti Ujság* 1942. nov. 4. sz., 3. A tudósítás az MTI-től származott, a Stefani-hírügynökség nyomán. Nem derül ki belőle, hogy pontosan hol tartották a szentmisét.

⁴⁵⁰ Bővebben lásd LA FERLA — LA FERLA 1999, 535–546.

⁴⁵¹ Bővebben lásd LA FERLA — LA FERLA 1999, 533–535.

költségeihez Mátészalka városa is hozzájárult, mely 1997. április 14-én Vittoria testvérvárosa lett.⁴⁵²

Mindeközben a 16. számú barakkot felújították, mely egyike annak a négy épületnek, amely megmaradt a táborból, és 1995. december 15-én megnyitották benne a Magyar-Olasz Katonai Történelmi Múzeumot (*Museo Storico Italo-Ungherese*).⁴⁵³ Ebben olyan írásos és tárgyi emlékeket is őriznek, amelyeket a hadifoglyok hagytak hátra, például fából faragott szivartárca, tojástartó, csontból faragott toll.⁴⁵⁴ De található egy levél is egy bizonyos Koreschnik Jánostól. A neve egyetlen betűben különbözik az értekezés főszereplőjétől, de a levél tartalma kizárja, hogy azonos lenne vele. Ugyanis az írója azt állítja, hogy a fegyverszünet életbe lépésének napján, 1918. november 4-én esett hadifogságba, méghozzá a 29. gyalogezred kötelékében. Ezt Kozeschnik János azért sem írhatta, mivel Vittoriát, ahogy fentebb elhangzott, már jóval korábban elhagyta; a fegyverszünet kezdő időpontjában Casale d'Altamurában volt.⁴⁵⁵ Megjegyzendő még, hogy a budapesti Hadtörténelmi Intézet és Múzeum számos kiállítást rendezett ebben a múzeumban.⁴⁵⁶

2015 márciusában Szicília Régió vezetése egy rendeletben védettnek nyilvánított minden első világháborús örökséget, beleértve a Múzeumot és a Kápolnát. Egyúttal megindította a folyamatot, hogy az UNESCO felvegye őket a világörökségek közé.⁴⁵⁷

7.7. Összegzés

Kozeschnik János őrzetű 1917 november közepéig volt Vittoriában, a legnagyobb — tízezer fős — szicíliai hadifoglytáborban, amely a magyar hadifoglyok nagy aránya miatt (név szerint 227-et ismerünk) a „magyarok lágereként” is ismertté vált. Az innen küldött levelezőlapjai közül csupán négy maradt ránk, míg felesége ide kézbesített levelezőlapjai közül kilenc is megvan. A tábor építése 1916 novemberében kezdődött; 21 hektárnyi területen 37 barakk épült. Itt már bizonyítottan rossz volt az élelemellátás és a levelezés is. Továbbá egy budapesti tudósítás szerint a táborban elterjedt a malária, de ezt az

⁴⁵² Maria Stella Amorelli vittoriai önkormányzati tanácsos vetette fel a testvérvárosi kapcsolatépítést. Mátészalkát Liszcai Csaba honvédelmi államtitkár javasolta Botznak, lásd FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 92–94.

⁴⁵³ A kápolna és a múzeum történetét bővebben lásd FRANCIONE — JUHÁSZ 2017, 40–127. FRANCIONE 2015, 54–55. BANFI 2007, 438.

⁴⁵⁴ FRANCIONE 2015, 52.

⁴⁵⁵ TAKÁCS 2018a, 59.

⁴⁵⁶ KINCSES 2000, 234–246.

⁴⁵⁷ Lásd Giancarlo Francione–interjú, <http://www.italreport.it/home/in-evidenza/memorie-storia-e-sanita-sul-campo-per-i-prigionieri-di-vittoria-nel-centenario-della-grande-guerra/> (2020. máj. 31.).

olasz katonai hatóságok cáfolni tudták. A magyar hadifoglyok emlékére egy kápolna épült 1927-ben; az egyik megmaradt barakkban pedig berendezték a Magyar-Olasz Katonai Történelmi Múzeumot.

8. Albánia

8.1. Szerbia elfoglalása — Albániai „halálmars” — Élet a Szamár-szigeten

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1914. augusztus közepén megindította a katonai akciót Szerbia letörésére, amely hadicélt a vártnál sokkal később, 1915 őszén tudta elérni. Nagyobb katonai erőre volt szükség, ami azután állt rendelkezésre, hogy az 1915 májusában megkezdett gorlicei áttörést követően a keleti frontról további osztrák–magyar, valamint német alakulatokat csoportosítottak át a szerb frontra és Bulgária belépett a háborúba a Központi Hatalmak oldalán. A hadjárat, mely végül Szerbia megszállásával ért véget, 1915. október elején kezdődött és két hónapig tartott. A szerb hadsereg három részre esett szét: 100 ezer katona elesett, illetve megsebesült; 160 ezer hadifogságba esett; 150 ezer pedig Albánia területén áthaladva tengeri úton Korfu szigetére menekült és csatlakozott az Antant balkáni haderejéhez. 1916 elején a Központi Hatalmak legyőzték és megszállták Montenegrót, és bevonultak Albániába is, melynek déli — körülbelül egynegyed — részét az olasz hadsereg szállta meg.⁴⁵⁸

A szerb fronton megközelítőleg 80 ezer osztrák–magyar katona esett hadifogságba, illetve tűnt el. A szerb kormány döntése szerint a visszavonulás során a hadifoglyokat nem hagyták hátra, ezért Albánia területére kellett menetelniük.⁴⁵⁹ A számuk ekkor 30-40 ezer fő között volt.⁴⁶⁰ A szerbiai, macedóniai és albániai menetelésükre egyes szerzők *halálmars*ként utalnak, mert ezek vesztették életüket, több okból kifolyólag. A hadifoglyok elégtelen élelemellátásban részesültek. Fertőző betegségek terjedtek el közöttük: kolera, malária, hastífusz és kiütéses tífusz. Ezen az érdeemi egészségügyi ellátás hiánya sem segített. Legyengülve, a hideg téli időjárásban, hiányosan felöltözve kellett körülbelül 700 km-t gyalogolniuk, két hónapon keresztül folyamatosan. Kevesebb mint 24 ezren voltak a túlélők,

⁴⁵⁸ *Hadifogoly magyarok* 1930, 79–83., GALÁNTAI 2001, 128–130., 174–179.

⁴⁵⁹ Olaszország megállapodott Szerbiával abban, hogy átveszi a hadifoglyokat. A Görögországban állomásozó angol és francia erők ugyanis nem tudtak támogatást nyújtani, Olaszországnak pedig kapóra jött, hogy a helyzetre hivatkozva megszállhatja az érdekszférájába tartozó Albániát, legalább részben. Az olasz kormány a Szerbiával szembeni, háború utáni tárgyalási pozíció erősítése miatt is ragaszkodott a beavatkozáshoz, míg Cadorna vezérkari főnök ehelyett inkább Szalonikibe küldött volna katonákat, az Antant–erőket támogatandó, GORGOLINI 2011, 52.

⁴⁶⁰ Pontos számot nem lehet meghatározni, egyrészt az eltűntek miatt, másrészt mert a megmaradt szerb források ellentmondásosak. *Hadifogoly magyarok* 1930, 90. GORGOLINI 2011, 23–24.

akiket az olaszok (és részben a franciák) hajókon átszállítottak Vlorából (olaszul: Valona, albánul: Vlorë) a Szardíniától északra található Asinarára, magyarul Szamár-szigetre.⁴⁶¹

A több mint 5.000 hektár területű szigetnek eredetileg vesztegár-funkciót szántak: 12 napig tervezték ott tartani a szerbektől átvett hadifoglyokat — tiszteket és közkatonákat egyaránt —, mielőtt elhelyezik őket a félszigeti hadifogolytáborokban. Azonban mivel a foglyok között súlyos mértékben elterjedtek a fertőző betegségek — főként a kolera —, a hadifoglyok hónapokig Asinarán rekedtek. A szigeten több hadifogolytábor működött, az ismertebbek, illetve nagyobbak közé tartozik Stretti, Fornelli és Campo Perdu, amelyekben 3-9.000 főt helyeztek el, sátrakban. 1916 tavaszán megszűnt a kolerajárvány és júliusban csaknem az összes túlélőt, több mint 16 ezer hadifoglyot a párizsi kormány kérésére átadtak Franciaországnak, munkavégzés céljából. Visszatartottak egyrészt kb. kétszázötven közkatoná-hadifoglyot, mert olasz nemzetiségűek voltak; másrészt 21 katonáorvost (köztük magyarokat), mivel hasznukat vehették a járványok elleni küzdelemben: 1918 szeptemberében Genovába kerültek, hogy a spanyolnátha legyőzésében segédkezzenek.⁴⁶²

8.2. Az albán front hadifoglyai

Az 1916 tavaszán megszilárdult balkáni frontvonalon érdemi változás nem történt 1918. szeptember közepéig, a Franchet d'Espèrey tábornagy vezette francia–szerb–angol–olasz antanthaderő támadásának megindulásáig. A front Albánia területére eső szakaszán fogságba esettek nagyobb részben görögországi és dél-albániai (az olasz forrásokban: Santa Quaranta, albánul: Saranda), kisebb részben olaszországi, illetve franciaországi hadifogolytáborokba kerültek.⁴⁶³

A megmaradt hadifogolytábori létszámstatisztikák arra utalnak, hogy Olaszország területére csak néhány ezer hadifogoly került. Mindegyiküket szicíliai táborokba vitték, egy csoport kivételével: 10 közkatonát a közép-itáliai Abruzzi e Molise régióban található iserniai táborban internáltak, 1917 őszén. A cataniai Ursino-kastélyba 18 tiszt és 450

⁴⁶¹ A létszámcsökkenésnek az is oka volt, hogy néhány hadifogolytábort fel tudtak szabadítani a bevonuló osztrák–magyar erők. A halálmenetről bővebben lásd *Hadifogoly magyarok* 1930, 135–156. BARABÁS 1916, 156–162.

⁴⁶² Bővebben lásd MORTARA 1925. FERRARI 1929. *Hadifogoly magyarok* 1930, 169–209. TORTATO 2004, 63–83. GORGOLINI 2011. MARGITAI 2014. RESIDORI 2017, 66–98. KEGLOVICH 2018, 44., 75–87. Részletes hadifogoly–források a témához: KISS 2009. Szakraida (Szentiday) Sándor hadinaplója, lásd Pollmann Ferenc: *A halálmars krónikása – Szakraida István naplója*.

https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naplója (2020. jún. 14.). SZÖLLŐSY 1925.

⁴⁶³ *Hadifogoly magyarok* 1930, 83., 166., 299. GALÁNTAI 2001, 348–349.

közkatonára került 1916 második felében. Utána, 1917 márciusáig a pozzallói táborba vittek 363 legénységi hadifoglyot; majd az év hátralevő részében Vittoriába gyűjtötték a közkatonákat, mintegy 500 főt, és Cefalùba a tiszteket, 20 főt. Az év utolsó hónapjaiban Milazzóban és Paternòban is internáltak az albániai haderő, konkrétan a 16. hadtest által elfogott hadifoglyokat, szám szerint 260, illetve 130 közkatonát.⁴⁶⁴ Nem maradt fenn forrás arra vonatkozóan, hogy a fenti számok hány magyar katonát foglalnak magukban, és hogy hova kerültek az 1918-ban elfogottak.

8.3. A hadifoglyok dolgoztatása Albániában

8.3.1. A munkavégzés körülményei és a magyar hadifoglyok létszáma

Albánia északi részében osztrák–magyar irányítás alatt olasz hadifoglyok dolgoztak.⁴⁶⁵ Hasonlóképpen, az ország déli részét megszálló olasz erők pedig az osztrák–magyar hadifoglyokat fogták munkára.

Giacinto Ferrero tábornagy, a Dél-Albániát megszálló hadtest parancsnoka 1917 őszén azzal a megkereséssel fordult a kormányhoz, hogy engedélyezze legalább 4.000 hadifogoly Albániába szállítását, akikkel rendbe tenné azt az utat, amely a már fentebb említett partmenti Sarandától vezet Macedóniába. Az útra a hadsereg mozgásának megkönnyítése érdekében volt szükség, hogy ily módon rövidebb legyen a tengeri útvonal, melyen a szaloniki Antanthaderő növelésének céljából szállítottak csapatokat. Alberto Del Bono tengerészeti- és Sidney Sonnino külügyminiszter támogatta a kérést, és Gaetano Giardino hadügyminiszter azt válaszolta Boselli miniszterelnöknek, hogy az elképzelést a minisztérium Hadifogolyügyi Bizottsága jóváhagyta 3.000 hadifogolyra vonatkozóan, a Főparancsnokság pedig előkészítette a végrehajtását.⁴⁶⁶ Ez a művelet magyarázatot ad arra,

⁴⁶⁴ 13800. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1916. ápr. 11. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6. Továbbá a következő vezérkari hadbiztosi jegyzékek: 33360. sz., 1917. jan. 8.; 37600. sz., 1917. márc. 3.; 40521. sz., 1917. ápr. 13.; 46100. sz., 1917. jún. 12.; 57700. sz., 1917. okt. 15. Mindegyik tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei), őrzési helyük: AUSSME B-3, b1/3.

⁴⁶⁵ 1145. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1917. márc. 26. ASD Gabinetto 1915–1918, 350. d.

⁴⁶⁶ A vonatkozó források: 829 G. sz. tengerészeti miniszteri jegyzék, 1917. okt. 12. 12097. sz. hadügyminisztériumi távirat, 1917. okt. 17. 14811. sz. külügyminisztériumi távirat, 1917. okt. 27. Tárgyuk: *Prigionieri per lavori stradali in Albania* (Hadifoglyok küldése útépités céljából Albániába). Őrzési helyük: Archivio Centrale dello Stato, *Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea 5* fond (a továbbiakban: ACS PCM), 19.4.6. (99Bis.) doboz, 120. cart. A miniszterelnök levelei a miniszterek részére (1917. okt. 15. és 28.) ugyanitt. Vö. RESIDORI 2017, 199., 298–299.

hogy miért került át Kozeschnik János 1917. október végén vagy november elején Vittoriából Albániába, ahol aztán 11 hónapot töltött.⁴⁶⁷

Ezen az úton kívül egy konkrét munkavégzésről maradt még fenn forrás abból az időszakból, amikor Kozeschnik Albániában volt: 1918 márciusában 150 embert a Vlora közelében fekvő Saseno-szigetre vittek, erdősítési munkára.⁴⁶⁸ Nem lehet tudni, hogy Kozeschnik köztük volt-e.

Mindeközben a hadifoglyok létszáma nem változott. Egy 1918. júliusi statisztika bizonyítja, hogy még akkor is 3.000 hadifogoly volt Albániában.⁴⁶⁹ Az augusztusi kimutatásban⁴⁷⁰ a hadifoglyok létszámát nem tüntették fel, a munkásosztagok számát viszont igen: a 70–73., 82–83., 87., 89., 91–92., 98–99., 102–109., 120–150. számú hadifoglymunkásszázadok voltak az albániai olasz haderő-parancsnokság irányítása alatt. Ez azt jelentette, hogy a háromezer dolgozó hadifoglyot 51 egységbe osztották be, vagyis egy-egy helyszínen több százan dolgoztak.

A későbbi időszakból, amikor Kozeschnik már elhagyta Albániát, több konkrét munkavégzésről maradt fenn forrás. 1918. október végén — november elején a balkáni olasz haderő új parancsnoka, Piacentini altábornagy és a haderő vezérkari főnöke, Toselli ezredes tízezer hadifoglyot kért a Főparancsnokságtól, különféle feladatokra.⁴⁷¹ A megszállt terület infrastrukturális fejlesztését az Olasz Külügyminisztérium is támogatta. A fő feladat egy több mint 300 km hosszú vasútvonal megépítése volt, melyre a *transzbalkáni* jelzővel hivatkoztak. Vlorából indult északi irányba Durazzoig (albánul: Durrës), majd kelet felé, Albánián keresztülhaladva az akkori macedóniai Monastirig (ma: Bitola, Битола, Észak-Macedónia) tartott volna.⁴⁷² A parancsnok érvelése szerint ennek csupán az első szakasza — a Vlora és a tőle kb. 18 km-re északra található Mifol (az olasz forrásban: Mifoli) közötti vonal — az újabb hadifoglyok bevonása nélkül legalább egy évig tartott volna.⁴⁷³ Az építkezést anyagihiány is lassította. Emellett szükség volt a Vlora körüli maláriás terület

⁴⁶⁷ TAKÁCS 2018a, 59.

⁴⁶⁸ A hadifoglyokat Eugenio Torino százados, Királyi Erdősítési Biztos (*Regio Commissario ai rimboschimenti*) „rendelte meg”, a Badoglio vezérkarifőnök-helyettesnek címzett, 1918. márc. 19-ei levelében. Ezt és a kérelmet jóváhagyó — 153384 sz., 1918. márc. 29-i — válaszjegyzéket lásd AUSSME F-11, 125/2.

⁴⁶⁹ 8019. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1918. júl. 12. ASD Gabinetto 1915–1918, 350. d.

⁴⁷⁰ 92532. sz. főparancsnoksági jegyzék, 1918. augusztus 10. Tárgy nélkül. AUSSME F-11, 126/1.

⁴⁷¹ 94 Op. sz. haderőparancsnoki jegyzék, 1918. nov. 9. Tárgya: *Richiesta di mano d'opera* (Munkaerő-igénylés). Továbbá Promemoria, 1918. okt. 25. AUSSME F-11, 128/1.

⁴⁷² 60121. sz. főparancsnoksági jegyzék, 1918. dec. 14. Tárgya: *Mano d'opera di prigionieri di guerra per l'Albania* (Hadifogly-munkaerő Albániába). AUSSME F-11, 128/1. Továbbá Promemoria, 1918. okt. 25. AUSSME F-11, 128/1.

⁴⁷³ 575 Op. sz. haderőparancsnoki jegyzék, 1918. dec. 15. Tárgy nélkül. AUSSME F-11, 128/1.

szanálására, a megszállt terület távíró-kommunikációs hálózatának kiépítésére és a már megépült utak karbantartására. A parancsnok arra is kitért, hogy rengeteg olasz katona vesztette életét maláriában. E kérésekből két következtetés vonható le: egyrészt a hadifoglyok, beleértve a magyarokat, jelentős szerepet játszottak Albánia infrastruktúrájának fejlesztésében; másrészt az albán fronton és az 1918 őszi balkáni előretörés során az olasz erők által ejtett hadifoglyok száma viszonylag minimálisnak tekinthető. Cavallero ezredes, a Főparancsnokság Műveleti Hivatalának vezetője egy memorandumban⁴⁷⁴ foglalta össze Toselli ezredes kéréseit, amelyből kiderül, hogy az olaszok által ejtett hadifoglyokból csak hét munkásszázadot tudtak kiállítani. Hozzá kell tenni, hogy ezek zömét német és magyar nemzetiségű katonák alkották, mivel a többiek közül csak azokat fogták munkára, akik nem jelentkeztek a saját nemzetiségi légiójukba.

A kért több ezer hadifoglyot így az anyaországi gyűjtő-, sőt internálótáborokból kellett átszállítani Albániába. 1918 végén, bár újabb hadifoglyokat már nem ejtettek, az észak-italiai gyűjtőtáborok zsúfolásig tele voltak az október folyamán és november elején ejtett több százezer hadifogollyal. Azonban ezekre a hadifoglyokra Olaszországban volt szükség. A Főparancsnokság először a 3. hadsereghez fordult 7.000 hadifoglyért, amire Ottolenghi hadbiztos azt válaszolta, hogy csak 1.500 hadifogly áll rendelkezésre, akik közül legfeljebb ezret tudnak ellátni útravalóval.⁴⁷⁵ Ezután az 1. hadsereghez fordultak, amely 8.000 hadifoglyot bocsátott az albániai hadtest rendelkezésére.⁴⁷⁶

Hogy mennyire kevés hadifogly-munkaerő állt az olaszok rendelkezésére, azt egy 1918. decemberi eset is szemlélteti. A balkáni Antanthaderő francia parancsnoksága felajánlotta az olasz parancsnokságnak, hogy átveheti az előretörés során ejtett, Shkodernél (Scutari) felgyülemlt 3.300 osztrák–magyar hadifoglyot és elszállíthatja őket Olaszország területére, Shëngjinen (San Giovanni di Medua) keresztül. Az olaszok örömmel fogadták az ajánlatot, s a hadifoglyokat Albánia déli részébe, Vlorába akarták vinni. Felmerült, hogy mivel ezeket a foglyokat francia alakulatok ejtették, az olaszok ugyanennyi hadifoglyot átadnának Franciaországnak az anyaországi hadifoglytáborokból, de Badoglio vezérkarifőnök–helyettes ezt nem engedélyezte, utalva arra, hogy Olaszországban nincs nélkülözhető hadifogly. Végül azonban a balkáni olasz haderő nem kapta meg ezeket a

⁴⁷⁴ Promemoria, 1918. okt. 25. AUSSME F-11, 128/1.

⁴⁷⁵ 59078. sz. távirat, 1918. nov. 17. és 1978. sz. távirat, 1918. nov. 27. AUSSME F-11, 128/1.

⁴⁷⁶ 60121. sz. főparancsnoksági jegyzék, 1918. dec. 14. Tárgya: *Mano d'opera di prigionieri di guerra per l'Albania* (Hadifogly-munkaerő Albániába). Továbbá 93526. sz. távirat, 1918. dec. 18. AUSSME F-11, 128/1.

hadifoglyokat, mert kiderült, hogy nem francia, hanem szerb erők ejtették őket, és ezért Szerbiába irányították őket.⁴⁷⁷

Piacentini tábornagy 1919 februárjában újabb hadifoglyokat kért a Főparancsnokságtól. A kérelméből kiderül, hogy az eddig kapott embereket a transzbalkáni vasútvonal első szakaszának építésére fogták be. Az újabb foglyokat ezért Durazzóba kérte, a következő szakasz építéséhez, valamint az immár Antant-ellenőrzés alatt álló Közép-Albánia kommunikációs hálózatának rendbetételére, mely a harcok során károkat szenvedett. A Főparancsnokság azt válaszolta, hogy a gyűjtőtáborokban lévő hadifoglyokat máshova szánják, és a hadügyminisztériumnak továbbítják a kérelmet. Ebből arra lehet következtetni, hogy a később odaítélt 3.000 hadifoglyot olaszországi internálótáborokból vették ki. Ezt megerősíti, hogy márciusban Toselli ezredes egy táviratban arról tájékoztatta a Főparancsnokságot, hogy a legutóbbi, 1.300 fős turnusban Cassinóból jöttek a hadifoglyok, akik között 250 cseh, illetve szlovák nemzetiségű is volt. A balkáni parancsnokság emiatt vissza akarta küldeni őket, de a Főparancsnokság megerősítette, hogy ők is munkára foghatók, mivel visszautasították a belépést a Csehszlovák Légióba. Olyan eset is előfordult, hogy az Albániába szállított hadifoglyokat azonnal visszavitték Olaszországba: 1919 márciusában Cassino helyett először Szicíliából, Castorealéből vittek át ezer hadifoglyot, azonban kevés olasz katonát vezényeltek melléjük és a hiányos őrség miatt nem maradhattak Albániában.⁴⁷⁸

1919 februárjában Rossi alezredes, a balkáni olasz haderő vezérkarifőnök-helyettese a Főparancsnokság utasítására összeállított egy listát az Albániában dolgozó hadifoglymunkásosztagokról, feltüntetve benne a hadifoglyok létszámát, nemzetiségét és tartózkodási helyét is.⁴⁷⁹ A lista szerint számos munkásosztagban a magyarok voltak többségben. Ilyen volt a 83. számú, amelybe 378 fő, kizárólag magyar katona tartozott és a forrás szerint Scrofatinánál volt a szálláshelye, amely minden bizonnyal a mai Skrofotinë. A mellette található cerkovinë-i úton dolgoztak, Vlorától kb. 15 km-re északra. A 99. században 286 magyar és 87 osztrák hadifogly volt; a Levan–Fier közötti bő 9 km hosszú utat építették,

⁴⁷⁷ 59831. sz. távirat, 1918. dec. 3.; 35728. sz. távirat, 1918. dec. 7.; 59962 sz. távirat, 1918. dec. 10.; 36164 sz. távirat, 1918. dec. 19.; 36704. sz. távirat, 1919. jan. 7. AUSSME F-11, 128/1.

⁴⁷⁸ Táviratok a Hadsereg–Főparancsnokság, a Balkáni Olasz Haderő-parancsnokság és az Olasz Hadügyminisztérium között: 38322 sz. 1919. febr. 20.; 62217. sz. 1919. febr. 25.; 15136. sz. 1919. márc. 4.; 62544. sz. 1919. márc. 6.; 62594. sz. 1919. márc. 6.; 17865. sz. 1919. márc. 19.; 39369. sz. 1919. márc. 19.; 39439. sz. 1919. márc. 21.; 79759. sz. 1919. ápr. 3.

⁴⁷⁹ 1622. sz. jegyzék, 1919. febr. 22. Tárgya: *Specchi situazione della forza dei prigionieri di guerra dipendenti da questo comando alla data 10 Febbraio 1919* (A parancsnokság alá tartozó hadifoglyok létszámstatisztikái, 1919. febr. 10-ei hatállyal). AUSSME F-11, 126/1.

Vlorától kb. 50 km-re északra. A 135. számú osztagba került egy bizonyos Majzik Mihály, aki után a budapesti olasz katonai misszió keresztül érdeklődtek a hozzátartozók, mivel 1921. januárjáig sem került haza. Az utolsó ismert adat szerint 1917. augusztus 25-én Durazzónál volt, az említett munkásosztag kötelékében.⁴⁸⁰ Ez az osztag útépitésen dolgozott egy település környékén, melyet a statisztikában „Asná” néven írtak le, de pontosan nem azonosítható. A 139. osztaggal kapcsolatban említett Panaja környékén kell, hogy legyen, mivel a 136. sz. osztag — amelyben nem mellesleg 104 magyar katona volt, 229 német és 1 román mellett — egy utat épített Panaja és Asná között. A 139. osztagba 250 magyar katonán kívül 20 osztrák és 42 rutén is tartozott. Ők szintén Vlora közelében, a Hostimë (a forrásban: Ostima) és Panaja környékén kialakított hídfőálláson dolgoztak. A statisztika szerint összesen 4.015 magyar hadifogoly dolgozott akkor Albániában, akik közül 161-en szorultak ápolásra. Feltételezhető, hogy csak egy kisebb részük került a gyengélkedőre „munkahelyi baleset” következtében, mivel a források kihangsúlyozzák a malária elterjedését. A dolgozó hadifoglyok összlétszáma 15.154 fő volt; a magyarokon kívül jelen volt még 6.966 német nemzetiségű katona, a maradék 4.173 főt pedig az összes többi nemzetiségű hadifogoly együttvéve alkotta. Azonban ez a kimutatás több mint egy hónapot késve, március végén érkezett meg a Főparancsnoksághoz, amely még február végén egy újabb táviratban megismételte az utasítást. Ezért Piacentini parancsnok aláírásával még egy statisztika készült, amely szerint a magyarok száma 4.026 volt, vagyis nem nőtt jelentősen.⁴⁸¹

Néhány hónappal később, 1919 májusában is rögzítették a hadifoglyok által végzett munkálatokat.⁴⁸² A transzbalkáni vasútvonal és az útépitések mellett a valonai kikötőben is dolgoztatták őket rakodómunkásként (habár ezek mindegyike olasz nemzetiségű volt) és egy vízvezeték is építettek. A 121. számú munkásosztagba 361 hadifogoly tartozott, akik a Shijak és Vorë közötti 10-11 km hosszú úton dolgoztak (a forrásban: Sjak–Vorra), Durazzo keleti szomszédságában. 103 magyar volt köztük, akikből kilencen a gyengélkedőre kerültek. Az 1919. júniusi statisztika szerint 16.555 közkatona- és 4 hadapródjelölt-hadifoglyot tartottak az olaszok Albániában, ami apró töredéke volt az összes hadifogolynak

⁴⁸⁰ 68. sz. budapesti Olasz Katonai Misszióvezetői jegyzék, 1921. január 14. AUSSME E-15, 84/1.

⁴⁸¹ Badoglio vezérkari–főnökhelyettes 62259. sz. távirata a Balkáni Olasz Haderő-parancsnokságnak, 1919. febr. 23. Továbbá az erre adott 38498. sz. válasz–távirat, 1919. febr. 24. AUSSME F-11, 126/5.

⁴⁸² 4774. sz. albán Haderő-parancsnoksági jegyzék, 1919. május 28. Tárnya: *Specchi indicanti i reparti prigionieri di guerra lavoratori, presenti nel territorio del suddetto comando alla data del 1° maggio 1919* (A fenti parancsnokság területén lévő hadifogoly–munkásosztagok statisztikája 1919. május 1-ei dátummal). AUSSME F-11, 126/5.

(477.024 fő).⁴⁸³ Hozzá kell tenni, hogy az Albániában tartott hadifoglyokról — a központi utasítással ellentétben — nem készült név szerinti összeírás, mivel a Balkáni Olasz Haderőparancsnokság nem kapta meg az ehhez szükséges űrlapokat, az ún. hadifogolycédulákat a hadügyminisztériumtól.⁴⁸⁴

8.3.2. Hadifogolyélet Albániában, a hivatalos iratok tükrében

Az olasz katonai és kormányzati források bepillantást engednek az albániai hadifogolyélet más területeire is. Ezen belül az egyik legfontosabb kérdés a malária elterjedése.⁴⁸⁵ 1919 májusában a Római Spanyol Nagykövetség közvetítette az Olasz Külügyminisztériumnak a Magyar Vöröskereszt Berni Missziójának kérését,⁴⁸⁶ hogy azokat a magyar hadifoglyokat, akik a tél folyamán maláriás területen tartózkodtak, még a nyár előtt szállítsák el maláriamentes területre vagy lehetőség szerint engedjék haza. Az ügy a hadügyminisztériumhoz került, amely láthatóan igyekezett elkerülni az érdemi intézkedést. A hadügyminiszter arra hivatkozott a külügyminiszternek címzett válaszában,⁴⁸⁷ hogy a malária sújtotta területeken olasz katonák is tartózkodnak és nem várható el, hogy velük szemben a hadifoglyok számára jobb körülményeket biztosítsanak. Utalt arra is, hogy a hadifoglyokat megvonják azoktól a munkáltatóktól, akik megszegik a higiénias előírásokat. Végül emlékeztetett, hogy a járvány tetőzése augusztusban szokott kezdődni, nem pedig a nyár elején. Egy ilyen válasz után sejthető — és a fentebb ismertetett létszámstatisztikák is igazolják —, hogy az olasz vezetés nem tervezte a hadifoglyok elszállítását Albániából.

⁴⁸³ *Dati statistici relativi ai prigionieri di guerra catturati dall'Esercito Italiano al 1° giugno 1919* (Az olasz szárazföldi erők által ejtett hadifoglyok statisztikája 1919. június 1-i hatállyal). ACS PCM, 19.19.6. (169.) doboz, 14. cart.

⁴⁸⁴ A hiányosságról Badoglio vezérkarifőnök-helyettes tájékoztatta a minisztériumot, lásd 63189. sz. jegyzék, 1919. márc. 27. AUSSME F-11, 125/3.

⁴⁸⁵ A *Hadifogoly magyarok történetében* is megemlítik, hogy „Albániában pedig 1918-ban erősebb maláriajárvány kínozta a foglyokat”, lásd *Hadifogoly magyarok* 1930, 242.

⁴⁸⁶ 1312. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1919. máj. 7. ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d. A Vöröskereszt jegyzéke: 530/1919. sz. jegyzék, Mission de la Croix Rouge Hongroise en Suisse, 1919. ápr. 23., őrzési helye Uo. Vö. RESIDORI 2017, 301. A Magyar Vöröskereszt Svájci képviselőének vezetője ekkor Ludwig Ernő volt, aki egyébként a háború előtt az Amerikai Egyesült Államokban volt konzul, utána pedig a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja parlamenti képviselőjelöltjeként indult a nemzetgyűlési választásokon. Apponyi Albert barátja volt, a béketárgyalásokon együtt dolgoztak. Lásd *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. XXV. évf., 268. *Esztergom* 1921. okt. 16., 1. WETTSTEIN János: *A Magyar Békeküldöttség politikai naplója*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/wettstein_janos_a_magyar_bekekuldottség_politikai_naplója/ (2020. júl. 21.).

⁴⁸⁷ 22544. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. máj. 25. Tárgya: *Prigionieri di guerra ungheresi — malaria* (Magyar hadifoglyok — malária). ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d.

A maláriás területeken tartott hadifoglyok kérdése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának érdeklődését is felkeltette, amely engedélyt kért a Sziciliában, Szardínián és Albániában, azaz a malária sújtotta helyeken található hadifoglytáborok meglátogatására, gyakorlatilag a magyar jegyzék elküldésével egyidőben. A kezdeményezés nem vezetett eredményre, mert Caviglia hadügyminiszter ezt is elutasította. Az olasz hadügy általános válasza az volt, hogy a látogatásokra nem lehet sort keríteni, míg a hadifoglytáborokban le nem csillapodik a kiütésestífusz-járvány.⁴⁸⁸

Nem csak a Vöröskeresztől és nem csak a maláriára vonatkozóan érkezett megkeresés az olasz hatóságokhoz.⁴⁸⁹ 1918 decemberében az élelemellátásra vonatkozóan tett panaszt az osztrák és a magyar hadügy a Római Spanyol Nagykövetség közvetítésével. Magyarázatot követeltek azokra a hírekre, amelyek szerint az Albániában tartott osztrák–magyar hadifoglyok rossz körülmények között élnek és éhenhalnak. Piacentini tábornagy cáfolta, hogy a hadifoglyok éhenhalnak, de elismerte, hogy az élelem kevés, és kérte az olasz kormánytól a kenyér-fejadag felemelését 400 grammról 600 grammra, arra hivatkozva, hogy a hadifoglyok nehéz fizikai munkát végeznek. Az emelést engedélyezték. A hadügyminisztérium minderről tájékoztatta a külügyet, amely annyit közölt a spanyol követséggel, hogy cáfolják a hadifoglyok éhenhalásáról szóló híreket és ők egyébként sem kapnak kevesebb ennivalót, mint az olasz hadifoglyok az osztrák és magyar hadifogságban.⁴⁹⁰

1919 októberében a magyar külügyminisztérium — továbbra is — svájci és spanyol közvetítéssel próbált tisztázni néhány panaszt a genovai Forte Begatóban, valamint az Albániában őrzött hadifoglyok helyzetére vonatkozóan. Az albániai hadifoglyokat illetően Piacentini parancsnok írt választ, tételesen visszautasítva a panaszokat. Cáfolta, hogy egy-egy háromméteres sátorba háromnál több hadifoglyot osztanak be. A sátrakat lemezek vagy más eszközök segítségével magasra állítják, így a hadifoglyok állva is elférnek bennük.

⁴⁸⁸ 311T. sz. távirat az Olasz Hadügyminisztériumnak, 1919. máj. 8. És 16058 sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. máj. 19. Tárgya: *Visite di Delegazioni Sanitarie Svizzere ai campi prig. a. u.* (Svájci egészségügyi küldöttségek látogatása O–M. hadifoglyok táboraiiban). ASD Gabinetto 1915–1918, 365. d.

⁴⁸⁹ „A legtöbb panasz az olasz katonai büntetőtörvényben megszabott barbár fenyítések, egyes szerveknek indulatos gyűlölködésből fakadó meglehetősen gyakori visszaélései és a hadifoglyoknak az albán partvidék gyilkos éghajlata alatt katonai munkálatokra való felhasználása miatt merült fel.” *Hadifogly magyarok* 1930, 403.

⁴⁹⁰ 630. sz. hadügyminisztériumi távirat, 1919. febr. 15.; 170. sz. Piacentini–jegyzék, 1919. jan. 7.; 5681. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1918. dec. 13.; 18428. sz. külügyminisztériumi távirat, 1918. dec. 21. ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d. Őrzi továbbá: AUSSME F-11, 115/3. A külügy válasz–jegyzéke piszkozatként maradt meg, 6022. sz., 1919. márc. 1. Tárgya: Prigionieri a. u. dislocati in Albania (Albániában tartott O–M. hadifoglyok).

Kijelentette továbbá, hogy az élelmiszeradag eléri az előírt mennyiséget; ráadásul előfordult olyan eset, amikor a hadifoglyok frissen vágott húst kaptak, miközben az olasz katonák konzervet ettek. Az ivóvíz sosem hiányzott, legfeljebb nem volt a munkásosztag szálláshelyének közelében. Nem igaz az sem, hogy a hadifoglyok kihallgatása során erőszakot alkalmaznak. A parancsnok azt is cáfolta, hogy a hadifoglyokat az olaszoktól elkülönítve, a kifejezetten maláriás helyeken szállásolják el. Mint kifejtette, az olaszok részlegei ugyanúgy ki vannak téve a maláriának.⁴⁹¹ Ez utóbbi állítás bizonyosnak tűnik, a többi valóságtartalmáról azonban nem tudunk megbizonyosodni. Tény, hogy a hadifoglyok panaszt tettek az otthoni kormányuknál, aminek kivizsgálását nem egy harmadik ország küldöttségére, hanem a fogva tartó olaszokra bízta. Piacentini jegyzékéből az is kiderül, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia különféle nemzetiségei között könnyen kialakultak konfliktusok, ugyanis kifejezetten ügyeltek arra, hogy elkülönítve helyezték el őket, amennyire lehet. Nem mellesleg az albániai munkavégzés viszontagságos körülményeit osztrák hadifoglyoktól származó források is megerősítik.⁴⁹²

8.3.3. Hadifogolyélet a hadifoglyoktól fennmaradt források tükrében

8.3.3.1. Kozeschnik János Albániában

A Kozeschnik János Albániából hazaküldött levelezőlapjain a feladó adatai között a „Z. G. A. M.” rövidítést találjuk, melynek feloldása: *Zona di Guerra Albania Meridionale*, magyarul: Háborús övezet – Dél-Albánia. 1917 novemberében került Albániába. Három hónapi munka után, 1918. március 6-ra datált a legkorábbi innen küldött levelezőlapja, amely fennmaradt. Ugyanakkor felesége 1917. október 22-én küldött üzenetét itt kapta meg 1918. január 2-án. Levelezőlapjai hátlapján feltüntette, hogy pontosan honnan küldi őket, de azt a cenzúra láthatóan kitörölte. Innen küldött levelezőlapjai közül kilenc maradt meg.⁴⁹³ Egy táviratot is küldött haza,⁴⁹⁴ így annak bizonylatának köszönhetően mégsem marad titok,

⁴⁹¹ 2512. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1919. okt. 24. A francia nyelvű melléklete tartalmazza a konkrét panaszokat. Piacentini válaszlevelét (7794. sz. jegyzék, 1919. dec. 1.) a hadügyminisztérium továbbította a külügyminisztériumnak, lásd 54610. sz. jegyzék, 1919. dec. 18. Tárgya: *Trattamento dei prigionieri ungheresi internati in Albania ed a Genova (Forte Begato)* (Az Albániában és Genovában (Forte Begato) internált magyar hadifoglyok ellátása). ASD Gabinetto 1915–1918, 370. d. Vö. RESIDORI 2017, 301.

⁴⁹² WEILAND—KERN 1931, 38., 45.

⁴⁹³ Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.469/Em, 15.465/Em, 15.579/Em, 15.464/Em, 15.471/Em, 15.470/Em, 15.473/Em, 15.468/Em, 15.467/Em.

⁴⁹⁴ HTM KE 15.590/Em mellékletek. Vlonë nevét az egyik albán tájnyelven, geg nyelven írják így, a standard albánban Vlorë alakban szerepel, vö. https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=-170003&fid=288&c=albania (Megtekintés: 2018. szept. 28.).

hogy hol tartották: a bélyegzőn Vlonë városának neve szerepel. Felesége fentebb említett levelezőlapján kívül még egyet kapott itt.⁴⁹⁵

Első üzeneteiben tájékoztatja feleségét, hogy Albániába vitték és ott dolgoztatják három és fél hónapja. Nem adhatja meg a címét, de tudja, hogy hamarosan újra egy hadifogolytáborba fog kerülni és oda feltétlenül csomagot vár tőle: „*Ha az cimemet megkapod ugy azonnal irjál, és csomagot küldj de okvetlen mert még olj szükségem még nem volt ra mint most. Jelenleg munkán vagyunk de már bemegyünk a táborban három és fél hónapik voltunk*”.⁴⁹⁶ Három héttel később ugyanezeket az információkat megismétli, hozzátéve: „*Többet nem irhatok most, majd a táborbol. Munkán vagyok most. Egészséges vagyok. A következő levélben majd bővebbet.*”⁴⁹⁷

Ám a várt visszatérés egy itáliai táborba még áprilisban sem következett be: „*Jelenleg még mindig itt vagyok de mindennap várjuk az elmenetelést. Csak légy türelem ’el, mihelyst valamely táborba jutunk, azonnal tudositlak vagy táviratozok. Egészseges vagyok az a földolok, amit töled és a gyerekekről is remélek. Most kint vagyok munkán mert kiirtak arra, de már letelt a mi időnk és minden órában várjuk a parancsot a meneteléshez, Majd többet irok a táborbol, itt nem lehet. Már 4 hónapja hogy idehoztak, gondolhatott, a Karácsonyt, meg a husvéti ünnepeket.*”⁴⁹⁸ Így a csomagra sem tud tovább várni. Április végi üzenetében kéri, hogy „*okvetlen*” küldje el és „*legyen benne bajuszkötő, kaladon,*⁴⁹⁹ *zsirt tőpörtyüvel, valami fazekben ami le lehet zárni vagy más valamibe. teát, czukrot, paprikát Dianát. Persze hogy dohányt is. De ha most nem küldsz igazán megharagszom. Már több mint egy éve, hogy nem kaptam hogy mi az oka, azt majd odahaza megmondot. En már nem tudom hogy mit gondoljak. Én egészséges vagyok most állami munkán vagyunk utépitésen. Már December 4 ota. Ha Táborba megyünk, táviratozni fogok*”.⁵⁰⁰ A távirat nem maradt el: 1918. május 7-én adta fel, ez látható a fentebb említett bizonylaton és a következő levelezőlapon is megemlíti. Ugyanakkor maga a távirat nem maradt meg. Nem tudni miért, de elküldésére csak majd május 31-én került sor, felesége pedig a bizonylatra kézzel ráírt dátum szerint június 2-án kapta meg. Felesége — a többi háborús feleséghez hasonlóan — immár a levelezőlapokra is ráírta a kézhezvétel dátumát, amire a feladáshoz képest márciusban még két, áprilistól

⁴⁹⁵ HTM KE 15.570/Em és 15.466/Em.

⁴⁹⁶ HTM KE 15.465/Em.

⁴⁹⁷ HTM KE 15.579/Em.

⁴⁹⁸ HTM KE 15.464/Em.

⁴⁹⁹ Azaz Kalodon fogkrém.

⁵⁰⁰ HTM KE 15.471/Em.

kezdve egy hónappal később került sor, egy júniusi levelezőlapot kivéve, amely három hónap után érkezett meg.

Májusban Kozeschnik úgy tudta, hogy már nem fog visszatérni Itáliába. Legfontosabb tudatnivalója minden hazairt lapján, hogy egészséges. Ugyanakkor minden jel szerint Albániában kevesebb ételmelet kapott és a kimerítő fizikai munka is megviselte. „[...] küldj csomagot mert nagy az étvagyam.”⁵⁰¹ Kért továbbá „sót, paprikát, fahéjat egész-tört szegfűszeg varrotűt eczetessencz lekvár cigarettapapir zsirt töpörtyüvel együtt bléhbádogban pergamenttal lekötvé. Tik nem panaszkothatok ha mindennap krumplilevest esztek.”⁵⁰² Hetente vagy kéthetente kér kiflit vagy más süteményt vagy piritós kenyeret. „Küldhetsz örölt mákot, czukorral dobozban pergamenttel lekötvé. Valami tesztát például ha mást nem kukoriczalisztból, kemény tesztát czukorral zsirral de minden hétén. [...] Száraz leves tesztát is.”⁵⁰³ A fenti idézet világosan tükrözi, hogy mint minden hadifogoly, a hírzárlat miatt ő sem volt tisztában az otthoni állapotokkal; nem sejtette, hogy az élelmiszerek már csak igen korlátozottan érhetőek el, nem úgy, mint amikor még otthon volt, 1914-ben. Azt a levelezőlapot, amelyből az utóbbi idézet származik, május 18-án adta fel. Érdekessége, hogy aznap még két levelezőlapot postázott. Mindkettőnek ugyanaz a szövege, ám az íráskép eltérő: olyan, mintha piszkozatot készített volna, ám a „piszkozatot” is és a „tisztázatot” is feladta — valószínűleg ugyanazért, amiért a hadifogságba esését is több példányban írta meg, biztos akart lenni abban, hogy üzenete célba ér. Felesége június 22-én kapta meg az egyiket, majd másnap a másikat.

Kozeschnik június eleji üzenetében ismét megemlítette a táviratot: „Sürgöny elment 31én mult hónapban”.⁵⁰⁴ Tudatta, hogy egészséges és ismét felsorolta, miket kér, hátha nem kapta meg a felesége a korábbi üzeneteit. Feltételezhető tehát, hogy a táviratban nem írta le, mire van szüksége. A felesége mindenesetre ekkorra már megkapta az összes korábbi üzenetet, de az Albánián belüli pontos címét továbbra sem tudta, hacsak nem a táviratból. Kozeschnik pénzt is kér: „Pénzt küldj az nagyon kell daczára hogy munkán vagyok majd megfogot tudni hogy miért most nem irhatom. Légy nyugot és ne aggodj felölem”.⁵⁰⁵ A következő levelezőlapon megmagyarázza: „Pénzt is küldhets mert itt nem futja a

⁵⁰¹ Uo.

⁵⁰² HTM KE 15.470/Em.

⁵⁰³ Uo.

⁵⁰⁴ HTM KE 15.468/Em.

⁵⁰⁵ Uo.

keresetből”.⁵⁰⁶ Arra kéri feleségét, hogy mindent az előző, vittoriai címére küldjön és onnan majd továbbítják a levelezőlapjait és a csomagot, mint ahogy tették az októberi és márciusi levelezőlapjával. Az elképzelés bevált.

Júliusi, augusztusi, szeptemberi és októberi levelezőlapok nem maradtak fenn. 1918. november 25-i levelezőlapján, amelyet már ismét Itáliából, az altamurai katonai kórházból küldött, fontos híreket közölt. Azt állította, hogy összesen tizenegy hónapig volt Albániában, tehát október végén vagy november elején kerülhetett Altamurába. Malária miatt került kórházba, de nem derül ki, mikor betegedett meg, ám felgyógyulás-közeli állapotban üzent haza. Felesége csomagja még október 2-án eljutott hozzá Albániába; nagyon örült neki. Egészségesnek írta magát és úgy gondolta, karácsonykor vagy újévkor haza fog térni. Lehetséges, hogy azért számított erre, mert eljutott hozzá a fegyverszünet híre; mindenesetre nem sejtette, hogy a repatriáció lebonyolítása még majdnem egy évig el fog tartani.

8.3.3.2. Horthy László visszaemlékezése

Horthy László a 85. közös gyalogezred önkéntes tizedese volt. Alakulata 1918. márciusában került át az orosz frontról az olaszra, ahol június 15-én elfoglalta a Col Moschint, melynek visszafoglalására az olaszok intenzív rohamot indítottak másnap — ennek során esett ő hadifogságba.⁵⁰⁷ Akkor még nem tudta, hogy azok közé a hadifoglyok közé tartozott, akiket az olaszok az itáliai internálás helyett Albániába szántak. Az észak-olasz gyűjtőtáborból vonattal vitték őt és társait a félsziget déli részére, Gallipoliba, majd 1918. november közepén hajóra tették őket. Értesülve a fegyverszüneti egyezményekről, abban bíztak, hogy a hajó hazafelé tart velük, hogy visszaviszi őket északra az Adriai-tengeren; ám meglepetésükre Albániában kötöttek ki.⁵⁰⁸

Visszaemlékezésében Horthy több mint 100 oldalon keresztül írt az albániai hadifogolyéletről. A szállásról és a ruházkodásról a következőket jegyezte fel: „*A sátorban pedig nincs szalma. Egyetlen takaróm van és egy olasz vászon nadrágom, körgallérom. Megfigyeltük, hogy sokkal jobb levetkőzni és a ruhákkal betakarózni, mint ruhástul lefeküdni. De akárhogy is csinálom, a föld fagyos.*”⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ HTM KE 15.467/Em. A tiszti hadifoglyokat nem dolgoztathatták, de illetményben részesültek. A munkára fogott hadifoglyok részére bért kellett fizetni. Spingardi 1915, *Lavori* (Munkavégzés) c. fejezet. *Disposizioni* 1916, 82-83. pontjai. Vö. *Hadifogoly magyarok I.* 1930, 239-241. o. Kozeschnik János üzenetei tanúsítják, hogy az mennyire jelentéktelen összeg volt, még akkor is, ha ő személy szerint nagy étvágyú volt.

⁵⁰⁷ HORTHY 2016, 30–38.

⁵⁰⁸ HORTHY 2016, 74–77.

⁵⁰⁹ HORTHY 2016, 89.

Az élelemhiányról gyakran ír: „De szállítási nehézségek is vannak, hol ez, hol amaz fogy ki a nagy raktárban és ezért előfordul, hogy cukor nélkül isszuk a kávé, vagy só nélkül esszük az ételünket.”⁵¹⁰ Továbbá:

„Az öszvérek szentjánoskenyeret és valamilyen borsót kapnak táplálékul. Ebből szereznek a fiúk. Hogy ilyen szerzés közben botrányos dolgok játszódnak le, az nem izgatja őket. Volt, akit puskatussal ütöttek, de boldogan tűrte, amíg a nadrágját tele nem tömte anyaggal. A borsónak kellemes íze van, de olyan kemény, hogy minden szemet külön kell megrágni. Pedig főzték már egy fél napig. De láttam olyat is, aki nyersen ette a babot, pedig ez veszélyes dolog, mert bele lehet halni. Ezt ugyan a víztől is megteheti az ember, ha úgy csinál, mint az osztrák bajtársak, akik vízzel szaporították a levesüket és ettől olyan hasmenést kaptak, hogy többen elpusztultak. Vannak, akik az olasz katonákat keresik fel egy kis ételmaradékért. Ebből is több baj származott.”⁵¹¹

Az ételadag-emelést is lejegyezte: „Egy téli napon csoda történt. [...] Kenyérosztáskor kiderül, hogy nem kell a kenyeret sem két, sem három, sem többfelé vagdalni, faricskálni, méricskélni, hanem ez a kenyér hetven deka és egy hadifogoly egynapi adagja. Az ételadag is annyi lesz, mint az olasz katonáké, mert mi munkásszázad vagyunk. Huszonkét deka hús ugyanannyi makaróni vagy rizskása, de még egy pár deka sajtot, egy narancsot és három deci bort is kapunk naponta. [...] Később itthon tudtam meg, hogy annak idején a Berinkei-kormány közbenjárt az olasz kormánynál, hogy elegendő és tápláló ételmet kapjunk...”⁵¹²

Természetesen szökési kísérletek is vannak, amit értelemszerűen nem az Olaszországban megszokott módon, vagyis elzárással büntettek: „Akik éjjelente átbújtak a dróton és egészen a kikötőig merészkedtek, a végén ugyancsak megjárták. A csendőr elfogta a társaságot és visszakísérte a századhoz, ahol az őrség mérgében megverte őket.”⁵¹³

A maláriát, amit Kozeschnikhez hasonlóan ő is elkapott, szintén megemlíti: „Megfigyelésem szerint a [munkás]századunkból körülbelül tíz ember halt meg maláriában, de a tizből három-négy emberről tudtam, hogy ilyen mindenféle maradékot felszedő ember volt.”⁵¹⁴ Ugyanakkor ennél többen betegedtek meg, főként, amikor új helyre küldték őket dolgozni: „A fő változás az új helyen az, hogy mindenki visszakapta a maláriáját, akinek már

⁵¹⁰ HORTHY 2016, 91.

⁵¹¹ HORTHY 2016, 92.

⁵¹² HORTHY 2016, 95.

⁵¹³ HORTHY 2016, 92.

⁵¹⁴ HORTHY 2016, 93.

volt és mindenki megkapta, akinek még nem volt. Ezért a század nagy része kórházban van, az itthon levők is sorban betegen heverünk a sátrainkban.”⁵¹⁵

Kozeschnik Jánoshoz hasonlóan Horthy László is ügyelt a cenzúrára: „A századparancsnok megbízásából cenzúrázom a leveleket. Ez természetesen csak azért kell, hogy a központi cenzúránál ne legyen baj a századunk lapjaival és leveleivel. Tehát felvilágosítottam mindenkit, hogy mit nem szabad írunk és soha egy szót sem húztam ki.”⁵¹⁶ És nemcsak Kozeschnik számára akadozott a levélváltás és nemcsak ő kapott táviratot: „Bizony, borzalmas dolog is az, hogy én például, több mint nyolc hónappal a fogságba jutásom után kaptam először otthoni lapot és táviratot. Hasonló, sőt rosszabb helyzetben voltak mások, különösen, akiknek hozzátartozói megszállott területre estek, vagy pontosan a határsávba.”⁵¹⁷

A munkavégzésről írta: „A töltésen kívül másutt is dolgoztak a fiúk. [...] Egyik ilyen munkahely volt a tábori vasútállomás és a javítóműhely. Itt főként az iparosaink dolgoztak. Volt ugyan egy olasz hadnagy, aki felügyelt a dolgokra, de az emberek nagy része úgy volt, hogyha őt nem nézték, azonnal mással foglalkozott, mint amit kiadtak neki. Főként bicskákat és öngyújtókat gyártottak, hogy eladhassák.”⁵¹⁸

A szabadidejében olvasásra is volt lehetősége: „Én más dologgal vigasztalódtam, az olvasással. Az egyik testvérszázad rokkant őrmesterével, aki ugyan olasz létére inkább hallgató ember volt, beszélgettem egy napon. Attól fogva anélkül, hogy kértem volna rá, kihozta nekem az újságját. [...] Én meg ha valamit kiértettem belőle, akkor közöltem a fiúkkal. Sajnos akkor még nem remélhettünk semmit, főként azt nem tudhattuk ki belőle, hogy mikor megyünk haza.”⁵¹⁹

Végül 1919 végén került haza. Novemberben szállították át Albániából Észak-Olaszországba, ahol a veronai nagy gyűjtőtáborba került.⁵²⁰ Visszaemlékezése több információt árul el a fogságról, mint Kozeschnik levelezőlapjai, érthető módon, hiszen a levelezést cenzúrázták és korlátozott írófelület állt rendelkezésre. A visszaemlékezés ugyanakkor kevésbé pontos, mint a levelezés, mivel utóbbi az események idején keletkezik, míg Horthy László az 1950-es és '60-as években rögzítette albániai emlékeit. Ugyanakkor nagyon fontos forrás, tekintettel arra, hogy a katonai-kormányzati forrásokban szereplő

⁵¹⁵ HORTHY 2016, 111.

⁵¹⁶ HORTHY 2016, 156.

⁵¹⁷ HORTHY 2016, 156-157.

⁵¹⁸ HORTHY 2016, 98. Vö. *Hadifogoly magyarok* 1930, 240.

⁵¹⁹ HORTHY 2016, 97.

⁵²⁰ HORTHY 2016, 181-192.

panaszok tartalmát az élelemellátásra, a maláriára és a mostoha életkörülményekre vonatkozóan megerősítette.

8.4. Összegzés

Az olaszok Albánia déli, általuk megszállt részébe 1917 őszétől kezdve vittek át több ezer hadifoglyot infrastrukturális munkavégzésre: a Vlora körüli maláriás terület szanálására, a megszállt terület távíró-kommunikációs hálózatának kiépítésére, a már megépült utak karbantartására és egy transzbalkáni vasútvonal létesítésére. Ennek két fő oka volt: egyrészt a balkáni front nem biztosította a kellő mennyiségű hadifogoly-munkaerőt, másrészt az olasz külügynek terveit voltak Albániával. A térség infrastruktúrájának fejlesztésében magyar emberek jelentős szerepet játszottak. Ugyanakkor a körülmények ott voltak a legrosszabbak, ezt Horthy László, a 85. közös gyalogezred önkéntes tizedesének visszaemlékezése is megerősítette. Rengetegen elkapták a maláriát, köztük Kozeschnik János is, aki kórházba került.

9. Casale di Altamura

A Casale di Altamura-i hadifogolytábort a dél-itáliai Puglia tartományban található Bari megyében, Altamura várostól körülbelül 10 km-re, keletre fekvő majorban alakították ki. A major olaszul *casale*, ezért az olasz katonai és kormányzati forrásokban a tábor helyszínét *Casale di Altamura* vagy *Casale d'Altamura* formában adták meg legtöbbször. A helyszínen, melyet ma már *Casal Sabini* néven találunk meg a térképen, szálloda épült és mezőgazdasági turizmussal foglalkoznak. A városban egy katonai kórház is működött.

9.1. Kozeschnik Altamurában

Kozeschnik János 1918. november 25-i keltezéssel a következő üzenetet küldte feleségének: *„Kedves feleségem! Csak most irhatok előbb nem lehetett. Csomagot megkaptam Oktober 2án. Egészséges vagyok. Csak egy kis malária volt azért vagyok most kórházban. Már Olaszországban vagyok. Tizenegy hónapot voltam Albániában. Nemsokára otthon leszek. Tehát ne agodj miattam. Már előre örülök a visszontlátásnak. A csomagnak nagyon megörültem már küldhetett volna. Ugyhiszem Karácsonyra vagy Uj evre otthon leszek. Már most boldog karácsonyi ünnepeket kívánok ugy mint anyamnak és szülloidnek meg testvéreidnek. csokollak szamtalanszor Karcsit Eczit Ilikét Ide ne irj mert e napokban már elmegyek innen, majd megirom az uj czimet papus.”*⁵²¹ A feladás helye az altamurai katonai kórház. E forrásból megállapítható, hogy Kozeschnik János valamivel több mint egy hónapot töltött ebben a kórházban, mivel a 11 hónap 1917 novemberétől 1918 októberéig tartott, december 19-én pedig már az utolsó állomáshelyéről, Cassinóból küldte első levelezőlapját. Ez azt is jelenti, hogy az altamurai hadifogolytáborban nem járt, hiszen Albániából maláriás betegen került vissza Olaszországba. Habár nem tudni, mikor engedték ki a kórházból, onnan minden bizonnyal nem az altamurai hadifogolytáborba helyezték át, hanem már Cassinóba. Az altamurai táborat ugyanis 1918 szeptemberében a délszláv nemzetiségű hadifoglyok gyűjtőtáborának jelölték ki. A tábor bemutatása mellett ebben a fejezetben a hadifoglyok számára nyújtott egészségügyi ellátást is vizsgálom.

9.2. A hadifogolytábor

A Szamár-sziget és a Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytábor mellett az altamurai is szerepel abban a jegyzékben, melyet Spingardi küldött Alberto Lutrariónak, a

⁵²¹ HTM KE 15.509/Em. Vö. TAKÁCS 2018a, 59.

Közegészségügyi Főigazgatóság igazgatójának 1915 decemberében. A Hadifogolyügyi Bizottság elnöke ugyanis azt tervezte, hogy a szerbektől átvett osztrák–magyar hadifoglyok részére Altamurában is kialakítanak egy ideiglenes tábort, ahol 5.000 embert helyeznek el, sátrokban.⁵²² A hely kiválasztásában nyilvánvalóan szerepet játszott, hogy könnyen megközelíthető volt a mellette elhaladó (ma már használaton kívüli) vasútvonalon és biztosítva volt ivóvíz.

A sátrakat felváltó barakktábor építése meg is kezdődött 1916 elején, a Bari Hadmérnökség irányítása alatt.⁵²³ Több mint 30 barakk épült fel. A háló- és étkezőbarakkokon túl egy barakktól olvasóteremnek rendeztek be. A tábornak volt gyengélkedője, izolációs terme járvány esetére és imaterme is.

A hadifoglyok felügyeletét, a tábor működtetését a XI. számú, Bari hadtest végezte. A táborban az 1917. január 1-ei statisztika szerint 4.419 hadifoglyot őriztek; több hadifogly számára nem volt hely benne és további 300 hadifogly már a táboron kívül dolgozott. A tábor méretét, jelentőségét jelzi, hogy a Bari hadtest Puglia régióban összesen 6.237 hadifoglyot őrzött ekkor.⁵²⁴ Az év folyamán azonban további hadifoglyokat fogadtak be: február végén 60 közkatonára számolt hely, az 1. és az 5. olasz hadseregnek fenntartva. Áprilisban már 2.000 újabb hadifoglyok irányíthatnak ide a hadseregek, vagyis a tábor méretét jelentősen megnövelték. Ezek a férőhelyek be is teltek: júniusban már csak 123 új hadifogly számára volt hely Altamurában, október elején pedig már egynek sem.⁵²⁵

A hadifoglyokat a mezőgazdaságban dolgoztatták, elsősorban az aratásokon és csépléseken, de még szántóföldi köeltávolításra is használták őket.⁵²⁶

A *Hadifogly magyarok történetében* említett vérhasjárvány mellett a spanyolnátha és a kiütéses tífusz is elterjedt a táborban.⁵²⁷ Az 1917-es évben csaknem 70, 1918-ban már több

⁵²² GORGOLINI 2011, 69–71. Említi Sergio Chiaffarata is: CHIAFFARATA 2011–2014, 55.

⁵²³ INCAMPO 1996, 4–5. CHIAFFARATA 2011–2014, 56.

⁵²⁴ Lásd 212. sz. hadügyminisztériumi jegyzék és mellékletei, 1917. jan. 3. Tárgya: *Locali* (Helyek). „A” melléklet: *Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917* (Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal) és „B” melléklet: *Allegato B: Specchio numerico indicante i posti disponibili per internamento di prigionieri di guerra nei vari Corpi d’Armata alla data del 3 Gennaio 1917* (Az egyes hadtestekben a hadifoglyok internálása céljából elérhető helyek statisztikája, 1917. jan. 3-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6. Vö. TORTATO 2004, 32. KEGLOVICH 2018, 65. Utóbbi értekezésben elírás történetelt: a hadifoglyok száma a tényleges 4.419 helyett 8.419.

⁵²⁵ 37600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. márc. 3. 40521. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. ápr. 13. 46100. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. jún. 12. 57700. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. okt. 15. Mindegyikük tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei); őrzési helye: AUSSME B-3, b1/3.

⁵²⁶ INCAMPO 1996, 6–7. CHIAFFARATA 2011–2014, 57.

⁵²⁷ *Hadifogly magyarok* 1930, 242. Vö. KEGLOVICH 2018, 144. Továbbá RESIDORI 2017, 275.

mint 150 hadifogoly vesztette életét. Az 1919-es halotti feljegyzések hiányosak, mert egy része tüzvészben megsemmisült. 1920-ban sem csitult a járvány, félszáz hadifogoly életét követelve. Az Altamurában elhunyt hadifoglyok maradványait egy közös csontkamrában helyezték el a háború után.⁵²⁸

1918 szeptemberében a Hadsereg-Főparancsnokság a délszláv nemzetiségű közkatoná-hadifoglyok gyűjtőtáborának jelölte ki Altamurát.⁵²⁹ A fegyverszünetet követően a Román Légiót is Altamurába helyezték vissza az olasz frontról. A kiütéses tifusz őket is megtizedelte.

1919 nyarán, miután egy hadifogoly tifuszosan került haza Dalmáciába Altamurából, a Hadifogolyügyi Bizottság nyomatékosan felhívta az egyes olasz hadsereg-parancsnokságok figyelmét arra, hogy a hadifoglyokat a hazaszállításuk előtt is fertőtleníteni kell és a járványos betegségekből való felgyógyulásukat követően várni kell néhány napot a repatriáció előtt.⁵³⁰

1920. májusában körülbelül 60 tifuszos hadifoglyot tartottak nyilván Altamurában.⁵³¹ A hadügyminisztériumi források szerint ők május 26-án gyógyultak meg, így egy háromnapos karantén letelte után, május 29-én hagyták volna el Altamurát, s így a tábor teljesen ki is ürült volna.⁵³² Azonban a jelek szerint a járvány kiújulhatott, mert a kiürítés az év végéig eltartott.⁵³³ Még abban az évben a délszláv nemzetiségű hadifoglyok mellett néhány ausztriai is volt a táborban.⁵³⁴ Egy 1921 februári kimutatás szerint még mindig volt hat hadifogoly Altamurában. Mindegyikük délszláv nemzetiségű volt, és szándékosan nem engedték őket haza, mert büntetőeljárás volt folyamatban velük szemben.⁵³⁵

⁵²⁸ INCAMPO 1996, 5., 8–10. CHIAFFARATA 2011–2014, 57–58. BONGERMINO 2016, 223–231. JUHÁSZ 2020a, 308.

⁵²⁹ Vö. TORTATO 2004, 49., 246. RESIDORI 2017, 220., 236. TAKÁCS 2019b, 129. A forrás: 23900. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. szept. 22. Tárgya: *Impiego di prigionieri in zona di guerra* (Hadifoglyok dolgoztatása a háborús övezetben). AUSSME F-11, 114/2. Egy októberi üzenetváltásból kiderül, hogy a szerb nemzetiségű hadifoglyokat Szalonikin keresztül akarták hazajuttatni, lásd 21845G. sz. hadügyminisztériumi távirat a külügyminisztériumnak, 1918. okt. 9. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 360.

⁵³⁰ 81367. sz. távirat, 1919. jún. 7. AUSSME F-11, 131/4.

⁵³¹ 9535. sz. hadügyminisztériumi távirat, 1920. május 23. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 371.

⁵³² 8592. sz. távirat, 1920. máj. 26. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 371. Továbbá 8568. sz. távirat, 1920. máj. 25. Örzési helye uo.

⁵³³ Incampo szerint a kiürítés 1920 nyarán kezdődött el, vö. INCAMPO 1996, 8. CHIAFFARATA 2011–2014, 57.

⁵³⁴ 719. sz. jegyzék, 1920. márc. 7. Tárgya: *Prigionieri austriaci in Italia* (Osztrák hadifoglyok Olaszországban). Továbbá 733. sz. jegyzék, 1920. máj. 1. Tárgya: *Ricerche prigionieri* (Hadifogly-felkutatások). Mindkettőt a bécsi olasz nagykövetség küldte az Olasz Külügyminisztériumnak. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 371.

⁵³⁵ 4847. sz. jegyzék, 1921. febr. 7. Kiadója a bécsi Olasz Katonai Attasé. A hat hadifogoly adatait az irat melléklete tartalmazza. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 371.

Ahogy a többi nagy kapacitású tábor esetében, így Altamurában is működött hadifogolytábor a második világháború alatt is. 1996-ban és 2010-ben pedig ausztriai delegációk tettek hivatalos látogatást városban és a tábor helyszínén, megemlékezve az internálásról.⁵³⁶

9.3. Források altamurai magyarokról

1917 júniusában egy megkeresés érkezett az Olasz Külügyminisztériumba, amelyben egy osztrák–magyar hadifogolyról kértek információt. Az iratokban az illető *Josef Block* néven szerepel; viszont a konkrét nemzetiségét és a származási helyét nem közölték. A neve alapján osztráknak tűnik. Ugyanakkor a Veszteséglajstromban szerepel egy Altamurában internált Josef Bloch, aki 1897-ben született a Tolna vármegyei Faddon, ezért ki lehet indulni abból, hogy magyar volt.⁵³⁷ A 17. milyen honvéd gyalogezredben szolgált. A hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottság megállapította, hogy Altamurában internálták, és közölték, hogy „kiváló egészségnek örvend”, rendszeresen levelezik a szüleivel és megkapja a neki küldött pénzt, „semmit nem érez hiányt”. A visszajelzés tehát (ezúttal is) idillire sikeredett; ha esetleg Bloch korábban beteg volt, azt nyilvánvalóan nem kívánták közölni.⁵³⁸

Az *Est* 1919. november 18-ai számában olvashatjuk: „*Ki tud róla? Hoffmann Ferencről, aki 1918. évi szept. hó 30-án elhunyt Casale di Altamura olasz fogolytáborban, ha valaki tud, értesítse Hoffmann F.-né, Kerepesen.*”⁵³⁹ Egy pápai katona a városa hírlapjain keresztül üzent magáról: „Üdvözet olasz fogságból. A pápai olasz hadifoglyok a viszontlátásig üdvözetüket küldik Pápa város közönségének. Altamura, 1919 aug. 28. *Schlosszer Gyula.*”⁵⁴⁰

⁵³⁶ INCAMPO 1996, 9–10. CHIAFFARATA 2011–2014, 58.

⁵³⁷ *Verlustliste* 1918, 685. szám, 10. o. Más *Josef Block*, illetve *Josef Bloch* nem található Altamurához kötve a Veszteséglajstromban. A Bloch—Block név eltérő írása hiba is lehetett, amire mások esetében van példa. Pl. a Genovában, illetve Szicíliában internált Bihari János nevét a francia nyelvű külügyi iratokban „*Jean Bihari*”-ként írták, míg az olasz hadügyi forrásokban „*Giovanni Bihary*”-t írnak, lásd 167. sz. note verbale, Le Délégue Plénip. du Gouvernement Royal Hongrois auprès du Gouvernement Roy. d’Italie, 1921. márc. 14., és 928. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1921. márc. 31. Tárgya: *Informazioni sul p.g. BIHARY GIOVANNI* (Információk Bihari János hadifogolyról). Mindkettő helye: ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 373.

⁵³⁸ A megkeresés közvetlenül a Bizottsághoz érkezett, de különös — és forráshiány miatt megmagyarázhatatlan — módon a római Orosz Katonai Missziótól. Mindenesetre ez megerősíteni látszik azt az állítást, hogy Block zavartalanul levelezhetett a szüleivel, hiszen nem ők érdeklődtek felőle. A Bizottság a Külügyminisztériumot kérte meg, hogy közölje a kutatás eredményeit az Orosz Misszióval, lásd 23365. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1917. jún. 28. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 373.

⁵³⁹ *Az Est*, 1919. nov. 18., 6. o.

⁵⁴⁰ *Pápai Hírlap*, 1919. okt. 1., 1. o. A dőlttel szedett kiemelés eredeti. Az üzenetet a Pápa és Vidéke is lehozta szó szerint ugyanúgy, lásd *Pápa és Vidéke*, 1919. okt. 3., 6. o.

A *Népszavában* jelentkezett egy olyan hadifogoly, aki már hazatért és bárki hozzá fordulhatott tájékoztatásért: „*Fölvilágosítást ad olasz hadifoglyokról. Eisler Rezső, aki 1916. augusztus 6-án a Monte St. Michelen olasz hadifogságba esett és most mint csererokkant hazakerült, annak a közlésére kér bennünket, hogy a vele együtt volt hadifoglyokról szívesen ad bárkinek fölvilágosítást. A vele együtt volt hadifoglyok az 1., 2., 3., 4. és 17., valamint a 31. honvédgyalozezredekhez tartoztak. Először a Casale di Altamura-i fogolytáborban volt, onnan 350 társával együtt Genova Forte Begato várerődítménybe került. Megfordult még Pellegrino Parmenseben és Piacenzában. Az érdeklődők az alábbi címre írhatnak: Eisler Rezső, Budapest, III, Lajos-utca 126.*”⁵⁴¹

1926-ban egy gödöllői asszony, Vass Pálné Egri Mária, a fia, Vass János holtnak nyilvánítását kezdeményezte a helyi bíróságon, mivel 1918. december 3-án életét vesztette az altamurai „*fogolytábor kórházában*”. Az eset érdekessége, hogy a bíróság „*felhív mindenkit*”, hogy tegyen bejelentést, ha információval rendelkezik „*az eltűnt életbenlétéről, tartózkodási helyéről, halálának vagy eltűnésének körülményeiről, vagy a holtaknyilvánítás szempontjából fontos egyéb körülményről*”;⁵⁴² vagyis Magyar Vöröskereszttől kapott információk a katona haláláról nem voltak elegendőek, megerősítésre volt szükség.

Egy 1921 eleji hadifogoly-információkérésből kiderül, hogy egy bizonyos Bubolyák Vilmos, aki 1884-ben, Zentán született, Altamurában életét vesztette.⁵⁴³ A jegyzékben három másik hadifogoly felől érdeklődtek; Bubolyákkal kapcsolatban nem információt kértek, hanem a halotti bizonyítványát. Az irathoz csatoltak egy magyar nyelvű igazolást, amelyet a Honvédelmi Minisztériumban állítottak ki és azt tanúsítja, hogy Bubolyák Vilmosné bejelentette az ő eltűnését és a minisztériumban megállapították, hogy Altamurában internálták. Érdekes módon egy cetlit is csatoltak hozzá, amelyen magyarul, kézzel írva a következő szöveg olvasható: „*1918. év szeptember hó 18.án meg halt spinazzolai vasút áll. Provincia di Bari. Nyilván tartva Campó concentrametó Casale di Altamura Prov. di Bari.*” Emellett egy levelezőlapot is mellékeltek, melyet Bubolyák Vilmos adott fel 1918. július 23-án. A címzett: „*Bubolyák Vilmosné, vasúti köves ut, Békés megye, Gyoma*”. Az üzenetből kiderül, hogy Bubolyákné a felesége volt, nem az édesanyja.

⁵⁴¹ *Népszava*, 1918. márc. 20., 6. o.

⁵⁴² *A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője*, 1926. júl. 14., 10. o.

⁵⁴³ 68. sz. jegyzék, 1921. január 14. Ernesto Mombelli vezérőrnagy, a budapesti Olasz Katonai Misszó vezetője küldte az Olasz Hadügyminisztériumnak. AUSSME E-15, 84/1. A másik három baka: Schönleber József, Magyar Mihály és az albániai fejezetben már említett Majzik Mihály.

Egyértelmű, hogy a felesége megkapta a levelezőlapot és az Magyarországról került vissza, mivel az osztrák–magyar cenzúra pecsétje is rajta van. Bubolyák arról írt benne, hogy nincs semmi baja, ötnaponta küldött haza levelezőlapot; kapott csomagot, de pénzt nem. Aratási munkára készült. Üdvözölte feleségét és rokonait. E két utóbbi forrást valószínűleg azért csatolták a halotti bizonyítványt kérő jegyzékhez, hogy igazolják az adatokat, illetve segítsék a hadifogoly beazonosítását. Egyébként a katona nem szerepel a *Verlustliste*-füzetekben, sem Altamurához, sem más hadifogolytáborhoz kapcsolva; a halála pontos körülményeit pedig források hiányában nem lehet kideríteni.

9.4. A magyar hadifoglyok névjegyzéke

A *Verlustliste*-füzetekben végzett keresés során 877 hadifoglyot találtam, akinek a neve mellett az szerepel, hogy Casale di Altamurában internálták. A keresési eredmény érdekessége, hogy a Magyarország területéről származók voltak többségben: 545 fő (62%). A többi 332 katonából 81 származott délszláv területről (67 dalmáciai és 14 boszniai), míg a maradék két és félszáz ember főként cseh és lengyel volt; vagyis a délszlávok, akiknek a gyűjtőtábora lett Altamura, a legkisebb hányadát tették ki a Veszteséglistának. Ebben nincs ellentmondás: a délszlávok gyűjtését 1918 szeptemberében kezdték el, miközben a *Verlustliste* szerkesztése bő egy hónappal később megállt. Az első Altamurai bejegyzés, mely egy 1917. májusi számban található, éppen egy magyar hadifoglyé, az abonyi származású Czene Pálé volt.⁵⁴⁴ Nincs köztük olyan hadifogoly, aki meghalt volna Altamurában. A legtöbben a közös gyalogezredek közül az újvidéki 6., a debreceni 39., a temesvári 61., és a székesfehérvári 69. ezredbe; a honvédek közül a gyulai 2., a debreceni 3., a nagyváradai 4., a besztercebányai 16. és a székesfehérvári 17. ezredbe tartoztak. Néhányan a nagyszebeni 31., a budapesti 32., a kolozsvári 51., a soproni 76. és a békéscsabai 101. közös, illetve a szegedi 5., a lugosi 8., a miskolci 10., a szatmári 12., a budapesti 29. és a veszprémi 31. honvédezredből érkeztek.⁵⁴⁵

A Veszteséglistákban szereplő 545 magyar nevet kiegészítettem a sajtóban és a levéltári forrásokban talált nevekkal: Bubolyák Vilmos, Eisler Rezső, Hoffmann Ferenc, Schlosszer Gyula és Vass János. Így az Altamurában internált magyarok közül 550-et sikerül név szerint azonosítani.

⁵⁴⁴ *Verlustliste* 1917, 572. szám, 12. o.

⁵⁴⁵ *Verlustliste* 1917, 572., 575., 584., 592., 596., 600., 618., 621., 633. sz. *Verlustliste* 1918, 642., 648., 649., 653., 660., 661., 663., 667., 672., 674., 680., 681., 685., 686., 688., 695., 696., 697., 698., 700. sz.

9.5. A hadifoglyok kórházi ellátása

A hadifoglyok kórházi ellátásának alapvető körülményeit a Vezérkari Hadbiztosság szabálygyűjteményében rögzítették. Mivel Kozeschnik János 1918 őszén volt kórházban, ezért az 1918 augusztusában kiadott szabályzatból indultam ki, amely egyébként az 1916-
oson alapult, és vizsgálatom csak arra az esetre vonatkozik, amikor egy hadifogoly a hadifogolytáborból vagy a munkavégzés során került kórházba.⁵⁴⁶

Értelemszerűen akkor került egy hadifogoly kórházba, ha betegségét vagy sérülését nem tudták meggyógyítani a fogolytábori betegszobában, illetve gyengélkedőben (*infermeria*). Egy kivétel volt: a fogorvosi beavatkozásokra elmehettek az adott város fogorvosaihoz, kísérettel. Mind a gyengélkedők, mind a kórházak különféle színvonalon biztosították az ellátást. Ugyanis az általános szabályzat nem rendelkezett arról, hogy mivel kell ezeket felszerelni, így ez a kórház költségvetési keretén múlt.⁵⁴⁷ Nagyobb kiadást jelentett az orvosi-gyógyászati eszközök és a gyógyszerek mellett a betegek ételmezése és ruhaellátása is.⁵⁴⁸

A kórházak kapcsolatban álltak mind a katonai, mind a politikai vezetéssel: a Vezérkari Hadbiztosságot minden egyes alkalommal értesíteniük kellett, ha egy hadifoglyot befogadtak; a hadügyminisztériumi Hadifogolyügyi Bizottság részére pedig egy listát kellett küldeniük minden hónap 1-én az előző hónapban bekerült hadifoglyok adatairól.⁵⁴⁹ Azonban ilyen jellegű források az altamurai katonai kórházból nem maradtak fenn, így nem lehet meghatározni, hogy Kozeschniken kívül még hány magyar katona került be oda.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Katonai kórház a Santa Maria Capua Vetere-i hadifogolytábor mellett is működött, de abban Kozeschnik Jánost nem ápolták, ezért térek ki erre a témára Altamura kapcsán. A hadifoglyok fertőtlenítéséről, illetve a sérülten fogságba esettek kórházi ellátásáról külön rendelkezett a szabályzat, lásd fent az *Olasz katonai és kormányzati szabályozások 1915 nyarán* c. fejezetben, továbbá *Disposizioni* 1918, 120–145. pontjai, vö. JUHÁSZ 2020a, 301–305. Hozzá kell tenni, egyes semleges országok vállalták, hogy átvesznek sérülteket (egy meghatározott számban) bármely háborús féltől, enyhítendő az egészségügyükre nehezedő terheket, többek között pl. Dánia: 4595. sz. jegyzék, 1916. aug. 2. Kiadója az Olasz Vöröskereszt Hadifogolyügyi Bizottságának főtitkára. Norvégia: 1081/338. sz. jegyzék, 1916. okt. 6. Kiadója a Christianiai (Oslói) Olasz Követség. Őrzési helyük: ASD Gabinetto 1915–1918, b. 339.

⁵⁴⁷ *Hadifogly magyarok* 1930, 241. KEGLOVICH 2018, 147. JUHÁSZ 2020a, 308–309. Például a calci-i kórházban 8 mosóteknő jutott 600 emberre, bővebben lásd: JUHÁSZ 2020a, 317.

⁵⁴⁸ KEGLOVICH 2018, 148. JUHÁSZ 2020a, 308. és 318–320.

⁵⁴⁹ *Disposizioni* 1918, 164. és 169. pontja.

⁵⁵⁰ Giorgio Mortara olasz közgazdász, statisztikus a háború alatti és utáni olaszországi egészségügyi helyzetről írt egy monográfiát, amely a hadifoglyokat is érintette. Egyik fő megállapítása, hogy az olasz hadifoglyok halálozási aránya magasabb volt — több mint kétszerese — az Olaszországban fogva tartott hadifoglyokénál. Számításai szerint a valamivel kevesebb, mint 600 ezer olasz hadifoglyból 90–100 ezer nem élte túl a fogságot, akik közül körülbelül 10 ezren a sebesüléseikbe haltak bele, a többiek pedig betegségekbe. Ezért részben a fogva tartókat teszi felelőssé a hiányos, illetve ahogy fogalmazott: „*embertelen*” (*disumano*) ellátás miatt; részben pedig a járványokat. Vö. MORTARA 1925, 49–52.

1917 július végétől kezdve a Hadügyminisztérium felfüggesztette a hadifoglyoknak járó illetmény kifizetését a kórházi ápolás idejére, azzal az indokkal, hogy az olasz hadifoglyok sem kapják meg az Osztrák–Magyar Monarchiában.⁵⁵¹ Ugyanakkor a hadbiztosi szabályzat értelmében a kórházakban kezelt hadifoglyok számára is biztosított volt a levelezés lehetősége.⁵⁵² A kórházakban elhunytak személyes használati tárgyairól a szabályzat úgy rendelkezett, hogy a lefertőtlenítésük után a többi hadifogoly javára kell őket használni.⁵⁵³

A súlyosan sérült és a „*nagybeteg*” (*grands blessés*) hadifoglyokat az Osztrák–Magyar Monarchiával kötött bilaterális megállapodások szerint ki lehetett cserélni.⁵⁵⁴ 1919 márciusától kezdve azonban már minden hátszági kórházban ápolt osztrák–magyar hadifoglyot rokkantnak (*invalido*) minősítettek és hazaengedtek.⁵⁵⁵ Kozeschnik Jánosra ez nem vonatkozott, hiszen szerencsésen felépült a maláriából. A forrásokban egy kicserélt altamurai beteg szerepel név szerint: Popovici Konstantin, a 41. közös gyalogezred katonája, aki tuberkulózis-beteg volt.⁵⁵⁶

Míg a nem internált, azaz a háborús övezetből csere keretében hazaküldendő sérülteket és betegeket a calci-i kórházon át irányították haza, addig az országszerte működő kórházakból a comói kórházba szállították őket a hazatérésük előtt. Egy kivétel volt: a tuberkulózisos betegek Genován át jöttek haza.⁵⁵⁷

A tábori gyengélkedőkön a „táborlakók” is részt vettek az ápolásban: a katonaoorvosok és a szanitécek nem minősültek hadifogolynak, de nem engedték őket haza, mivel így a hasznukat vehették. Ráadásul így kiküszöbölték a nyelvi akadályt az ellátás során.⁵⁵⁸

A közép-itáliai L’Aquilában és Avezzanóban fogva tartott, tápiógyörgyei származású id. Balázs Vendel sokat szenvedett gyomorbajtól: „*Az a rég bajom, hogy mióta fogoly vagyok, fáj a mellem és a gyomrom.*” 1915. november 20-án arról értesült, hogy a sógora

⁵⁵¹ Azért függesztették fel, mert az Osztrák–Magyar Monarchia eleve nem fizette ki az olasz betegek számára. JUHÁSZ 2020a, 308.

⁵⁵² *Disposizioni* 1918, 86. pontja.

⁵⁵³ *Disposizioni* 1918, 155. pontja.

⁵⁵⁴ A leggyakoribb betegségek, melyek indokolták a fogolycserét: TBC, vese- és keringési betegségek, gázmérgezés, hisztéria, epilepszia, idegrendszeri megbetegedések, tumorok, vakság, vagy valamely végtag elvesztése. *Disposizioni* 1918, 165. pontja. Vö. KEGLOVICH 2018, 154–157. TAKÁCS 2019b, 137. JUHÁSZ 2020a, 314.

⁵⁵⁵ 52222. sz. körlevél, 1919. márc. 13. Kiadója a hadügyminisztériumi Katonai Egészségügyi Főosztály. Tárgya: *Rimpatrio dei prigionieri a.u. quali invalidi* (Osztrák–magyar hadifoglyok rokkantként történő hazatérése). AUSSME F-11, 131/4.

⁵⁵⁶ 178. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1918. jan. 14. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 353.

⁵⁵⁷ *Disposizioni* 1918, 166. pontja. Vö. *Hadifogoly magyarok* 1930, 245–246. TORTATO 2004, 48. JUHÁSZ 2020a, 314.

⁵⁵⁸ JUHÁSZ 2020a, 307.

meghalt. A következő napokban fokozódtak panaszai, 30-án bement a „betegszobára”. Orvosi vizsgálatban részesült és „porokat” kapott. Még januárban is csak feküdni tudott: „Édeseim, ezt írom könnyek közt a betegágyban január 12-én. De nagyon rosszul érzem magam. Fölhagyok az írással. De még egyet megírok. Hogy most négy-öt nap óta dagad a gyomrom kívülről is és belülről is. A lélegzést is erősebben szedem, mint eddig. Orvosságot, porokat és cseppeket kapok.” Februárban bekerült a katonai kórházba. Az orvos injekciókat, „porokat” és gyomormosást alkalmazott; tavasszal meggyógyították. Id. Balázs szerint leginkább az nehezítette gyógyulását, hogy idegenekkel volt körülvéve; nem volt, aki vigasztalja, bátorítsa, lelket öntsön belé.⁵⁵⁹

L’Aquila város halotti anyakönyveiben feltüntették az ottani katonai kórházban elhunyt magyarok elhalálozását kiváltó betegségeket, illetve sérülést. 1917-ben 3 halálesetet rögzítettek. 1918-ban tovább nőtt az elhunytak száma (8 fő); a legtöbben azonban ’19-ben vesztették életüket (17 fő). Kétszer is volt példa arra, hogy több magyar is egy napon hunyt el. Hét esetben nem tüntették fel a halál okát. A legtöbben valamilyen légzőszervi (tüdőgyulladás, mellhártyagyulladás) vagy emésztőszerv-rendszeri betegségnek (hastífusz, bélhurut, májelégtelenség) estek áldozatul. A sebesülések lött sebek, illetve végtagi fagyás. A spanyolnáthára utal, hogy a légzőszervi megbetegedések nemcsak télen okoztak halált, hanem a kora nyári hónapokban is. Az emésztőszerv-rendszeri betegségeket kiválthatta a nem megfelelő élelemellátás is, de ennek bizonyításához más források bevonására lenne szükség.⁵⁶⁰

Két osztrák hadifogoly panaszt tett, amiért érzéstelenítés nélkül végeztek rajtuk műtétet. Egy bizonyos Heim hadapródjelölt jobb szemét távolították el ily módon; míg egy meg nem nevezett tisztet hétszer is érzéstelenítés nélkül műtöttek, amibe a panasz szerint beleőrült.⁵⁶¹ Egy osztrák hadifogoly pedig maláriás betegen került haza; Bécsben azonnal karanténba helyezték.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Az idézetek helyei: NÉMETH Csaba: *Tápiógyörgye története az első világháborúban. Id. Balázs Vendel háborús naplójával.* Tápiógyörgye, Tápiógyörgyei Torockó Baráti Társaság, 2016, 152–155. Vö. TAKÁCS 2018b és TAKÁCS 2018c.

⁵⁶⁰ Bővebben lásd TAKÁCS 2018b, 721–723. TAKÁCS 2018c, 194–196.

⁵⁶¹ A panaszok az osztrák kormánytól érkeztek, így valószínűsíthető, hogy a két katona csere útján már otthon volt, amikor a panaszukat kivizsgálták. 18852. számú hadügyminisztériumi jegyzék, 1918. júl. 15. Tárnya: *Informazioni* (Tájékoztatás). ACS 19.4.6.100. Idézi TORTATO 2004, 202.

⁵⁶² TORTATO 2004, 159.

9.6. Összegzés

A dél-olaszországi Altamura városban működő katonai kórházban tapasztalt ellátásról Kozeschnik nem hagyott hátra feljegyzést, csak egy levelezőlapon tudatta, hogy ott gyógyult ki a maláriából, 1918 októberében. Ezért a hadifoglyok kórházi ellátását más források bevonásával vizsgáltam. Ezek közé tartozik id. Balázs Vendel naplója, akit a L'Aquilai Katonai Kórházban kezeltek. Altamura város mellett egy szintén nagyobb, hatezer fős kapacitású hadifoglytábor is működött, ahol Kozeschnik nem járt. A név szerint azonosított hadifoglyok (882) közül 550 volt magyar. Három járvány is végigsöport a táboron: vérhas, spanyolnátha és kiütéses tífusz, százak életét követelve. 1918 őszén a délszláv nemzetiségű hadifoglyokat gyűjtötték oda.

10. Cassino

Cassino város Rómától kb. 130 km-re, délkeletre található. A tőle északra fekvő Caira nevű településhez vezető út mentén, a mai Monterotondo környékén működött a Villa Molini,⁵⁶³ amely szintén egy többezer fő befogadására alkalmas hadifogolytábornak adott helyet. A tábor az olasz katonai és kormányzati források Cassinóként jelölik; irányítása a IX. számú, Római hadtesthez tartozott, amely az asinarai táborokat is működtette.

10.1. A hadifogolytábor

Cassino nem szerepel az 1916. áprilisi hadifogoly-létszámkimutatásban,⁵⁶⁴ ugyanis ekkor még csak az elhatározás volt meg, hogy ott egy 4.000 hadifogoly befogadására alkalmas tábor kell építeni⁵⁶⁵. A tábor az év második felére épült fel és a tervezettnél nagyobbra sikerült: 1917. január 1-én már 4.135 közkatona-hadifoglyot internáltak ott (tisztek nem voltak), és további 1.725 közkatona-hadifogoly számára volt hely.⁵⁶⁶ A tábor ekkor már 8.000 férőhelyesre tervezték kibővíteni. Megállapítható tehát, hogy ez is egyike lett a legnagyobbaknak. Összehasonlításképpen: a Szamár-szigeti táborokban összesen volt 11 ezer hadifogoly ugyanabban az időben. Szűk két hónap alatt a szabad helyek száma csaknem a felére csökkent.⁵⁶⁷ Viszont 1917 áprilisában kétezer hadifoglyot irányíthattak Cassinóba,⁵⁶⁸ vagyis a tábor vagy tovább bővült, vagy néhány száz hadifoglyot átköltöztettek máshova. A tendencia folytatódott: júniusban 4.000 új hadifogoly számára volt hely.⁵⁶⁹

⁵⁶³ NARDONE 2016, 5.

⁵⁶⁴ 13600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1916. ápr. 11. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Helyszínek a hadifoglyok internálására). AUSSME F-11, 127/6.

⁵⁶⁵ 6584. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1916. ápr. 20. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME F-11, 127/6.

⁵⁶⁶ Lásd 212. sz. hadügyminisztériumi jegyzék és mellékletei, 1917. jan. 3. Tárgya: *Locali* (Helyek). „A” melléklet: *Allegato A: Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1° Gennaio 1917* (Az egyes táborokban internált hadifoglyok statisztikája, 1917. jan. 1-i dátummal) és „B” melléklet: *Allegato B: Specchio numerico indicante i posti disponibili per internamento di prigionieri di guerra nei vari Corpi d'Armata alla data del 3 Gennaio 1917* (Az egyes hadtestekben a hadifoglyok internálása céljából elérhető helyek statisztikája, 1917. jan. 3-i dátummal). AUSSME F-11, 127/6. Vö. TORTATO 2004, 31., 263. KEGLOVICH 2018, 54., 65. A további szabad helyeket a 3. hadsereg által elfogott hadifoglyoknak tartották fenn, lásd 33360 sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. jan. 3. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Helyszínek a hadifoglyok internálására). AUSSME B-3, b1/3.

⁵⁶⁷ 37600. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. márc. 3. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Helyszínek a hadifoglyok internálására). AUSSME B-3, b1/3. Továbbra is a 3. hadsereg hadifoglyait internáltak itt.

⁵⁶⁸ Ugyanis a 3. hadsereg 1.500, a Gorizia–haderő pedig 500 hadifoglyot küldhetett Cassinóba. 40521. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. ápr. 13. Tárgya: Helyszínek a hadifoglyok internálására (*Locali per internamento di prigionieri*). AUSSME B-3, b1/3.

⁵⁶⁹ Konkrétan a 2. hadsereg új hadifoglyainak 2.440, a 3.-nak 1.000, a 6.-nak 560 hely volt fenntartva. A forrás szerint mindegyik esetben közkatona–hadifoglyokat terveztek ide internálni. 46100. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. jún. 12. Tárgya: *Locali per internamento di prigionieri* (Helyszínek a hadifoglyok internálására). AUSSME B-3, b1/3.

Októberben még mindig nem telt be Cassino, 1.714 új hadifogoly számára volt hely benne. Ugyanakkor ez már csak a 2. hadseregnek volt fenntartva és tiszteket is elkezdtek ide internálni.⁵⁷⁰ A Hadifogolyügyi Bizottság is irányított oda tiszti hadifoglyokat 1917 végén.⁵⁷¹

A Santa Maria Capua Vetere-i táborral kapcsolatban már említett Ramón Sagarra parancsnok, a Római Spanyol Nagykövetség katonai attaséja Cassinóban is látogatást tett, 1917. június 15-én. Öt nappal később kelt jelentésében⁵⁷² a következőket rögzítette: A tábor neve: *Villa Molini*. A látogatása idején 1.373 fogoly volt a táborban, rajtuk kívül volt még 87, aki a város környékére, további 85 pedig Rómába és Perugiába ment munkára. Megjegyezte ugyanakkor, hogy a tábor nyolcezer fogoly befogadására alkalmas. A barakkok építése 1916 augusztusában kezdődött. A hadifoglyok 24 barakkban laktak, melyek mindegyike 80 méter hosszú, 8 méter magas volt és 16 ablakkal rendelkezett. A világítást elektromos lámpák biztosítják. A hadifoglyokat hétköznapiakon kétórás sétára viszik és a szabadban játszhatnak is. Ugyanannyi élelmiszert kapnak, mint az olasz katonák; az ételeket a saját ízlésük szerint készítik el. Az egészségügyi helyzetet jónak minősítette, még azt is feljegyezte, hogy 26 megbetegedést regisztráltak addig. A tábori gyengélkedőn három orvos dolgozott, akik közül egy volt olasz, a másik kettő a foglyok közül került ki. A lelki életről egy katolikus pap és egy szerzetes gondoskodik, aki a Monte Cassino-i bencés kolostorból jár át a táborba. Minden nap az imateremben van szentmise, kivéve vasárnaponként, amikor a villa területén, a szabad ég alatt egy ünnepélyesebb misét celebrálnak. A foglyok számára biztosítanak elegendő ruházatot és hozzá mosodát. Sagarra írása azért is fontos, mert, ahogy fogalmazott, a hadifoglyokkal közvetlenül, „tanúk nélkül” beszélgethetett és még ilyen körülmények között is elismerően szóltak a fogvatartóikról és elégedettek voltak a tábori állapotokkal. A táborparancsnokság engedélyezte, hogy azok a hadifoglyok, akik egymásnak rokonai (például apa és fia vagy testvérek), egy barakkban lehessenek, ha eredetileg nem úgy osztották be őket.

Ugyanakkor a helyzet nem volt mindig ilyen idilli. Az ortodox vallású szerb hadifoglyok szavá tették, hogy nincs lelkészük.⁵⁷³ Egy szlovént lelőttek az örök, amikor

⁵⁷⁰ Az 1.714 helyből 214-et tartottak fenn tisztek számára. 57700. sz. vezérkari hadbiztosi jegyzék, 1917. okt. 15. Tárgya: *Locali per internamento prigionieri* (Hadifoglyok internálásának helyszínei). AUSSME B-3, b1/3.

⁵⁷¹ 50929. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1917. dec. 23. Tárgya: *Sgombri di prigionieri* (Hadifoglyok elhelyezése). AUSSME F-11, 127/6.

⁵⁷² ASD Gabinetto 1915–1918 fond, 359. d.

⁵⁷³ 10227. sz. hadügyminisztériumi távirat, 1917. márc. 29. A táviratban Spingardi kikérte a külügy véleményét, amely engedélyezte, hogy keressenek ortodox papot, lásd 3949. sz. külügyminisztériumi távirat,

szökni próbált.⁵⁷⁴ Egy osztrák főhadnagy súlyos vérhasban szenvedett.⁵⁷⁵ 1917 márciusában a hadifoglyok arra panaszkodnak a leveleikben, hogy késve kapják meg az otthonról küldött pénzt, valamint a munkáért járó bérüket.⁵⁷⁶ Forrás van arról is, hogy a nemzetiségek között nem volt békés az együttélés; a perlekedő foglyok hadbírószágon, egy tiszt pedig az örültek házában kötött ki.⁵⁷⁷ És Cassinót sem kerülték el a járványok: a legsúlyosabb a kiütéses tifusz volt 1919 tavaszán, aminek következtében áprilisban lezárták a tábort. Az év folyamán összesen 2.513 hadifogoly betegedett meg a táborban, ami az országos összes megbetegedésnek a felét tette ki.⁵⁷⁸

Az olasz Hadsereg-Főparancsnokság 1918 szeptemberében kijelölte az egyes nemzetiségek gyűjtőtáborait.⁵⁷⁹ Cassinóba kezdték el áthelyezni az „egyéb” nemzetiségű tiszti és közkatonahadifoglyokat, vagyis akik nem csehek, illetve szlovákok, délszlávok, románok vagy lengyelek voltak. Gyakorlatilag osztrákok és magyarok gyűltek fel benne nagy számban. Így érkezett oda Kozeschnik János is Altamurából, és hatezer társával várta a hazatérést, akik között másfél ezren voltak tisztek.⁵⁸⁰ 1919 áprilisában leállították a hadifoglyok mozgatását a kiütéses tifusz-járvány miatt.⁵⁸¹

Majdnem egy évvel később, 1920 márciusában még mindig volt Cassinóban három, a neve alapján lengyel nemzetiségű, tiszti hadifogoly. A Spanyol Követségen keresztül kérték

1917. ápr. 2. Kikötötték ugyanakkor, hogy ne a szerb követséghez forduljanak. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 347.

⁵⁷⁴ 25958. sz. hadügyminisztériumi távirat, 1918. szept. 5. Tárgya: *Reclamo del governo A.U.* (Az osztrák–magyar kormány panaszja). ASD Gabinetto 1915–1918 fond, b. 352. A panaszt a Spanyol Nagykövetség közvetítette, lásd 3885/1258. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1918. aug. 5. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 352.

⁵⁷⁵ A tiszt neve: Joseph Buchbinder. 851/289. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1919. márc. 16. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 352.

⁵⁷⁶ ACS Ministero della Guerra, Comando Supremo, Sottosegretariato per gli affari civili fond, 466. doboz, 34. fasc. A dokumentum címe: *Notizie desunte dall'esame delle corrispondenze dei prigionieri di guerra, da interrogatori e dalla stampa estera fino all'8 marzo 1917.* Vö. RESIDORI 2017, 151.

⁵⁷⁷ A táborban, a megszokott módon, egymástól elválasztva szállásolták el a német és a magyar, illetve a többi nemzetiségű hadifoglyot. Utóbbiak részlegét hívták szláv részlegnek. 1918 januárjában bekerült egy olasz nemzetiségű dezertőr a szláv részlegbe. Erre hat szláv tiszt tiltakozni kezdett. Mivel négyenél többen voltak, a Nápolyi Hadbírószágon zendülésért kellett felelniük, de végül felmentették őket. Vö. TORTATO 2004, 274–275. RESIDORI 2017, 223–224. JUHÁSZ 2020a, 313. Az eset főbb forrásai: 5383. sz. külügyminisztériumi távirat a miniszterelnöknek, 1918. ápr. 15. Levél a Hadifogolyügyi Bizottság elnökétől a miniszterelnöknek, 1918. júl. 13. Őrzési helyük: ACS PCM, 19.4.6. (99.) doboz, 71. fasc.

⁵⁷⁸ RESIDORI 2017, 274–275.

⁵⁷⁹ 23900. sz. hadsereg-főparancsnoksági jegyzék, 1918. szept. 22. Tárgya: *Impiego di prigionieri in zona di guerra* (Hadifoglyok dolgoztatása a háborús övezetben). AUSSME F-11, 114/2. Vö. TORTATO 2004, 49., 246. RESIDORI 2017, 220., 236. TAKÁCS 2019b, 129.

⁵⁸⁰ NARDONE 2016, 4.

⁵⁸¹ 23949. sz. hadügyminisztériumi jegyzék, 1919. jún. 24. *Arrivo di prigionieri a Cassino* (Hadifoglyok érkezése Cassinóba). AUSSME F-11, 132/1.

a hazaszállításukat, amit a külügy elintézett.⁵⁸² Eközben az Olasz Hadügyminisztérium cáfolni igyekezett egy „szocialista” lengyel hírlapban megjelent vádat, mely szerint Cassinóban a lengyel hadifoglyok nélkülözésben élnek. A hadügy szerint mindenük megvan és lengyel hadifoglyok korábban mintatábornak nevezték Cassinót.⁵⁸³

A második világháborúban, 1944 tavaszán az egykori fogolytábor környéke egy nagyobb ütközet helyszíne volt.⁵⁸⁴

10.2. Források cassinói magyar hadifoglyokról

A 38. közös gyalogezred katonája, Varju Sándor hadnagy az ezredalbumban idézte fel emlékeit a Cassinóba érkezésről. Elbeszélésében néhány tábori körülményen túl hangsúlyosan megjelenik a katonák reményvesztett, borúlátó lelkiállapota is.⁵⁸⁵

A Vas vármegyei Bükről származó Taródy Ferenc a II. isonzói csatában esett fogságba. Először L’Aquilába került, majd később Cassinóba, és sokat dolgozott: „1917. *Junius 18 mentünk gazdasági munkára Servigliánóból 3 hónapig dolgoztunk szent kaszinóba*

⁵⁸² 6805. sz. hadügyminisztériumi távirat, 1920. márc. 23. ASD Gabinetto 1915–1918 fond, 371. d. A katonák nevei, ahogy az olaszok írták: Miroslaw Zgaga hadnagy, Oreste Krawczuk és Stefano Kukielka zászlósok.

⁵⁸³ 2590. sz. távirat, 1920. márc. 22. ACS PCM, 19.19.6. (169.) doboz, 14. fasc.

⁵⁸⁴ <https://www.abbaziamontecassino.org/index.php/storia/la-battaglia-di-montecassino> (letöltve: 2022. ápr. 21.)

⁵⁸⁵ „Reggel 5 óra volt, mikor vonatunk lassítani kezdi menetét, az örök avizálják a felkészülődést. Izgalmasan lessük, mikor látunk már állomásépületet. A sötétség miatt nem látunk semerre sem. Pár perc múlva már kinn is állunk Monte-Cassino állomás teraszán, hol megkezdődött a nagy ellenőrzés, vajon mindenki kiszállt-e a kocsikból. Nekivágtunk a nyirkos levegőn, sűrű ködön keresztül a halottként csendes városkának. A házak falán világító lámpa álmosan nézett ránk, összetört csontokra, kiket az olasz karabienerek [csendőrök] vettek minden oldalról körül. Tekergős, cikk-cakkos utakat rójjuk. Folytonosan fogy belőlünk az az érzés, amiről otthon szabadságként beszélnek. Mintha lépésről-lépésre fogyna éltető levegőnk, valami képzelt penészszag nehezedik tüdönkre, szemünket sírnivágyó érzés fogja el. Elménkben túlsúlyra jut a rabság gondolata. Egy kanyarulatban megpillantunk gyárszerű magas fallal körülvett fehér épülethalmazt, szívünk súgja, hogy kriptához érünk, honnan csak az ég tudja, mikor lesz a feltámadás. Most már tisztán vesszük ki a ködvilágból a fehér betonfalat, rajta a feketének tetsző vaskaput. Nincs annak fölé írva ugyan dantei sor, de önkénytelenül assotiationi diktálja: «Ki ide belépsz, hagyj fel minden reménnyel!» S ki tudja, így lesz-e? A karabienerek döngetik a hatalmas vaskaput, tompa döngése rémítőnek tűnik fel agyoncsigázott idegeimnek. A porkoláb fán alszik? Jó pár perc múltán lépesek zaja ébreszt fel fantasztikus rémképeimből, amilyeneket csak kimerült agy rajzolhat magának. A néma csendet, úgy sejtem, olasz káromkodás, majd záracsattogás töri meg. Idegölő, keserves, lassú nyikorgás után kinyílik a kapu. Bódult ember tétova lépéseivel botorkálok át azon. Visszapillantok ... Önmagamtól kérdezve, vajon mikor lépem át ismét e kaput? Quatró-quatró...[Négyen-négyen] rivalja ránk a porkoláb mire birkamódra terelve, négyesével haladunk el a szolgálatban lévő olasz tiszt előtt, ki buzgón ismételteti fennhangon: «Quatró ... Otó ... duodeci!» [Négy, nyolc, tizenkettő!] Addig–addig, míg belezavarodva kezdheti előlről. Vagy háromszor végigcsinálja ezt a fáradságtól, idegmunkától roskadozó fogoly társasággal. Szomorú csapatunk utolsó négy embere is beér a kapun, az gyászos nyikorgással, szívszorogató melódia után, hatalmas csattanással bezárul mögöttünk. Szemünkből titkon könnyet törölünk ki, abban az érzésben, hogy a szomszéd bajtárs nem veszi észre... s mély sóhajjal keblünkben, indulunk a 8-as számú barakhoz, hol a fogda van elhelyezve, a jobb szárnyépületben. A hosszú barak balszárnyán foglalunk helyet, gyorsan, gépiesen vetkőzünk az egy szál villanykörte mellett, s takaró alá bújunk. Egy imát morzsolok el Enyéimért s sorsavert szegény nemzetünkért, mely bűnhőd a múltat, s a jövődöt... Adjon az Isten nekik is, meg nekem is erőt a jövődöhöz.” DOROMBY József (szerk.): *A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve*. Budapest, Hollósy Nyomda, 1936, 364–365.

[Cassinóban] gazdasági munkán. Szeptember 18-ikán mentünk Fábriánóba ott kanáris munkán dolgoztunk November 20-ikáig 20-ikán Servigliánóba mentünk december 1-én Avezanába [Avezzanóba] mentünk. Avezanából 1918.január 26-ikán Kaszinóba [Cassinóba] mentünk. Cassinóból gazdasági munkára kimentünk egy herceghez 22-en. 1918. Február 15-ikén ott dolgoztam 1918. November 25-ikéig. Akkor megbetegedtem Rómába voltam december 4-ikéig a kórházba aztán kaszinóba [Cassinóba] hoztak.”⁵⁸⁶ Végül elkapott valamilyen súlyos betegséget, aminek következtében Calciban rokkantnak nyilvánították és 1919 áprilisában hazaengedték.

A vizsgált táborok közül Cassinóhoz köthető a legtöbb tiszti fogolytól származó forrás. Simon Gyula, a 22. honvéd pótzászlóaljban szolgáló népfelkelő hadnagy egyike volt a csere útján hazatért cassinói hadifoglyoknak, akiknek a vallomását megőrizte a budapesti Hadtörténelmi Levéltár. Egy ideig a szicíliai Monrealéban tartották, ahol „a bánásmód ellen kifogás nem emelhető”. Ezzel szemben Cassinóval kapcsolatban, ahová 1917. december elején szállították át 48 tiszt társával együtt, így fogalmazott: „[...] körülbelül ezer tiszt van elhelyezve. E táborban a bánásmód rossz. Egyik olasz tiszt töb [sic!] tisztet tetteg is bántalmazott. A tiszték a józanságukat nem kapják a kezükhöz. [...] Szláv nemzetiségű tiszték a magyar és az osztrák tisztektől elkülönítve étkeznek és laknak, és ezekkel szemben bizonyos előnyöket élveznek. Azokat a jobb érzésű szláv tiszteket, kik a szláv csoportban lakni és élelmezni magukat nem akarnak elzárással kényszerítettik [sic!] arra. A tisztikar sérelmeire orvoslást nem talál, mert sem a Vöröskeresztől, sem a konzulátustól a fogolytábort kiküldöttek meg nem látogatták, és más uton megkísérelt panaszokra bezárás volt a felelet.”⁵⁸⁷ Simon Gyula tehát tanúja volt a hat szláv tiszt fentebb említett zendülésének.

Kántor Dezső, a budapesti 1. honvéd gyalogezred II. zászlóalj 5. géppuskás osztagának zászlósa Kozeschnik Jánossal azonos helyen és szinte egy időben — 1915. december 7-én, a Monte San Michelén. Simon Gyulához hasonló szavakat használt Cassinóra vonatkozóan: „A Cassino-i fogolytáborban voltam, ahol a bánásmód nem tiszthez méltó volt. Van tudomásom arról, hogy hadseregünk tagjai beléptek idegen légiókba, de neveket megnevezni nem tudok.” A pénzét nem vették el, de felszerelési tárgyait igen. Megjegyezte továbbá, hogy „A hazulról küldött csomagokat és pénzt megkaptam. Kölcsönt és segílyt nem kaptam.” Érdekes, hogy hadifoglyok bántalmazásáról nem volt tudomása.⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ HETYÉSY Katalin: *Katona és hadifogoly – a Nagy Háborúban. Taródy Ferenc igaz története.* Vasi Szemle 69. évf. (2015), 4. szám, 498–500.

⁵⁸⁷ HL I. vh., 4403. d., Simon Gyula.

⁵⁸⁸ HL I. vh., 4404. d., Kántor Dezső.

A váci származású Körner Zsigmond is az 1. honvéd gyalogezred zászlósa volt, ám őt 1916 augusztusában fogták el a Monte San Michelén. Simon Gyulához hasonlóan ő is Szicíliába került először. A vallomásából nem derül ki egyértelműen, hogy járt-e Cassinóban, mert egy másik hadifogoly kapcsán említette a tábor: *„Bátor Pál 96. gy. e-beli főhgy. úrnak a csomagjában maradt egy kék blousom és fekete nadrágom. Illető főhadnagy úr jelenleg Cassinó táborban van Neapol mellett. Kérem a vöröskeresztet a ruha hazahozatalát elősegítve azt címemre (Körner Zsigmond, zászlós, Vác, Vásártér 15. Ungarn) elküldeni szíveskedjék.”*⁵⁸⁹ Feltételezhető, hogy Körner is volt Cassinóban és valamilyen okból oda, de egy másik katona részére kérte az említett ruhadarabokat.

A 2. népfelkelő gyalogezred 4. századában harcolt az aradi származású Böhm Béla népfelkelő főhadnagy. Ő is megjárta Szicíliát. Vallomásából megtudhatjuk, hogy a cassinói tábor parancsnoka egy bizonyos Galliani ezredes volt, akinek *„részéről állandóan a legkülönfélébb üldözéseknek voltunk kitéve. Megtörtént, hogy két héten át a sőt megtagadta nekünk.”*⁵⁹⁰ Továbbá: *„Két éves hadifogságom alatt egy lélek sem törődött velünk.”* Fogságba esésének igazolására Dereánó Ödön századost nevezte meg, aki a zászlóaljának volt a helyettes parancsnoka és felterjesztette őt *„arany vitézségi éremre”* 1916 júliusában, nem sokkal a fogságba esése előtt.

Davidovics Sándor, a 4. honvéd gyalogezred népfelkelő főhadnagya hosszan beszámolt fogságáról: *„Piazza Armerinán a bánásmód jó volt, de Cassinóban annál rosszabb. Több tisztársamat tetteleg is bántalmazták: Esső Miklós 34. ezredbeli hadnagy karjára ráütött előttem Tatarossi olasz főhgy s hozzá nyomban lecsukták. Minden kihallgatás vagy meghallgatás nélkül csukták le a tiszteket. Felszerelés és élelmezés hiányos és gyenge volt. 1918. június hónapban mindössze 2-án, 9-én, 11-én és 23-án engedett behozni az ezredes cigarettát, s akkor is fejenként 5-9 cigaretta jutott. Június első felében 8-10 napon át sőt nem kaptunk még a főzéshez sem.”*⁵⁹¹ A többek által említett rosszabbodás a bánásmódban nemcsak azért volt, mert másik táborba kerültek, hanem a caporettói áttöréssel is minden bizonnyal összefüggésben volt; az olaszok arra reagálva szigorítottak a hadifoglyok életén. Emellett Davidovics is megemlíti a Simon Gyulánál olvasható esetet a katona lelövéséről: *„Cassinóban 1918. január 23-án előttem löttek le az olasz örök egy őrzetönket. Ki a legénységi tábor tőlünk elválasztó falon átugrott. Ez a lelövés akkor*

⁵⁸⁹ Uo. Körner Zsigmond.

⁵⁹⁰ Uo. Böhm Béla.

⁵⁹¹ A tőle megmaradt és itt felhasznált forrásokat lásd HL I. vh., 4404. d., Davidovics Sándor.

történt, mikor már nem volt rá szükség, mert a nélkül is megfékezhetők.” Ezeket az 1918. július 16-án, Linzben felvett vallomásában olvashatjuk. Hazatérése után Szegeden is kihallgatták, augusztusban, amikor további adatokat közölt: „*Tiszti szolgálk és más legénységi egyének sokat panaszkodtak a rossz élelmezés miatt. A maláriás betegek nagy része 40–50% elpusztult. Ezeknek kicserélését kellene megkísérelni az olasz tüdőbetegekért.*” Fontos közleménye, hogy „*Az élelmet nem az előirt mennyiségekben adják kis s mikor a hiányokért panaszkodott az étkezdei tiszt, azt is lecsukták.*” Két zászlós, bizonyos Daumann és Kaufmann, bántalmazásának is tanúja volt.

A Sagarra által említett sétát a *Hadifogoly magyarok történetében* is megemlítették: a tiszteknek egy kirándulás keretében megmutatták a híres Monte Cassino-i bencés kolostort.⁵⁹²

Murányi Erzsébet 1917. május 21-én írt levelet Istenmezejéből Cassinóba a férjének, Ludvig Mátyásnak. Ebben arra találunk utalást, hogy a foglyoknak küldött levelek kézbesítése rendkívül akadozott: „*Most mar először is tudatom, kedves uram, hogy ha levelet olyant kap, amit nem én Írtam, néihégyén [...] meg, mer iratam masval vagy ketot, azé mer maga ászt irta, hogy levelet nem kap soha, és azért iratam , hogy hatha áaszt majd jobán megkapja, akit masval iratok, egyet iratam a tanító kisaszonyval és másikat meg a pétervasárón a szaboné aszonyval. áaszt montak, hogy anak az irasat, akarhól van a világon, megkapja, nagyon rós vol[t] kedves uram, hogy én mindig írtam a levelet, és maga még mindig áaszt irta, hogy egy levelet sem kap. most tudatom, kedves uram, hogy a febrívár 18 dikaji levelét május 20-dikan kaptam meg, amibül kiértétém mindent, áaszt is, hogy nincs sémi baja, jól egészségi van, és anak nagyon megörültem, szeretet kedves uram [...]*”⁵⁹³ Feltehetően Ludvig közkatona volt, ami megmagyarázza a fennakadást, hiszen a levelek küldését csak a tisztek számára engedélyezték, a közkatona-hadifoglyok levelezőlapokon tarthattak kapcsolatot az otthoniakkal.⁵⁹⁴

Az „*Olasz Misszió*nak” küldött egy kérvényt⁵⁹⁵ két cassinói magyar, Scheuring Ferenc és Longricz Konrád, amelyben arról számoltak be, hogy társuk, Császár Ferenc balesetben életét vesztette 1918. november 15-én munkavégzés közben, Perugia megyében; elmondásuk szerint „*agyon csapta egy kő*”. A kérvény arra irányult, hogy a Misszió

⁵⁹² *Hadifogoly magyarok* 1930, 237.

⁵⁹³ HANÁK 1973, 68.

⁵⁹⁴ *Disposizioni* 1918, 83/a. pontja.

⁵⁹⁵ Kézrel írt kérvény, három példányban magyarul, egy példányban olaszul. AUSSME E-15, 84/1.

gondoskodjon az özvegye anyagi kárpótlásáról, mivel a felügyelő olasz tisztek elmondása szerint ez őt megilleti.

A Római Spanyol Nagykövetség 1919 augusztusában azt a kérést továbbította az olasz külügynek, hogy próbálják meg felgyorsítani körülbelül 40, Cassinóban tartózkodó magyar tiszt hazatérését, mivel őket már hónapokkal korábban hadirokkantaknak minősítették és állapotuk egyre rosszabbodott. A Külügyminisztérium felkérte a Hadügyminisztériumot, hogy intézkedjen.⁵⁹⁶

A sajtóban cassinói magyarokról is jelentek meg tudósítások. A *Budapesti Hirlap* közölte 1917 februárjában: „Hír olasz hadifogságból. A Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal címére Olaszországból levél érkezett, a melyben ez alább felsoroltak közlik, hogy fogságba jutottak, egészségesek és címük: *Cassino, Prov. Caserta, Italia*. Az aláírások ezek: *Benedek Imre* szakaszvezető, *Borcsa Károly*, *László András*, *Mike Lajos*, *Bitai Gyula*, *Molnár András*, *Nagy János* és *Szabó Sámuel* tizedesek, *Tamás András* őrvezető, valamennyien a 2. gyalogezredből.”⁵⁹⁷ E tudósítást lehozta *Az Ujság* és a *Pester Lloyd* is, ugyanazon a napon.⁵⁹⁸ A *Budapesti Hirlap*ban volt még egy bejegyzés a tudósítás alatt: „*Machate Irma* címére a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatalhoz (Üllői-út 1.) levél érkezett, a mely nem volt kézbesíthető. A címzett a 129.923. számra való hivatkozással igazolás után átveheti levelét délelőtt 10 és 12 közt a Hadifogly-Hivatalban.”⁵⁹⁹

Az *Est*ben 1919-es megjelent tudósításban már csupa tisztet találunk: „Hír olasz hadifogságból. *Vészl Margit*, *Az Est* Rómában tartózkodó munkatársa újabban ismét értesítést kapott a *Cassinóban* (Caserta) levő magyar hadifoglyokról, a kik közül az alábbiak értesítették, hogy egészségesek: *Paldt Károly* huszárcapitány Budapest, *Juhász János* lelkész Varannó, dr. *Röder István* ezredorvos Tiszavárkony, *Preues Gusztáv* huszárfőhadnagy Nagyszeben, *Jámborffy Pál* huszárfőhadnagy Kőszeg, dr. *Varró Sándor* hadnagy Nagyvárad, *Zappe Béla* főhadnagy Temesvár, dr. *Zothureczky Álmos* huszárfőhadnagy Sepsiszentgyörgy, *Balogh Jenő* hadnagy Nagyszalonta, *Kaletsy Zoltán*

⁵⁹⁶ 2033/696. sz. note verbale, Embajada de España en Italia, 1919. aug. 8. És 15168. sz. külügyminisztériumi távirat, 1919. aug. 14. ASD Gabinetto 1915–1918, b. 370.

⁵⁹⁷ *Budapesti Hirlap* 1917. febr. 17., 13. o. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

⁵⁹⁸ *Az Ujság* 1917. febr. 17., 18. o. *Pester Lloyd* 1917. febr. 17. Vö. NARDONE 2016, 240–242.

⁵⁹⁹ *Budapesti Hirlap* uo. A dőlttel szedett kiemelés eredeti. *Machate* nevű hadifoglyot más forrásból, beleértve a *Verlustliste*-füzeteket, nem találtam.

hadnagy Nagybánya, *Havas* Gyula hadnagy Kaposvár, *Lukhaup* György Temeshidegkút, *Berger* Gábor önkéntes káplár.”⁶⁰⁰

1919 áprilisában egy már hazatért katona, a pécsi illetőségű Laky Károly számolt be hadifogságáról a *Dunántúl* lapnak, amelynek korábban munkatársa volt. Elmondása szerint szinte végig a szicíliai Piazza Armerinában tartották, 1916 augusztusától 1919 februárjáig; de közben egy időre átvitték Cassinóba: „Szicilia szigetéről 1917. közepén a Nápoly és Róma között fekvő *Cassino*-ba vittek. Itt a helyzet megváltozott. Egy-kétszer [sic!] sebesült ezredes volt a fogolytábor parancsnoka, aki eléggé udvariatlanul bánt velünk. Naponta többszöri sorakozóval, névsorolvasással kellemetlenkedett és ahol csak szerét tehetett, akadékoskodott. Szerencsére pár havi ottartózkodás után visszavittek bennünket *Piazza Armerinába*, ahol ismét visszatért a régi jobb bánásmód.”⁶⁰¹

Az Asinaráról megszökött, de elfogott Marschall Emil segédorvos-helyettest — „büntársával”, Sigmund Weiss osztrák segédorvossal együtt — néhány hónapra Cassinóban helyezték el 1918 őszén.⁶⁰²

10.3. Kozeschnik Cassinóban

Kozeschnik János Cassinóból küldött levelezőlapjai közül 17 db maradt meg,⁶⁰³ a legkorábbi 1918. december 19-re datált. Az itt kapott és fennmaradt hat levelezőlap közül ötöt a felesége, egyet a barátja, Nuszbaum János küldött.⁶⁰⁴

Decemberi levelezőlapján — némileg ellentmondva a novemberi, altamurai üzenetének — azt állítja, egy évig dolgozott Albániában, illetve a hazatérését már inkább februárra jósolja. Egészségesnek mondja magát, viszont rendkívül hiányoznak a szerettei; az ötödik karácsonyt kell nélkülük eltöltenie. Ide is kér csomagot, bajuszkötővel, zsírral, paprikával és lekvárral. Fogkrémet nem kér, mert még van; „*ellenben minden héten valamit tésztát vagy reszelni való kiflit vagy zsemlét*”.⁶⁰⁵ Ez is jelzi, hogy az ételek nem voltak változatosak. Januárban így fogalmazott: „*Én nem valami jó helyzetben vagyok, kevés az étel*.”⁶⁰⁶ Emlékezteti feleségét, hogy utoljára október 3-án — az altamurai levelezőlapnak

⁶⁰⁰ Az *Est* 1919. febr. 19., 4. o.

⁶⁰¹ *Dunántúl* 1919. ápr. 13., 2. o. A dőlttel szedett kiemelés eredeti.

⁶⁰² *Hadifogoly magyarok* 1930, 209.

⁶⁰³ Kronologikus sorrendben: HTM KE 15.561/Em, 15.562/Em, 15.563/Em, 15.499/Em, 15.582/Em, 15.493/Em, 15.503/Em, 15.505/Em, 15.484/Em, 15.496/Em, 15.504/Em, 15.483/Em, 15.481/Em, 15.494/Em, 15.486/Em, 15.487/Em, 15.475/Em. Vö. Takács 2018a, 59–62.

⁶⁰⁴ HTM KE 15.507/Em, 15.565/Em, 15.492/Em, 15.502/Em és 15.559/Em. Nuszbaum: 15.581/Em.

⁶⁰⁵ HTM KE 15.561/Em.

⁶⁰⁶ HTM KE 15.563/Em.

ismét kissé ellentmondva — kapott utoljára csomagot. Csomag helyett pénz is megfelelné, vagyis működött a helyszínen egy kávézó, ahol vásárolhatott extra ennivalót, vagy esetleg kijárhatott a városba vásárolni.

A kijárási engedélyre azért nyílt volna lehetőség, mert az bár a tiszti hadifoglyok privilégiuma volt,⁶⁰⁷ Cassino elsődlegesen tiszti hadifoglytábor volt. Erre Kozeschnik is utalt februárban: „*Most jelenleg a tisztitáborban mint pinczér vagyok alkalmazva tehát az eddigi fogságom alatt most vagyok a legjobb helyzetben.*”⁶⁰⁸ A tiszti hadifoglyok ugyanis nem fejadagot kaptak, mint a legénységek, hanem minden ételmért fizetniük kellett és a kiszolgálást legénységi hadifoglyok végezték. Azt ugyanakkor nem árulja el Kozeschnik, hogyan lett belőle „pinczér”.

Ugyanebben a hónapban felmerülhetett a hazatérés ügye, mert így fogalmazott: „*Most már tényleg közeledik azon pillanat amelyben viszont látjuk egymást. Ne írj többé mert ugysem kapnám meg nemsokára elmegyek innen és biztosan egyik táborból a másikba küldenek míg otthon leszek.*”⁶⁰⁹

A levelezőlapok kézbesítése a fegyverszünetet követően egyre lassabbá vált, amelyen csak nehezített a Monarchia szétesése, a magyarországi politikai események sora, a vasúti közlekedést akadályozó szénhiány — hiszen a postavonatok is ezzel a fűtőanyaggal közlekedtek. Kozeschnik üzenetei a korábbi 1 hónap helyett legalább 2, de inkább 3 hónap után érkeznek meg, felesége levelezőlapjait pedig még ennél is nagyobb késéssel kapja meg — például a február 27-i üzenet július 9-én jutott el hozzá. Március 28-án Ludvig Mátyáshoz hasonlóan, kissé epésen írta: „*Én már nem tudom mit írjak neked már több, mint 8 hónapja hogy nem kaptam tőled kártyát, úgy látszik hoy már egészen elfelejtettél. Vagy talán meghalt az egész család. Most jól megy nekem a tisztitáborban vagyok mint pinczér alkalmazva, ne küld sem 'it.*”⁶¹⁰ A „csomagrendelést” ezzel gyakorlatilag visszamondta. Az étel a pénznél is fontosabbnak bizonyult: „*Pinczér vagyok a tisztitáborban, kereset ugyan kéves de a koszt az jó ami a legfőbb.*”⁶¹¹

Áprilisi üzeneteiből két fontos új információt kapunk. Az egyik, hogy lehetősége volt újságot olvasni: „*Vigyáz a gyerekekre ne had őket az utcára, amint olvasuk az ujsákba,*

⁶⁰⁷ Spingardi 1915, *Libertà d'uscita* (Kijárási engedély) c. fejezet. *Disposizioni* 1916, 55–56. pontjai. Vö. *Hadifogly magyarok* 1930, 237–238.

⁶⁰⁸ HTM KE 15.493/Em.

⁶⁰⁹ Uo.

⁶¹⁰ HTM KE 15.503/Em.

⁶¹¹ HTM KE 15.504/Em.

nagy össze visszaság van Pesten.”⁶¹² Nem tudni, milyen nyelvű volt az újság, vagy hogy melyik lapról van szó. Ha abból indulunk ki, hogy politikai lapokat nem adtak a hadifoglyoknak⁶¹³ és a csomagokat is ellenőrizték, nehogy azon keresztül politikai (röp)lapokhoz jussanak,⁶¹⁴ feltételezhető, hogy valamely olasz vagy német napilapot vagy folyóiratot biztosították a hadifoglyoknak a hadifogolytáborban, vagy a tisztek a kijárás alatt vásárlás útján jutottak hozzá.⁶¹⁵ Júliusban is ír az újságolvasásról: „*Ujsák jött a kezembe mely leirja az ellenforradalmat Pesten. Csak vigyázz magadra és a gyerekekre ne menjetek sokat az utczán*”.⁶¹⁶ A másik újdonság, hogy egy ismeretlentől kapott üzenetet: „*Egy Horváth nevü asszonytól kaptam egy kártyát amelyben tudakozodig a fia felöl. Érdekes hogy idegentől kapok kártyát töled meg nem. Ugyhiszem hogy nem drága a kártya. Irjál minden héten kettöt. Az illető fiára nem emlékszem majd tudakozodok felöle*.”⁶¹⁷

Albániára időnként vissza-visszaütal, például: „*11 hónapik Albaniában voltam munkán, ahol irto sanyaru volt az életem de már elmult, és most annál jobban megy sorom. A többitt majd szóval otthon*.”⁶¹⁸ 1919 júliusában írja: „*már több mint 9 hónapja hogy a pokoltol Albaniától megszabadultam. A tizedrésze nem jön onnan tobbe haza. Majd többet otthon fogsz bámulni*.”⁶¹⁹ Ekkor sokadjára is úgy érzi, a következő hónapban már otthon lesz. Nagyon vágyott a családjára, az asszony ölelésére: „*Bizony több mint 11 éve hogy egymásé vagyunk és jobban szeretlek mint valaha. Már ugy kivankozom utánatok hogy azt leirni nem lehet*.”⁶²⁰ A hazatérés azonban mind jobban elhúzódott: „*Igazán, már nem tudom mit irjak. Itt egyik nap mint a másik. A négy fal közt nem jövünk ki. A tábor elég nagy de mint mindenütt itt is körül vagyunk véve fallal*.”⁶²¹

Augusztus 1-jei üzenetéből tudjuk, hogy addigra az osztrák hadifoglyokat már elvitték Cassinóból. Ezúttal a melegre panaszkodott, újra és újra elkapva a maláriát. Azt írta, eszik és iszik rendesen. A levelezés szabályain enyhítettek az olaszok, mert két nappal később újra lehetősége lett levlapot küldeni. Tudatta, hogy a magyarok szeptemberben indulnak haza,

⁶¹² HTM KE 15.505/Em.

⁶¹³ *Spingardi* 1915, *Cure religiose ed intellettuali* (A vallási és szellemi életre vonatkozó szolgáltatások) c. fejezet.

⁶¹⁴ *Disposizioni* 1916, 79–81. pontjai.

⁶¹⁵ Például a Szamár-szigeten raboskodott, hódmezővásárhelyi származású Kiss Antal azt írja naplójában és leveleiben, hogy lehetősége volt olvasni számos olasz napilapot, pl. *Il Tempo*, *Giornale d'Italia* stb.

⁶¹⁶ HTM KE 15.481/Em.

⁶¹⁷ HTM KE 15.484/Em. Valószínű tehát, hogy a szóban forgó Horváthnének nincs köze a sógorához, Horváth Istvánhoz.

⁶¹⁸ HTM KE 15.496/Em.

⁶¹⁹ HTM KE 15.483/Em.

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ HTM KE 15.481/Em.

így legkésőbb október elején otthon lesz. Már „*nagyon nyugtalan*”. Olyannyira, hogy négy nappal később, amikor ismét üzenhetett (egy hét alatt harmadjára!), azt javasolta feleségének, hogy a sógora, „*A Pista menyén, az illető hatóságos vagy urakhoz ő már tudni fogja hogy hová, és kérje meg őket hogy reklamáljanak engemet.*”⁶²²

A nyári hónapokban a levelezőlapok kézbesítése jelentősen felgyorsult. Mindkét irányban igaz, hogy a 3-4 héten belül megérkeztek. Kozeschnik május végén vagy június elején kapott először üzenetet feleségétől Cassinóban, egyszerre kettőt is, ám ezek egyike sem maradt fenn. Felesége mindig megnyugtatta, hogy otthon mindenki jól van és csak azt kérte, hogy ő vigyázzon magára. Rövid híreket is közölt, melyekre Kozeschnik reagált is, pl. „*Rizner fia mekhalt*” – „*Szegény Riczner Franci, nagyon sajnálom. Mikor halt meg?*”⁶²³ Augusztus 5-én kap egy fényképet a családjáról, melyre 7-én reagál: „*A fényképet 5-én megkaptam aminek nagyon de nagyon megörültem. Te nagyon jól nézzel ki a Karcsi milyen nagy lett. Az Etzi is szép nagy lett. Az Illike gyönyörű szép lány.*”⁶²⁴ Nuszbaumról is érdeklődik a feleségétől, de ő maga is ír neki és kap is választ.⁶²⁵

Utolsó üzenetét 1919. szeptember 9-én adta fel Cassinóból. Teljes szövege: „*Kedves feleségem! Minden órában várjuk a parancsot az elmenetelésnek. Ne írj többet. Biztos hogy ebben a hónapban haza szállítanak. Gondolhatott mily nagy az öröm négy év után. A képet megkaptam melynek nagyon megörültem. Nagyon jól nézzel ki és mily szép nagyok a gyerekek egész kisasszony lett az Illike Csokollak számtalanszor Karcsit Eczit Illikét papus*”⁶²⁶ Felesége erre is ráírta a kézhezvétel dátumát: 1919. október 1. Azt is hozzátette: „*haza jöt a férjém*”.

A magyar állam fogadóbizottságokat, missziókat küldött a hadifoglyok ellátására és hazatérésének lebonyolítására, ám az Olaszországból érkezőkkel foglalkozó trieszti kirendeltség iratai elvesztek.⁶²⁷ Az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltárában őrzött statisztikák szerint a magyarok hazatérése 1919. szeptember elején

⁶²² HTM KE 15.487/Em.

⁶²³ HTM KE 15.559/Em és 15.504/Em. Vö. 98. jegyzet.

⁶²⁴ HTM KE 15.487/Em.

⁶²⁵ „*A Nussi mit csinál, van üzletze?*” (HTM KE 15.504/Em.) Nuszbaum levlapja: HTM KE 15.581/Em. Érdekessége, hogy Nuszbaum az 1919. júl. 31-ei dátumot írta rá, a budapesti postai bélyegzőn aug. 1. szerepel, majd aug. 3-án Kozeschnik már azt írja feleségének: „*Nuszitol kaptam egy kártyát.*” (HTM KE 15.486/Em.) Nem valószínű, hogy 4 nap alatt megérkezett volna; valószínűbb, hogy több levlapot kapott tőle, de azok nem maradtak fenn.

⁶²⁶ HTM KE 15.475/Em.

⁶²⁷ BONHARDT Attila: *Az I. világháborús magyar hadifoglyokra vonatkozó iratok a Hadtörténelmi Levéltárban.* Levéltári Szemle, 1982, 2–3. sz., 295. A hadifoglyok hazaszállításának körülményeit bővebben lásd KEGLOVICH 2018, 158–167.

kezdődött, az utolsó magyar katona pedig 1922-ben került haza.⁶²⁸ Kozeschnik János tehát szerencsés volt, hogy már az elején, az elsőik között térhetett haza. Leszerelési igazolványa⁶²⁹ szerint szeptember 29-én érkezett a csóti leszerelőtáborba, ahol 12 koronát kapott; a táborból másnap indult tovább hazafelé.

10.4. A Cassinóban internált magyarok névjegyzéke

A *Verlustliste*-füzetekben⁶³⁰ 725 hadifogoly neve mellett szerepel az, hogy Cassinóban internálták; azonban Magyarországról csak kevesebb mint a tizedük, 60 katona származott. A többiek főként Galíciából (280 fő) és Csehországból (181 fő) származtak. Sokan voltak még Dalmáciából is (67 fő), akik között néhány embernek olasz neve volt. A 46 bukovinai hadifogolyból pedig kettőt hozzáadtam a magyarok listájához, a nevük alapján: Máté Antalt és Galambosch Bálintot.⁶³¹ Az első cassinói említés az 1917. július 31-ei számban található, egy isztriai hadifogoly esetében. Az első magyar az 1918. február 1-ei számban szerepel: Abucki Márton; a 39. közös gyalogezredben volt közkatona. 1886-ban született, Hajdú vármegyei Felsőjózsról származott. A sokezer fős cassinói táborból nyilvánvalóan azért van ilyen kevés hadifogoly a *Verlustlistében*, mert a szerkesztők nem dolgoztak fel minden adatot. Az öt tucatnyi magyar katona is csak az ország egy kisebb részét fedi le: öt közös ezredből, a nagyváradi 37., a debreceni 39., a pécsi 52., a szászvárosi 64., az ungvári 66.; valamint négy honvéd ezredből kerültek oda katonák: a budapesti 1., a debreceni 3., a nagyváradi 4. és a székesfehérvári 17. ezredből.

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár őriz két vöröskeresztes listát a hazatérésre váró magyar tiszti, illetve tisztjelölt hadifoglyokról.⁶³² A listák francia nyelvűek, a hadifoglyok keresztneveit is franciául írták. A nevükön kívül az alakulatukat és a legutolsó internálótáborukat tüntették fel, amennyiben ismertek. Cassinóhoz 14 név tartozik: Boschan (talán Bosán?) Pál hadnagy, Dénes József zászlós (4. honvéd gyalogezred), Förster József hadnagy (38. közös gyalogezred), Goldner Pál hadapródjelölt (4. közös gyalogezred),

⁶²⁸ KEGLOVICH 2016, 95–96.

⁶²⁹ HTM KE 15.588/Em.

⁶³⁰ Magyarok csak az 1918-as füzetekbe kerültek: *Verlustliste* 1918, 648., 649., 660., 683., 685., 686., 691., 694., 695., 696., 698., 700. és 701. sz.

⁶³¹ Máté a Szeret megyei Istensegítség nevű településen lakott és az 55. közös gyalogezredben szolgált, lásd *Verlustliste* 1918, 650. sz., 32. Galambosch (valójában nyilván Galambos) szintén Szeret megyéből, Hadikfalváról származott és az osztrák 22. lövészezred 2. gépfegyveres századához tartozott, lásd *Verlustliste* 1918, 696. sz., 22.

⁶³² *Liste des demandes de rapatriement de prisonniers de guerre Hongrois en Italie* (Olaszországból hazatérést kérő magyar hadifoglyok listája), és *Liste de renseignements: sur des prisonniers de guerre hongrois en Italie* (Hadifogoly-tudósító lista: magyar hadifoglyok Olaszországban). HL Hadifogoly-gyűjtemény, 16. doboz.

Gedeon Tibor hadnagy (46. tüzérezred), Hamburger Frigyes, Justh István hadnagy, Konrád Jenő hadnagy, gróf Nyári százados (16. huszárezred), Palth százados (1. huszárezred),⁶³³ Répánszky István főhadnagy (34. közös gyalogezred), Rumler Adolf százados (4. huszárezred), Varga János főhadnagy (29. honvéd gyalogezred) és Vinkó István főhadnagy.

Még a szerb fronton esett fogságba, de végül Cassinóban kötött ki a 25. honvéd gyalogezredben szolgáló Popovics János (szül. Bácsföldvár, 1881. február 20.).⁶³⁴

Az olasz fronton fogságba esett magyar orvosok közül is kerültek néhányan Cassinóba: Perin János orvos hadnagy (szül. Budapest, 1891. december 14.), Deseo Desiderius alhadnagy (szül. Nagyráb, 1893. január 30.) és Szenes József (szül. Budapest, 1893. május 12.).⁶³⁵

Az orvostanhallgatókat is külön listázták a cseréhez: Seemayer Sándor hadnagy (szül. Versec, 1893. január 13.), Stern Jenő alhadnagy (szül. Mezőberény, 1891. november 16.), Grunfeld Gábor alhadnagy (szül. Nagyszeben, 1895. április 1.), Weisz Mór zászlós (szül. Gyulafehérvár, 1894. december 18.), Kövér Sándor zászlós (szül. Hajdúböszörmény, 1896. április 18.), Besskó Béla zászlós (szül. Budapest, 1894. január 22.).⁶³⁶

Magyar katonától származó hadifogoly-levelezőlapot is található Nardone forrásgyűjteményében, melyet Berényi Ferenc küldött haza, Újpestre.⁶³⁷ A kötetben egy külön fejezetet szenteltek az ismertebb hadifoglyoknak. Egy magyar szerepel köztük: Nagy Oszkár impresszionista festőművész (1893–1965).⁶³⁸

A *Verlustlisté*ben szereplő neveket (60) a sajtóban megjelent hadifogoly-híradásokban, az ezredalbumban, a cserelistákon és az autobiografikus forrásokban említett nevekkkel (56) kiegészítve 116 Cassinóban internált magyar(országi) katonát sikerült név szerint azonosítani.

⁶³³ Azonos lehet *Az Est* 1919. febr. 19-i számában, fentebb említett budapesti Paldt Károly huszárcapitánnyal, ezért a névjegyzékben őt nem számítottam külön.

⁶³⁴ 5462. sz. hadügyminisztériumi távirat melléklete, 1918. febr. 28. Tárgya: *Ufficiali medici austro-ungarici prigionieri dei serbi ed internati nei vari reparti del Regno* (Szerbektől átvett és országszerte internált osztrák–magyar hadifogoly orvos tisztek). A lista kelte: Róma, 1918. febr. 20. ASD Gabinetto 1915–1918, 353. d. E neveket Keglovich Rita is közli a doktori értekezésének függelékében, oldalszám nélkül.

⁶³⁵ 5462. sz. hadügyminisztériumi távirat melléklete, 1918. febr. 28. Tárgya: *Ufficiali medici austro-ungarici prigionieri di guerra internati nei vari reparti del Regno, catturati dall'Esercito italiano* (Az olasz hadsereg által ejtett és országszerte internált osztrák–magyar hadifogoly orvos tisztek). A lista kelte: Róma, 1918. febr. 20. ASD Gabinetto 1915–1918, 353. d.

⁶³⁶ 5462. sz. hadügyminisztériumi távirat melléklete, 1918. febr. 28. Tárgya: *Professionale di sanità Austro-Ungarico catturato dall'Esercito Italiano avente al minimo la qualità di studente in medicina* (Az olasz hadsereg által elfogott osztrák–magyar egészségügyi szakemberek, akik már hallgatnak orvostant). ASD Gabinetto 1915–1918, 353. d. E neveket Keglovich Rita is közli a doktori értekezésének függelékében, oldalszám nélkül.

⁶³⁷ Csak a címzési oldal került a kötetbe, az üzenet oldala nem. NARDONE 2016, 255.

⁶³⁸ NARDONE 2016, 237.

10.5. Összegzés

Kozeschnik János utolsó állomáshelye a Rómától kb. 130 km-re található Cassino város melletti 15.000 fős hadifogolytábor volt (*Villa Molini*). A magyar katonák nagyobb arányban voltak ott jelen, ami a tiszti hadifoglyoktól megmaradt források nagy számában is tükröződik. Azonban a Veszteséglajstromos füzetekben alig regisztráltak cassinói hadifoglyokat, ezért a vártnál kevesebb magyar katonát tudtam azonosítani. A táborba látogató spanyol katonai attasé szerint a hadifoglyok elégedettek voltak az ottani körülményekkel. A magyar források — köztük öt kicserélt hadirokkant vallomása — ennek ellentmondanak, leginkább a bánásmódot, az élelemellátást és a levelezést illetően. Több magyar is üzent magáról valamely hazai lapban (*Budapesti Hírlap, Dunántúl, Az Est*). A Verlustliste-füzetekben kevés cassinói foglyot rögzítettek, szám szerint 725-öt, akik közül csupán 60 volt magyar. Viszont más források segítségével sokkal több, összesen 116 cassinói magyart sikerült azonosítani. Kozeschnik pincérként dolgozott a tiszti részlegen. Várva várt hazatérése 1919 szeptemberében valósult meg, leszerelési igazolványát a hónap 29-én kapta meg, Csóton.

11. Összegzés

Az értekezés célja a magyar hadifoglyok életének vizsgálata és bemutatása volt hat olaszországi hadifogolytáborban és az albániai munkavégzés során. A helyszínek közötti összekötő kapocs, a kiválasztási szempont a budapesti származású 1-es honvéd katona, Kozeschnik János története. Kozeschnik őrzetető volt, de az előírások szerint a közkatona-hadifoglyokkal megegyező bánásmódban részesült, ezért az ő forrásanyagából a hadifoglyok többségének helyzetére vonatkozóan tehetünk megállapításokat.

Bár mindvégig egészséges maradt az Albániában elkapott maláriától eltekintve, rendszeresen panaszkodott az élelem mennyiségére, eladósodásra, felesége levelezőlapjainak késésére, az unalomra, és ami a legfontosabb, szerettei hiányára. Nem tudni továbbá, hogy a cenzúráról tartva milyen egyéb panaszt hallgatott el, például a felügyelő olasz tisztekre vonatkozóan — a Cassinóból hazatért csererokkantak kifejezetten bírálónak beszéltek az őrsegről. Különösen zord volt a helyzete 1917 decembere és 1918 októbere között, amikor kényszermunkára vitték Albániába. Fontos megjegyezni, hogy hadifogságának ez volt a leghosszabb ideig tartó állomáshelye, nem pedig az egyes olasz hadifogolytáborok.

A kiválasztott táborokat nem csak a Kozeschnik-forrásanyag tükrében vizsgáltam. Sok adatot találhatunk például a táborokba látogató személyek (megyéspüspökök, újságírók, semleges országok küldöttei, diplomatái stb.) jelentéseiben, tudósításaiban. A fontosabb megállapításaimat tematikusan foglaltam össze.

Ami az **élelmezést** illeti, Civita Castellában Kozeschnik úgy fogalmazott: *a koszt nem ízlik*. Ez is jól példázza, hogy az előírás a mennyiségre vonatkozott, az élelmiszer-fejadag biztosítására, és nem a minőségre: az ételekből általában hiányzott egy vagy több hozzávaló és nem voltak változatosak. A hiányosságok nyilvánvalóan fokozódtak a háború előrehaladtával, de a cukor és a hús már 1916-ban is hiányzott vagy nem volt elégséges, Civita Castellában és Santa Maria Capua Veterében. Hiánycikk volt továbbá a tea és a dohány is, utóbbival kereskedhettek is egymás között a foglyok. A vittoriai élelemhiányról már nemcsak a hadifoglyok panaszai, hanem külügyminisztériumi iratok is tanúskodnak. Kozeschnik egyedül Cassinóban nem panaszkodott az enivalóra, nyilván azért, mert felvették pincérnek a tiszti részlegbe.

A **táborok méretére, felszereltségére, őrségére** vonatkozóan kiemelendő, hogy a Civita Castellana-i várban zsúfoltan tartották a foglyokat. Ezzel szemben Santa Maria Capua Veterében — amely már barakktábor volt — a spanyol attasé szerint kiválóak voltak a

körülmények. A bőséges ivóvíz-ellátást Santa Maria Capua Vetere és Padula esetében hangsúlyozzák a források, de a többi helyen is volt ivóvíz. A barakktáborokban berendeztek egy-egy barakkot olvasóteremnek, illetve imateremnek. Padulában és Vittoriában az egészségügyi részleget dícsérték meg a látogatók (orvosi személyzet, gyógyszerész, labor). E táborokban egyes időszakokban 15 ezernél is több hadifogoly tartózkodott és Vittoriában a magyarok voltak többségben. Az egyik parancsnok népszerűségnek örvendett körükben az emberséges bánásmód miatt. Ezzel szemben Cassinóban kifejezetten durva volt az őrség. Etnikai súrlódásokról, verekedésekről is vannak források a padulai, a vittoriai és a cassinói táborból; nemcsak a különféle nemzetiségek között, hanem az egyes nemzetiségekben belül az Osztrák–Magyar Monarchiához hű és a nemzetiségi légiókba csatlakozó katonák között is.

A **higiéni**a és **egészségügy** kapcsán fontos megjegyezni, hogy általánosan hiány volt az alapvető tisztálkodási eszközökből (főként szappanból és fogkrémből). A ruhaellátásra 1915 és 1916 folyamán még nem volt panasz, de 1917-ben Padulában már igen. Viszont Cassinóban, 1918-1919 folyamán megfelelő volt. Civita Castellánában csak egy hadifogoly veszítette életét. A járványok 1916-ban jelentek meg a vizsgált barakktáborokban, a legelterjedtebb betegségek a kolera, a kiütéses tífusz és a spanyolnátha volt. Padulában két járvány is végigsöpört; az altamuraiaknak már három fertőző betegséggel kellett megküzdeniük. Albániában tombolt a malária, miközben kényszermunkát végeztek.

Levelek, levelezőlapok küldésére Civita Castellánában még hetente volt lehetőség, Vittoriában már csak kéthetente, ráadásul akadozott a kézbesítés. A csomag- és pénzküldemények kézbesítésében állandóan fennakadások voltak. Mindez nagyban fokozta az aggodást, mind a hadifoglyokban, mind az otthoni szeretteikben.

Az **időtöltés** kapcsán több kérdést vizsgáltam. Eleinte, amíg a hadifoglyok munkára fogását nem engedélyezték, sokat unatkoztak. Újságokat kaptak, játszókártyát otthonról kértek. Civita Castellánában sok analfabéta megtanult írni-olvasni. Santa Maria Capua Veterében labdajátékokról számoltak be. Padulában színház és zenekar működött. 1917-ben már sokan elmennek dolgozni a mezőgazdaságba, illetve útépitésekre. A vallásgyakorlásra táboronként eltérő lehetőségek voltak: Civita Castellánában hetente celebráltak katolikus szentmisét olasz papok, Padulában maguknak kellett erről gondoskodni a tábori lelkész-foglyok közreműködésével, Cassinóban pedig a bencés kolostor közelsége miatt naponta volt szentmise. Mindegyik vizsgált táborra érvényes, hogy a nem katolikus felekezetűeknek

maguknak kellett gondoskodni istentiszteletről, de a katolikusok foglyok is csak egymáshoz fordulhattak, ha az anyanyelvükön kívántak szentgyónást végezni.

Összegezve megállapítható, hogy a jó és emberséges ellátásra vonatkozó hipotézisem csak részben igazolódott be. Az olaszok eleinte valóban igyekeztek jó és emberséges körülményeket teremteni a hadifoglyok számára, ám a háború előrehaladtával ez egyre kevésbé mondható el, ami nemcsak az élelemhiányra és az elharapódzó járványokra vezethető vissza, hanem némi szándékosságra is, amit ráadásul nem is feltétlenül titkoltak. Az indok pedig a Monarchia katonai sikerei (főként a caporettói áttörés) és az olasz hadifoglyokkal szemben tanúsított bánásmód volt.

Ami a magyarok névjegyzékét illeti, a hadifogolytáborok parancsnokságai által vezetett listák elvesztek. Azonban más forrásokból, főként a *Verlustliste*-füzetekből 2.408 hadifoglyot sikerült beazonosítani: Civita Castellanából 176-ot, Santa Maria Capua Veteréből 253-at, Padulából 1.086-ot, Vittoriából 227-et, Altamurából 550-et és Cassinóból 116-ot. Ez az összes magyar hadifogolynak⁶³⁹ körülbelül a 2-3%-a, ami jó eredménynek mondható, abból kiindulva, hogy a kutatás hat hadifogolytáborra vonatkozott, ami az összesnek körülbelül a 6%-a, és figyelembe véve, hogy forráshiány miatt teljes listát egyik táborhoz sem lehet összeállítani.

⁶³⁹ A magyar hadifoglyok száma 90 ezer és 140 ezer közé tehető. Pontos számot nem lehet meghatározni, két fő okból. Az olasz statisztikákban az Osztrák–Magyar Monarchiából érkező hadifoglyokat a nemzetiségüktől függetlenül egyszerűen osztráknak (*austriaco*) nevezték; a magyar statisztikákban pedig ezeket tartanak nyilván eltűntként.

12. Felhasznált források

Közgyűjtemények

Archivio Centrale dello Stato (*Olasz Állami Központi Levéltár*)

- Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea 5 (*Első világháború, Miniszterelnökség 5.*) fond,
 - o 19.4.6. (51). doboz,
 - o 19.4.6. (98.) doboz,
 - o 19.4.6. (99.) doboz.
- Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea 15 (*Első világháború, Miniszterelnökség 15.*) fond,
 - o 19.19.6. (169.) doboz.
- Direzione generale sanità pubblica, Atti amministrativi 1910–1920 (*Közegészségügyi Főigazgatóság, adminisztratív iratok 1910–1920*) fond, 166. doboz;
- Ministero della Guerra, Comando Supremo, Sottosegretariato per gli affari Civili (*Hadügyminisztérium, Legfelső Parancsnokság, Polgári ügyi altitkárság*) fond, 466. doboz, 34. fasc.

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari esteri (*Az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltára*), Gabinetto Politico e Ordinario 1915–1918 fond

- 339. doboz: Prigionieri di guerra, anno 1916. Trattazione generale (*Hadifoglyok, 1916. év. Általános ellátás.*)
- 345. doboz: Notizie desunte da corrispondenze di prigionieri di guerra. (*Hadifoglyok levelezéséből kinyert információk, 1916. máj. 4.*)
- 347. doboz: Prigionieri di guerra, anno 1917. Visite ai prigionieri di guerra austro–ungarici in Italia; Nosedà (*Hadifoglyok, 1917. év. Látogatások az osztrák–magyar hadifoglyoknál Olaszországban; Nosedà*);
- 352. doboz: Prigionieri di guerra, anno 1918. Trattazione generale (*Hadifoglyok, 1918. év. Általános az ellátásukról*);

- 353. doboz: Scambio italo-austriaco di Grand Blessés, di prigionieri sanitari, religiosi e tubercolotici (*Olasz–osztrák hadifogolycsere: Grand Blessés, egészségügyi dolgozók, egyházi személyek és TBC-s betegek*);
- 359. doboz: Visite ai prigionieri di guerra austro–ungarici in Italia (*Látogatások az osztrák–magyar hadifoglyoknál Olaszországban*);
- 360. doboz: Formazione reparti czecho-slovacchi e polacchi (*Csehszlovák és lengyel részlegek létrehozása*).
- 370. doboz: Trattamento prigionieri, aprile 1919 (*Hadifoglyok ellátása, 1919. április*);
- 371. doboz: Prigionieri di guerra — Trattazione varia, 1920–1921 (*Hadifoglyok — Egyéb ellátás, 1920–1921*);
- 373. doboz: Nominativi vari di prigionieri di guerra (*Egyéb hadifogoly–anyag, név szerint rendezve*).

Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito italiano (*Olasz Szárazföldi Erők Vezérkari Történelmi Intézetének Levéltára*):

- B-3 fond – Intendenza Generale e Intendenza Armate (*Vezérkari Hadbiztosság, az egyes hadseregek hadbiztosságai*)
 - o b1. doboz, 3. fasc.: Circolari relative al servizio postale militare, Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico, giugno 1916 (*A katonai posta szolgáltatásaival kapcsolatos körlevelek, Állandó jellegű rendelkezések gyűjteménye a hadifoglyokra és az ellenség dezertőreire vonatkozóan, 1916. június*).
- E-15 fond – Commissioni militari interalleate di controllo (*Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottságok*)
 - o 84/1: Spostamento di prigionieri di guerra, 1920 (*Hadifoglyok áthelyezése, 1920*).
- F-11 fond – Vario riguardante i prigionieri di guerra della prima guerra mondiale (*Az első világháborús hadifoglyokkal kapcsolatos iratok fondja*)
 - o 112/5: Situazione prigionieri nemici nel 1915 (fino al 16 gennaio 1916) (*Az ellenségtől ejtett hadifoglyok statisztikai adatai 1915-ben (1916. január 16-ig)*);

- 114. doboz, 2. fasc.: Raccolta di norme e circolari riguardante i prigionieri di guerra, 1915–1918 (*A hadifoglyokra vonatkozó szabályok és körlevelek gyűjteménye, 1915–1918*);
- 114. doboz, 3. fasc.: Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relativa ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico, 1915–1918 (*Állandó jellegű rendelkezések gyűjteménye a hadifoglyokra és az ellenség dezertőreire vonatkozóan, 1915–1918*);
- 127. doboz, 6. fasc.: Norme per la raccolta e concentramento prigionieri di guerra nemici e località, 1917–1918 (*Az ellenségtől ejtett hadifoglyok gyűjtésére és internálására vonatkozó szabályok és helyszínek, 1917–1918*);
- 128. doboz, 3. fasc.: Concessione prigionieri per lavori agricoli territorio della zona di guerra, anno 1918 (*Hadifoglyok biztosítása mezőgazdasági munkára a háborús övezetben, 1918*);
- 131. doboz, 3. fasc.: Carteggio vario riguardante il rimpatrio di prigionieri nemici, anno 1919 (*Vegyes doboz a hadifoglyok hazatéréséről, 1919*);
- 131. doboz, 4. fasc.: Disposizioni circa il rimpatrio prigionieri inabili, anno 1919 (*A hasznavehetetlen hadifoglyok hazatérésére vonatkozó rendelkezések, 1919*);
- 132. doboz, 1. fasc.: Carteggio di carattere vario riguardante il rimpatrio di prigionieri nemici dopo l'armistizio, 1919–1920 (*Egyéb iratok a hadifoglyok fegyverszünet utáni hazatérésével kapcsolatban, 1919–1920*).
- M-7 fond, 6: Circolari vari uffici (*Egyéb hivatalok körlevelei*).

Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum (*Vatikáni Titkos Levéltár*), Segreteria di Stato, Guerra 1914–1918 (*Államtitkárság, Első világháború*) fond, 133. doboz.

Hadtörténelmi Levéltár:

- VII. fondfőcsoport, Personalia-gyűjtemény, 26. jelzet: *Fridmann (Fábri) Miksa a padulai hadifogolytábor lakójának néhány irata, 1917-1938*.
- VII. fondfőcsoport, Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 3967: *Bazsa Áron, olasz hadifogságbeli notesz, 1916*.
- Rendezetlen gyűjtemény, I. világháború:
 - 4401. doboz: Hadifogoly-vallomások
 - 4403. doboz: Hadifogoly-vallomások

- Hadifogoly-gyűjtemény, 16. doboz.

Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum: 22761/Fk, 22762/Fk, 22763/Fk, 22765/Fk, 22767/Fk.

Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény: 15.464/Emlékanyag (Em)–15.550/Em, 15.552/Em–15.559/Em, 15.561/Em–15.574/Em, 15.576/Em–15.584/Em.

Hajdúsági Múzeum (Hajdúböszörmény): Helytörténeti Adattár 8889: *Károlyi Gáspár naplója*.

József Attila Múzeum (Makó): Történeti Dokumentációs gyűjtemény: 2017.19.7., 2017.19.9.

Lexikonok, kiadványok

BALLA Antal et al. (szerk.): *Új Idők Lexikona*. V–VI. kötet. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1937.

BALLA Antal et al. (szerk.): *Új Idők Lexikona*. XXI–XXII. kötet. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1941.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. Budapest, Franklin–Társulat, 1900–1901. XII. évf.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. Budapest, Franklin–Társulat, 1913. XXV. évf.

A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1926. júl. 14.

Dr. HITTRICH Ödön (közread.): *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium Értesítője az 1915/1916.-iki Iskolai Évről*. Budapest: Franklin–Társulat. 1916.

Dr. HITTRICH Ödön (közread.): *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium Értesítője az 1916/1917.-iki Iskolai Évről*. Budapest, Franklin–Társulat, 1917.

K. u. K. Kriegsministerium (kiad.): *Verlustliste*. 426., 427., 439., 440., 480., 484., 486., 490., 492., 506., 508. szám. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1916.

K. u. K. Kriegsministerium (kiad.): *Verlustliste*. 510., 517., 522., 548., 549., 550., 563., 566. 572., 574., 575., 582., 578., 580., 581., 583., 584., 585., 587., 592., 593., 594., 595., 596., 597., 599., 600., 607., 610., 612., 614., 618., 621., 622., 623., 626., 627., 633., 639., 672. szám. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.

K. u. K. Kriegsministerium (kiad.): *Verlustliste*. 642., 644., 646., 648., 649., 653., 654., 655., 656., 657., 658., 659., 660., 661., 662., 664., 665., 667., 668., 672., 678., 681., 682., 685.,

686., 688., 689., 691., 694., 695., 696., 697., 698., 700., 701., 702. szám. Bécs, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.

Révai Nagy Lexikona. 16. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1924.

Sajtó

Az Est 1916. máj. 25., 1916. dec. 21., 1919. febr. 19., 1919. nov. 18.

Az Ujság 1915. szept. 21., 1917. febr. 17., 1922. aug. 13.

Békés 1917. febr. 4., 1917. máj. 20.

Budapesti Hírlap 1915. szept. 21., 1915. máj. 30.

Corriere della Sera 1916. szept. 24.

Demokrácia 1946. szept. 15.

Dunántúl 1919. ápr. 13.

Esti Kurír 1938. júl. 14.

Esztergom 1916. nov. 26., 1921. okt. 16.

Friss Ujság 1922. aug. 13.

Il Mattino 1917. szept. 13.

Keleti Ujság 1942. nov. 4.

Kis Ujság 1922. aug. 12.

Magyarság 1922. aug. 13.

Népszava 1918. márc. 20.

Pápa és Vidéke 1919. okt. 3.

Pápai Hírlap 1919. okt. 1.

Pester Lloyd 1917. febr. 17.

Pesti Hírlap 1915. szept. 21., 1922. aug. 13.

Pesti Napló 1916. okt. 1.

Rákos Vidéke 1917. júl. 29.

Szamos 1916. szept. 16.

Szeged és Vidéke 1915. szept. 21.

Tolnai Világlapja 1917. jún. 21.

Új Ember 2014. aug. 3.

Váci Hírlap 1917. máj. 6.

Világ 1915. szept. 21.

Internet

Jogi szabályozásról szóló fejezet

A II. Hágai Békekonferencia IV. Konvenciója, 1907. okt. 18. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=7C5A1DD850591B0FC12563140043A35B> (letöltve: 2019. márc. 19.).

II Convenzione internazionale dell'Aja 1899 concernente le leggi e gli usi della guerra terrestre
http://www.difesa.it/SMD/CASD/IM/ISSMI/Corsi/Corso_Consigliere_Giuridico/Documents/81521_Aja1899.pdf (letöltve: 2018-11-10).

Convenzione concernente le leggi e gli usi della guerra per terra. Conchiusa all'Aja il 18 ottobre 1907
http://www.difesa.it/SMD/CASD/IM/ISSMI/Corsi/Corso_Consigliere_Giuridico/Documents/81521_Aja1899.pdf (letöltve: 2018-11-10).

Decreto Luogotenenziale 24 giugno 1915, n. 1021
<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1915-07-10&atto.codiceRedazionale=015U1021> (letöltve: 2019-01-08).

Decreto Luogotenenziale 21 novembre 1918, n. 1786
<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1918-12-03&atto.codiceRedazionale=018U1786> (letöltve: 2019-01-08).

Regio Decreto 16 settembre 1896, n. 470, ld.
<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1896-10-27&atto.codiceRedazionale=096U0460> (letöltve: 2018-12-03).

Regio Decreto-Legge 9 dicembre 1900, n. 504,
<http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1901-02-18&atto.codiceRedazionale=000U0504> (letöltve: 2018-11-10).

Kozeschnik János c. fejezet:

https://multkor.hu/20080916_sokatmondo_szemelvenyek_a_magyar_kereskedelem_regmultjabol
(letöltve: 2018. szept. 28.).

Civita Castellana:

http://dl.antenati.san.beniculturali.it/v/Archivio+di+Stato+di+Viterbo/Stato+civile+italiano/Civita+Castellana/Morti/1915/2487/007143501_00082.jpg.html?g2_imageViewsIndex=0
(letöltve: 2019. márc. 20.).

<http://www.fortesangallo.beniculturali.it/> (letöltve: 2019. márc. 24.).

Santa Maria Capua Vetere:

Arcidiocesi di Capua. <http://lnx.diocesidicapua.it/wp/cronotassi/> (letöltve: 2019. aug. 17.)

BONVINI, Alessandro: *Quando la Certosa di Padula diventò campo di prigionieri.*
<https://www.lacittadisalerno.it/cultura-e-spettacoli/quando-la-certosa-di-padula-diventò-campo-di-prigionieri-1.1537364> (letöltve: 2019. okt. 14.)

Cronotassi dei vescovi. <http://lnx.diocesidicapua.it/wp/cronotassi/> (letöltve: 2019. aug. 17.)

Il campo di prigionia ceco-slovacco in Certosa.
<http://www.giardinistoricacampania.it/storia-certosa-di-san-lorenzo-di-padula/il-campo-di-prigionia-ceco-slovacco-in-certosa> (letöltve: 2019. okt. 7.)

LAURENZA, Giovanni: *Il Piave mormorava. Ricordi sammaritani della 1^a guerra mondiale.*
https://www.giovannilaurenza.com/uploads/9/3/7/6/9376624/il_piave_mormorava.pdf
(letöltve: 2019. okt. 11.)

LICATESE, Alberto Perconte: *Il cimitero polacco a S. Maria C. V.*
<http://www.albertoperconte.it/wp-content/uploads/2011/12/Polacchi2.pdf> (letöltve: 2019. szept. 10.)

JUHÁSZ Balázs: *Gunesch János olaszországi hadifogolynaplója – 13. rész.*
https://nagyhaboru.blog.hu/2021/12/13/_hej_de_tetves_idok (letöltve: 2021. dec. 15.)

Padula:

BONVINI, Alessandro: *Quando la Certosa di Padula diventò campo di prigionieri.*
<https://www.lacittadisalerno.it/cultura-e-spettacoli/quando-la-certosa-di-padula-diventò-campo-di-prigionieri-1.1537364> (letöltve: 2019. okt. 14.)

Campo P. G. n. 035 di Padula http://campifascisti.it/scheda_campo.php?id_campo=341
(letöltve: 2020. febr. 23.)

Il campo di prigionia ceco-slovacco in Certosa.
<http://www.giardinistoricacampania.it/storia-certosa-di-san-lorenzo-di-padula/il-campo-di-prigionia-ceco-slovacco-in-certosa> (letöltve: 2019. okt. 7.)

JUHÁSZ Balázs: *Hogyan szökjünk meg az olasz hadifogságból. Avagy mit érdemes tudni Jánosa Ferenc hadnagy 1916-os kihallgatási jegyzőkönyvéről és vallomásáról.*
https://m.blog.hu/na/nagyhaboru/image/hadifogsag/juhasz_balazs_hadifogoly_tanulmany.pdf
(letöltve: 2020. febr. 21.)

Kucsera 2014 = PRÁGA Ildikó: Nagyapám a padulai hadifogolytáborban.

https://nagyhaboru.blog.hu/2014/05/29/nagyapam_egy_eu-s_keparchivumban (letöltve: 2020. jan. 21.)

Nova Civitas Soc. Coop. Padula: *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra.*

<http://www.novacivitas.info/allestimento-mostre.html> (letöltve: 2020. jan. 10.)

(A letöltés ideje mindegyik alábbi hivatkozás esetében: 2019. május 31.)

<https://www.avvenire.it/agora/pagine/sicilia-il-lager-degli-ungheresi>

<http://www.centenario1914-1918.it/it/2014/08/07/il-campo-di-prigionia-vittoria>

<https://www.ilfattonisseno.it/2014/11/sicilia-prima-guerra-mondiale-i-campi-di-concentramento-dimenticati-austroungarici-lavoravano-nei-paesi-dellinterno/>

<http://www.italreport.it/home/in-evidenza/memorie-storia-e-sanita-sul-campo-per-i-prigionieri-di-vittoria-nel-centenario-della-grande-guerra/>

<https://www.lidentitadiclio.com/prigionieri-austro-ungarici-sicilia/>

<http://www.strettoweb.com/foto/2018/04/sicilia-vittoria-monumento-prigionieri-austriaci/685634/>

<https://www.tv2000.it/tgtg/2017/11/04/4-novembre-la-storia-del-campo-di-concentramento-ungherese-a-vittoria/>

http://www.traccestoriche.blogspot.com/2015/12/la-sicilia-nella-grandeguerra-tra_14.html

Albánia:

POLLMANN Ferenc: *A halálmars krónikása – Szakraida István naplója.*

https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmares_kronikasa_szakraida_istvan_naploja (letöltve: 2020. jún. 14.)

https://geographic.org/geographic_names/name.php?uni=-170003&fid=288&c=albania (letöltve: 2018. szept. 28.)

WETTSTEIN János: *A Magyar Békeküldöttség politikai naplója.*

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/wettstein_janos_a_magyar_bekekuldottseg_politikai_naploja/ (letöltve: 2020. júl. 21.)

Cassino:

<https://www.abbaziamontecassino.org/index.php/storia/la-battaglia-di-montecassino> (letöltve: 2022. ápr. 11.)

Függelék:

http://www.14-18.it/album/lma06_01726_3312/fotografia/0174 (letöltve: 2019. szept. 20.)

<http://www.14-18.it/album/foto/14774> (letöltve: 2019. nov. 3.)

<http://www.14-18.it/album/14769/dc51699c1fdf4ef1286b86b2b32b759e> (letöltve: 2019. nov. 3.)

<http://www.14-18.it/album/foto/14799> (letöltve: 2019. nov. 3.)

<http://www.14-18.it/album/foto/14810> (letöltve: 2019. nov. 3.)

https://d-maps.com/carte.php?num_car=14524&lang=en (letöltve: 2022. ápr. 28.)

https://d-maps.com/carte.php?num_car=17668&lang=en (letöltve: 2022. ápr. 28.)

13. Felhasznált szakirodalom

ANNI — PERUCCHETTI 2015

ANNI, Rolando – PERUCCHETTI, Carlo (szerk.): *Voci e silenzi di prigionia. Cellelager 1917–1918*. Roma, Gangemi Editore, 2015.

BALASSA 2004

BALASSA M. Iván: *Magyarország múzeumai*. Budapest, Vince Kiadó, 2004.

BALLA 2005a

BALLA Tibor: *Szövetségesből háborús ellenfél. Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei*. Hadtörténelmi közlemények 128. évf. (2015) 3. szám, 641–667.

BALLA 2005b

BALLA Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege az isonzói csatákban, 1915-1917*. Honvédségi Szemle: A Magyar Honvédség központi folyóirata (2008–) 143. évf. (2015) 5. szám, 120–131.

BANFI 2007

BANFI, Florio: *Itáliai magyar emlékek*. Budapest, Romantika, 2007.

BARABÁS 1916

BARABÁS Béla: *Magyar hadifoglyok élete orosz és olasz földön*. Budapest, Dick Manó kiadása, 1916.

BARONE 2015

BARONE, Giuseppe: *Gli Iblei nella Grande Guerra*. Ragusa, Banca Popolare Agricola di Ragusa, 2015.

BARTLETT 1985

BARTLETT, Frederic C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, 1985.

BONGERMINO 2016

BONGERMINO, Raffaella: *Campo di concentramento dei prigionieri austro-ungarici e tedeschi in Casale di Altamura durante la Grande Guerra*. In: DONOFRIO del Vecchio, Dora – POLI, Giuseppe (szerk.): *L'Italia, la Puglia e la Grande Guerra*. Fasano, Schena Editore, 2016, 223–231.

BONHARDT 1982

BONHARDT Attila: *Az I. világháborús magyar hadifoglyokra vonatkozó iratok a Hadtörténelmi Levéltárban*. Levéltári Szemle, 1982. 2–3. sz. 291–298.

BOTOS 2015

BOTOS János: *A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924.* Múltunk 60. évf. (2015) 3. sz., 70–138.

BUCCIOL 1998

BUCCIOL, Eugenio: *Dalla Moldava alla Piave. I legionari cecoslovacchi sul fronte italiano nella grande guerra.* Portogruaro, Nuova Dimensione, 1998.

CANINO 2002

CANINO, Antonio: *Campania.* Milano, Touring Club, 2002.

CAPPELLANO 2018

CAPPELLANO, Filippo: *The Evolution of Tactical Regulations in the Italian Army in the Great War.* In: Wilcox, Vanda (szerk.): *Italy in the Era of the Great War.* Leiden, Koninklijke Brill, 2018, 30-54.

CASADIO 2018

CASADIO, Enzo: *I Polacchi in Italia nella Grande Guerra.* Imola, Bacchilega Editore, 2018.

CASELLA 2006

CASELLA, Mario: *Alla scoperta della religiosità nell'Italia meridionale.* Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2006.

CHIAFFARATA 2011–2014

CHIAFFARATA, Sergio: *Il fronte sconosciuto.* In: G. B. Palumbo Editore (kiad.): *Mundus. Rivista di didattica della storia.* IV–VII. évf. (2011–2014), 7–8. szám, 52–58.

CRETIER 1937

CRETIER Ferenc (szerk.): *A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története 1910–1918.* Cegléd, Emléklap, 1937.

Cs. SZABÓ 1955

Cs. SZABÓ László: *A garibaldista.* In: Külföldi Magyar Actio Catholica (kiad.): *Katolikus Szemle.* 7. évf., 4. szám. Róma, 1955, 169–173.

CSARKÓ 2014

CSARKÓ Imre: *„Memento mori” – három bihari katona kéziratot naplója az első világháborúból.* In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum évkönyve, XVII–XIX.* Berettyóújfalu, Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár, 2014, 95–170.

DEREÁNÓ 1939

DEREÁNÓ Ödön (szerk.): *Az első honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma.* Budapest, A Volt 1. Honvéd Gyalogezred Története és Háborús Emlékalbuma Kiadóhivatala, 1939.

DOROMBY 1936

DOROMBY József (szerk.): *A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve*. Budapest, Hollósy Nyomda, 1936.

Dov'è la Patria Nostra 2014

PINTO, Vincenzo Maria (szerk.): *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Salerno, Plectica, 2014.

FERRARI 1929

FERRARI, Giuseppe Carmine: *Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915–1916*. Roma, Provveditorato generale dello Stato, 1929.

FRANCIONE — JUHÁSZ 2004

FRANCIONE, Giancarlo — JUHÁSZ Dezső: *La Cappella Ungherese. Storia, memoria e mito di un monumento che parla di pace*. Vittoria, Edizione del Comune, 2004.

FRANCIONE 2015

FRANCIONE, Giancarlo: *Il campo di concentramento di Vittoria per i prigionieri di guerra*. In: De Castro, Paola et al. (szerk.): *Memorie e attualità tra storia e salute. Riflessioni sulla sanità pubblica in Italia a cento anni dalla Grande Guerra a partire dall'esperienza dell'Asinara e di Vittoria*. Róma, Istituto Superiore di Sanità, 2015, 47–55.

FRANCIONE — JUHÁSZ 2017

FRANCIONE, Giancarlo — JUHÁSZ Dezső: *Magyar kápolna Sziciliában. Hungarian Chapel in Sicily*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017.

GALÁNTAI 2001

GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona, 2001.

GORGOLINI 2011

GORGOLINI, Luca: *I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale*. Albairate, UTET, 2011.

GYÁNI 2000

GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.

Hadifogoly magyarok 1930

BAJA Benedek et al. (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*. I. köt. Budapest, Atheneum, 1930.

HANÁK 1973

HANÁK Péter: *Népi levelek az első világháborúból*. Valóság 13. évf. (1973) 3. sz., 62–87.

HETYÉSY 2015

HETYÉSY Katalin: *Katona és hadifogoly – a Nagy Háborúban. Taródy Ferenc igaz története.* Vasi Szemle 69. évf. (2015), 4. szám, 487–500.

HORTHY 2016

HORTHY László: *Monte Grappától a tengerig. Olasz front, albániai fogolytábor.* Budapest, Fríg Kiadó, 2016.

INCAMPO 1996

INCAMPO, Antonio (szerk.): *I caduti di Casale.* Altamura, Grafica & Stampa, 1996.

JÓZSEF FHG. 1928

JÓZSEF FŐHERCEG: *A világháború amilyenek én láttam. I-VII. köt.* Budapest, MTA, 1926–1934.

JUHÁSZ 2020a

JUHÁSZ Balázs: *Az első világháborús osztrák–magyar hadifoglyok és az olaszországi egészségügyi rendszer.* Hadtörténelmi Közlemények 133. évf. (2020) 2. szám, 301–324.

JUHÁSZ 2020b

JUHÁSZ, Balázs: *La fuga dei prigionieri austro-ungarici dai campi italiani tra percezione e problemi reali.* Nuova Antologia Militare 1. évf. (2020) 4. szám, 119–135.

JUHÁSZ 2021a

JUHÁSZ Balázs: *A nemzetiségi kérdés az olasz hadifogságban és az olaszországi nemzetiségi légiók problematikája.* Hadtörténelmi Közlemények 134. évf. (2021) 2. szám, 317–347.

JUHÁSZ 2021b

JUHÁSZ, Balázs: *Hungarian POWs in Italy and Their Future Prospects After WWI.* Forum historiae: časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy. 15. évf. (2021) 1. szám, 64–75.

JUHÁSZ 2021c

JUHÁSZ, Balázs: *L'assistenza religiosa ai prigionieri e agli internati austro-ungarici in Italia (1916-1918).* Nuova Antologia Militare 2. évf. (2021) 8. szám, 87–112.

JUHÁSZ 2021d

JUHÁSZ Balázs: *Olaszország és az 1918. novemberi hadifogoly-áradat okozta válsághelyzet.* Sic Itur Ad Astra 29. évf. (2021), 171–188.

JUHÁSZ 2022a

JUHÁSZ Balázs: *Hadifoglyok, dezertőrök. Magyar katonák az olasz hátszágban (1915–1920).* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022.

JUHÁSZ 2022b

JUHÁSZ Balázs: *Naplóm a harcterről és a hadifogságomból, 1915–16–17; Gunesch János. Il mio diario del campo di battaglia e della mia prigionia di guerra 1915–16–17; János Gunesch.* Budapest — San Martino del Carso, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány — Gruppo Speleologico Carsico, 2022.

KEGLOVICH 2005

KEGLOVICH, Rita: *Prigionieri di guerra ungheresi in Sicilia dopo la prima guerra mondiale.* Verbum 7. évf. (2005), 293–301.

KEGLOVICH 2008

KEGLOVICH Rita: *Magyar hadifoglyok hétköznapi élete az olasz hadifogolytáborokban az első világháború alatt.* In: LŐRINCZ Ildikó (szerk.): *Apáczai-napok 2007. Értékkörzés és értékteremtés tudományos konferencia, tanulmánykötet.* Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 2008, 704–710.

KEGLOVICH 2016

KEGLOVICH, Rita: *Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale.* Rivista di Studi Ungheresi Nuova Serie, 15. évf. (2016), 88–100.

KEGLOVICH 2018

KEGLOVICH Rita: *A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban.* Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2018.

KINCSES 2000

Kincses Katalin Mária: *A Hadtörténeti Múzeum kiállításai 1991–2000.* In: Kincses Katalin Mária — Szoleczky Emese (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3.* Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000.

KISS 2009

KISS Antal: *Adalékok a magyar bolsevizmus történetéhez. Összegyűjtve az asinári olasz fogságban olasz és francia lapok híradásai nyomán.* Budapest, Páros Print Bt., 2009.

KISS 2014

KISS GÁBOR: *Az osztrák–magyar tábori egészségügy az első világháború kezdeti szakaszában.* Hadtörténelmi Közlemények, 2014/3. sz. 763–777.

KOVÁCS 2007

KOVÁCS Dávid Péter: *Az 1860. évi olaszországi magyar légió története.* In: *Új Honvédségi Szemle.* 61. évf., 2007/10. szám, 54–62.

KÓNYA 2013

KÓNYA Anikó: *Az emlékezetkutatás ismerős, de megoldatlan kérdései: Az epizodikus emlékezet és a mentális időutazás.* Pszichológia, 2013. 33. évf. 3. szám, 159–168.

KÖVÁRY 2011

KÖVÁRY Zoltán: *A pszichobiográfia mint módszer. Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban.* Alkalmazott Pszichológia, 2011. 4. sz. 65–92.

KRAMER 2010

KRAMER, Alan R.: *Prisoners in the First World War.* In: SCHEIPERS, Sibylle (szerk.): *Prisoners in War.* Oxford, University Press, 2010.

KYKAL 2018

KYKAL, Tomáš: *Verlorene Söhne? Die Tsechchen an der Südwestfront und die Tschechoslowakische Legion in Italien im Jahr 1917.* In: FONTANA, Nicola et al. (szerk.): *1917. L'anno della crisi. Aspetti militari, economico-sociali, nazionali.* Rovereto, Museo Storico Italiano della Guerra, 2018, 89–100.

LA FERLA — LA FERLA 1999

La Ferla, Vincenzo — La Ferla, Fabio: *L'ex campo di concentramento di Vittoria.* In: *Studi Storico-Militari, 1999.* Roma, L'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, 2000, 419–558.

LABANCA 2014

LABANCA, Nicola (szerk.): *Dizionario storico della Prima guerra mondiale.* Bari, Gius. Laterza & Figli, 2014, 155.

MARGITTAI 2014

MARGITTAI Gábor: *Szamársziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa.* Csabdi, Külső Magyarok Kft., 2014.

MORTARA 1925

MORTARA, Giorgio: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra.* Bari, Laterza, 1925.

NARDONE 2016

NARDONE, Carlo: *Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella prima guerra mondiale: militari dell'esercito austro-ungarico deceduti in prigionia e reduci.* II. kiadás. Cassino, Centro Documentazione e Studi Cassinati, 2016.

NÉMETH 2016

NÉMETH Csaba: *Tápiógyörgye története az első világháborúban. Id. Balázs Vendel háborús naplójával.* Tápiógyörgye, Tápiógyörgyei Torockó Baráti Társaság, 2016.

PETE 2011

PETE László: *Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége, 1825–1908.* Budapest, Argumentum, 2011.

PINTO C. 2014

PINTO, Carmine: *Introduzione. Da Padula al Piave. Immagini e storie dei nazionalismi europei*. In: PINTO, Vincenzo Maria (szerk.): *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Salerno, Plectica, 2014, 11–31.

PINTO V. 2014

PINTO, Vincenzo Maria: *Padula tra il 1916 e il 1919: il campo dei Ceco-Slovacchi della Certosa di San Lorenzo*. In: PINTO, Vincenzo Maria (szerk.): *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Salerno, Plectica, 2014, 71–99.

RESIDORI 2017

RESIDORI, Sonia: *«Nessuno è rimasto ozioso»: Campi di concentramento e prigionieri austro-ungarici in Italia durante la Grande Guerra (1915–1918)*. Doktori értekezés, Università degli Studi di Verona, 2017.

Saluti istituzionali 2014

IMPARATO, Paolo et al.: *Saluti istituzionali*. In: PINTO, Vincenzo Maria (szerk.): *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Salerno, Plectica, 2014, 33–68.

SALZANO 2016

Salzano, Mario Giulio: *Il campo di concentramento per prigionieri di guerra di Fonte d'Amore e la formazione della Legione cecoslovacca (1916–1918)*. In: Gabrielli, Patrizia (szerk.): *Corpi dissidenti. Genere, sessualità, scienza nei movimenti degli anni settanta-ottanta*. Storia e problemi contemporanei, n. 71. Franco Angeli Editore, 2016, 139–160.

SZÉNÁSSY 1990

SZÉNÁSSY Zoltán: *Naplójegyzet az olasz hadifogságból*. Honismeret, 18. évf. (1990) 5–6. szám, 107–114.

SZOLECZKY 2015

SZOLECZKY Emese: *A világháború első hónapjai a Hadimúzeum levelezőlapjainak tükrében*. Hadtörténelmi Közlemények 128. évf. (2015) 3. szám, 801–829.

SZÖLLÖSY 1925

SZÖLLÖSY Aladár: *Szerb hadifogság. Szerbia, Albánia, Itália. 1914–1918*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1925.

TAKÁCS 2017

TAKÁCS Bálint: *Magyar és olasz hadifoglyok cseréje az I. világháború alatt és azt követően*. Recenzió: KEGLOVICH Rita: *Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale*. Klió: Történettudományi Szemlész Folyóirat 26. évf (2017) 2. szám, 52–55.

TAKÁCS 2018a

TAKÁCS Bálint: *Kozeschnik János élete olasz hadifogságban a levelezése tükrében*. In: ZÁVODI Szilvia (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 18*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2018, 37–66.

TAKÁCS 2018b

TAKÁCS Bálint: *Magyar hadifoglyok L'Aquilában (1915–1919)*. In: KERESZTES Gábor – SZABÓ Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél – Spring Wind 2018*. III. kötet. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018, 713–724.

TAKÁCS 2018c

TAKÁCS, Bálint: *Prigionieri di guerra ungheresi all'Aquila (1915-1919)*. In: PETE, László — ORRÙ Paolo (szerk.): *Italianistica Debreceniensis XXIV*. Debrecen, Printart Press, 2018, 183–197.

TAKÁCS 2019a

Takács Bálint: *A Fonte d'Amore-i hadifogolytábor az első világháborúban*. Recenzió: Salzano, Mario Giulio: *Il campo di concentramento per prigionieri di guerra di Fonte d'Amore e la formazione della Legione cecoslovacca (1916–1918)*. Klió: Történettudományi Szemléző Folyóirat 27. évf (2018) 1. szám, 56–60.

TAKÁCS 2019b

TAKÁCS Bálint: *A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban*. In: BARTA Róbert — KEREPESZKI Róbert — PINTÉR Zoltán Árpád (szerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlása 1918-ban*. Debrecen, Kapitális Kft., 2019, 125–138.

TAKÁCS 2020

TAKÁCS Bálint: *Magyar hadifoglyok Civita Castellánában (1916–1916)*. In: BIHARI Erika — MOLNÁR Dániel — SZIKSZAI-NÉMETH Ketrin: *Tavaszi Szél 2019 Konferencia – Spring Wind 2019*. II. kötet. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2020, 83–95.

TAKÁCS 2022

TAKÁCS, Bálint: *Prigionieri di guerra ungheresi a Padula durante la prima guerra mondiale*. In: PETE, László — ORRÙ Paolo (szerk.): *Italianistica Debreceniensis XXVII*. Debrecen, Debrecen University Press, 2022, 91–119.

TAVERNINI 2001

TAVERNINI, Lodovico: *Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento italiani 1915-1920*. In: *Annali Museo Storico Italiano della Guerra*. Roverete – Museo della Guerra. N. 9/10/11 2001–2003, 57–81.

TOMASONI — NUVOLI 2004

TOMASONI, Giuseppe – NUVOLI, Carmelo: *La grande guerra. Raccontata dalle cartoline*. Lavis, Arca Edizioni, 2004.

TORTATO 2004

TORTATO, Alessandro: *La prigionia di guerra in Italia 1915–1919*. Milano, Mursia, 2004.

VILLANI 2014

VILLANI, Giovanni: *Vicende storiche e architettoniche della Certosa di San Lorenzo ai tempi della Grande Guerra. Restauri e usi impropri*. In: PINTO, Vincenzo Maria (szerk.): *Dov'è la Patria Nostra. Luoghi, memorie e storie della Legione ceco-slovacca in Italia durante la Grande Guerra*. Salerno, Plectica, 2014, 151–176.

WEILAND—LEOPOLD 1931

WEILAND, Hans — KERN, Leopold (szerk.): *In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen*. 2. köt. Wien, Göth, 1931.

14. Függelék

14.1. Korabeli képek

1. kép: Budapesti 1. honvéd gyalogezred gyakorlata, rajta megjelölve Kozeschnik János⁶⁴⁰

2. kép: Cipőjavító hadifoglyok Santa Maria Capua Veterében⁶⁴¹

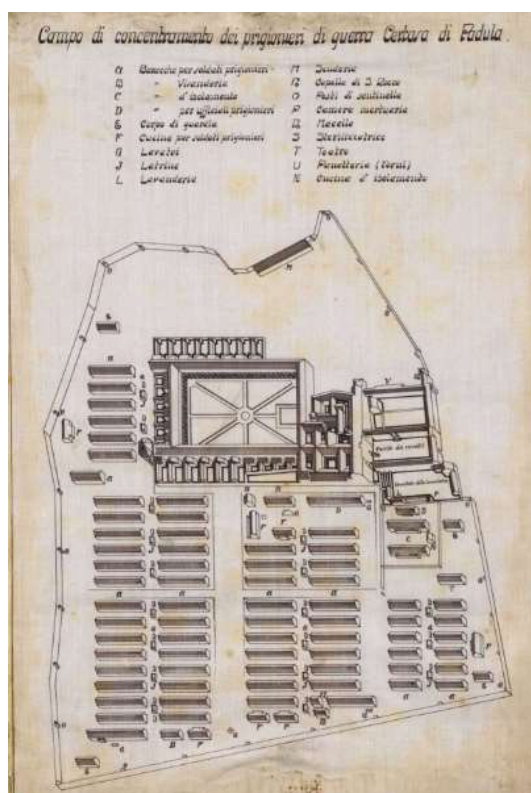
⁶⁴⁰ Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum: 22762/Fk.

⁶⁴¹ http://www.14-18.it/album/lma06_01726_3312/fotografia/0174 (letöltve: 2019. szept. 20.). Őrzési helye: Vittorio Veneto, Museo della Battaglia di Vittorio Veneto, LMA06_01726_3312.

3. kép: A padulai tábor távlati képe⁶⁴²

4. kép: A padulai tábor barakkrezlegének alaprajza⁶⁴³

⁶⁴² <http://www.14-18.it/album/foto/14774> (letöltve: 2019. nov. 3.). Őrzési helye: Róma, Museo Centrale del Risorgimento, MCRR Album Z-2, 5.

⁶⁴³ <http://www.14-18.it/album/14769/dc51699c1fdf4ef1286b86b2b32b759e> (letöltve: 2019. nov. 3.). Őrzési helye: Róma, Museo Centrale del Risorgimento, MCRR Album Z-2, 001.

5. kép: Egy épülő barakk fotója Padulából⁶⁴⁴

6. kép: Hadifoglyok építik a Mandraniello-utat Padula mellett⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ <http://www.14-18.it/album/foto/14799> (letöltve: 2019. nov. 3.). Őrzési helye: Róma, Museo Centrale del Risorgimento, MCRR Album Z-2, 30.

⁶⁴⁵ <http://www.14-18.it/album/foto/14810> (letöltve: 2019. nov. 3.). Őrzési helye: Róma, Museo Centrale del Risorgimento, MCRR Album Z-2, 41.

14.2. Térképvázlatok

1. térkép: Kozeschnik János fogságának állomásai Olaszországban⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ A térkép saját szerkesztésű. Az alap-kép forrása: https://d-maps.com/carte.php?num_car=14524&lang=en (letöltve: 2022. ápr. 28.).

2. térkép: A hadifoglyok albániai munkavégzésének helyszínei⁶⁴⁷

14.3. A magyarországi hadifoglyok listája

Civita Castellanában internáltak:

Agics István (1896, Budapest),

Agócs Károly (1883, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Nagykáta),

⁶⁴⁷ A térkép saját szerkesztésű. Az alap-kép forrása: https://d-maps.com/carte.php?num_car=17668&lang=en (letöltve: 2022. ápr. 28.).

Ambrug Pál (1876, Budapest),
András György (1896, Békés v. megye, Szarvas),
Angyal István (1896, Budapest),
Bagi Lajos (1885, Hajdú v. megye, Kaba),
Balassa Lóránt (1890, Budapest),
Balog Sándor (1894, Szatmár v. megye, Csengersima),
Balogh Béla,
Barabás István (1880, Bihar v. megye, Diószeg),
Beck Mátyás (1896, Veszprém v. megye, Borszörcsök),
Benárik Péter (1885, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Sári),
Blazsek Ferenc (1894, Fejér v. megye, Pusztavám),
Bobvas János (1896, Békés v. megye, Szarvas),
Bognár István (1895, Budapest),
Borsós Károly (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye Szigetszentmiklós),
Böheim Jakab (1888, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kispest),
Börcsök János (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Prónayfalva),
Brogyanecz Ferenc (1896, Somogy v. megye, Bolhó),
Bruchsteiner József Tibor (1896, Budapest),
Brunovszky Mihály (1873, Győr v. megye, Győr),
Buda Pál (1896, Bihar v. megye, Hájó),
Chlup Ede (1896, Budapest),
Czakó János (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Jászkarajenő),
Csendes Imre (1894, Baranya v. megye, Pécs),
Cservenyi János (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Törökbálint),
Csikos István (1893, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászszentandrás),
Csikos Márk (1896, Bars v. megye, Garamtolmács),
Csincsurák Pál (1885, Beszterce–Naszód v. megye, Radnalajosfalva),
Dány Sándor (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tasad),
Darida János (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Domony),
Dolenesics Alajos (1890, Zala v. megye, Kótor),
Durnics Pál (1873, Fejér v. megye, Kápolnásnyék),
Ecsér István (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tatárszentgyörgy),
Erdős Mihály (1891, Bihar v. megye, Gyoma),

Farkas István (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Nyáregyháza),
Farkas II. József (1893, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Inárcs),
Fehér Miskó István (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Rákospalota),
Feith Nándor (1891, Budapest)
Fürst Károly (1896, Budapest),
Gaál János (1875, Vas v. megye, Vasfarkasfalva),
Gajdosik Nándor (1891, Budapest)
Galambos Károly (1895, Komárom v. megye, Kisbér),
Gavallér József (1896, Csongrád v. megye, Szeged),
Gergely Antal (1896, Bács–Bodrog v. megye, Topolya),
Gólya András (1886, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tura),
Gombai József (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Szada),
Gömöri Gergely (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kecskemét),
Groó Tibor (1876, Szatmár v. megye, Szatmárnémeti),
Grotar Dénes (?),
Gulyás János (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Irsa),
Gulyás Miklós (1894, Budapest),
Günther Rezső (1890, Budapest),
Győri András (1874, Budapest),
Hangya János (1882, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Verseg),
Hauberl József Sebestyén (1887, Budapest),
Hegedűs Imre (1885, Hajdú v. megye, Hajdúszovát),
Hegedűs József (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Jászszentlászló),
Herczig Ferencz (1873, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Hornyak József (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Gyón),
Horváth Dezső (1891, Budapest),
Horváth Gábor (1888, Hajdú v. megye, Alsójózsa),
Horváth György (1896, Somogy v. megye, Tapsony),
Hosko Martin (1887, Bihar v. megye, Almaszeghuta),
Hunyadi János (1891, Csík v. megye, Kászonújfalú),
Jarabák József (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Aszód),
Jávorszki József (1882, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tatárszentgyörgy),
Joanelli Gyula (1873, Budapest),

Jordán István (1886, Zala v. megye, Tófej),
Juhász András (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Valkó),
Kabzán János (1896, Budapest),
Kadlecsik János (1896, Budapest),
Kárász József (1892, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Nagykartal),
Kéri Benjamin (1889, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kiskunlaczháza),
Kis Ágoston (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Alsódabas),
Kiss Jákim (1896, Csanád v. megye, Makó),
Kiss Mihály (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Dunavecse),
Kiszely András (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kartal),
Dr. Kliment Jenő,
Klincsek József (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Mogyoród),
Klötzl József (1895, Budapest),
Knáb János (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Dunabogdány),
Kohn Ferencz (1896, Budapest),
Korcsmáros István (1895, Szabolcs v. megye, Lövőpetri),
Kovachich Károly (1896, Budapest),
Kovács Dániel (1893, Fejér v. megye, Érd),
Kovács Ferencz (1893, Zala v. megye, Sümeg),
Kovács Lajos (1892, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Abádszalók),
Kozeschnik János (1881, Budapest),
Lang Márton (1878, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Zsámbék),
Léb Károly (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Erzsébetfalva),
Lozi István (1892, Fejér v. megye, Lovasberény),
Mamirov György (1895, Temes v. megye, Parác),
Marinkó András (1873, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tura),
Máthé Lajos (1896, Csanád v. megye, Kövegy),
Meczger Lőrincz (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Budakeszi),
Molnár György (1895, Budapest),
Molnár József (1896, Budapest),
Molnár Károly (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Szentmártonkáta),
Molnár Pál (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Alsónémedi),
Molnár Zoltán (1896, Budapest),

Morvai Sándor (1895, Szatmár v. megye, Fehérgyarmat),
Nagy Géza (1897, Budapest),
Nagy László (1873, Fejér v. megye, Bicske),
Nagy Márton (1883, Hajdú v. megye, Földes),
Nagy Sándor (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Neubrandt János (1885, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Pilisszentiván),
Nyári Kálmán (1896, Veszprém v. megye, Pápa),
Nyekita Mózes (1896, Bihar v. megye, Kőrösszakál),
Oláh Károly (1887, Krassó–Szörény v. megye, Szapáryfalva),
Olop Miksa (1877, Budapest),
Oswáld János (1874, Vas v. megye, Gyepűfüzes),
Ott István (1879, Fejér v. megye, Aba),
Pajer Lőrincz (1874, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Perbál),
Palatinus Gyula (1895, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Törökszentmiklós),
Pancsuska Mihály (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Domony),
Pataki István (1895, Budapest),
Péter József (1884, Udvarhely v. megye, Székelydobó),
Pfanovics János (1889, Sopron v. megye, Felsőlászló),
Pintér József (1896, Fejér v. megye, Pusztavám),
Pisz József (1896, Budapest),
Polgár Sándor (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Alberti),
Ponác György (1884, Vas v. megye, Sorokújfalu),
Povorai György (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Újhartyán),
Pritz Péter,
Púpos József (1873, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Ócsa),
Puskás Gyula (1896, Csík v. megye, Gyergyóholló),
Rác János (1873, Budapest),
Ráduly Miklós (1896, Csík v. megye, Mádéfalva),
Révai Zoltán (1895, Budapest),
Sándor József (1878, Somogy v. megye, Bábony),
Schwarz Menyhért (1893, Zala v. megye, Légrád),
Sipos Lajos (1896, Budapest),
Skotovics József (1883, Bács–Bodrog v. megye, Temerin),

Smiglag Tamás (Budapest),
Sós András (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Zsámbék),
Stern Adolf (1874, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kalocsa),
Svecz Ferenc (1895, Nyitra v. megye, Nagytapolcsány),
Szabó Ferencz (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Rákoscstaba),
Szabó József (1884, Bihar v. megye, Derecske),
Szecsényi János (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tura),
Szedlacsek Ferencz (1895, Budapest),
Szendlai Nándor József (1895, Budapest),
Szever Pál (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Péczel),
Szilai József (1889, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Lajosmizse),
Szilárd Zoltán (1881, Pozsony v. megye, Felsőszeli),
Szirt Miklós (1895, Budapest),
Szőke Márton (1889, Fejér v. megye, Herczegfalva),
Sztójadinov József (1893, Temes v. megye, Versecz),
Tóth Imre (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vecsés),
Tóth István (1885, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Újhartyán),
Tóth József (1896, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Tóth Pál (1895, Budapest),
Tóth Sándor (1896, Budapest),
Turcsel Pál (1886, Hont v. megye, Ipolyszalka),
Unyatinzki Pál (1883, Békés v. megye, Csaba),
Vager József (1878, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Varga József (1883, Tolna v. megye, Kiszékely),
Varga Sándor (1886, Bihar v. megye, Kövesegyháza),
Vas György (1883, Tolna v. megye, Majsamiklósvár),
Volosinovszki Péter (1888, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Vukoja Máté,
Wágó Lajos (1896, Szabolcs v. megye, Nagykálló),
Weisz Gyula (1873, Hajdú v. megye, Debrecen),
Zámbó János (1897, Nyitra v. megye, Űrmény),
Zsohár Dániel (1884, Vas v. megye, Kistrákos).

A (családi) név alapján feltételezhetően nem magyar nemzetiségű, de Magyarország területéről származó hadifoglyok:

Blota Koszta (1893, Krassó–Szörény v. megye, Tornó),
Circasa Johann (1891, Krassó–Szörény v. megye, Miklósháza),
Francesku Demeter (1882, Krassó–Szörény v. megye, Nőrincse),
Hetku Partemus (1877, Krassó–Szörény v. megye, Laláncz),
Jonás Ján (1877, Krassó–Szörény v. megye, Marosborosznok),
Kosztea Kosztin (1877, Hunyad v. megye, Gyálakuta),
Plesiv Pahomie (1895, Krassó–Szörény v. megye, Nagymutnok),
Oteszku Georg (1888, Krassó–Szörény v. megye, Rekettyő),
Sirbu Georg (1891, Krassó–Szörény v. megye, Románszászka),
Stanciu Trifon (1876, Krassó–Szörény v. megye, Zsidovin).

Santa Maria Capua Veterében internáltak:

Almer Miklós (1896, Budapest),
Alvinczi Károly (1886, Alsó–Fehér v. megye, Alvinc),
Auspitz Májer (1883, Ugocsa v. megye, Tiszaújlak),
Bácsik György (1897, Budapest),
Bácsik István (1886, Békés v. megye, Tótkomlós),
Bagossy Lajos (1892, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Baladir János (1872, Fejér v. megye, Vál),
Balassa József (1897, Zala v. megye, Becsehely),
Balinger József (1890, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Zsámbék),
Balogh András (1882, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Sári),
Balogh András (1887, Békés v. megye, Tótkomlós),
Balogh István (1891, Budapest),
Balogh István (1893, Somogy v. megye, Udvarhely),
Balogh Pál (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Maglód),
Balusa János (1896, Hunyad v. megye, Fegyér),
Barta István (1885, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Gyón),
Bartel János (1884, Nagy–Küküllő v. megye, Kisprázmár),
Basa Péter (1886, Bihar v. megye, Hajdúbagos),

Bazán András (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Hévizgyörk),
Beke József (1885, Temes v. megye, Temeskalácsa),
Benárik Márton (1875, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Sári),
Bencze József (1897, Zala v. megye, Magyarszerdahely),
Bendekovics János (1894, Budapest),
Bene Imre (1880, Bihar v. megye, Derecske),
Benedek Imre (1897, Budapest),
Béndek József (1878, Tolna v. megye, Döbrököz),
Biahó János (1891, Budapest),
Bodó József (1897, Zala v. megye, Badacsonytomaj),
Bohar Lajos (1895, Vas v. megye, Kerkaszabadhegy),
Boi Lajos (1882, Bihar v. megye, Furta),
Borissza József (1894, Fejér v. megye, Kápolnásnyék),
Bott Mihály (1887, Bihar v. megye, Körösbánlaka),
Botta János (1892, Máramaros v. megye, Középvíró),
Brüner Antal (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Csobánka),
Bukureszk György (1884, Hunyad v. megye, Hobic),
Bula Mihály (1893, Fejér v. megye, Velence),
Czebe József (1885, Békés v. megye, Szeghalom),
Czetter János (1877, Budapest),
Czinkota András (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Csendes Lajos (1892, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Csernovszki János (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Ócsa),
Csík István (1896, Jász–Nagykún–Szolnok v. megye, Jászberény)
Csiszár István (1884, Zala v. megye, Sümegcsehi),
Csiszár István (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Lajosháza),
Csizmadia István (1873, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Csolea Péter (1893, Hunyad v. megye, Fégyér),
Csontos József (1892, Somogy v. megye, Nagyberény),
Dani Béla (1888, Bihar v. megye, Biharkeresztes),
Debusan Kornél (1894, Krassó–Szörény v. megye, Hegyeslak),
Demeter József (1876, Alsó–Fehér v. megye, Kutyalva),
Denezsk Péter (1894, Hunyad v. megye, Hacazsel),

Dobi Lajos (1897, Bihar v. megye, Apátkeresztúr),
Domokusz Karl (1885, Hajdú v. megye, Földes),
Dracsai János (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Erzsébetfalva),
Dravecz Lajos (1895, Tolna v. megye, Értény),
Dudás Pál (1885, Bács–Bodrog v. megye, Petrőc),
Duka János (1889, Alsó–Fehér v. megye, Hosszútelke),
Erdélyi István (1896, Budapest),
Erdélyi Gábor (Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Farkas István (1873, Veszprém v. megye, Pápa),
Farkucz János (1884, Arad v. megye, Szinte),
Fazekas József (1873, Fejér v. megye, Csákvár),
Felián István (1883, Somogy v. megye, Geszti),
Fényes János (1895, Hunyad v. megye, Dombravica),
Ferenczi János (1892, Budapest),
Fiatnik András (1896, Budapest),
Flesch Gyula (1882, Budapest),
Fojtek József (1875, Fejér v. megye, Sárszentmihály),
Fögler Mihály (1896, Tolna v. megye, Györköny),
Földesi Imre (1887, Bihar v. megye, Biharnagybajom),
Freidenberg Rezső (1895, Budapest),
Freyler Ferdinánd (1897, Sopron),
Friedmann Ferenc (1881, Budapest),
Fülöp András (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Boldog),
Fülöp Károly (1887, Nyitra v. megye, Magyarsók),
Galbács Mihály (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Pilis),
Gazda István (1893, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kakucs),
Gál Kovács Imre (1877, Bihar v. megye, Szunyogd),
Gál Lajos (1896, Fejér v. megye, Baracska),
Gere Károly (1874, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kiskunlacháza),
Gergics Imre (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tököl),
Groschner Ernő (1877, Moson v. megye, Barátudvar),
Gyára Lázár (1897, Hunyad v. megye, Radulesd),
Gyenge Mihály (1897, Zala v. megye, Hegyesd),

Gyórfi Imre (1894, Hajdú v. megye, Debrecen),
Gyura Gáspár (1894, Hunyad v. megye, Vajdahunyad),
Hajas Gábor (1894, Bihar v. megye, Sitervölgy),
Hajek János (1893, Kolozs v. megye, Kolozsvár),
Hajdú János (1883, Bihar v. megye, Tatárfalva),
Hajzer Anton (1884, Bihar v. megye, Furta),
Halcsik András (1882, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Örkény),
Harmath János (1893, Fejér v. megye, Polgárdi),
Hegedűs Gábor (1889, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Tiszaföldvár),
Hegi Sándor (1893, Bihar v. megye, Biharkeresztes),
Helinger Mihály (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Zsámbék),
Herz Ádám (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vecsés),
Holbusz János (1874, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Lajosmizse),
Horváth József (1897, Zala v. megye, Söjtör),
Horváth Lajos (1878, Budapest),
Horvay Géza (1897, Budapest),
Hőgyes Imre (1885, Békés v. megye, Szeghalom),
Hübsch Vince (1896, Nyitra v. megye, Rákfalu),
Imre Sándor (1878, Békés v. megye, Vésztő),
Iván Mihály (1875, Farkasd),
Jamrik Menyhért (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Bag),
Jánk Konstantin (1892, Hunyad v. megye, Pottingány),
Jemniczki István (1897, Budapest),
Jobbágy Béla (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Lajosmizse),
Kaczalean Péter (1895, Hunyad v. megye, Viszka),
Kadarin Péter (1896, Temes v. megye, Alsóbencsek),
Kajlik Alajos (1873, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Ráckeve),
Kanalas Lőrinc (1895, Bihar v. megye, Középes),
Karabil Pál (1893, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Újpest),
Kaszelean Mihály (1878, Hunyad v. megye, Viszka),
Katona Ferenc (1882, Bihar v. megye, Konyár),
Katona Mihály (1889, Budapest),
Kerecsényi Lajos (1885, Bihar v. megye, Biharvajda),

Kereki László (1883, Bihar v. megye, Cséffa),
Kígyós István (1874, Hajdú v. megye), Hajdúszoboszló)
Kiss G. Gábor (1894, Bihar v. megye, Sastelek),
Kiss Gyula (1894, Bihar v. megye, Pocsaj),
Kiss Jenő (1881, Sopron v. megye, Felsőág),
Kiss Mihály (1885, Sopron v. megye, Osló),
Kiss Sándor (1897, Bihar v. megye, Bihartorda),
Koczur Vilmos (1892, Budapest),
Koleny István (1889, Budapest),
Kórody Péter (1887, Bács–Bodrog v. megye, Újvidék),
Kovács György (1892, Komárom v. megye, Tata),
Kovács József (1896, Fejér v. megye, Adony),
Kovács József (1896, Sopron v. megye, Répcecsáford),
Kovács Mihály (1896, Békés v. megye, Körösladány),
Kovács Lajos (1879, Fejér v. megye, Ercsi),
Kubik József (1889, Budapest),
Kuk Dávid (1889, Bihar v. megye, Biharszentelek),
Kurlik Pál (1896, Békés v. megye, Szarvas),
Kutean Simon (1897, Szeben v. megye, Sugág),
Lakatos Ernő (1897, Budapest),
Lakatos Péter (1890, Csongrád v. megye, Szentes),
Landeszka Szilárd (1896, Krassó–Szörény v. megye, Boldor),
László Béla (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tök),
Lazia Miklós (1891, Dercsán),
Lefkovics József (1895, Budapest),
Lehmann József (1882, Tolna v. megye, Kisdorog),
Lehotzky János (1883, Csanád v. megye, Nagylak),
Lenner György (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Pomáz),
Lestár János (1896, Fejér v. megye, Seregélyes),
Listar János (1883, Fejér v. megye, Kisláng),
Lipták Gusztáv (1881, Budapest),
Losoncz Fábrián (1896, Bács–Bodrog v. megye, Magyarakanizsa),
Lukács Éliás (1896, Arad),

Lupse Georg (1894, Bihar v. megye, Nyárszeg),
Lupucz György (1887, Bihar v. megye, Csehtelek),
Magyarics Marján (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tököl),
Magyarossy István (1895, Budapest),
Majlinger József (1888, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Békásmegyér),
Majoros Imre (1876, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Malik János (1893, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Pilis),
Markov György (1878, Torontál v. megye, Opova),
Matoska Mihály (1888, Torontál v. megye, Újsándorfalva),
Mayböhm Lajos (1897, Budapest),
Meleg János (1884, Bács–Bodrog v. megye, Petróc),
Mészáros Karácsony (1873, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Gödöllő),
Mihaila Abraham (1893, Hunyad v. megye, Alkenyér),
Mihalik József (1887, Csongrád v. megye, Szentes),
Mocsári István (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Irsa),
Molnár Géza (1896, Budapest),
Molnár Lajos (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Újpest),
Molnár Mihály (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kartal),
Molscher János (1895, Budapest),
Mondek János (1895, Budapest),
Muráth Béla (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Pestszentlőrinc),
Nagy Béla József (1884, Budapest),
Nagy Imre (1885, Budapest),
Nagy István (1885, Budapest),
Nagy Károly (1896, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Nagy Peresztegi József (1892, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Nagy Sándor (1895, Bihar v. megye, Csökmő),
Német Éliás (1892, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Kisújszállás),
Nikoleszku Péter (1896, Temes v. megye, Maroseperjes),
Noviczki József (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Nyáregyháza),
Odor István (1897, Zala v. megye, Nemestördemic),
Odor János (1884, Fejér v. megye, Vál),
Oláh Basilius (1890, Bihar v. megye, Nánhegyes),

Orsaczki Ferenc (1875, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Papp Ferenc (1887, Hajdú v. megye, Felsőjózsa),
Pasztucha József (1887, Nyitra v. megye, Sopornya),
Pavlov Mihály (1892, Bács–Bodrog v. megye, Bácsújfalú),
Pechatsek Henrik (1875, Budapest),
Pincés Imre (1880, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Pergel Lajos (1876, Budapest),
Poremba Béla (1897, Budapest),
Porkoláb István (1893, Somogy v. megye, Andocs),
Pöhl István (1895, Budapest),
Puris Petró (1883, Bihar v. megye, Alsólugos),
Rakhely György (1897, Zala v. megye, Nagyrécse),
Rapcsák Emil (1896, Békés v. megye, Orosháza),
Reim Lázár (1894, Hunyad v. megye, Nagyoklos),
Reisinger Ferenc (1897, Győr v. megye, Pázmándhegy),
Rojik János (1892, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Alsónémedi),
Roszik János (1875, Bihar v. megye, Baromlak),
Rottenberger József (1897, Fejér v. megye, Vértesacsá),
Rumancsik János (1895, Budapest),
Sartorius József (1877, Hont v. megye, Ipolyság),
Schaller Ödön (1881, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Újpest),
Schattmann Antal (1897, Fejér v. megye, Etyek),
Schön Vilmos (1885, Budapest),
Schukk György (1881, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Csobánka),
Schwarz Richárd (1889, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Seben Mihály (1873, Békés v. megye, Békéscsaba),
Sesztanovich Fábrián (1893, Moson v. megye, Lajtakáta),
Simon József (1886, Tolna v. megye, Nagyvejke),
Simucz János (1873, Bihar v. megye, Izsópallaga),
Starist Péter (1891, Bács–Bodrog v. megye, Ófutak),
Stark Vince (1894, Budapest)
Stauber József (1881, Tolna v. megye, Paks),
Stefán Theodor (1894, Hunyad v. megye, Felsőlunkoj),

Stelczer János (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Nagytétény),
Stodola Pál (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Bénye),
Stoktora Ferenc (1897, Budapest),
Strausz György (1873, Sopron v. megye, Fertőrákos),
Sulijok József (1895, Bihar v. megye, Mezőszabolcs),
Szabó Béla (1894, Budapest),
Szabó Imre (1895, Budapest),
Szabó József (1873, Komárom v. megye, Guta),
Szanter János (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Piliscsaba),
Szántó József (1896, Budapest),
Szatmári Béla (1891, Budapest),
Szatmári János (1896, Bács–Bodrog v. megye, Szabadka),
Szedlák Mihály (1878, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Szolnok),
Szekeres László (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Rákosszentmihály),
Szimán István (1896, Budapest),
Szloboda Károly (1882, Budapest),
Szurd Péter (1889, Hunyad v. megye, Petrilla),
Takács Károly (1897, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Tarnóczi Miklós (1882, Bihar v. megye, Vértes),
Teleki József (1898, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kispest),
Todor Miklós (1892, Szilágy v. megye, Bádón),
Tomicsek Ferenc (1881, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Irsa),
Tosiczky Mihály (1896, Tolna v. megye, Szekszárd),
Ungvári Ferenc (1894, Bihar v. megye, Tenke),
Vaiai Albert (1886, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Kisújszállás),
Valencsik János (1885, Bács–Bodrog v. megye, Újvidék),
Vandzel János (1896, Budapest),
Varga Ferenc (1889, Hajdú v. megye, Debrecen),
Végh Miklós (1893, Pozsony v. megye, Csallóköznyék),
Viasz Mihály (1889, Veszprém v. megye, Dég),
Vinkler Ferenc (1895, Somogy v. megye, Zics),
Weinberger Miksa (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Piliscsaba),
Weinberger Mór (1893, Budapest),

Weszeli József Viktor (1888, Fejér v. megye, Tordas),
Zámbó György (1895, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Zimmermann József (1874, Landics),
Zsalác Miklós (1898, Temes v. megye, Sztancsafalva),
Zsurkucz Gregor (1894, Bihar v. megye, Alsótopa).

A (családi) név alapján feltételezhetően nem magyar nemzetiségű, de Magyarország területéről származó hadifoglyok:

Caratus Nikolaus (1884, Szeben v. megye, Toporcsa),
Chieu Moise (1888, Fogaras v. megye, Alsóárpás),
Chrena Markus (1874, Pozsony v. megye, Székelyfalva),
Coman Alexander (1895, Szeben v. megye, Nagycsűr),
Fenechin Pantelemon (1891, Fogaras v. megye, Újsinka),
Hoffeker Faustin (1873, Baranya v. megye, Hásságy),
Hogmann Gligor des Georg (1890, Hunyad v. megye, Herczegány),
Jovanucz Johann (1892, Arad v. megye, Borossebes),
Kisprdilow Iván (1883, Torontál v. megye, Melence),
Lupseszku Nikola (1872, Krassó–Szörény v. megye, Kislaposnok),
Marian Trandafir (1896, Hunyad v. megye, Alsócsertés),
Popa Román (1896, Hunyad v. megye, Almasel),
Ranisvlyev Csedomir (1892, Bács–Bodrog v. megye, Bácsstóváros),
Sziriski Vitális (1897, Bács–Bodrog v. megye, Káty),
Vermescan Nikolaus (1896, Temes v. megye, Lippakeszi),
Zsitea Johann (1889, Hunyad v. megye, Petrozsény).

Padulában internáltak:

Agárdi Gábor (1897, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Alak János (1896, Fejér v. megye, Bicske),
Alb–Fehér Pál (1876, Békés v. megye, Békéscsaba),
Albert József (1885, Kolozsvár),
Albinyi Albin (1895, Heves v. megye, Domoszló), elhunyt itt, 1916. szept. 13.
Alexa Mihály (1877, Krassó–Szörény v. megye, Ökörpatak),
Aliosán István (1890, Temes v. megye, Lipppa),

Andó Béla (1896, Csanád v. megye, Magyarbánhegyes),
Andrika György (1891, Hunyad v. megye, Felsőboj),
Angelina Juon (1893, Arad v. megye, Mácsa),
Angyelony Ádám (1895, Hunyad v. megye, Klopotiva),
Antal Lajos (1896, Tolna v. megye, Pusztahencse),
Antal Sándor (1883, Fejér v. megye, Mór),
Anton Dumitru (1885, Beszterce–Naszód v. megye, Naszód),
Argud Károly (1898, Bihar v. megye, Tenke),
Argyelán György (1873, Bihar v. megye, Pontoskő),
Armeán Barb (1895, Hunyad v. megye),
Avra Béla tizedes (1897, Kassa),
Avramescu Jakob (1895),
Atyim Péter tizedes (1891, Hunyad v. megye, Selesz),
Azgur Sándor (1890, Krassó–Szörény v. megye, Krassóbarlang),
Ábrahám István (1895, Fejér v. megye, Ercsi),
Ádám József (1888, Fejér v. megye, Vértesacsa),
Ádám László (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Babai (Oláh) János (1896, Fejér v. megye, Adony),
Babstein Ferenc (1896, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Bachhoffer József (1892, Fejér v. megye, Etyek),
Baczó Ferenc (1889, Hajdú v. megye, Debrecen),
Bacsó György (1896, Biharpetri),
Badics József (1895, Fejér v. megye, Gyúró),
Bagdi Lajos (1892, Bihar v. megye, Biharnagybajom),
Bajes Miklós (1896, Beszterce–Naszód v. megye, Kisrebra),
Bajes Trojan (1896, Beszterce–Naszód v. megye, Kisrebra),
Bajesz László (1891, Szolnok–Doboka v. megye, Csatány),
Bajkász Imre (1894, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Baki István, ifj. (1885, Fejér v. megye, Martonvásár),
Bakonyi János (1896, Fejér v. megye, Csákvár),
Bakos János (1895, Fejér v. megye, Dunaadony),
Bakó Imre (1884, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Bakóczi István (1888, Hajdú v. megye, Debrecen),

Bakter Pál (1887, Bihar v. megye, Alsóderna),
Balán János (1892, Krassó–Szörény v. megye, Kistikvány),
Balásházi József (1885, Bihar v. megye),
Balázs Bernárd (1884, Szolnok–Doboka v. megye, Árpástó),
Balázs Ferenc (1888, Fejér v. megye, Tordas),
Balázs Imre (1893, Fejér v. megye, Bot),
Balázs József (1892, Bihar v. megye, Nagyléta),
Balla Bálint (1897, Hajdú v. megye, Téglás),
Balla János (1894, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Balogh Albert (1893, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Balogh János (1888, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Balogh József, ifj., tizedes (1887, Tolna v. megye, Kajdacs),
Balogh Sándor (1892, Bihar v. megye, Berekböszörmény),
Balusá Péter (1896, Hunyad v. megye, Fégyér),
Band János (1896, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Bander József (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Szolnok),
Banduj Demeter (1893, Bihar v. megye, Terje),
Banovics Gergely (1895, Fejér v. megye, Ercsi),
Baranyai Mátyás (Békés v. megye, Mezőberény),
Baranyai Pál (1894, Somogy v. megye, Kaposvár),
Baranyai István,
Baricza György (1885, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Barna József (1884, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Barnucz Sándor őrv. (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Barolits Mihály (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Barta István (1888, Hajdú v. megye, Debrecen),
Bartha András (1873, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Bartha Gyula (1896, Hajdú v. megye, Debrecen),
Bartha József (1887, Hajdú v. megye, Debrecen),
Bas Lázár (1891, Hunyad v. megye),
Bácsi Lajos (1895, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Bán László (1889, Szolnok–Doboka v. megye, Mohaly),
Bánk Tivadar (1885, Szolnok–Doboka v. megye, Ketel),

Bárány János (Bazsa Áron földi társa),
Bátora József őrmester (1887, Trencsén v. megye, Alsóneszte),
Becsei József (1896, Fejér v. megye, Vál),
Becskereki József (1894, Hajdú v. megye, Debrecen),
Bekmann Gyula (1878, Szabolcs v. megye, Nyíregyháza),
Belea János (1881, Hunyad v. megye, Voja),
Belea Salamon (1894, Hunyad v. megye, Voja),
Benkő György (1888, Alsó–Fehér v. megye, Oláhbogát),
Berian János (1892, Hunyad v. megye, Pád),
Berecz Péter (1893, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Berek Imre (1895, Tolna v. megye, Madocsa),
Berényi Mihály (1890, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Berg János (1884, Somogy v. megye, Somogyvámos),
Bernáth Mátyás (1884, Arad v. megye, Magyarpécska),
Bertsch Gábor (1896, Szolnok–Doboka v. megye, Ormány),
Besser József tizedes (1889, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Béres István (1895, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Béres János (1888, Fejér v. megye, Alap),
Biangá Illés (1897, Szeben v. megye, Szászsebes),
Biba András (1892, Bereg v. megye, Misztice),
Bicsis Miklós (1898, Bihar v. megye, Alsókocsoba),
Bifkovics József (1896, Fejér v. megye, Érd),
Bihari Miklós (1876, Bihar v. megye, Rojt),
Bioljew Emil (1875, Torontál v. megye, Nagybecskerek),
Birta Márk (1892, Hunyad v. megye, Merisor),
Bithin Mehalia (1897, Alsó–Fehér v. megye, Kutyalva),
Bittmann János szakaszv. (1884, Fejér v. megye, Sárosd),
Bíró János (1882, Hajdú v. megye, Felsőjózsa),
Bíró Pál (1891, Somogy v. megye, Gölle),
Blázs Péter (1888, Hunyad v. megye, Livazény),
Blum Lajos,
Bobdan Alex (1895, Szeben v. megye, Nagyludas),
Bobis Pál őrv. (1889, Kolozs v. megye, Kolozsborsa),

Boboly Gábor (1891, Szilágy v. megye, Kraszna),
Bodka Gábor (1894, Szolnok–Doboka v. megye, Pecsétszeg),
Bodó Sándor (1886, Bihar v. megye, Biharderecske),
Bodóczki Mihály (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápiószele),
Boer János (1889, Hunyad v. megye, Szárazalmás),
Bogdán Alex (1896, Alsó–Fehér v. megye, Székesgyepü),
Bogdán Sándor (1894, Fejér v. megye, Martonvásár),
Bogdán Teodor (1884, Bihar v. megye, Vársonkolyos),
Boglucz Péter (1873, Bihar v. megye, Ökrös),
Bogmayer Gyula (1891, Budapest),
Bognár András (1872, Tolna v. megye, Decs),
Bognár Antal (1888, Tolna v. megye, Kisszékely),
Bognár Gyula (1890, Fejér v. megye, Igar),
Bognár István (budapesti 1. honv. gy. e.),
Bognár János (1891, Fejér v. megye, Úrhida),
Bokis Viktor (1893, Kolozs v. megye, Topaszentkirály)
Bokoniczan Karacson (1896, Hunyad v. megye, Felkenyér),
Boksán Demeter (1896, Bihar v. megye, Berettyókirályi),
Bolusa Stan (1883, Hunyad v. megye, Fegyér),
Bondár Gergely tizedes (1889, Békés v. megye, Füzesgyarmat),
Bonta Péter (1886, Bihar v. megye, Mezőszakadát),
Bor József (1881, Fejér v. megye, Sár-Aba),
Borbás József (1882, Fejér v. megye, Csór),
Bordura Elek (1891, Hunyad v. megye, Felsőlunkoj),
Boros János (1887, Fejér v. megye, Magyaralmás),
Boros Zoltán (1889, Hunyad v. megye, Pisketelep),
Borostyán József (1896, Fejér v. megye, Kápolnásnyék),
Borsa Aurél (1893, Kolozs v. megye Milvány),
Borsi Imre (1883, Bihar v. megye, Szalacs),
Borsos Bálint (1889, Fejér v. megye, Seregélyes),
Borsóny Márton (1897, Borsod v. megye, Mezőkövesd),
Bostai János (1893, Fejér v. megye, Nagyláng),
Botd Péter (1879, Torda–Aranyos v. megye, Felsővidra),

Botos Márton (1893, Fejér v. megye, Seregélyes),
Bozai János (1896, Fejér v. megye, Sárosd),
Bozga Illés (1889, Szolnok–Doboka v. megye, Tágfalva),
Bozsó András (1898, Békés v. megye, Újkígyós),
Bölskei László (1888, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Ráckeve),
Brankovon Joachim (1894, Arad v. megye, Felménes),
Brantner Vince (1894, Tolna v. megye, Dunakömlőd),
Braun Márton (1887, Békés v. megye, Mezőberény),
Bredó Simon (1898, Bihar v. megye, Aszóirtás),
Breuer Jenő (1894, Budapest),
Bringye Tódor (1880, Bihar v. megye, Cséhtelek),
Brzevicz József (1882, Bihar v. megye, Kokad),
Buda János (1890, Szolnok–Doboka v. megye, Nemesbudafalva),
Buda László (1888, Szolnok–Doboka v. megye, Nemesbudafalva),
Budai Gábor (Bazsa Áron földi társa),
Budczes Georg (1897, Hunyad v. megye, Kudzsir),
Buftea József (1885, Hunyad v. megye, Váleamáre),
Buk József (1892, Hunyad v. megye, Furksora),
Bukó Ferenc (1891, Fejér v. megye, Vál),
Bukó Mihály (1891, Fejér v. megye, Bicske),
Bula József (1896, Fejér v. megye, Nagyperkátá),
Bulya Avram (1874, Hunyad v. megye, Kerges),
Burza János tart. őrv. (1883, Hunyad v. megye, Tataresd),
Butas Ágoston (1889, Hunyad v. megye, Lunksora),
Buzdoga Péter (1895, Hunyad v. megye, Petrozsény),
Buzle Flora (1890, Bihar v. megye, Kabaláspatak),
Candea Simon (1893, Szeben v. megye, Szászsebes),
Cernat Petru őrv. (1885, Szeben v. megye, Sugág),
Chrenkó József (1895, Fejér v. megye, Sóskút),
Circa Azaria (1889, Hunyad v. megye, Karasztó),
Constantin Florea (1896, Torontál v. megye, Egres),
Cvejín Borislav (1898, Torontál v. megye, Nagynezsény),
Czakó József,

Czáck János (1892, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Czeglédi Károly (1887, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Czif Dénes (1890, Hunyad v. megye, Felsőlapugy),
Czunczan János (1879, Szeben v. megye, Zsinna),
Csabankó János (1893, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Csádi Imre (Bazsa Áron földi társa),
Cseh János, id. (1886, Fejér v. megye, Tác),
Cseke Áron (1877, Bihar v. megye, Derecske),
Csengeri Imre (1892, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Csengeri János (1894, Kolozs v. megye, Válaszút),
Csepregi György (1891, Fejér v. megye, Nagyláng),
Cserép Márton (1878, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Csermovics József (1895, Fejér v. megye, Tárnok),
Cserni István (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápióság),
Csernyák Péter (1896, Fejér v. megye, Sóskút),
Csernyeczki István (1896, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Csécsi Sándor (1886, Bihar v. megye, Derecske),
Cséri István (1890, Fejér v. megye, Pusztaszabolcs),
Csib József (1893, Alsó–Fehér v. megye, Oláhdálya),
Csifrik András (1895, Győr v. megye, Gyórszentiván),
Csikós István (1890, Fejér v. megye, Rácalmás),
Csiky Lajos (1894, Bihar v. megye, Szerep),
Csizmadia István (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Rákosszentmihály),
Csizmarik Lajos (1887, Fejér v. megye, Ercsi),
Csobán Jákob György (1889, Kolozs v. megye, Magyarlóna),
Csombor József (1874, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Csontos János (1886, Fejér v. megye, Pákozd),
Csoszor József (1897, Jász–Nagykun–Szolno v. megyék, Jászárokszállás),
Csókás János (1892, Fejér v. megye, Vál),
Csóró Szilárd (1879, Arad v. megye, Szabadhely),
Csósz István (1888, Tolna v. megye, Kisszékely),
Csukur Miklós (1897, Krassó–Szörény v. megye, Dálcs),
Csura Mózes (1894, Hunyad v. megye, Felsőszilvás),

Dancs László (1897, Bihar v. megye, Piskolt),
Danes Éliás (1897, Alsó–Fehér v. megye, Kutyfalva),
Darabos Benjamin (1896, Fejér v. megye, Etyek),
Darabos Dániel (1897, Fejér v. megye, Kajászószentpéter),
Dan Petru (1895, Hunyad v. megye, Radulesd),
Dancs László (1897, Bihar v. megye, Piskolt),
Danyi György (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápiószecső),
Darányi Lajos (1887, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Davideszk János (1881, Hunyad v. megye, Perkász),
Dávid Ferenc (Bazsa Áron földi társa),
Dán József (1883, Hunyad v. megye, Boholt),
Dán József (1886, Hunyad v. megye, Benget),
Dázs György (1890, Hunyad v. megye, Nuksora),
Deák Imre tizedes (1879, Bihar v. megye, Nagyvárad),
Deák István (1893, Fejér v. megye, Sárbogárd),
Deák Sándor (1896, Szabolcs v. megye, Érpatak),
Decsi József (1892, Fejér v. megye, Lovasberény),
Demeter Tógyer (1895, Bihar v. megye, Berettyódéda),
Demján Tódor (1883, Szolnok–Doboka v. megye, Füge),
Dihen Gyula (1897, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Dimitrie József (1887, Temes v. megye, Temeskövesd),
Dobai Mihály (1886, Szilágy v. megye, Lele),
Dobos György (1896, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Dobói Márk (1888, Hunyad v. megye, Hátszeg),
Dobrovics Dániel (1884, Fejér v. megye, Gárdony),
Dobrovits János (1890, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Docz Simon (1894, Hunyad v. megye, Grohot),
Dolog György (1890, Hunyad v. megye, Váleajepi),
Domanyik Mihály (1888, Fejér v. megye, Adony),
Domokos József (1896, Tolna v. megye, Medina),
Domokos Mihály (1897, Békés v. megye)
Dömötör Gábor tizedes (1887, Tolna v. megye, Dunaszentgyörgy),
Dömötör Lajos őrv. (1897, Bács–Bodrog v. megye, Tiszakálmánfalva),

Dörfner József (1891, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Dörr Dániel tizedes (1887, Tolna v. megye, Kistormás),
Draganits Ferenc őrv. (1896, Hunyad v. megye, Reketyefalva),
Dragomir István (1890, Szolnok–Doboka v. megye, Rózsapatka),
Dregelin János (1890, Hunyad v. megye, Szászváros),
Dreghila Demeter (1893, Szeben v. megye, Zsima),
Dregic Péter (1884, Hunyad v. megye, Zsunk),
Dregics Miklós (1885, Alsó–Fehér v. megye, Főmarosújvár),
Dresmann Miklós (1894, Hunyad v. megye, Felkenyér),
Dud János (1893, Hunyad v. megye, Felsőlunkoj),
Dudar Mihály (1887, Fejér v. megye, Káloz),
Dudás István (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Törökszentmiklós),
Dudás József (1882, Somogy v. megye, Drávasztára),
Dudoma István (1891, Hajdú v. megye, Hajdúszovát),
Dunka Jenő (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Dürbeck Péter szakaszv. (1889, Temes v. megye, Réthát),
Egyed János (1892, Tolna v. megye, Fadd),
Eisemann Rudolf (1897, Somogy v. megye, Nagyatád),
Elek Imre (1894, Fejér v. megye, Zámoly),
Elek Imre (1896, Fejér v. megye, Bicske),
Elst Mihály (1888, Alsó–Fehér v. megye, Vingárd),
Erdős Antal (1894, Bács–Bodrog v. megye, Óbecse),
Erdős István tizedes (1889, Győr v. megye),
Erdős Mihály,
Eskulics Ferenc (1896, Fejér v. megye, Tárnok),
Falk Mátyás (1892, Alsó–Fehér v. megye, Vingárd),
Farekas Ernő (1879, Torontál v. megye, Zsombolya),
Farkas Ferenc (1889, Fejér v. megye, Nagyláng),
Farkas Lajos (1891, Csongrád v. megye, Szentes),
Farkas Péter (1882, Hunyad v. megye, Felsőlapugy),
Farkass János (1896, Fejér v. megye, Pákozdi),
Farsang Gyula (1893, Fejér v. megye, Pázmánd),
Farsang Imre (1889, Fejér v. megye, Pázmánd),

Faur György (1884, Hunyad v. megye, Zsurk),
Fecsó András (1896, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Fedak Mihály (1896, Zemplén v. megye, Topolyán),
Fehér Miklós (1893, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Fehértóty István (1882, Hajdú v. megye, Debrecen),
Feischl András (1893, Temes v. megye, Nagyzsám),
Fekete András (1894, Bihar v. megye, Örvénd),
Fekete Ferenc (1897, Bihar v. megye, Pósalaka),
Fekete József (1881, Hajdú v. megye, Vámospércs),
Fekete Károly (1894, Hajdú v. megye, Vámospércs),
Fekete Miklós (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Feldmann Farkas (1896, Bihar v. megye, Margitta),
Ferenczi Lajos (1891, Kolozs v. megye Nemeszsuk),
Ferenczik Lajos (1896, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Filimon György (1879, Hunyad v. megye, Vormága),
Filimon Theodor (1894, Alsó–Fehér v. megye, Nyírmező),
Filip Vaszilie (1884, Szolnok–Doboka v. megye, Doboka),
Fischer János (1892, Tolna v. megye, Paks),
Fiszterer József (1896, Tolna v. megye, Dunakömlőd),
Fixmer Béla,
Flaka László (1889, Alsó–Fehér v. megye, Spring),
Fleischer Pál (1895, Baranya v. megye, Kiskőszeg),
Fodor János (1871, Tolna v. megye, Regöly),
Fodor Sándor (1890, Bihar v. megye, Szentjobb),
Fofeldea Éliás (1887, Szeben v. megye, Rehó),
Follmer József (1895, Torontál v. megye, Csene),
Forgács Sándor (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Foris József (1893, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Frank Henrik (1893, Moson v. megye, Püski),
Frank József őrv. (1892, Fejér v. megye, Pusztazámor),
Frank Miklós (1890, Temes v. megye, Újbesenyő),
Frencz György (1893, Bihar v. megye, Feketebátor),
Fresze Mózes (1896, Bihar v. megye, Körösmart),

Frész János (1895, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Friedl Alajos (1897, Fejér v. megye, Tárnok),
Friedlander Sámuel (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Friedmann Miksa, őrv. (1893, Zemplén v. megye, Nagymihály),
Friedrich István tizedes (1893, Fejér v. megye, Sározd),
Frik Péter (1884, Torontál v. megye, Billéd),
Furcsa János (1896, Nagy–Küküllő v. megye, Szászkézd),
Fülöp János (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jásztelek),
Fülöp Mátyás (1895, Hajdú v. megye, Egyek),
Fülöp Sándor (1873, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Füri János (1890, Fejér v. megye, Pátka),
Fürtös János (Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Gabriel István őrv. (1886, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Gacsádi Lajos (1897, Bihar v. megye, Érkeserű),
Gaja Pavel szakaszv. (1884, Arad v. megye, Almászegres),
Galrovics György (1895, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Ganda András (1893, Fejér v. megye, Gyúró),
Gangiéf János (1895, Tolna v. megye, Kéty),
Gara Ferenc (1895, Fejér v. megye, Iváncsa),
Gareszk György (1888, Hunyad v. megye, Felsőlapugy),
Gazsi András (1894, Ung v. megye, Palló),
Gazsó József (1891, Fejér v. megye, Rácalmás),
Gazsó Mihály (gyulai 2. honv. gy. e.),
Gábor Andronikus (1887, Hunyad v. megye, Bábura),
Gále Péter (1881, Bihar v. megye, Káptalanhodos),
Gáll Lajos,
Gecseg István (1896, Fejér v. megye, Kisperkáta),
Gergely Ábrahám szakaszv. (1884, Torda–Aranyos v. megye, Aranyosegerbegy),
Gerdán József (1874, Bihar v. megye, Oláhszentmiklós),
Gerhardt János (1889, Arad v. megye, Öthalom),
Gémes Sándor (1887, Csanád v. megye, Mezőkovácsháza),
Giczei János (1894, Bihar v. megye, Érköbölkút),
Giroti János (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),

Glancz József tizedes (1890, Fejér v. megye, Seregélyes),
Glück Ignác (1891, Árva v. megye, Rabesice),
Gocz Ádám (1895, Hunyad v. megye, Kérges),
Gola Antal (1886, Hunyad v. megye, Alsófarkadin),
Gondán Dezső (1895, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Gorócz Kázmér (1890, Budapest),
Gödör István (1892, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Gönczi Imre (1877, Bihar v. megye, Hajdúnánás),
Gönczöl István (1896, Fejér v. megye, Iváncsa),
Göndör József (1897, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Görög József (1880, Bihar v. megye, Darvas),
Gravрила Miklós (Hunyad v. megye, Nyírmező),
Gráczer József (1895, Fejér v. megye, Kisapostag),
Grimm József, ifj. (1896, Fejér v. megye, Vértesacsa),
Grottendorfer János (1889, Szeben v. megye, Nagypold),
Grósz János (1887, Hunyad v. megye, Petrozsény),
Grünfeld László (1886, Fejér v. megye, Zámoly),
Grünwald Illés (1893, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Gugiu János (1897, Szeben v. megye, Rehó),
Gulácsi Sándor (1892, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Gulyás Imre (Békés v. megye, Köröstarcsa),
Gulyás János (1873, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Gulyás Sándor (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápióság),
Guth József (1890, Torontál v. megye, Jánosföldre),
Guttmann Hermann (1888, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Gyakov Milos (1892, Torontál v. megye, Szanád),
Gyarana János (1883, Trencsén v. megye, Kiszucaújhely),
Gyermann Miklós (1893, Alsó–Fehér v. megye, Kisasszonynépe),
Györe Ferenc (1897 (?), Somogy v. megye, Orda),
Györe István (1889, Fejér v. megye, Nagyláng),
Györök József (1894, Fejér v. megye, Pázmánd),
Győri Pál (1895, Fejér v. megye, Baracs),
Győrösi Imre (1888, Hajdú v. megye, Mikepércs),

Hadházi Gábor (1877, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Hagyma Ferenc (1885, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Hajda Alconte (1895, Hunyad v. megye, Kimpényszurduk),
Hajdú István örv. (1888, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Hajdú István (1888, Borsod vármegye, Balaton),
Hajdú József (1884, Hajdú v. megye, Debrecen),
Hajdú Sándor (1894, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Hajmovics Bertalan (1897, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Hajós János (1896, Csongrád v. megye, Szeged),
Halász Sándor (1878, Csongrád v. megye, Szentes),
Hank Ádám (1888, Hunyad v. megye, Briznik),
Harangyi Sándor (1898, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Hartdegen Ferenc (1886, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Hefner András (1883, Tolna v. megye, Szakadát),
Heim Gyula (1892, Fejér v. megye, Ercsi),
Helemeczki Imre (1896, Hajdú v. megye, Téglás),
Herceg János (1881, Hunyad v. megye, Nuksóra),
Hercz Ábel (1887, Hunyad v. megye, Keresztényalmás),
Herman Gusztáv,
Heszberger Ferenc (1889, Fejér v. megye, Érd),
Hetényi Manó (1887, Fejér v. megye, Adony),
Hirtling József (1891, Fejér v. megye, Alap),
Hitler István (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Sződ),
Hodoró Illés (1887, Bihar v. megye, Bozsaly),
Hodulo Pál (1895, Fejér v. megye, Ercsi),
Holasi Gábor (1881, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Holländer Béla,
Hollósi Sándor (1890, Fejér v. megye, Csabdi),
Holosy Pál (1886, Tolna v. megye, Tolnanémed),
Homoki Gyula (1894, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Horvát Béla (1874, Bihar v. megye, Sáránd),
Horvát Ferenc örv. (1888, Fejér v. megye, Sárszentmiklós),
Horváth István, ifj. (1883, Fejér v. megye, Székesfehérvár),

Horváth István, ifj., szakaszv. (1886, Fejér v. megye, Baracska),
Horváth József, ifj. (1887, Vas v. megye, Körmend),
Horváth Mihály (1872, Békés v. megye, Szarvas),
Horváth Sándor (1897, Bihar v. megye),
Hujber József (1889, Fejér v. megye, Ercsi),
Hungler Márton (1887, Fejér v. megye, Pusztaván),
Hurdozon Tamás (1896, Krassó–Szörény v. megye, Örményes),
Hübler Antal (1889, Fejér v. megye, Mór),
Igna Romulusz (1890, Hunyad v. megye, Hunyaddobra),
Iliás József (1880, Fejér v. megye, Sárpentele),
Illés Sándor (1888, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Irmie Áron (1896, Hunyad v. megye, Déva),
Irmie György (1886, Hunyad v. megye, Bábolna),
Istók György (1888, Hunyad v. megye, Felsőszálláspatak),
Iszákov Rada (1896, Bács–Bodrog v. megye, Káty),
Ivasku János (1898, Temes v. megye, Homokos),
Izinger József (1891, Fejér v. megye, Alcsút),
Izsó Lajos (Bazsa Áron földi társa),
Jakob Angyel (1890, Hunyad v. megye, Felsőboj),
Jakob György (1874, Bihar v. megye),
Jaksa Mihály (1888, Tolna v. megye, Gerjen),
Jandiner Mihály tizedes (1893, Tolna v. megye, Paks),
Janeu György őrv. (1885, Szeben v. megye, Felsőpián),
Jank Lőrinc (1888, Bihar v. megye, Vársonkolyos),
Jank Theodor (1894, Bihar v. megye, Belényes),
Janku Demeter (1894, Bihar v. megye, Tenk),
Janza József szakaszv. (1894, Hunyad v. megye, Piskitelep),
Jánosa Imre (1887, Fejér v. megye, Bodajk),
Jávorka János (1877, Komárom v. megye, Csúz),
Joó József tizedes (17. honv. gy. e.),
Jónás János (1895, Bihar v. megye, Pocsaj),
Jónás József (1896, Fejér v. megye, Százhalombatta),
Józsa György (1894, Fejér v. megye, Seregélyes),

Józsa István (1872, Békés v. megye, Mezőberény),
Juhász Balázs (1896, Bihar v. megye, Komádi),
Juhász Gábor (1891, Fejér v. megye, Sárszentmiklós),
Juhász (Gazsó) István (1894, Fejér v. megye, Alcsút),
Juhász József (1895, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Juhász Lajos örv. (1884, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Jurany Márton (1891, Árva v. megye, Habovka),
Jurinka Gyula (1895, Fejér v. megye, Dunapentele),
Jurinka János (1897, Fejér v. megye, Dunapentele),
Kacsurik János (1894, Ung v. megye, Tibaváralja),
Kaihal Mihály (1894, Fejér v. megye, Mór),
Kaizer Mihály (1895, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Kalló Gyula (1883, Hajdú v. megye, Debrecen),
Kanász Nagy Sándor (1892, Csongrád v. megye, Szentés),
Kaphéno Rudolf (1882, Budapest),
Kaponics Antal (1896, Fejér v. megye, Érd),
Kapusi Imre (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kardos Ferenc szakaszv. (1891, Békés v. megye, Szeghalom),
Karunta János örv. (1891, Temes v. megye, Ötvény),
Kasza János (1879, Békés v. megye, Szentetornya),
Kaszás János (1883, Hajdú v. megye, Debrecen),
Kasztelberger Péter (1894, Temes v. megye, Nagyzsám),
Kataneszku Paul (1892, Temes v. megye, Keped),
Katona István (1894, Arad v. megye, Medgyesegyháza),
Katona József (1874, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Katona József (1890, Bihar v. megye, Váradszőlős),
Kazali János (1895, Baranya v. megye, Kiskőszeg),
Kádár Mihály örv. (1893, Fejér v. megye, Dunapentele),
Kádáriu Péter (1896, Krassó–Szörény v. megye, Somfa),
Kálmán György (1888, Fejér v. megye, Káloz),
Kárai Mihály (1896, Csongrád v. megye, Tápé),
Kecskés András (1896, Fejér v. megye, Vál),
Kempfer Mátyás (1892, Temes v. megye, Keped),

Kenner János (1986, Fejér v. megye, Újbarok),
Kerezsi Sándor őrv. (1897, Bihar v. megye, Nagyléta),
Kertész Ferenc szakaszv. (gyulai 2. honv. gy. e.),
Kertész Mátyás (gyulai 2. honv. gy. e.),
Kék János (1885, Fejér v. megye, Szabadbattyán),
Kidzsin Nikifor (1892, Temes v. megye, Homokszil),
Kiesel Károly (1889, Tolna v. megye, Paks),
Kindl Ferenc őrm. (1886, Tolna v. megye, Paks),
Kinyik Mátyás (1893, Békés v. megye, Szarvas),
Király András (1896, Fejér v. megye, Nagyperkát),
Kirjakovics Slávko őrv. (1897, Torontál v. megye, Törökbecse),
Kirkona Miklós (1897, Szeben v. megye, Szászsebes),
Kis János, ifj. (1885, Fejér v. megye, Nagyláng),
Kis Sándor (Bazsa Áron földi társa),
Kis Sándor, ifj. (1888, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Kiss Ferenc (1887, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Kiss Gábor (1878, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kiss Gyula (1887, Fejér v. megye, Vereb),
Kiss Imre (1885, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kiss Imre (1895, Fejér v. megye, Pákoz),
Kiss István (1880, Bihar v. megye, Monostorpályi),
Kiss János (1895, Fejér v. megye, Ráckeresztúr),
Kiss János (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kiss László tizedes (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Kiss Teodor (1887, Bihar v. megye),
Kiurski István (1898, Torontál v. megye, Törökbecse),
Klambauer Károly (1892, Tolna v. megye, Diósberény),
Kleer Georg (1894, Torontál v. megye, Pészak),
Kleinshuster Ferenc (1896, Vas v. megye, Gyanafalva),
Klup Johann tizedes (1892, Temes v. megye, Bakóvár),
Kocsik Károly (k. u. k. 86. gy. e.),
Kocsis Gábor (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Kunhegyes),
Kodrian Simion tizedes (1886, Arad v. megye, Világos),

Kofta Ferenc (1887, Bihar v. megye, Álmosd),
Kolcses György (1892, Hunyad v. megye, Gyertyános),
Koll Ernő (1890, Hajdú v. megye, Debrecen),
Koller Péter, ifj. (1894, Temes v. megye, Csák),
Komiszár József (1889, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Koncek Jákob (1894, Arad v. megye),
Koncz Sándor (1897, Békés v. megye, Szeghalom),
Kopis Lajos (1886, Bihar v. megye, Érköbölkút),
Koras János (1895, Bihar v. megye, Bélbenyefalva),
Korácsonyi Ferenc (1877, Háromszék v. megye, Fogaras),
Korin Gergely (1895, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Kosdi Ferenc (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Kossa József (1888, Fejér v. megye, Sár–Aba),
Kosta Mátyás tizedes (1889, Arad v. megye, Dud),
Kosztai János (1895, Hunyad v. megye, Kisbár),
Kosztai László (1881, Bihar v. megye, Remetelórév),
Kotyman Bálint tizedes (1893, Csongrád v. megye, Szentes),
Kovács Bálint tizedes (1885, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Kovács Gábor őrmester (gyulai 2. honv. gy. e.),
Kovács Imre (1897, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kovács István (1875, Zala v. megye, Szentantalfa),
Kovács János (1892, Fejér v. megye, Csákvár),
Kovács Péter (1895, Tolna v. megye, Paks),
Kovács Sándor, ifj. (1887, Fejér v. megye, Gárdony),
Kovács Sándor (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Abony),
Kozma István (k. u. k. 12. gy. e.),
Kozma Miklós (1889, Alsó–Fehér v. megye, Oláhgorbó),
Kozma Pál, ifj. (1892, Temes v. megye, Nagykövérés),
Kozma Sándor (1887, Fejér v. megye, Bicske),
Kóbor István (1896, Fejér v. megye, Tárnok),
Kólija Lajos (1894, Bihar v. megye, Margitta),
Kónya István (1883, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Kónya Lajos (1888, Fejér v. megye),

Kóródi Imre (1897, Bihar v. megye, Érolaszi),
Kósa Miklós (1878, Arad v. megye, Solymosvár),
Ködör Miklós (1886, Arad v. megye, Ópécska),
Köpe Sándor (1882, Békés v. megye),
Körmendi Lajos (1895, Fejér v. megye, Mány),
Körtvélyesi Aladár (1891, Kassa),
Kövér Béla (1875, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kőszegi János (1889, Fejér v. megye, Nagyperkátá),
Krajnik József (1887, Temes v. megye, Gesztenyés),
Kráhl Márton (1893, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Král József (1896, Fejér v. megye, Adony),
Krecza Pál (1898, Torontál v. megye, Újozora),
Krisán János (1895, Hunyad v. megye, Furksora),
Krstekanity Maxa (1889, Torontál v. megye, Nagyikinda),
Krummer János (1892, Sopron v. megye, Kismárton),
Kruzslicz Mihály (1894, Békés v. megye, Szentetornya),
Kubinecz László (1894, Ung vármegye, Taracújfalu),
Kucsera Ferenc (1894, Fejér v. megye, Ráckeresztúr),
Kuik László (1886, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Kum József (1895, Hajdú v. megye, Vámospércs),
Kummer József (1884, Fejér v. megye, Etyek),
Kummer József (1893, Fejér v. megye, Sóskút),
Kun Bálint (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápióság),
Kun Ferenc (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Karcag),
Kun Kálmán (1888, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Szolnok),
Kun Mihály (1891, Fejér v. megye, Káloz),
Kunkli József (1896, Hajdú v. megye),
Kupai István (1874, Hajdú v. megye, Debrecen),
Kurucz János (1878, Alsó–Fehér v. megye, Felsőváradszék),
Kuzsefl Flórián (1896, Fejér v. megye, Sóskút),
Kvasnica István (1873, Trencsén v. megye, Bellus),
Ladányi Miklós (1887, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Fegyvernek),
Lakatos István (1892, Tolna v. megye, Bölcské),

Lakatos Pál (1893, Bihar v. megye, Bagamér),
Landesmann Sándor (1888, Budapest),
Landsmann Mihály (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Laszkán Jordán (1885, Hunyad v. megye, Keresztényalmás),
Laszleu Tornas (1889, Hunyad v. megye, Alsólapugy),
Laub Johann (1893, Temes v. megye, Kisbecskerek),
Láng Ferenc (1895, Fejér v. megye, Adony),
László György (1888, Fejér v. megye, Nagyperkáta),
László István (1897, Hajdú v. megye, Debrecen),
László Trundafir (1895, Hunyad v. megye, Tyej),
Lázár István (1879, Krassó–Szörény v. megye, Szádvörösmart),
Lázár Sándor (1892, Tolna v. megye, Tolnanémedi),
Lázi György (1892, Fejér v. megye, Dunapentele),
Leisz Henrik (1893, Tolna v. megye, Varsád),
Leitmann Ignác (nyitrai papnövendék),
Lengyel János (1882, Somogy v. megye, Kisgyalán),
Lenkrewan Demeter (1896, Alsó–Fehér v. megye, Táté),
Leo Philipp (1886, Temes v. megye, Ferend),
Lepsényi János (1894, Fejér v. megye, Sárszentmiklós),
Leskeu Johann (1888, Hunyad v. megye, Bábolna),
Létay József (1896, Bihar v. megye, Éradony),
Libényi Ferenc (1888, Fejér v. megye, Csákvár),
Liebert Ferenc (1894, Fejér v. megye, Mór),
Lipai János (1891, Bihar v. megye, Margitta),
Lórencz Ádám tizedes (1879, Békés v. megye, Mezőberény),
Losonczi Ferenc őrv. (1881, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Lovász Imre (1891, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Loy Károly (1884, Hunyad v. megye, Lunkány),
Lubik Károly (1897, Budapest),
Ludányi János (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Ludmann József (1897, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Ludosan György (1895, Alsó–Fehér v. megye, Alsótatárlaka),
Ludosan János (1883, Alsó–Fehér v. megye, Kisludas),

Luka Áron (1892, Hunyad v. megye, Fornádia),
Lukács István (1895, Fejér v. megye, Vál),
Lukács József (1893, Bihar v. megye, Érábrány),
Lup Ádám (1890, Hunyad v. megye, Alsónádasd),
Lupea Athanas (1893, Hunyad v. megye, Váka),
Lupulescu Georg őrv. (1883, Temes v. megye, Kisgye),
Lupulescu Gligor (1882, Temes v. megye, Sistaróc),
Madarász József (1886, Bihar v. megye, Vértes),
Madarász Márton szakaszv. (1883, Borsod v. megye, Mezőkeresztes),
Maginyecz Mihály (1897, Békés v. megye, Szarvas),
Magyar Gábor (1889, Bihar v. megye, Monostorpályi),
Magyar István (1889, Hajdú v. megye, Debrecen),
Magyar József (1891, Fejér v. megye, Vál),
Maier Péter (1885, Hunyad v. megye, Tordos),
Maincz Alajos (1891, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Maj György (1887, Nagy–Küküllő v. megye, Kisselyk),
Majdán György (1896, Fejér v. megye, Pázmánd),
Majer Miklós (1889, Hunyad v. megye, Parosény),
Makay Antal (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Mandrás György (1892, Bihar v. megye, Nyárszeg),
Maniu Silvester (1891, Hunyad v. megye, Bokajalfalu),
Marcon Flore (1895, Bihar v. megye, Biharrósa),
Marga Roman (1885, Hunyad v. megye, Poganesd),
Marián János (1894, Bihar v. megye, Nyárszeg),
Marillai Pompei (1895, Hunyad v. megye, Bós),
Marjanov Dusan (1896, Torontál v. megye, Pancsova),
Mark Nistor (1889, Hunyad v. megye, Karasztó),
Markov Zsarko (1898, Torontál v. megye, Mokrin),
Markó István (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vácrátót),
Marsch Mihály (1893, Temes v. megye, Németszentmihály),
Marta Serafin (1888, Hunyad v. megye, Bokajalfalu),
Martineszk Mózes (1886, Hunyad v. megye, Alsófarkadin),
Martinov Zarko (1897, Torontál v. megye, Kumán),

Martis József (1893, Nyitra v. megye, Felsőlelőc),
Martonosi Dávid (1891, Torontál v. megye, Torontáloroszi),
Marussi Péter (1894, Temes v. megye, Parác),
Maták Gábor (1894, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Matei Gábor (1873, Bihar v. megye, Szásztelek),
Matei Péter (1893, Hunyad v. megye, Kosztesd),
Matlag György (1874, Fejér v. megye, Dunapentele),
Mattisz Károly tizedes (1889, Fejér v. megye, Adony),
Matz Lajos (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Maucz Ádám (1883, Temes v. megye, Gilád),
Mácsai Imre (1883, Csongrád v. megye, Szentes),
Mándi Lajos őrv. (1893, Bihar v. megye, Mezőgyán),
Márké József (1897, Fejér v. megye, Tárnok),
Márku Miklós, ifj. (1891, Temes v. megye, Őszény),
Márku Sándor (1884, Temes v. megye, Kádár),
Márkus Gábor (1896, Bihar v. megye, Almaszeg),
Márton József (1896, Bihar v. megye, Székelyhíd),
Máté János (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Püspökszilágy),
Máté József (1890, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Máthé Antal (1891, Bihar v. megye, Biharnagybajom),
Mátyus József (1893, Fejér v. megye, Magyaralmás),
Medgyesi Károly (1896, Fejér v. megye, Nagyperkáta),
Medrea Éliás (1884, Hunyad v. megye, Grujelács),
Megya Georg (1886, Hunyad v. megye, Obersia),
Meisels Salamon (1890, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Mellnik Antal (gyulai 2. honv. gy. e.),
Mendi Károly (1891, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Menyhárdt István őrmester (1885, Fejér v. megye, Rácalmás),
Merina János (1894, Hunyad v. megye, Merisor),
Merlucz Lőrinc (1877, Bihar v. megye, Almaszeg),
Mervó József (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Rákospalota),
Mesz Mátyás (1889, Tolna v. megye, Belecska),
Mészáros András (1897, Torontál v. megye, Torontáltorda),

Mészáros István (1872, Tolna v. megye, Szekszárd),
Mészáros János (1878, Sopron v. megye, Csepreg),
Mészáros Sándor (1881, Bihar v. megye, Kiskereki),
Miat Miklós (1885, Temes v. megye, Temeskövesd),
Mihaila János (1892, Hunyad v. megye, Erdőhát),
Mihajlov Nedeljko (1898, Torontál v. megye, Módos),
Mihalovics János (1888, Fejér v. megye, Sárosd),
Mihalyeszk László (1896, Hunyad v. megye, Csolnacos)
Mihecz Atanáz (1896, Hunyad v. megye, Ribice),
Mihu Miklós (1892, Alsó-Fehér v. megye, Oláhdálya),
Mihuca Juan (1884, Arad v. megye, Mondorlak),
Miklós Dániel (1895, Fejér v. megye, Bodmér),
Miklós Jónás (1886, Temes v. megye, Temesillesd),
Mikluca Trajan (1893, Hunyad v. megye, Riskulica),
Mikó Sándor (1875, Bihar v. megye, Nagyléta),
Milykó Emil (1882, Temes v. megye, Nagyszredistye),
Minja Szilárd (1898, Torontál v. megye, Galagonyás),
Mircseszk Ábrahám (1888, Hunyad v. megye, Sztrigyszacsal),
Mitra Mária (1886, Arad v. megye, Kovászi),
Mocsonoki Ferenc (1885, Fejér v. megye, Csákvár),
Mohl János szakaszv. (1891, Temes v. megye, Monostor),
Mojcsák József (1892, Liptó v. megye, Hutti),
Mojsza János (1877, Bihar v. megye, Sebesújfalú),
Moisze János (1881, Temes v. megye, Babsa),
Moldaván Dumitru (1895, Kolozs v. megye, Magyarfráta),
Moldován Lázár (gyulai 2. honv. gy. e.),
Moldován Tivadar (1894, Szolnok–Doboka v. megye, Búza),
Molnár Eduárd (1895, Brassó v. megye, Botfalú),
Molnár György (1896, Fejér v. megye, Gárdony),
Molnár Imre (1886, Budapest),
Molnár István (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Molnár István (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Pánd),
Molnár Mihály, ifj. (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),

Molnár Sándor (1876, Bihar v. megye, Monostorpályi),
Morvai István (1888, Tolna v. megye, Paks),
Mócz Petru (1886, Arad v. megye, Mácsa),
Mucsi Sándor (1896, Csongrád v. megye, Hódmezővásárhely),
Mundresk János (1888, Hunyad v. megye, Szengyörgyválya),
Munkácsi András (1889, Bihar v. megye, Monostorpályi),
Muntean Pantilemon (1896, Szolnok–Doboka v. megye, Doboka),
Muntéan Gergely (1897, Alsó–Fehér v. megye, Kutyalva),
Muntéan György (1893, Szeben v. megye, Kelnek),
Muntéan Miklós (1896, Hunyad v. megye, Romosz),
Muntyan Dániel (1896, Hunyad v. megye, Várhely),
Murvai Lajos szakaszv. (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Muskovics Mihály (1887, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Muszkopf János (1894, Temes v. megye, Csák),
Muszula Gyula (1896, Fejér v. megye, Sóskút),
Mutz Pál (1888, Tolna v. megye, Györköny),
Müller Ferenc (1895, Vas v. megye, Pinkafő),
Müller György,
Müller Mihály (1892, Temes v. megye, Szakálháza),
Müller Péter (1897, Torontál v. megye, Egres),
Nagy Ferenc (1895, Fejér v. megye, Mór),
Nagy Ferenc (1897, Békés v. megye, Szeghalom),
Nagy István (1884, Hajdú v. megye, Felsőjózsa),
Nagy István (1896, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Nagy János (1883, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy József, ifj., őrv. (1887, Fejér v. megye, Rácalmás),
Nagy József (1896, Fejér v. megye, Tárnok),
Nagy György (1889, Fejér v. megye, Sárosd),
Nagy Gyula (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy Mihály (1891, Fejér v. megye, Sukoró),
Nagy Mihály (1893, Fejér v. megye, Adony),
Nagy Sándor (1888, Fejér v. megye, Velence),
Nagy Sándor (1894, Bihar v. megye, Gálospetri),

Nagy Sándor (1895, Békés v. megye),
Nan Salamon (1897, Hunyad v. megye, Aranyos),
Nani Ferenc (1898, Szabolcs v. megye, Báj),
Naszvadi Gyula (1895, Fejér v. megye, Dunapentele),
Nádas György (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Nagykörű),
Neág Pavel (1895, Alsó–Fehér v. megye, Hosszútelke),
Neág Simon tizedes (1890, Hunyad v. megye, Dupapiátra),
Nedesk Paskal (1890, Arad v. megye, Mondorlak),
Neidert Henrik (1896, Tolna v. megye, Nagyszékely),
Neagul Miklós (1880, Krassó–Szörény v. megye, Krassóvár),
Negri Arkadius szakaszv. (1889, Hunyad v. megye, Bácsfalva),
Neubach Jenő (1896, Tolna v. megye, Pincehely),
Neuberger Ferenc (1891, Budapest),
Neudran János (1897, Hunyad v. megye, Alsószilvás),
Németh István, ifj. (1887, Fejér v. megye, Adony),
Németh Mihály (1888, Fejér v. megye, Sárbogárd),
Németh Sándor (1895, Bihar v. megye, Érköbölkút),
Nica Pál őrv. (1885, Temes v. megye, Varadia),
Nikolicza János (1896, Fejér v. megye, Nagyperkáta),
Nisztor Demeter (1893, Hunyad v. megye, Tisza),
Nogula Lajos (1886, Fejér v. megye, Tárnok),
Novák János (1888, Bács–Bodrog v. megye, Zombor), elhunyt itt, 1917. nov. 28.
Novák János (1896, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Novák József (1897, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Nyerlucz Tódor (1881, Bihar v. megye, Almaszeg),
Nyíri Kálmán őrv. (1897, Arad v. megye, Feketegyarmat),
Nyulas János (1896, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Nyulász István (1895, Tolna v. megye, Medina),
Nyúl János (1887, Tolna v. megye, Nagydorog),
Oancea Oktavian (1896, Szeben v. megye, Szerdahely),
Oláh János, ifj. (1887, Tolna v. megye, Fadd),
Olariu János (1883, Hunyad v. megye, Brád),
Olár György (1883, Temes v. megye, Maroseperjes),

Ollariu János (1895, Szeben v. megye, Sztrungár),
Olteán János (1896, Torontál v. megye, Pancsova),
Oprean Militon (1889, Hunyad v. megye, Pánk),
Oprisa Zakariás (1896, Hunyad v. megye, Csebe),
Orbán Károly (1897, Bihar v. megye, Tenke),
Orsa Demeter (1889, Hunyad v. megye, Tisza),
Orszátczky Ferenc (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vác),
Órás Mihály (1891, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Padi József (1891, Fejér v. megye, Sárosd),
Padurean Tódor (1892, Hunyad v. megye, Hondol),
Paller György (1896, Fejér v. megye, Vértesacsza),
Pap Ferenc, ifj. (1889, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Pap Lajos (1894, Tolna v. megye, Nagyszokoly),
Pap Sándor (1882, Bihar v. megye, Berettyóújfalu),
Pap–Dila Pál (1885, Bihar v. megye, Cseszvéra),
Papp Sándor (1879, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kisoroszi),
Paraskiw János (1884, Hunyad v. megye, Romoszhely),
Pardi Kis Gábor (1878, Békés v. megye),
Paroán Péter (1893, Hunyad v. megye, Branyicska),
Paskucz Antal (1885, Arad v. megye, Konop),
Patera Péter (1886, Hunyad v. megye, Boica),
Paulusz Lajos (1896, Fejér v. megye, Adony),
Pál Gábor (1882, Heves v. megye, Kömlő),
Pál József (1896, Fejér v. megye, Baracs),
Pál Sándor (1892, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kiskunlacháza),
Páter János (1889, Bihar v. megye, Oláhszentmiklós),
Pátrovics August (1895, Fejér v. megye, Sósút),
Perdelean József (1886, Hunyad v. megye, Marosnémet),
Pethő József (17. honv. gy. e.),
Pető István (1889, Fejér v. megye, Sárkeresztúr),
Petykovszki András (1896, Bács–Bodrog v. megye, Kölpény),
Péter György őrv. (1889, Fogaras v. megye),
Pflaum József (gyulai 2. honv. gy. e.),

Piller András (1891, Fejér v. megye, Iváncsa),
Pilu Péter (1892, Alsó–Fehér v. megye, Buzd),
Pinke János (1894, Fejér v. megye),
Pintér Lajos tizedes (1890, Fejér v. megye, Pátka),
Pirk Ferenc (1886, Fejér v. megye, Mány),
Piuhár János (1896, Fejér v. megye, Sóskút),
Pivarszki Egoricza (1898, Torontál v. megye, Nagynezsény),
Pleskovics János (1881, Békés v. megye, Békéscsaba),
Podmaniczky Károly,
Pollauer Ferenc (1892, Fejér v. megye, Mány),
Pollinger József (1883, Fejér v. megye, Pusztaszabolcs),
Pop Péter (1894, Szolnok–Doboka v. megye, Noszoly),
Popa Anonias (1894, Hunyad v. megye, Dumbravica),
Popa Demeter (1892, Bihar v. megye, Báródbeznye),
Popa György (1895, Alsó–Fehér v. megye, Kisfalud),
Popa János (1888, Bihar v. megye, Szombatság),
Popa János (1890, Bihar v. megye, Tőkefalva),
Popa István (1891, Hunyad v. megye, Algyógyfalva),
Popa Tivadar (1875, Bihar v. megye, Tisztásfalva),
Popa Tivadar (1897, Bihar v. megye, Báródbeznye),
Popa Vaszile (1893, Bihar v. megye, Gyegyesény),
Popov Vladimir (1895, Temes v. megye, Temesvajkóc),
Popp István, ifj. (1893, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kóka),
Popszek Péter (1890, Hunyad v. megye, Párospestere),
Poybics Péter (1895, Budapest),
Preszekán Éliás tizedes (1890, Alsó–Fehér v. megye, Buzd),
Pris Péter (1888, Hunyad v. megye, Marossolymos),
Proda Nika (1886, Arad v. megye, Dud),
Pujan János tizedes (1893, Hunyad v. megye, Szászváros),
Pukli János (1895, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Raboczky János (1894, Fejér v. megye, Adony),
Rad Demeter órv. (1891, Szilággy v. megye, Halmosd),
Radeczki Ádám (1896, Fejér v. megye, Nagyperkátá),

Radin Vince (1896, Temes v. megye, Csernegyháza),
Radnovič Bogdán (1897, Torontál v. megye, Karlova),
Radu Juon (1892, Alsó–Fehér v. megye, Konca),
Raduka Vasilic (1884, Krassó–Szörény v. megye, Bökény),
Rajkovics Aladár (1895, Temes v. megye, Varázsliget),
Ranics Xaver (1894, Temes v. megye, Homokszil),
Rankov Kosta (1889, Temes v. megye, Versec),
Rác András (1896, Fejér v. megye, Bicske),
Rác Ferenc szakaszv. (1869, Baranya v. megye, Szentdénés),
Rác Sándor (1873, Bihar v. megye, Derecske),
Rác Tivadar (1892, Bihar v. megye, Rojt),
Ráda Péter őrv. (1892, Szilágy v. megye, Szilágynádasd),
Reinhardt József (1895, Baranya v. megye, Siklós),
Reiter János (1886, Torontál v. megye, Lovrin),
Riczkó Adalbert (1889, Hajdú v. megye, Debrecen),
Riczner Ferenc,
Rieger Miklós (1897, Budapest),
Rigli Mihály (1887, Tolna v. megye, Paks),
Rohony György (1896, Békés v. megye, Szarvas),
Rojty János őrv. (1888, Bihar v. megye, Köröstarján),
Roman Alexius (1893, Krassó–Szörény v. megye, Nagylaposnok),
Roman Marc (1886, Arad v. megye, Dézna),
Romas Eusztatius (1881, Alsó–Fehér v. megye, Oláhdalya),
Romcsea Basilius (1894, Alsó–Fehér v. megye, Felsővárálja),
Romcsea Simon (1894, Alsó–Fehér v. megye, Felsővárálja),
Ropoli János (1886, Somogy v. megye, Somogytúr),
Ros Miklós őrv. (1893, Alsó–Fehér v. megye, Oláhherepe),
Roska Dániel (1891, Hunyad v. megye, Zsilymacedzparoseny),
Rotsching Mihály (1889, Temes v. megye, Gyertyámos),
Rottmann Mór (1896, Hunyad v. megye),
Rozbora János (1896, Fejér v. megye, Tárnok),
Rózsa Sándor (1889, Fejér v. megye, Pátka),
Röhrich Gábor (1884, Temes v. megye, Újjózseffalva),

Rubicsek Mihály (Bazsa Áron földi társa),
Ruck Márton tizedes (Békés v. megye, Mezőberény),
Rudean Mihály (1881, Hunyad v. megye, Vajdahunyad),
Ruk Antal (1893, Torontál v. megye, Kistószeg),
Rumpler József (1895, Fejér v. megye, Alcsút),
Ruskovics György,
Sallai János (1895, Fejér v. megye, Vál)
Sandruleszk János (1887, Hunyad v. megye, Felsővárosvíz),
Sárközi István (1888, Pozsony v. megye, Keszölcés),
Sárosi–Kis János (1895, Csongrád v. megye),
Schaffer József (1888, Fejér v. megye, Vérteskozma),
Schauneu Ferenc (1895, Torontál v. megye, Perjámos),
Schell József (1888, Fejér v. megye, Bicske),
Schmid Ferenc (1876, Zala v. megye, Túrje),
Schmidt Ferenc őrv. (1891, Fejér v. megye, Isztimér),
Schmidt János (1886, Tolna v. megye, Bikács),
Schmidt János (1897, Somogy v. megye, Somogydöröcske),
Schmiedt János Mihály, zászlós (1892, Abaúj–Torna v. megye, Mecenzéf),
Schneider József (1883, Fejér v. megye, Vértesboglár),
Schneider József (1894, Torontál v. megye, Nagykömlös),
Schnur Péter (1883, Torontál v. megye, Zsombolya),
Schopka Ágoston (1897, Fejér v. megye, Ercsi),
Schönherr Antal (1886, Temes v. megye, Bakóvár),
Schuster Lajos (1890, Temes v. megye, Hattyas),
Schütz Miklós (1891, Torontál v. megye, Zsombolya),
Schváb Antal (1886, Fejér v. megye, Etyek),
Schvarcz Dávid (1883, Fejér v. megye, Káloz),
Sebestyén József (1890, Tolna v. megye, Nagydorog),
Sebestyén Kálmán (1891, Fejér v. megye, Mór),
Segesdi György (1893, Fejér v. megye, Vál),
Sekosán Simon (1893, Temes v. megye, Keped),
Seres Mihály (1892, Hajdú v. megye, Debrecen),
Sibisán András (1891, Alsó–Fehér v. megye, Ompolykisfalud),

Sikolya Lajos (k. u. k. 82. gy. e. szakaszv.),
Simon Ferenc (1895, Budapest),
Sipak Pál (1895, Fejér v. megye, Ercsi),
Sirb Konstantin (1886, Alsó–Fehér v. megye, Alsóorbó),
Sirbu György (1890, Temes v. megye, Belence),
Slézinger József (1896, Fejér v. megye, Felcsút),
Sonnleitner Mátyás tizedes (1894, Szeben v. megye, Nagyapold),
Sós János (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászberény),
Spath Gyula (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Dunabogdány),
Spitz Ignác (1894, Bihar v. megye, Érvasad),
Stadler József (1896, Fejér v. megye, Baracs),
Stan Simon (1880, Alsó–Fehér v. megye, Alsótárlak),
Stanojlovic György (1888, Temes v. megye, Fehértemplom),
Steiner Antal (1888, Fejér v. megye, Mór),
Steiner Nándor (1897, Fejér v. megye, Martonvásár),
Stepauer István (1894, Tolna v. megye, Kistápé),
Sterea János (1877, Szeben v. megye, Kerpenjes),
Stern Ernő (1897, Békés v. megye, Orosháza),
Stirban György (1894, Temes v. megye, Gyüreg),
Stojkoj Miklós (1880, Hunyad v. megye, Kisoklos),
Stolzenberger János (1891, Fejér v. megye, Mór),
Stumpf Miklós (1883, Torontál v. megye, Billéd),
Suboticzky Miklós (1897, Torontál v. megye, Aracs),
Sulytó János (1874, Bihar v. megye, Geszt),
Sütő János (1895, Bihar v. megye, Nagyvárad),
Szabados István,
Szabó Béni tizedes (k. u. k. 61. gy. e.),
Szabó Ferenc (1880, Fejér v. megye, Inota),
Szabó Gábor (1894, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Szabó János (1880, Fejér v. megye, Vereb),
Szabó József (1894, Fejér v. megye, Agárd),
Szabó József (1897, Bihar v. megye, Hajdúbagos),
Szabó Lajos (1896, Fejér v. megye, Vértesacsá)

Szabó Mátyás (1886, Hajdú v. megye, Egyek),
Szabó Péter,
Szabó Sándor tizedes (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Szakál Ferenc (1893, Fejér v. megye, Gárdony),
Szajits István (1898, Torontál v. megye, Nagynezsény),
Szalai István (1889, Tolna v. megye, Gerjen),
Szalai József (1890, Tolna v. megye, Madocsa),
Szamoilesch Éliás (1895, Hunyad v. megye, Felkenyér),
Szanyi József (1894, Kassa),
Szántó György (1891, Fejér v. megye, Sárbogárd),
Szeip János (1894, Tolna v. megye, Bikács),
Szelinger Antal (1895, Budapest),
Szelp Ferenc tizedes (1887, Tolna v. megye, Paks),
Szendy Ferenc (1894, Tolna v. megye, Medina),
Szendy Imre (1894, Fejér v. megye, Kisláng),
Szeniszlav Parten (1895, Alsó–Fehér v. megye, Oláhbogát),
Szenteszki György (1875, Békés v. megye, Szarvas),
Széles László szakaszv. (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Szilágyi Gábor (1887, Hajdú v. megye, Debrecen),
Szilágyi József (1888, Bihar v. megye, Sáránd),
Szíjártó József (1891, Szabolcs v. megye, Biri),
Szkensán András (1891, Temes v. megye, Bégaszentmihály),
Szmilkó Mihály (1895, Fejér v. megye, Mártonvásár),
Szmolka János (1886, Fejér v. megye, Söréd),
Szommer Antal (1888, Fejér v. megye, Etyek),
Szommer János szakaszv. (gyulai 2. honv. gy. e.),
Szőke Imre (1895, Bihar v. megye, Konyár),
Szöllősi Lajos (Hajdú v. megye, Hajdúszovát),
Szajits István (1898, Torontál v. megye, Nagynezsény),
Sztarean Vazul (1896, Hunyad v. megye, Kovrágy),
Sztega Pál (1896, Hunyad v. megye, Tresztia),
Sztójanel János (1890, Krassó–Szörény v. megye, Dalbosfalva)
Sztójka Máté (1892, Hunyad v. megye, Nándor),

Sztretyán Mátyás (1894, Hunyad v. megye, Gerend),
Sztroja Mózes (1884, Hunyad v. megye, Kékesfalva),
Szucus Miklós (1875, Alsó–Fehér v. megye, Vingrád),
Szunyog Ferenc (1894, Budapest),
Szűcs Károly (1891, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Takács Pál (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászsószentgyörgy),
Takán Trifun (1886, Temes v. megye, Gyüreg),
Taksz Károly (1896, Fejér v. megye, Újbarok),
Tancsik János (1896, Zólyom v. megye, Szászpelsőc),
Tapuska József (Fejér v. megye, Tabajd),
Tar Lajos szakaszv. (gyulai 2. honv. gy. e.),
Tassy István (1881, Torontál v. megye, Tamásfalva),
Tatarszki Ádám őrv. (1890, Budapest),
Tatár Gligor őrv. (1892, Arad v. megye, Maroscsicsér),
Taugner József Ferenc őrv. (1892, Torontál v. megye, Sándorháza),
Tel János (1893, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Tenkey Sándor (1895, Bihar v. megye, Mezőgyán),
Tettambl János (1894, Temes v. megye, Szakálháza),
Theissen János (1887, Torontál v. megye, Zombolya),
Theissen Mihály (1890, Torontál v. megye, Zombolya),
Tihanyi István (1895, Veszprém v. megye, Csajág),
Tihanyi Pál (1896, Fejér v. megye, Csabdi),
Tikász Károly (Bazsa Áron földi társa),
Tippel Frigyes (1889, Tolna v. megye, Nagyszékely),
Tiucu György őrv. (1891, Szeben v. megye, Szászsebes),
Todorezku Miklós őrv. (1882, Temes v. megye, Felsősztamora),
Tomas György (1881, Alsó–Fehér v. megye, Oláhdálya),
Tomics Sebestyén (1888, Temes v. megye, Temespéteri),
Tomkó Pál (1895, Zemplén v. megye, Lasztomér),
Tomosozk János őrv. (1893, Hunyad v. megye, Csernisorafloresza),
Toncsa Miklós (1889, Hunyad v. megye, Kosztesd),
Torna Justin (1891, Arad v. megye, Doroszlófalva),
Tódor Péter (1895, Torontál v. megye, Perjámos),

Tóth György (1894, Bihar v. megye, Cséffa),
Tóth Gyula (1883, Torontál v. megye, Magyarcsernye),
Tóth Imre (1889, Békés v. megye, Körösladány),
Tóth Imre (1897, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Tóth József (1896, Fejér v. megye, Vereb),
Tóth Sándor (1892, Bihar v. megye, Szalárd),
Török István (1875, Fejér v. megye, Csabdi),
Török István (1888, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Szada),
Török Miklós (1896, Zemplén v. megye, Sárospatak),
Treuer György (1897, Fejér v. megye, Etyek),
Tripsa Elek (1892, Alsó–Fehér v. megye, Borbánd),
Tunikolt József (1895, Fejér v. megye, Sukoró),
Turovszki György (1891, Békés v. megye, Békéscsaba),
Tyria István (1890, Hunyad v. megye, Nagycsula),
Uhrin Vince (1886, Békés v. megye, Endrőd),
Urbanek Ferenc,
Urbán Pál (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászapáti),
Ursika János (1893, Temes v. megye, Gyüreg),
Újfalusi Mihály (1893, Fejér v. megye, Hercegfalva),
Valzer Ferenc (1891, Fejér v. megye, Mór),
Vankó János (1898, Pozsony v. megye, Nagyszombat),
Varga Ferenc, ifj. (1886, Tolna v. megye, Bölcске),
Varga Ferenc, őrv. (1892, Temes v. megye, Magyarapáca),
Varga Ferenc (1895, Fejér v. megye, Gyúró),
Varga István (1895, Tolna v. megye, Miszla),
Varga József szakaszv. (1883, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Varga József, ifj., őrv. (1891, Kolozs v. megye, Jegenyé),
Varga Péter őrv. (1895, Fejér v. megye, Martonvásár),
Varga Vince (1892, Temes v. megye, Temesvár),
Varga (Weisz) Zoltán (K. u. k. 69. gy. e.)
Vas György (1887, Fejér v. megye, Ercsi),
Vaszi Péter (1889, Hunyad v. megye, Szirb),
Vayer József (1886, Tolna v. megye, Paks),

Véber György, ifj., őrv. (1891, Fejér v. megye, Vértesacsza),
Vedres József (1892, Hajdú v. megye, Debrecen),
Végh János (1896, Fejér v. megye, Rácalmás)
Velics István (1890, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Veszprémi Sándor (1896, Fejér v. megye, Baracs),
Vér József (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápiószentmárton),
Vidermann József (1896, Fejér v. megye, Etyek),
Vinka Péter (1889, Hunyad v. megye, Cserisor),
Vinkler András őrv. (1872, Kis–Küküllő v. megye, Domáld),
Vinkler Sándor (1893, Fejér v. megye, Kápolnásnyék),
Viola József (1890, Fejér v. megye, Bicske),
Virág György (1896, Fejér v. megye, Baracs),
Virág Lajos tizedes (1888, Fejér v. megye, Mány),
Vlajka Milentin (Temes v. megye, Sistaróc),
Vogl Henrik (1873, Bihar v. megye, Oláhapáti),
Vojna Áron (1889, Hunyad v. megye, Perkász),
Vojtovits István őrmester (k. u. k. szatmárnémeti 5. gy. e.),
Völker Mihály (1884, Temes v. megye, Újbesenyő),
Vörös András őrv. (1873, Tolna v. megye, Madocsa),
Vulpes Péter (1896, Krassó–Szörény v. megye, Somosréve),
Wagner Márton (1896, Alsó–Fehér v. megye, Gergelyfája),
Walter Jákob tizedes (1886, Temes v. megye, Liebling),
Weisz Henrik (1896, Tolna v. megye, Kéty),
Wemesan Miklós (1898, Temes v. megye, Fólya),
Wilhelm János tizedes (1891, Torontál v. megye, Billéd),
Wilhelm Miklós (1895, Temes v. megye, Obád),
Willing János (1896, Fejér v. megye, Vál),
Willing Lajos (1895, Temes v. megye, Temesvár),
Wippl Gyula (1894, Sopron v. megye, Szarvkő),
Wolf György (1894, Fejér v. megye, Adony),
Zavojan János (1896, Hunyad v. megye, Csolnakos),
Zádori István (1896, Fejér v. megye, Vál),
Zámpa Éliás (1890, Szeben v. megye, Polyán),

Zelhán Sándor (1897, Szolnok–Doboka v. megye, Aszó),
Zinkl Ferenc (1875, Moson v. megye, Féltorony),
Zivanov Velimir (1898, Temes v. megye, Temesváralja),
Zobay Miklós (1895, Torontál v. megye, Szentborbála),
Zöld György (1895, Békés v. megye, Gyoma),
Zuckerberger Sámuel tizedes (1890, Hunyad v. megye, Vajdahunyad),
Zvara Márton (1888, Békés v. megye, Szarvas),
Zsarkov János (1895, Temes v. megye, Temespéteri),
Zsák Antal (1895, Szilággy v. megye, Hármaspatak),
Zsámpa Péter tizedes (1895, Szeben v. megye, Szászsebes),
Zseleky János őrv. (1892, Arad v. megye, Borosjenő),
Zsigó Sándor (1896, Bihar v. megye, Szalacs),
Zsigri Kálmán (1879, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tápiószele),
Zsikin Balázs (1893, Temes v. megye, Csernegyház),
Zsubecz Mihály (1896, Fejér v. megye, Sós-kút),
Zsugye Karácsony szakaszv. (1893, Bihar v. megye, Csontaháza),
Zsunkar János (1890, Szolnok–Doboka v. megye, Dánpataka),
Zsurka János (1892, Temes v. megye, Felsősztamora),
Zsurzs Péter (1896, Hunyad v. megye, Bulbuck),
Zsurzs Theodor (1892, Hunyad v. megye, Bulzesd),

Vittoriában internáltak:

Alexander Simon (1894, Borsod v. megye, Miskolc),
Almási Sándor (1898, Békés v. megye, Szeghalom),
Ambrus Péter (1889, Jászberény/Miskolc),
Andicsák Ignác,
Antal Ferenc (1895, Bihar v. megye, Köröstárkány),
Ács László (1895, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Baksa Károly őrv. (1896, Bereg v. megye, Csonkapapi),
Balog Károly (1886, Bihar v. megye, Sarkad),
Balogh István (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Aszód),
Balogh Lajos (1897, Bihar v. megye, Zsadány),
Barta Lajos szakaszv. (1892, Bihar v. megye, Pócsaj),

Bartus József,
Batur József (1887, Bozio, Franciaország),
Beer Mihály szkv. (1894, Szeben v. megye, Kereszténysziget),
Bende Imre őrv. (1884, Bihar v. megye, Sarkad),
Bende Imre (1887, Bihar v. megye, Nagyrábé),
Bereczki Viktor őrv. (1897, Bihar v. megye, Kőrösszegapáti),
Bihari János (1896, Szabolcs v. megye),
Bíró Gyula (1897, Bihar v. megye, Kisszántó),
Bíró István (1896, Bihar v. megye, Komádi),
Brunner József (1897, Bihar v. megye, Nagyvárad),
Bus László (Budapest),
Charzastec József,
Csarkó Lajos tiz.,
Csarkó Lajos (1885, Bihar v. megye, Bojt),
Csordás Lajos (1882, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Czepakó Mihály (1878, Beregszász/Berekszó),
Czihát István (1891, Szabolcs v. megye, Tiszadada),
Czurf Béla (1886, Sopron v. megye, Zsira),
Csémény István (1890, Temes v. megye, Aga),
Csőke István tiz.,
Csupor József (1892, Kalocsa),
Dacabos József (1879),
Dankó Tamás (1897, Tata/Vidra),
Darabos József (1879, Fejér v. megye, Kajászószentpéter),
Domokos Gábor (1893, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Dunai Antal (1879, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kecskemét),
Dworák Alfréd (1893, Szepes v. megye, Barlangliget),
Elek József (1890, Békés v. megye, Szeghalom),
Emmer József tizedes (1880, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Farkas József (1894, Kerekegyháza/Bihar),
Fazekas Béni tizedes (1893, Bihar v. megye, Okány),
Ferenczi Sándor tizedes (1887, Bihar v. megye, Báránd),
Filicskó Mihály (1898, Sáros vármegye, Felsőkánya),

Fising János (1891, Alsó–Fehér v. megye, Gergelyfája),
Forrás Ferenc (1895, Bihar v. megye, Mezőgyán),
Fülesi Kálmán (1898, Zala v. megye, Szalapa),
Füredi Sándor szakaszv. (1884, Békés v. megye),
Gábor Ignác (1886, Békés v. megye, Vésztő),
Gáll József (1890, Bihar v. megye, Magyarcséke),
Gáll Lajos (1894, Arad v. megye, Nagyzerind),
Geiblinger Ferdinánd (1896, Eger/Erb, Ausztria),
Gergely Sándor (1898, Szilágy v. megye, Szilágyfőkeresztúr),
Gerics Ignác (1898, Zala v. megye, Bántornya),
Gombos Kálmán (1896, Bihar v. megye, Nagyszántó),
Góbi Sándor (1876, Bihar v. megye, Jákóhodos),
Györfi Sándor (1895, Bihar v. megye, Bélfenyér),
Görög János (1895, Békés v. megye, Szeghalom),
Grasics István (1898, Zala v. megye, Muralövő),
Grottendorfer János őrv. (1890, Pozsony v. megye, Nagyabony),
Grüner László (1886, Bihar v. megye, Belényes),
Gubert Géza tiz.,
Gulyás József (1888, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jásztelek),
György Mihály (1882, Bihar v. megye, Várasfenes),
Hahon János,
Hajdn János (1895, Szentgyörgy),
Hajdu Lajos (1893, Békés v. megye, Szeghalom),
Hajdú Lajos (1891),
Hajdú Lajos (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Isaszeg),
Hanz János (1883, Cegléd/Czikó),
Harangozó István (1896, Pozsony v. megye, Récse),
Henning Mihály tiz. (1897, Nagy–Küküllő v. megye, Miklóstelke),
Horváth János (1898, Szatmár v. megye, Penészlek),
Hulala Károly (1886, Kónya/Nyír),
Ivic Jozo (1880, Trencsén v. megye, Alsóneszte),
Jamutics Adolf (1895, Somogy v. megye, Babócsa),
Jenei Menyhért (1896, Bihar v. megye, Biharnagybajom),

Jerbic Ádám (1891, Kanizsa/Kaniza, Szlavónia),
Juhász Antal (1889, Bács–Bodrog v. megye, Csantavér),
Juró András (1886, Békés v. megye, Szarvas),
Kador Péter (1898, Bihar v. megye, Körösjánosfalva),
Kakas István (1883, Bihar v. megye, Mezőgyán),
Kalmár Ferenc tizedes (1889, Bihar v. megye, Biharfélegyháza),
Karl András (1896),
Karnidal Mihály (1893),
Kerezsi Sándor őrv. (1897, Torda–Aranyos v. megye, Magyarléta),
Kéry Ferenc (1887, Bihar v. megye),
Király Ferenc (1892, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kecel),
Király Gyula tizedes (1897, Bihar v. megye, Bors),
Kiss Mihály (1887, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Knuff Martin (1891, Alsó–Fehér v. megye, Kisenyed),
Komek Emil (1881),
Kostelny Sámuel (1885, Bihar v. megye, Váradszőlős),
Kovan Pál (1875, Békés v. megye, Orosháza),
Kovács Gyula őrv. (1893, Bihar v. megye, Váncsod),
Kovács Károly (1882, Bihar v. megye, Mezőbaj),
Kovács Sándor (1890, Bihar v. megye, Zsadány),
Kowality Mito (1890, Torontál v. megye, Melencze),
Kozá András (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Galgamácsa),
Kónya Péter őrm. (1892, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Kóti Lajos őrv. (1894, Bihar v. megye, Komádi),
Kőrösi Imre (1886, Bihar v. megye, Szalárd),
Kővári György (1892, Bihar v. megye, Körösszegapáti),
Krajcsi András (1874, Velséc/Pelsőc),
Krasztek József (1876, Nyitra v. megye, Vittenc),
Kun Ferenc őrv. (1885, Bihar v. megye, Szentpéterszeg),
Kürti György (1892, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kecskemét),
Lajos Károly (1891, Bihar v. megye, Mezősas),
Lakatos Sándor (1883, Bihar v. megye, Jákóhodos),
Lencz József tizedes (Bihar v. megye, Nagyszalonta),

Leopold József (1890, Gyergyó),
Lőrincz Gábor tizedes (1888, Bihar v. megye, Berettyócsohaj),
Madarász István (1897, Bihar v. megye, Körösszegapáti),
Már József (1891, Fejér v. megye, Pusztavám),
Márta Mihály őrv. (1888, Bihar v. megye, Sarkadkeresztúr),
Maruska Miklós (1896, Bihar v. megye, Kisbáród),
Meszár Lajos őrv. (1891, Arad v. megye, Nagyzerind),
Mike Zsigmond (1888, Békés v. megye, Vésztő),
Miklós Mihály (1883, Bihar v. megye, Várasfenes),
Milos György (1885, Krassó–Szörény v. megye, Kengyeltó),
Miszlang Gyula (1877, Baranya),
Morucz György (1891, Bihar v. megye, Belényessonkolyos),
Moseschon Salamon,
Nagy G. János (1890, Abaúj–Torna v. megye, Szikszó),
Nagy Imre (1898, Bihar v. megye, Bagamér),
Nagy István, ifj. (1873),
Nagy István (1881, Bihar v. megye, Nagyléta),
Nagy István, ifj. (1889, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Nagy János (1890, Abaúj–Torna v. megye, Szikszó),
Nagy József őrv. (1883, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Nagy József tizedes (1889, Bihar v. megye, Berettyóújfalú),
Nagy József (1896, Bihar v. megye, Komádi),
Nagy Lajos (1897, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Nagy Mihály őrv. (Bihar v. megye, Pocsaj),
Nagy Sándor tizedes (1889, Bihar v. megye, Csökmő),
Néder Árpád (1896, Csongrád v. megye, Hódmezővásárhely),
Németh Antal szakaszv. (1891, Bihar v. megye, Told),
Németh Antal tiz. (1892, Bars v. megye, Jálna),
Németh István (1887, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Túrkeve),
Oláh Albert (1883),
Oláh Ferenc (1887, Bihar v. megye, Köröstárkány),
Oláh János őrv. (1884, Bihar v. megye, Belényessonkolyos),
Orbán László (1887, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kiskunhalas),

Oriol János (1875, Dunapataj/Bekeny),
Ormos Károly (1880, Bihar v. megye, Körösszegapáti),
Ostruzan Jiri tiz. (1890),
Pető Sándor (1884, Bihar v. megye, Bojt),
Petri Sándor (1883, Bihar v. megye, Hegyköszáldobágy),
Petrikó Ferenc tizedes (1897, Bihar v. megye, Belényes),
Petrovics Tamás tiz. (1894, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Tárnok),
Pirus Mihály (1883),
Popp Mihály tizedes (1883, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Püspöki Antal (1898, Bihar v. megye, Bél),
Rezik István (1893, Bihar v. megye, Köröstárkány),
Rimaszombati János (1896, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Karcag),
Rohály János (1895, Radna/Rahu),
Romhány István (1894),
Sajti Károly tizedes (1896, Bihar v. megye, Sarkad),
Sándor Mihály (1884, Bihar v. megye, Gáborján),
Schinagl János (1890),
Schneider Frigyes őrv. (1898, Szeben v. megye, Szászsebes),
Schneider György őrv. (1877, Békés v. megye, Szarvas),
Schneider János (1889, Rábaköz),
Schwimmer Miklós szakaszv. (1898, Bihar v. megye, Belényes),
Schwindt Ferenc (1893, Budapest),
Sebők Béni (1888, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kiskunmajsa),
Simon Sándor őrv. (1891, Borsod v. megye, Miskolc),
Sipos Ignác (1881, Bács–Bodrog v. megye, Kishegye),
Sipos Károly (1883, Bihar v. megye, Kismarja),
Siteri Gyula (1889, Bihar v. megye, Pocsaj),
Sorosán Sándor őrv. (1892, Szatmár v. megye, Penyige),
Steckbaner Gyula tiz. (1889, Háromszék v. megye, Sepsibükszád),
Stefán András,
Sternberg Izsák őrv. (1893, Hajdú v. megye, Tetétlen),
Strober Ferenc (1895, Zala v. megye, Nagyrécse),
Sutó János (1882, Bihar v. megye, Cséffa),

Szántó Zsigmond (1887, Bihar v. megye, Told),
Szertye György (1888, Bihar v. megye, Kisósi),
Szigeti Imre őrv. (1894, Békés v. megye, Szeghalom),
Szilágyi János (1886, Békés v. megye, Vésztő),
Szilly Péter (1873, Temes v. megye, Szabadfalu),
Szívós János (1897, Bihar v. megye, Kisháza),
Szoráti János (1880, Szatmár v. megye, Nagybánya),
Szőke István szakaszv. (1881, Békés v. megye, Vésztő),
Szökőcs András (1876, Bihar v. megye, Gáborján),
Szűcs Antal (1893, Bihar v. megye, Komádi),
Takács Ferenc (1881, Pozsony v. megye, Hidaskürt),
Tarjáni János őrv. (1892, Hajdú v. megye, Debrecen),
Tollas Sándor (1889, Bihar v. megye, Berettyóújfalu),
Torda János (1892, Bihar v. megye, Biharfélegyháza),
Tormási István (1890, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Kecskemét),
Török Benjámín őrv. (1894, Bihar v. megye, Szalárd),
Tóth Flórián (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Csepel),
Tóth István (1888, Bihar v. megye, Fugyivásárhely),
Tóth János, ifj., tizedes (1886, Békés v. megye, Vésztő),
Tóth Károly (Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Csepel),
Tóth Mihály (1895, Békés v. megye, Szeghalom),
Ujhelyi István őrv. (1885, Békés v. megye, Körösladány),
Ungri Zsigmond őrv. (1888, Bihar v. megye, Hegyköztóttelek),
Ungvári Lajos (1895, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Urbán János őrv. (1896, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Miske),
Ursz Miklós őrv. (1877, Bihar v. megye, Körösszegapáti),
Verebi Imre (1882, Bihar v. megye, Bakonszeg),
Verebi János (1887, Bihar v. megye, Bakonszeg),
Verebi László (1897, Bihar v. megye, Nagyvárad),
Veréb József (1896, Borsod v. megye, Emőd),
Vetési Lajos (1897, Bihar v. megye, Berettyószentmárton),
Vetra Antal (1890, Csanád v. megye, Makó),
Vida Ferenc szkv. (1885, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),

Vincze István őrv. (1892, Bihar v. megye, Nagyvárad),
Vígh Imre (1883, Bihar v. megye, Nagyrábé),
Vlasic Toma (1870, Máramaros v. megye, Láposmező),
Vojnagy Miklós (Szatmár v. megye, Nagykároly),
Vörös Miklós (1897, Krassó–Szörény v. megye, Pogányfalva),
Vujkovic Sándor (1884, Bács–Bodrog v. megye, Szabadka),
Windbrecjtinger Hermann (1890, Nyitra v. megye, Kerencs),
Zaich Mátyás (1874),
Zebcsuk Ignác (1896, Pozsony v. megye, Búslak),
Zemann Pál (1898, Nyitra v. megye, Miava),
Ziffer Henrik őrm. (1876),
Zima Sándor (1896, Bihar v. megye, Nagyszalonta),
Zónai István (1890, Torontál v. megye, Magyarcsernye),
Zuh Lajos (1877, Bihar v. megye, Nagyszalonta).

Altamurában internáltak:

Agárdi Lajos (1877, Békés v. megye, Mezőberény),
Alb Iromin (1887, Alsó–Fehér v. megye, Alvinc),
Alba Dániel (1889, Hunyad v. megye, Bulzesd),
Albert Sándor (1897, Fejér v. megye, Cece),
Ambrusz György (1881, Nógrád v. megye, Budaszállás),
Anderle János (1882, Fejér v. megye, Polány),
Andirkó Ignác (1892, Hajdú v. megye, Egyek),
Andrejkó Sándor (1874, Békés v. megye, Orosháza),
Anton Sándor (1895, Bihar v. megye, Ökrös),
Antók Károly (1893, Bihar v. megye, Gyanta),
Arbutino Dragomil (1896, Torontál v. megye, Aracs),
Auner Márton (1880, Nagy–Küküllő v. megye, Szászegerbegy),
Avrameszk Jákob (1892, Hunyad v. megye, Borbátvíz),
Ákom Lajos őrv. (1897, Bihar v. megye, Érolaszi),
Ákos Gyula (1896, Bihar v. megye, Margitta),
Ávram Péter (1882, Bihar v. megye, Körösfeketető),
Bakos Pál őrm (1897, Csanád v. megye, Makó),

Bakó Károly (1878, Békés v. megye, Köröstarcsa),
Balaskó Imre (1893, Hajdú v. megye, Debrecen),
Balázs Gábor (1894, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Balázs István (1888, Hajdú v. megye, Egyek),
Balea Iván (1893, Fogaras v. megye, Törcsvár),
Balla Mihály (1895, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Ballagó Gyula tizedes (1896, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászszentandrás),
Balog György (1884, Bihar v. megye, Szalacs),
Balogh Ferenc szakaszv. (1881, Bihar v. megye, Berekböszörmény),
Balogh Gábor (1890, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Balogh Lajos (1882, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Balogh Sándor (1895, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Bambea Nicolaie (1883, Fogaras v. megye, Alsókomána),
Bandics László (1894, Bihar v. megye, Érvasad),
Barankovics Gyula (1895, Budapest),
Barbata Tódor (1897, Krassó–Szörény v. megye, Borzos),
Barna Mihály (1896, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Barna Zsigmond (1897, Bihar v. megye, Kóly),
Barosz János (1876, Krassó–Szörény v. megye, Golbor),
Barta József tiz. (1879, Bihar v. megye, Asszonyvására),
Bartha Gyula (1895, Hajdú v. megye, Kaba),
Bartus Joan (1888, Szeben v. megye, Alcina),
Batiz László szakaszv. (1884, Hajdú v. megye, Kaba),
Bába János (1894, Bihar v. megye, Berettyókirályi),
Bán János (1896, Arad v. megye, Magyarád),
Bánházi Ferenc (1896, Bihar v. megye, Érsemjén),
Bánycs József (1891, Hunyad v. megye, Valiora),
Bárányos József (1897, Fejér v. megye, Alcsút),
Beke Ferenc (1891, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Beke István (1895, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Bencsik István (1895, Fejér v. megye, Pátka),
Bene György őrv. (1894, Hajdú v. megye, Egyek),
Bene József (1894, Bihar v. megye, Derecske),

Benedek János orvos (1888, Békés v. megye, Vésztő),
Benke József (1889, Bihar v. megye, Hegyközszentmiklós),
Berde Jenő (1895, Bihar v. megye, Dancsháza),
Bereczky József (1895, Bihar v. megye, Albis),
Berencz György (1895, Temes v. megye, Németszentpéter),
Bergauer József (1883, Sopron v. megye, Nagyhöflány),
Berkes Péter orvos (1887, Hajdú v. megye, Egyek),
Bernát Gyula (1874, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Bertalan Sándor (1875, Bihar v. megye, Érkeserű),
Bertok György (1896, Békés v. megye, Szarvas),
Bese Antal (1897, Tolna v. megye, Dunaszentgyörgy),
Bék Lajos László (1895, Fejér v. megye, Martonvásár),
Béres Gábor orvos (1888, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Béres Imre (1897, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Karcag),
Béres János tizedes (1896, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Tápióság),
Béres József orvos (1897, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Bicz János (1875, Bihar v. megye, Középes),
Bicskei Pál (1895, Fejér v. megye, Baracska),
Bihari Mihály (1893, Hajdú v. megye, Debrecen),
Bíró Ferenc (1874, Arad v. megye, Talpas),
Bíró István orvos (1883, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Bíró Lajos (1896, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Blaho Pál (1897, Nyitra v. megye, Miava),
Blázsovits László tizedes (1897, Tolna v. megye, Bölcse),
Bloch József (1897, Tolna v. megye, Fadd),
Bob János (1891, Szilágy v. megye, Karika),
Bobály János (1885, Békés v. megye, Mezőberény),
Bodnár Gábor (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Bodnár István orvos (1887, Szilágy v. megye, Szilágypér),
Bogdán Márton (1888, Hajdú v. megye, Kaba),
Bogya János (1896, Bihar v. megye, Érvasad),
Bojtor Mihály (1879, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Bokra Lőrinc (1882, Bihar v. megye, Várvíz),

Boldán István (1885, Szatmár v. megye, Vetés),
Bondor György (1896, Pozsony v. megye, Barakony),
Bone András (1883, Szilágy v. megye, Szilágyballa),
Borbély Ferenc őrv. (1897, Bihar v. megye, Poklostelek),
Bornstein Mór (1893, Bihar v. megye, Bagamér),
Borsos Lajos (1893, Bihar v. megye, Csokaly),
Botka István őrv. (1897, Fejér v. megye, Csákvár),
Botos József (1872, Tolna v. megye, Kisszékely),
Bódi Béla (1893, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Bónis József tizedes (1882, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Bósi János (1883, Győr v. megye, Ásvány),
Bragye György (1890, Bihar v. megye, Mezőtelki),
Bródi Ödön (1884, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Bubolyák Vilmos (Békés v. megye, Gyoma)
Buczi György tizedes (1891, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Buczko István (1883, Hajdú v. megye, Téglás),
Buda Teodor (1893, Hunyad v. megye, Runksor),
Budai Sándor (1896, Bihar v. megye, Micske),
Budai Sándor (1897, Bihar v. megye, Sáránd),
Budai Zsigmond (1897, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Budu Pál (1879, Krassó–Szörény v. megye),
Bufta Nikolai (1875, Hunyad v. megye, Felsőpatak),
Bujdosó Mihály (1886, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Burai Imre tizedes (1885, Hajdú v. megye, Debrecen),
Butan Simion (1881, Hunyad v. megye, Ohába),
Búrtyik Georg (1884, Bihar v. megye, Tulka),
Cristea Georgi (1895, Szeben v. megye, Vurpód),
Czene Pál (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Abony),
Czentye Gábor (1892, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Czifra Péter (1888, Bihar v. megye, Székelyhíd),
Csalma Pál (1879, Bihar v. megye, Bélmárcaszék),
Csavetz János (1874, Torontál v. megye, Torontálalmás),
Császár Ferenc (1898, Hajdú v. megye, Debrecen),

Császi János (1896, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Cseppentő András (1894, Hajdú v. megye, Margitta),
Cser Imre (1887, Győr v. megye, Csiliznyárad),
Csernák Lajos (1887, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Csétei József (1877, Hajdú v. megye, Tetétlen),
Csibi Ferenc (1883, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Csiha Lajos szkv. (1874, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Csiszmás Gjuro őrv. (1883, Arad v. megye, Marót),
Csontos Lőrinc (1895, Bihar v. megye, Papfalva),
Csuka Sándor őrv. (1894, Bihar v. megye, Sáránd),
Csumegyán Nikola (1886, Csanád v. megye, Sajtény),
Damsa János (1892, Bihar v. megye, Sastelek),
Darabos Gábor (1895, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Daróczi András (1884, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Dávid István (1887, Békés v. megye),
Deák András (1895, Hajdú v. megye, Debrecen),
Debreczeni János (1873, Hajdú v. megye, Beregböszörmény),
Decsei Antal (1883, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Dérsi Sándor (1895, Bihar v. megye, Kóly),
Dézsi Miklós (1889, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Dobozi Tóth Dániel (1872, Fejér v. megye, Vértesdoboz),
Dóczi Antal (1895, Békés v. megye, Öcsöd),
Dóka Imre (1873, Bihar v. megye, Álmosd),
Dózsa Mihály (1895, Fejér v. megye, Rácalmás),
Dudár József (1895, Fejér v. megye, Nagylók),
Dudás Sándor (1889, Bihar v. megye, Érolaszi),
Durnye Demeter (1875, Bihar v. megye, Baromlak),
Dusza János (1890, Hajdú v. megye, Debrecen),
Egri Sándor (1875, Bihar v. megye, Sáránd),
Eisler Rezső (Budapest),
Erdei József szkv. (1889, Hajdú v. megye, Kaba),
Erdei Károly (1893, Bihar v. megye, Érköbölkút),
Erdei Lajos (1894, Bihar v. megye, Érköbölkút),

Erdei Pál (1884, Bihar v. megye, Lüki),
Erdei Sándor (1897, Bihar v. megye, Derecske),
Erdelics János tizedes (1895, Bihar v. megye, Derecske),
Erdélyi János (1881, Csanád v. megye, Dombegyház),
Esztári Imre (1883, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Fara János (1888, Szeben v. megye, Szerdahely),
Faragó István (1894, Hajdú v. megye, Debrecen),
Farkas Antal (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Farkas Bálint (1874, Hajdú v. megye, Debrecen),
Farkas István (1897, Tolna v. megye, Sárszentlőrinc),
Farkas Lajos (1895, Budapest),
Farmosi János (1889, Bihar v. megye, Nagyrábé),
Faur Pál őrv. (1879, Arad v. megye, Bajnokfalva),
Fehér Sándor (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Fehér Sándor (1894, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Fekete Sándor (1881, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Fiók Károly (1883, Bihar v. megye, Álmosd),
Fischer János (1896, Pest–Pilis–Solt-Kiskun v. megye, Torbágy),
Fodor Ferenc (1896, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Fodor Lajos (1888, Komárom v. megye, Dunaalmás),
Fodor Máté (1892, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Forgács Ferenc (1896, Hajdú v. megye, Debrecen),
Forgács Gábor szakaszv. (1888, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Fórian József (1880, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Friedmann Lajos (1884, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Furkó László őrv. (1890, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Fülöp András (1890, Hajdú v. megye, Debrecen),
Fülöp János (1893, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Fülöp Károly (1895, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Fülöp László (1883, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Fülöp Mihály (1898, Szilágys v. megye, Szódemeter),
Fürstman József (1879, Fejér v. megye, Sárkeresztes),
Fürtös Emánuel (1890, Bihar v. megye, Sárszeg),

Füsüs Pavel (1896, Nógrád v. megye, Csalányos),
Gaál Imre (1886, Bihar v. megye, Tépe),
Gajárszki János (1896, Fejér v. megye, Százhalombatta),
Ganczi Károly (1897, Hajdú v. megye, Felsőjózsa),
Gara János (1896, Hajdú v. megye, Kaba),
Gazsi Sándor tizedes (1890, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Gál László (1895, Bihar v. megye, Szentlázár),
Gál Sándor tizedes (1880, Bihar v. megye, Mezőtelki),
Gál Sándor (1894, Bihar v. megye, Hosszúpályi),
Gális György (1891, Csanád v. megye, Battonya),
Gáll József (1889, Bihar v. megye, Asszonyvására),
Gáspár Pawel (1896, Arad v. megye, Garba),
Geiszel Antal (1880, Arad v. megye, Elek),
Gelencsér János (1896, Fejér v. megye, Lovasberény),
Gergely Tógyer (1891, Bihar v. megye, Kozmaalmás),
Gitás János (1881, Bihar v. megye, Kisősi),
Glück Keresztény (1873, Tolna v. megye, Zomba),
Godián Moisie (1892, Krassó–Szörény v. megye, Vásáros),
Godoj Tamás (1897, Bihar v. megye, Gálosháza),
Golomba Ferenc őrv. (1887, Zólyom v. megye, Garampéteri),
Görbe Mihály (1886, Bihar v. megye, Derecske),
Grigoncza György (1893, Bihar v. megye, Érselénd),
Grosz Ábrahám (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Grósz Lajos őrv. (1888, Hajdú v. megye, Földes),
Grün Vilmos (1897, Zólyom v. megye, Garamszentmiklós),
Gruber Antal (1878, Fejér v. megye, Lovasberény),
Gules Péter (1875, Bihar v. megye, Kozmaalmás),
Gulyás István őrv. (1895, Fejér v. megye, Dunapentele),
Gyöngyösi Sándor (1875, Hajdú v. megye, Földes),
Győri Elek (1896, Hajdú v. megye, Hajdúbagos),
Győri József (1895, Bihar v. megye, Csokaly),
Gyuró Sándor (1874, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Hajdu János (1894, Bihar v. megye, Nagyléta),

Hajdu Sándor (1897, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Hallgató János (1896, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Haragos Mihály (1884, Bihar v. megye, Szentjobb),
Harangi József őrv. (1888, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Harangozó András (1897, Hajdú v. megye, Debrecen),
Haraszt Zsigmond őrv. (1895, Bihar v. megye, Hegyközszentmiklós),
Hász Ábrahám (1888, Hajdú v. megye, Mikepércs),
Hegedús Mihály (1890, Bihar v. megye),
Heizer Ferenc (1897, Veszprém v. megye),
Herczeg Lajos őrv. (1885, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Herman György (1896, Bihar v. megye, Robogány),
Hermann József (1881, Bihar v. megye, Bályok),
Herr Ádám (1885, Tolna v. megye, Pári),
Hetbert Ádám (1873, Tolna v. megye, Cikó),
Hetes Mihály (1872, Tolna v. megye, Koppányszántó),
Hlozsa Sándor (1888, Trencsén v. megye, Vágbeszterce),
Hoffmann Ferenc (Kerepes),
Horga George (1880, Arad v. megye, Monyoró),
Horovitz Jenő (1897, Gömör–Kishont v. megye, Alsóbalog),
Hornyák Sándor (Hajdú v. megye, Nádudvar),
Horváth Cs. János (1878, Fejér v. megye, Bicske),
Horváth György őrv. (1897, Tolna v. megye, Paks),
Horváth I. János (1896, Fejér v. megye, Pákozdi),
Horváth János (1889, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Horváth Sándor (1895, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Horváth Sándor (1895, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Illés Ferenc (1895, Bihar v. megye, Szalacs),
Iszály Tógyer (1897, Bihar v. megye, Madarász),
Iván Simon (1891, Bihar v. megye, Sólyomkőpestes),
Jahodits Márton (1875, Fejér v. megye, Sósút),
Jakab Sándor őrv. (1890, Bihar v. megye, Nagyléta),
Jakob Miron (1890, Hunyad v. megye, Tamasesd),
Jakucs Sándor őrv. (1897, Békés v. megye, Vésztő),

Jamtner Ádám (1872, Tolna v. megye, Paks),
Jász Vince (1892, Győr v. megye, Győrzámoly),
Josa Iván (1897, Hajdú v. megye, Debrecen),
Jóna Miklós (1881, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Jónás János (1896, Fejér v. megye, Gárdony),
Juhász István (1892, Arad v. megye, Zimándújfalu),
Juhász István (1894, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Juhász József (1896, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Juhász Lajos (1883, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Juhos Imre (1897, Békés v. megye),
Jung György (1874, Fejér v. megye, Etyek),
Kabai József szakaszv. (1886, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Kaldenecker János (1891, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Vecsés),
Kamarai Dániel (1873, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Kapás Dezső (1889, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Kapusai András (1885, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kara Georgi szkv. (1895, Somogy v. megye, Ecseny),
Karaba Teodor (1876, Bihar v. megye, Baromlak),
Karak Gábor (1890, Bihar v. megye, Nagyléta),
Kaszás Mihály tőrm. (1886, Hajdú v. megye, Debrecen),
Katona Gáspár tizedes (1889, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Katona János (1883, Bihar v. megye, Csarnóháza),
Kállai Mihály (1894, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kálmán József (1895, Bihar v. megye, Székelyhíd),
Kálmánczi Antal (1896, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Kámjási Imre (1885, Hajdú v. megye, Debrecen),
Kárándi József őrv. (1884, Bihar v. megye, Nagyléta),
Kecsedí Imre őrv. (1887, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Kenyeres János (1881, Hajdú v. megye, Debrecen),
Kenyérvári János (1874, Zala v. megye, Muraszentmárton),
Kerek János (1879, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Kerékgyártó János tizedes (1897, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Kerger Mihály (1891, Fejér v. megye, Bodajk),

Kertész János (1897, Bihar v. megye, Nagyléta),
Kertész Péter (1881, Bihar v. megye, Bihardiószeg),
Keserű Imre (1883, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Kesztin József (1886, Bihar v. megye, Apátkeresztúr),
Kéki Sándor (1893, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Kincses Károly (1894, Bihar v. megye, Érabrány),
Kis Lajos (1886, Hajdú v. megye, Debrecen),
Kiss András (1879, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Kiss András (1896, Fejér v. megye, Falubattyán),
Kiss Antal (1896, Csanád v. megye, Makó),
Kiss Gábor (1882, Bihar v. megye, Hegyközszentmiklós),
Kiss Gábor (1896, Hajdú v. megye, Téglás),
Kiss Imre (1897, Bihar v. megye, Biharvajda),
Kiss István (1895, Bihar v. megye, Újléta),
Kiss József (1882, Somogy v. megye, Kurd),
Kiss Lajos (1886, Bihar v. megye, Hegyköz),
Kiss Lajos őrv. (1888, Bihar v. megye, Nagyléta),
Kiss Lajos (1895, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Kiss Miklós (1885, Békés v. megye, Vésztő),
Kiss Sándor (1874, Hajdú v. megye, Püspökladány),
Kiss Sándor (1894, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Klein Ferenc (1878, Bihar v. megye, Gálospetri),
Klein Hermann (1889, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Klein Márton (1897, Bihar v. megye, Sitervölgy),
Klintók Olivér (1896, Bihar v. megye, Dizsér),
Kochan János (1895, Zólyom v. megye, Felsőszabadi),
Kocsis György őrv. (1892, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Kocsis Lajos (1897, Bihar v. megye, Berettyószéplak),
Kolompár Gyula őrv. (1884, Fejér v. megye, Sárbogárd),
Komádi Imre (1893, Hajdú v. megye, Debrecen),
Koplász Antal (1889, Csanád v. megye, Battonya),
Koppányi István őrv. (1891, Hajdú v. megye, Hajdúszovát),
Koroknai Imre (1880, Hajdú v. megye, Balmazújváros),

Korom József (1885, Budapest),
Koszlin János (1878, Bihar v. megye, Éradony),
Kovács Antal (1893, Győr v. megye, Bátor),
Kovács Gábor (1883, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Kovács Gábor (1893, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Kovács Mihály (1895, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Kovács Sándor (1895, Bihar v. megye, Vértes),
Kozák György (1896, Hunyad v. megye, Kitid),
Kozma Gábor (1894, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Kókai József, ifj. (1890, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Szentmártonkáta),
Kónya Miklós (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Köd István (1897, Tolna v. megye, Tabajd),
Kövér Imre (1880, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Krajnik Teodor őrv. (1886, Bihar v. megye, Nagyürögd),
Kristóf Gyula tizedes (1876, Hajdú v. megye, Tetétlen),
Kristóf Imre (1897, Hajdú v. megye, Tetétlen),
Kriszta János (1896, Bihar v. megye, Magyarhomorog),
Kukucka István (1896, Békés v. megye, Tótkomlós),
Kulcsár Sándor (1887, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Kun Sándor (1888, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Kuti József (1896, Tolna v. megye, Dunaföldvár),
Lakatos Ernő (1873, Tolna v. megye, Tevel),
Lakatos Ferenc (1897, Bihar v. megye, Tóti),
Lakatos József (1876, Bihar v. megye, Mikepércs),
Laluska János (1896, Békés v. megye, Csorvás),
Lándi Kálmán (1887, Fejér v. megye, Csákvár),
Lázár Péter (1884, Bihar v. megye, Széltalló),
Leiter Fülöp (1897, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Lengyel Ferenc (1892, Fejér v. megye, Sárkeresztúr),
Lepadat István (1878, Krassó–Szörény v. megye, Berlistye),
Lőrincz János (1872, Fejér v. megye, Cece),
Lőrincz József (1896, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Ludmann Antal (1894, Hajdú v. megye, Nádudvar),

Lukács Imre őrmester (1888, Bihar v. megye, Mezőtelki),
Lukács János (1887, Bihar v. megye, Biarmező),
Lukács János (1896, Bihar v. megye, Érábrány),
Lukács Mihály (1895, Bihar v. megye, Kövesd),
Lukács Péter (1897, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Lukl János (1872, Tolna v. megye, Györköny),
Lupták Pál (1897, Nógrád v. megye, Divényhuta),
Magyar István (1882, Tolna v. megye, Sárpilis),
Magyar Mihály (1877, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Magyar Mihály (1893, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Major István (1893, Hajdú v. megye, Egyek),
Makai József (1892, Bihar v. megye, Felsőderna),
Makrai Sándor (1894, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Marku Vazul (1894, Nagy-Küküllő v. megye, Oláhivánfalva),
Marta János (1885, Bihar v. megye, Gálosháza),
Martányuk Vaszel (1893, Máramaros v. megye, Petrova),
Matlag Kálmán (1896, Fejér v. megye, Dunapentele),
Mautlinger Vilmos (1897, Hajdú v. megye, Tetétlen),
Mádi János (1883, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Máté István (1891, Bihar v. megye, Nagyléta),
Máté János (1894, Bihar v. megye, Váradalpár),
Menyhárt Sándor (1897, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Mercse Vazul Tarján (1896, Arad v. megye, Felsősimánd),
Merina János (1895, Hunyad v. megye, Bojabirz),
Mezei András (1886, Hajdú v. megye, Debrecen),
Mezei Sámson Béla (1891, Bihar v. megye, Tóti),
Mészáros József (1872, Tolna v. megye, Majsamiklósvár),
Mészáros Lajos tiz. (1875, Bihar v. megye, Szentpéterszeg),
Mihály Imre (1892, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Mikleán András (1882, Arad v. megye, Ácsva),
Miklós Emil századtrombitás (1890, Bács–Bodrog v. megye, Sajkásgyörgye),
Miklós Gábor (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Mikodi Sándor (1897, Fejér v. megye, Vereb),

Mitro János (1895, Bihar v. megye, Váradalpár),
Mittler Mihály (1889, Tolna v. megye, Paks),
Mohácsi Béla (1888, Bihar v. megye, Berekböszörmény),
Molcsán Lajos tizedes (1886, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Moldvai János (1884, Fejér v. megye, Tabajd),
Molnár Bálint (1884, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Molnár Imre (1888, Bihar v. megye, Hegyköszentmiklós),
Molnár István (1897, Borsod v. megye, Nagyvisnyó),
Molnár János (1894, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Molnár József (1893, Fejér v. megye, Sukoró),
Molnár Mihály (1888, Hajdú v. megye, Debrecen),
Molnár Sándor őrv. (1897, Fejér v. megye, Tordas),
Mona Sándor (1883, Bihar v. megye, Asszonyvására),
Moronga Miklós (1891, Bihar v. megye),
Mócz Terente (1896, Arad v. megye, Kistróna),
Móga Ábrahám (1896, Hunyad v. megye),
Móricz Miklós őrmester (1889, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Munkácsi Imre (1897, Bihar v. megye, Érkeserű),
Muntean János (1896, Szeben v. megye, Nagyludas),
Muntean Nikolai (1896, Szeben v. megye, Kerpenyes),
Mura Antal (1876, Bihar v. megye, Bélfenyér),
Murányi Elek (1892, Bihar v. megye, Bisztraterebes),
Muszkán György (1889, Bihar v. megye, Báród),
Nabilek János (1881, Fejér v. megye, Vál),
Nagy Albert (1894, Hajdú v. megye, Nádudvar),
Nagy András (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy Bálint szakaszv. (1885, Bihar v. megye, Diószeg),
Nagy Ferenc (1890, Bihar v. megye, Érmihályfalva),
Nagy Ferenc (1894, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy Gábor (1880, Hajdú v. megye, Felsőjózsa),
Nagy Gábor (1893, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy Imre (1890, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy Imre (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),

Nagy Imre (1892, Arad v. megye, Feketegyarmat),
Nagy Imre (1894, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Nagy János (1895, Bihar v. megye, Konyár),
Nagy József (1874, Bihar v. megye, Nagyléta),
Nagy Kálmán (1894, Fejér v. megye, Százhalombatta),
Nagy László őrm. (1881, Bihar v. megye, Váncsod),
Nagy Márton (1888, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Nagy Miklós, ifj. (1896, Hajdú v. megye, Hajdúnánás),
Nagy Pál tiz. (1884, Bihar v. megye, Hajdúbagos),
Nagy Sándor (1873, Bihar v. megye, Székelyhíd),
Nagy Sándor (1874, Hajdú v. megye, Tetétlen),
Nagy Sándor (1888, Hajdú v. megye, Téglás),
Nagy Sándor (1895, Bihar v. megye, Vértes),
Nánó Gyula (1896, Hajdú v. megye, Hajdúdorog),
Németh József (1895, Hajdú v. megye, Egyek),
Nicora George (1879, Arad v. megye, Fazekastarnó),
Nuczás Péter (1897, Bihar v. megye, Margitta),
Nuszbaum Mór tiz. (1882, Bihar v. megye, Margitta),
Nyagu Nikolai (1884, Krassó–Szörény v. megye, Dalbosfalva),
Nyisztor János (1897, Arad v. megye, Seprős),
Nyisztor Vasil (1874, Bihar v. megye, Felsőtopa),
Oberling Boldizsár (1878, Tolna v. megye, Ozora),
Oláh Károly (1895, Bihar v. megye, Hegyközszentmiklós),
Opriteseu István (1896, Krassó–Szörény v. megye, Lőkösvalfa),
Ozsvát Mihály (1886, Hajdú v. megye, Földes),
Óri Mihály (1862, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Pantea Dumitru (1884, Arad v. megye, Ópécska),
Pap Gábor (1893, Bihar v. megye, Vámosláz),
Papp János (1887, Bihar v. megye, Piskolt),
Papp János (1897, Bihar v. megye, Piskolt),
Parti Imre tiz. (1882, Fejér v. megye, Tárnok),
Paterki István (1877, Csongrád v. megye, Szegvár),
Patkó Ignác (1879, Tolna v. megye, Pincehely),

Pavlics Vitáljos (1897, Torontál v. megye, Beodra),
Pál Sándor (1894, Bihar v. megye, Bagamér),
Pável György (1884, Bihar v. megye, Feketegyörös),
Pelyva Mátyás (1896, Békés v. megye, Dévaványa),
Pepich János (1897, Zólyom v. megye, Vámos),
Pesznuk József tizedes (1878, Fejér v. megye, Tárnok),
Petráj Demeter (1880, Bihar v. megye, Bertény),
Petrik Nikolai (1896, Krassó–Szörény v. megye, Pogányfalva),
Petrohai József (1897, Szabolcs v. megye, Vencsellő),
Petrovszki Pál (1886, Békés v. megye, Békéscsaba),
Pintér József tizedes (1880, Somogy v. megye, Kapoly),
Pintér Mihály tizedes (1897, Fejér v. megye, Pázmánd),
Pluhár Kálmán (1895, Fejér v. megye, Sóskút),
Pongor Mihály őrv. (1897, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Pop Laurentu (1879, Zemplén v. megye, Kohány),
Popovici Silági (1892, Krassó–Szörény v. megye, Tornó),
Poszmik István (1895, Fejér v. megye, Tárnok),
Póth József (1889, Hajdú v. megye, Téglás),
Puszer Pál (1892, Sopron v. megye, Oka),
Rác András (1896, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Rác István (1892, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Rendeki Mihály szkv. (1889, Fejér v. megye, Csókakő),
Ress Imre szakaszv. (1897, Fejér v. megye, Sárszentmiklós),
Romolucz Lázár (1875, Krassó–Szörény v. megye, Kricsó),
Ropog Miklós (1897, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Rotarescu Nicolai (1888, Szeben v. megye, Cód),
Ruppert Henrik (1882, Tolna v. megye, Udvari),
Rutka Nagy Béla (1895, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászszentandrás),
Salm Mihály (1876, Krassó–Szörény v. megye, Ógerlistye),
Savkov Theodor Tosa (1897, Bács–Bodrog v. megye, Nádajja),
Sági István (1896, Fejér v. megye, Százhalombatta),
Sárhidai János (1895, Tolna v. megye, Regöly),
Sárkány István (1885, Hajdú v. megye, Felsőjózsa),

Schider János (1877, Fejér v. megye, Lovasberény),
Schlosszer Gyula (Pápa),
Schuler József (1897, Tolna v. megye, Belac),
Schwartz Lajos (1896, Torontál v. megye, Beresztóc),
Simon Gábor tiz. (1880, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Simon Sándor (1887, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Somogyi Pál (1880, Tolna v. megye, Tamási),
Sonnenschein Mózes tiz. (1892, Bihar v. megye, Szalacs),
Sós Lajos (1894, Hajdú v. megye, Balmazújváros),
Steiner Ede (1896, Vas v. megye, Szentelek),
Sussmann Gyula tiz. (1895, Sopron v. megye, Csorna),
Sütő Lajos (1894, Bihar v. megye, Érselénd),
Süveg János szkv. (1893, Fejér v. megye, Székesfehérvár),
Szabó Béla őrv. (1893, Bihar v. megye, Jákóhodos),
Szabó Imre (1874, Bihar v. megye, Furta),
Szabó Imre (1896, Békés v. megye),
Szabó János (1892, Fejér v. megye, Dunapentele),
Szabó Lajos (1887, Hajdú v. megye, Vámospércs),
Szalai János, ifj. (1872, Tolna v. megye, Gerjen),
Szecsánszki István (1894, Nyitra v. megye, Királyi),
Szegedi József tiz. (1891, Hajdú v. megye, Debrecen),
Szeltner Sebestyén (1878, Tolna v. megye, Csibrák),
Szentesi Kálmán (1885, Hajdú v. megye, Debrecen),
Szerecz János őrv. (1896, Somogy v. megye, Szenta),
Széhner György (1887, Győr v. megye, Sövényháza),
Székely Mihály törm. (1887, Szilágy v. megye, Zilah),
Székelyhídi Gábor tiz. (1886, Hajdú v. megye, Hajdúsámson),
Szél József (1896, Tolna v. megye, Döbrököz),
Széles József szkv. (1886, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Szilágyi István tiz. (1892, Békés v. megye, Kétegyháza),
Szilágyi Lajos (1895, Bihar v. megye, Albis),
Szili István (1896, Fejér v. megye, Lovasberény),
Szili József őrv. (1886, Tolna v. megye, Tamási),

Szöllösy Imre tiz. (1887, Bihar v. megye, Sáránd),
Szöke János (1896, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Túrkeve),
Sztójanov Péter (1896, Temes v. megye, Vinga),
Sztruhár János (1897, Gömör–Kishont v. megye, Klenóc),
Szücs János (1897, Hajdú v. megye, Debrecen),
Takács Sándor (1886, Hajdú v. megye, Hajdúböszörmény),
Takács Sándor (1896, Fejér v. megye, Pákozdt),
Tanárki Mihály (1886, Fejér v. megye, Zámoly),
Tanka Florea (1885, Arad v. megye, Apáti),
Tima István (1897, Fejér v. megye, Alcsút),
Timár István (1896, Fejér v. megye, Martonvásár),
Toda Illés (1895, Bihar v. megye, Remetelórév),
Todor Mihály (1895, Bihar v. megye, Vaskohmező),
Tóth Endre (1896, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Jászladány),
Tóth Imre (1885, Hajdú v. megye, Hajdúhadház),
Tóth János őrv. (1894, Bihar v. megye, Sáránd),
Tóth József (1896, Fejér v. megye, Dunaadony),
Tóth Károly (1896, Bihar v. megye, Piskolt),
Tulcz Pál szkv. (1888, Fejér v. megye, Pusztavám),
Vaczula István (1892, Nyitra v. megye, Sopornya),
Vagner Kristóf (1897, Arad v. megye, Szemlak),
Vajna János (1895, Bihar v. megye, Érkeserű),
Valki János őrv. (1896, Bihar v. megye, Sarkad),
Varga Ferenc (1879, Győr v. megye, Ásvány),
Varga József (1897, Fejér v. megye, Kisláng),
Varga Lajos (1896, Fejér v. megye, Tabajd),
Varga Mihály (1883, Csongrád v. megye, Szentés),
Varga Vince (1874, Bihar v. megye, Derecske),
Varjas Pál (1872, Fejér v. megye, Baracska),
Vass János (Gödöllő),
Veószling Péter (1883, Tolna v. megye, Felsőnána),
Veres József (1897, Fejér v. megye, Csabdi),
Vida György (1874, Fejér v. megye, Kápolnásnyék),

Vidovanyecz János (1876, Csanád v. megye, Nagybánhegyes),
Volf Mihály (1897, Tolna v. megye, Bátaszék),
Wolfger Mihály (1896, Vas v. megye, Villámos),
Zaharie Giorgi (1873),
Zsurmanka Miklós (1897, Krassó–Szörény v. megye, Varcsaró).

Cassinóban internáltak:

Atim Sándor (1879, Bihar v. megye),
Bakai József (1881, Somogy v. megye, Nagygomba),
Balogh Jenő hadnagy (Nagyszalonta),
Beke Martin (1896, Hajdú v. megye, Hajdúszoboszló),
Benedek Imre szakaszvezető (2. gy. ezred),
Berényi Ferenc alhadnagy (Újpest),
Berger Gábor önkéntes káplár,
Besskó Béla zászlós (szül. Budapest, 1894. január 22.),
Béres Mihály (1895, Budapest),
Bitai Gyula tizedes (2. gy. ezred),
Borcsa Károly tizedes (2. gy. ezred),
Boschan (talán Bosán?) Pál hadnagy,
Both Mihály (1898, Bihar v. megye, Körösbánlaka),
Böhm Béla (1890, Arad),
Brezowicki Pál (1893, Gömör és Kis–Hont v. megye, Surány),
Czeglédi József tiz. (1896, Bihar v. megye, Sarkadkeresztúr),
Czifranics József (1897, Zemplén v. megye, Töketerebes),
Csizmadia Károly őrv. (1882, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Cegléd),
Dancsó Mihály (1894, Ung v. megye, Turjasebes),
Dr. Davidovics Sándor, népf. főhdgy.
Dénes József zászlós (4. honvéd gyalogezred),
Dregan Nikole (1872, Nagy–Küküllő v. megye, Segesvár),
Deseo Desiderius alhadnagy (szül. Nagyráb, 1893. január 30.),
Dudó István (1894, Zemplén v. megye, Tótalmád),
Farkas Trojan őrv. (1891, Hunyad v. megye, Kimpényszurduk),
Foro István (1896, Somogy v. megye, Bárdibükk),

Förster József hadnagy (38. közös gyalogezred),
Galambos Bálint (Bukovina, Hadikfalva),
Gavriluz Stefan (1895, Bihar v. megye, Rév),
Gedeon Tibor hadnagy (46. tüzérezred),
Girdán János (1897, Bihar v. megye, Körösbánlaka),
Goldner Pál hadapródjelölt (4. közös gyalogezred),
Gordán Péter (1890, Bihar v. megye, Erdődámos),
Grose Péter (1898, Bihar v. megye, Körösbánlaka),
Gróse Miklós (1894, Bihar v. megye, Körösbánlaka),
Grunfeld Gábor alhadnagy (szül. Nagyszeben, 1895. április 1.),
Gyórfi Ferenc (1885, Somogy v. megye),
Hamburger Frigyes,
Havas Gyula hadnagy (Kaposvár),
Hernes György (1885, Baranya v. megye, Püspöknádasd),
Höffner Stefan (1884, Tolna v. megye, Kölesd),
Hudoba Pál tiz. (1893, Zólyom v. megye, Garamhalászi),
Hugyec Flórián (1883, Bars v. megye, Dóczyfürésze),
Hulyik János őrv. (1884, Ung v. megye, Nagyzalacska),
Jakubowics Mór (1884, Ung v. megye, Alsópásztély),
Janky Imre (1895, Bihar v. megye, Kötegyán),
Jámborffy Pál huszárfőhadnagy (Kőszeg),
Juhász János lelkész (Varannó),
Justh István hadnagy,
Kaletsky Zoltán hadnagy (Nagybánya),
Kántor Dezső t. zászlós (1. honv. gy. e.),
Kiss József tiz. (1886, Hajdú v. megye, Tiszacsege),
Konrád Jenő hadnagy,
Kossuth János András (1884, Gömör és Kis-Hont v. megye, Klenóc),
Körner Zsigmond t. zászlós (1895, Pest-Pilis-Solt-Kiskun v. megye, Vác),
Kövér Sándor zászlós (szül. Hajdúböszörmény, 1896. április 18.),
Laczko János (1880, Bihar v. megye, Doborcsány),
Laky Károly (Pécs),
László András tizedes (2. gy. ezred),

Lupis Gábor (1895, Ung v. megye, Ungbükkös),
Lukhaup György (Temeshidegkút),
Maducz Vazul (1881, Bihar v. megye, Dragánfalva),
Máté Antal (Bukovina, Istensegíts),
Mezei István (1895, Hajdú v. megye, Debrecen),
Mike Lajos tizedes (2. gy. ezred),
Mlej Fedor (1892, Zemplén v. megye, Izbugyaradvány),
Molnár András tizedes (2. gy. ezred),
Muszka Demeter (1897, Háromszék v. megye, Barót),
Nagy Imre őrv. (1893, Bihar v. megye, Báránd),
Nagy János tizedes (2. gy. ezred),
Nagy Oszkár festőművész (1893–1965),
gróf Nyári százados (16. huszárezred),
Nyíró Mihály (1895, Hajdú v. megye, Földes),
Oleny Stanko (1890, Ung v. megye, Ligetes),
Palaj Mihály (1895, Zemplén v. megye, Rákóc),
Paldt/Palth Károly huszárkapitány (Budapest, 1. huszárezred),
Perdulyak György (1890, Ung v. megye, Pálóc),
Perin János hadnagy (szül. Budapest, 1891. december 14.),
Petrác János (1897, Baranya v. megye, Pécs),
Popovics János (szül. Bácsföldvár, 1881. február 20.),
Popovits Sándor őrv. (1877, Budapest),
Péter András (1897, Zemplén v. megye, Parnó),
Preues Gusztáv huszárfőhadnagy (Nagyszeben),
Rákos István (1898, Zala v. megye, Alsólendva),
Répánszky István főhadnagy (34. közös gyalogezred),
Rief Miklós (1895, Torontál v. megye, Rezsőháza),
Riss Gergely őrv. (1877, Békés v. megye, Gyoma),
Rothman Áron tiz. (1883, Ung v. megye, Ungbükkös),
Dr. Röder István ezredorvos (Tiszavárkony),
Ruff Miklós (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Hajós),
Rumler Adolf százados (4. huszárezred),
Sebestyén János (1883, Jász–Nagykun–Szolnok v. megye, Túrkeve),

Seemayer Sándor hadnagy (szül. Versec, 1893. január 13.),
Simon Gyula népf. hdgy. (22. honv. pótzlj.),
Stern Jenő alhadnagy (szül. Mezőberény, 1891. november 16.),
Stubnya Imre (1893, Zólyom v. megye, Martalja),
Szabó Imre (1875, Bihar v. megye, Asszonyvásár),
Szabó Sámuel tizedes (2. gy. ezred),
Szenes József (szül. Budapest, 1893. május 12.),
Sziwák Mihály (1896, Zemplén v. megye, Hegyvég),
Szücs Ferenc (1881, Nógrád v. megye, Héhalom),
Takács Pál (1880, Budapest),
Tamás András örvezető (2. gy. ezred),
Taródy Ferenc (szül. 1878, Vas v. megye, Bük).
Tarsoly Ambrus tiz. (1890, Bihar v. megye, Magyarhomorog),
Tóth János (1897, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Veresegyház),
Udwardy József őrv. (1892, Fejér v. megye, Falubattyán),
Varga János (1895, Pest–Pilis–Solt–Kiskun v. megye, Dunabogdány),
Varga János főhadnagy (29. honvéd gyalogezred),
Dr. Varju Sándor hadnagy (közös 38. gyalogezred),
Dr. Varró Sándor hadnagy (Nagyvárad),
Vinkó István főhadnagy,
Weisz Mór zászlós (szül. Gyulafehérvár, 1894. december 18.),
Wisoj Georg (1892, Hunyad v. megye, Kitid),
Zappe Béla főhadnagy (Temesvár),
Dr. Zothureczky Álmos huszárfőhadnagy (Sepsiszentgyörgy),
Zucsák József (1896, Zemplén v. megye, Szinna).

15. Absztrakt

Értekezésem a magyar hadifoglyok helyzetét, életét hivatott bemutatni Olaszországban az első világháború idején. A témát egy hadifogoly, a budapesti 1. honvéd gyalogezred kötelékében harcoló Kozeschnik János őrzetű története alapján hat hadifogolytábor — Civita Castellana, Santa Maria Capua Vetere, Padula, Vittoria, Casale d'Altamura és Cassino — részletes vizsgálatára szűkítettem le. Az értekezésnek három tudományos célkitűzése van: 1) összegezni a vizsgált hadifogolytáborokról eddig megjelent tudományos eredményeket és 2) kiegészíteni ezeket saját, új megállapításokkal, valamint 3) közreadni a hadifogolytáborokban internált magyar hadifoglyok neveinek listáját. Habár az első világháborús hadifogságról már több monográfia, tanulmány és doktori disszertáció is született, továbbra is vannak kihasználatlan források, úgy levéltári hivatalos iratok, mint hadifoglyoktól származó autobiografikus források (naplók, visszaemlékezések és levelezések). E forrásokat egymással összevetve életmódtörténeti kérdésekre kerestem a választ: Mikor érkeztek a hadifoglyok az adott táborba? Hányan voltak? Milyen ellátásban részesültek (szállás, ételmezés, ruházkodás stb.)? Mivel töltötték az időt; voltak-e hitéleti, szórakozási, sportolási, nyelvtanulási stb. lehetőségeik? Dolgoztatták-e őket? Vesztette-e ott életét magyar hadifogoly? Került-e onnan haza magyar katona hadifogolycsere útján? Mikor, milyen okokból szállították el onnan a hadifoglyokat? A hadifogolytáborok bemutatása mellett a hadifoglyok albániai munkavégzését és az olasz kormány és katonai hatóságok 1915 nyarán meghozott, a hadifoglyok ellátására vonatkozó rendeleteit is megvizsgálom. A vizsgálat hipotézise, hogy a magyar hadifoglyok a körülményekhez képest jó és emberséges ellátásban részesültek a Kozeschnik János által megjárt hadifogolytáborokban csak részben igazolódott be. A hadifoglyoktól és a táborokba látogató személyektől származó források sok esetben mondanak ellen az olasz forrásokban lefestett idilli képnek. Az olaszok eleinte valóban igyekeztek jó és emberséges körülményeket teremteni a hadifoglyok számára, ám a háború előrehaladtával ez egyre kevésbé mondható el, ami nemcsak az élelemhiányra és az elharapódzó járványokra vezethető vissza, hanem némi szándékosságra is. Név szerint 2.408 magyar hadifoglyot sikerült beazonosítani a vizsgált táborokban.

16. Summary

The aim of my thesis is to present the life of Hungarian prisoners of war in Italy during the First World War. Based on the story of a Hungarian soldier, János Kozeschnik, who fought in the *honvéd* regiment n. 1 of Budapest as lance corporal, I reduced the topic to a detailed examination of six internment camps: Civita Castellana, Santa Maria Capua Vetere, Padula, Vittoria, Casale d'Altamura and Cassino. The scientific objectives are to summarize the results of other researchers about the selected internment camps, to add on my own, novel findings, and to make a list of the Hungarian soldiers who were detained in those camps. Although several studies and even doctoral theses have dealt with the life of POWs in the Great War, there are still a lot of unused sources, including official documents of the Italian government and military authorities, and POW-sources (diaries, memoirs, and letters). By comparing the sources with each other, I aim to explore the way of life of POWs through the following questions: When did they arrive in the camp? How many prisoners were there? How did the Italians treat them (accommodation, nutrition, clothing etc.)? How did they spend their time? Did they have access to religious services, entertainment, sport, language learning etc.? Was any Hungarian soldier swapped? When and why were the prisoners relocated to other camps? In addition to presenting the selected internment camps, I also examine the employment of POWs in Albania, and the rulings of the Italian authorities regarding the treatment of POWs, adopted in the summer of 1915. The hypothesis of my work, namely that the prisoners received a relatively good and humane treatment in the selected camps was only partly confirmed. In many cases the sources of the POWs and the persons who visited the camps contradict the idyllic picture we find in the Italian sources. First the Italians truly aimed to create good and humane conditions for the prisoners. Later, however, as the war went on, this became less and less the case due to food shortage, pandemics and even the deliberate decision of the captors. I managed to identify by name 2.408 Hungarian POWs in the selected camps.